

О. В. Логінов, Л. І. Семенко

Вінниця у 1917 році

Революція у провінційному місті

Вінницький обласний краєзнавчий музей
Краєзнавче товариство «Поділля»

О. В. Логінов, Л. І. Семенко

ВІННИЦЯ У 1917 РОЦІ

Револуція у провінційному місті

Видання друге, виправлене

Вінниця
ДП «Державна картографічна фабрика»
2011

УДК 94(477.44)''1917''
ББК 63.3(4УКР-4ВІН)6
Л69

Автори висловлюють щиру подяку Вікторії Колесник, Юлії Михалюк, Наталії Подорожняк (Вінниця), Володимиру Лачовіцу (Хольвікен, Швеція), Людмилі Шпильовій (Нью-Йорк, США) за сприяння у підготовці книги, надані матеріали, переклад з польської і шведської мов.

Рецензенти:

Легун Ю. В., докт. іст. наук
Соломонова Т. Р., канд. іст. наук

Логінов О. В., Семенко Л. І.

Л69   Вінниця у 1917 році : Революція у провінційному місті / О. В. Логінов, Л. І. Семенко. — Вид. 2-ге, виправ. — Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. — 272 с.

ISBN 978-617-533-008-1

У краєзнавчому нарисі розповідається про один рік із життя мешканців міста над Бугом. Багатий документальний матеріал, представлений у книзі доповнюється наведенням спогадів очевидців подій та художніми творами вінничан, що дає змогу віддати своєрідну данину пам'яті поколінню, яке жило у Вінниці в часи революції.

Монографія розрахована на всіх, хто цікавиться історією рідного міста.

УДК 94(477.44)''1917''
ББК 63.3(4УКР-4ВІН)6

ISBN 978-617-533-008-1

© Логінов О. В., Семенко Л. І., 2009, 2011
© ДП «ДКФ», 2011

ЗМІСТ

Передмова	4
Вінниця на початку 1917 року	17
Лютнева революція.....	40
Політичне життя у перші місяці революції.....	63
Посилення Ради робітничих і солдатських депутатів	81
Український рух	98
Вибори радних Вінницької міської Думи	115
Наростання анархії	134
Збройне повстання	158
Вінниця під контролем Центральної Ради.....	191
Повернення більшовиків. Розгін Думи.....	216
Замість післямови. Радбиль Е. Думскія эскизы.....	238
Іменний покажчик	264
Перелік скорочень.....	271

ПЕРЕДМОВА. ІСТОРІОГРАФІЯ.

Історична наука у тій мірі, в якій вона, всупереч твердженню Шопенгауера, що це «знання, а не наука», намагається бути такою, змушена постійно балансувати між звинуваченнями в упередженості і кон'юнктурності з одного боку та спокусою звести власну функцію до простого передруку і компіляції текстів минулого. Вихід з цього науковці намагалися шукати у зверненні до філософських систем, під постулати яких автори «підганяли» власні судження; у позитивізмі, з його «загальними законами історії»; нарешті, у всеохоплюючих ідеологічних концепціях, протистояння між якими тривало все ХХ століття і продовжується у столітті ХХІ.

Зняти існуюче протиріччя у рамках окремої праці — нереально, а бажання підготувати якісний матеріал є. Тому відразу обмовимося, «Вінниця у 1917 році» — це, насамперед, краєзнавча книга — спроба розповісти про один рік з життя одного міста. Зрештою, тут наводяться факти, а можливість їх трактування надається читачам. Цитат і посилань у книзі більше, ніж узагальнень і моралізаторства, відповіді на запитання «як?» переважають відповіді на запитання «чому?». Авторських коментарів — небагато, але ми залишаємо за собою право на них.

Фактів дійсно вдосталь. Адже 1917 рік — це рік падіння монархії, двох державних переворотів, калейдоскопічних змін, небачених потрясінь і катастроф. Рік, який явив світові крах великої імперії і став прелюдією до війни «всіх проти всіх». Рік, який вибухнув в Росії небаченим раніше на її теренах явищем соціальної революції.

Такий час страшний для сучасників, але, як не цинічно визнати, подарунок для науковців. Подарунок, цінність якого полягає в тому, що будь-яка революція залишає дослідникам унікальний спадок, аналіз якого реконструює перед нами всі живі і мертві сили того чи іншого суспільства, дає уявлення про його внутрішній потенціал і здатність до боротьби за виживання. У часи громадянського спокою (а його можна назвати і гармонією, і «застоем») все це приховано від очей не лише пересічної людини, а й фахівця щільною завісою політичної традиції і культури, реальною чи удаваною авторитетністю державних інститутів і окремих особистостей, та, почасти, й сліпою впевненістю, що так було завжди і буде вічно.

Але і вивчення зламу одного державного ладу та постановня на його місці іншого також є вельми дражливою темою, розкриття якої неминуче наштовхується на стіну емоційного неприйняття самого тону викладення з боку прихильників переможців чи переможених в часи революції.

Легше за все було б оцінювати події 1917 року в окремо взятому місті — Вінниці — як незначний епізод напруженої боротьби за державну незалежність, до якої долучилися всі без винятку українці, і яка зазнала поразки виключно внаслідок підступних ударів ззовні. Так само, без особливих складнощів, офіційно-партійні цитати замінили би собою і припущення, і висновки у цій книзі років 25 тому. Ярлики і штампи лише змінили кольори, сутність їх залишилася незмінною.

Звертатися до джерел однієї зацікавленої сторони і, тим більше, робити на їх основі узагальнення, — справа невдячна. Однобокість, наприклад, радянського підходу до революційного процесу в Україні як до керованої РСДРП(б) боротьби прогресивного робітничого класу проти реакційних сил — капіталістів, поміщиків та їх союзників — «українських буржуазних (або дрібнобуржуазних) націоналістів» — ставала очевидною усім, хто хоча б раз продивлявся будь-які документи чи газети, навіть більшовицькі, того періоду. Однак чи не поступилася міфотворчість минулих часів, постулати якої багато років кочували по сторінках наукових і популярних праць — від студентських курсових робіт до докторських дисертацій — міфології сучасній? Чи не знаходимо ми нині у виданнях вітчизняних авторів, присвячених революції 1917 року, більше оціночних суджень, ніж ретельного аналізу? Чи не бачимо ми і сьогодні протиставлень: «свої — чужі», «праві — неправі», «погані — добрі»?

Не є винятковим з цього правила і предмет нашого дослідження. Майже у всіх публікаціях до 1991 року, де розповідалося про події 1917 року у Вінниці, цитувалася фраза прихильного до більшовиків американського журналіста Джона Ріда з книги «10 днів, які сколихнули світ»: «З найвіддаленіших куточків неосяжної Росії, якою прокотилася хвиля відчайдушних вуличних боїв, повідомлення про розгром Керенського відгукнулось громовим відлунням пролетарської перемоги; Казань, Саратов, Новгород, Вінниця, де вулиці залиті кров'ю»¹. Відповідно у другому томі «Історії громадянської війни в СРСР» було зафіксовано: «Центром більшовицького руху в тилу Південно-Західного

фронту була Вінниця»². Десятиліттями канонізована версія про збройний виступ як складову Тріумфальної ходи Радянської влади після II З'їзду Рад тяжіла і над вченими, і над читачами³.

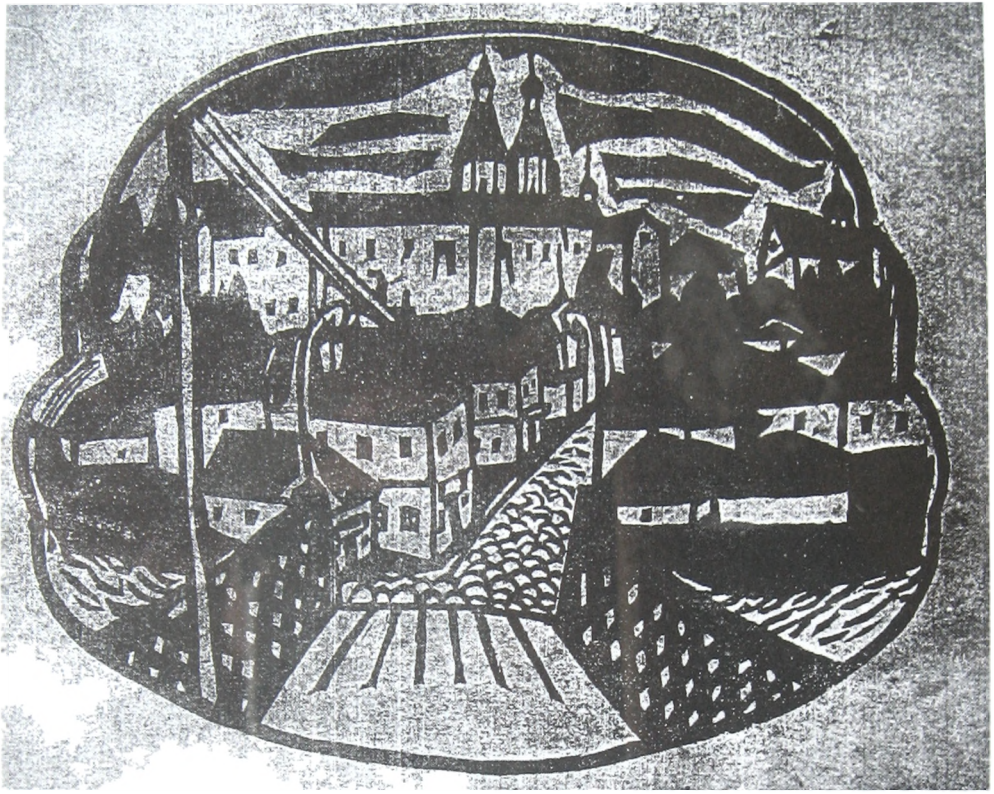
Проте існували й інші оцінки подій у Вінниці в 1917 році. Повстання 15-го запасного полку характеризували як «безглуздий та безпощадний солдатський бунт»⁴, а революцію як хаос, «коли все перевернуто вверх дном»⁵. Чи можна сказати, що більшовизм знайшов у Вінниці щиро підтримку значних прошарків населення та базу для подальшої експансії? Можна. Але можна також стверджувати й те, що дії, здійснені більшовиками для захоплення влади зустріли серед вінничан опір, а український, польський, єврейський національні, ліберально-демократичний та поміркований соціалістичний рухи набули тут неабиякого розмаху. Намагатися полемізувати з приводу того, який з них став домінуючим і визначальним, а які залишилися слабкими і нечисленими — значить потрапити у ситуацію, коли автори вимушені будуть переходити на один бік барикад.

Актуальним у цій книзі, сподіваємось, стане те, що вона, по-можливості, уникаючи оцінок, намагатиметься послідовно розкрити хід подій. Відповідно об'єктом її вивчення є стан громадського організму, в якому народжувалися, жили і помирали, спілкувалися між собою, боролися за краще і робили зло, творили і руйнували звичайні люди — вінничани — наші предки і попередники у цьому місті.

Відтак «революція» з точки зору пересічного громадянина — це не лише збройне повстання, державні перевороти або карколомні політичні зміни, якими щиро пригощав сучасників 1917 рік; категорія «революція» об'єднує всі події, які відбулися в часи руйнації загальноприйнятих норм та правил, що формувалися впродовж століть. І хоча провідне місце у цьому процесі, а, відповідно, й у книзі, займали політичні перипетії, буденне сприйняття, ставлення і адаптація до них є аж ніяк не менш важливими для досягнення головної мети даного дослідження — зрозуміти, чим і як жили мешканці Вінниці у 1917 році.

Побачити крізь сухий стиль поживклих архівних документів живу історію, живий подих подій, відтворити цю атмосферу на сторінках та подарувати це відчуття читачеві — буде кращою нагородою авторам.

І все ж певні політичні тези (не висновки) подати необхідно. Тож нехай вони пролунають на самому початку книги, і тим зекономлять час для її перегляду своїм категоричним противникам. Коротко їх можна звести до наступних:

Вінниця. Малюнок Н. Альтмана, 1912 р.

— вінницька громада була готова до повалення самодержавства та будівництва «нової, вільної країни», державний устрій якої мав бути визначений Загальноросійськими Установчими Зборами. Супротивників руйнації всіх пережитків монархічного ладу майже не зустрічалося;

— верховною владою аж до прийняття III Універсалу Центральної Ради вважався Тимчасовий уряд, верховенство якого визнавали (хоча, ближче до падіння, і піддавали сумніву) і органи місцевого самоврядування (повітове і губернське земства, міська Дума), і Рада робітничих і солдатських депутатів, і Подільська губернська Українська Рада;

— спроба встановити Радянську владу наприкінці жовтня 1917 року у Вінниці спиралася не стільки на широкі верстви населення, скільки на вояків гарнізону. Так само, перемога більшовиків у січні 1918 року — це перемога військової сили;

— верховенство уряду Української Народної Республіки наприкінці 1917 — на початку 1918 років визнавалося органами міської вла-

ди з огляду на забезпечення ним основних прав і свобод, набутих внаслідок демократичних перетворень після Лютневого перевороту;

— падіння самодержавства спричинило бурхливий ріст національної свідомості та нагнітання класової боротьби. Жоден із цих чинників, які використовувалися різними групами населення у змаганнях за свої права та інтереси, не був спрямований на консолідацію суспільства. 1917 рік як ніякий інший встановив низку бар'єрів між «нашими» і «не нашими»;

— більшості вінничан 1917 рік запам'ятався не як рік політичних змін, а як час початку анархії та господарської розрухи.

Ці тези з'явилися у книзі виключно для того, щоб за краєзнавством не загубилася Історія, а читачі не втратили можливість побачити спільність рис системної кризи, яка охопила суспільство під час першої спроби розбудови держави на демократичних засадах та її повторення в умовах сучасної України.

Проте навряд чи політична складова стане основним приводом для критики. Скоріше, найбільш категоричні відгуки щодо змісту монографії ми почуємо від людей, добре обізнаних з темою. Це і не дивно, тому що у виборі між декількома фактами, автори, може й помилково, обирали той, який не суперечить іншим. За умов існування двох різних версій подій, ми наводили обидві. Подібна гнучкість при роботі із джерелами породжена, насамперед, браком достовірної інформації. Часто, занадто часто зустрічаємо ми при роботі над темою випадки, коли пізніші спогади вступають у протиріччя з офіційними документами, дані одних організацій — зі звітами інших, публікації в одних газетах — з публікаціями в інших. Що поробиш, — хаос життя, породжений революційними подіями породив хаос паперів на робочих столах дослідників.

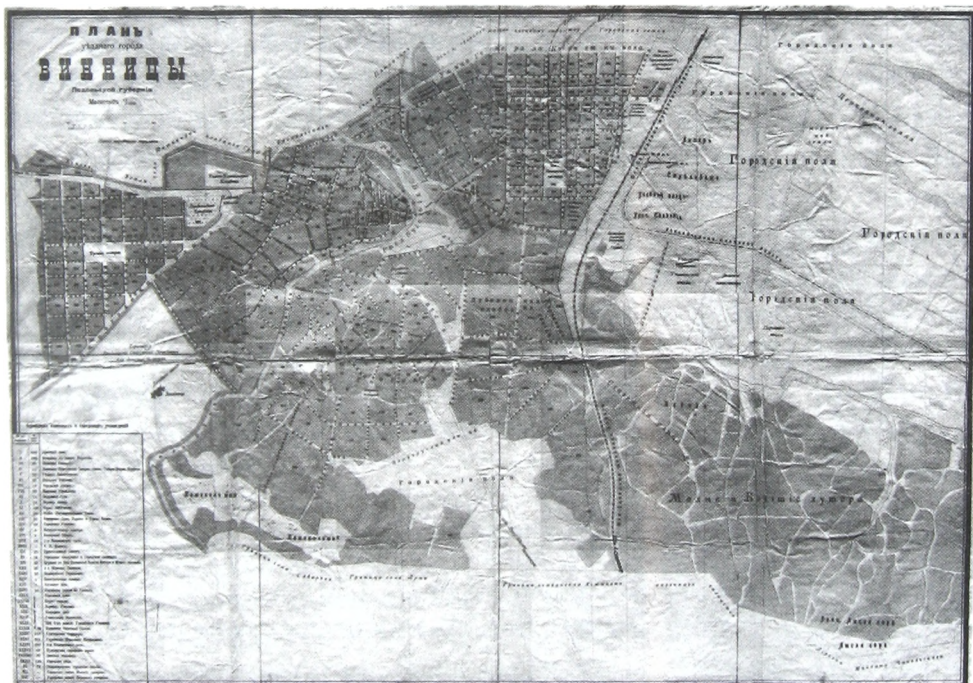
Зрештою, нижче наводиться весь перелік літератури та архівних матеріалів, які були використані при підготовці книги, і тому скептики зможуть перевірити та (якщо знайдуть помилку) спростувати будь-яку з наведених у цій книзі думок.

Що отримає у своє розпорядження науковець, який вивчатиме історію революції у Вінниці? Документальні джерела із зазначеної теми містяться, переважно, у двох архівах: Державному архіві Вінницької області (ДАВО) та Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ). Так, у Вінниці зберігаються

фонди виконкому Вінницької ради робітничих та солдатських депутатів (Ф. Р–4364), Вінницької міської Думи (Ф. Д–262), Вінницької міської Управи (Ф. Д–230), Подільського губернського коменданта (Ф. Р–1196), прокурора Вінницького окружного суду (Ф. Д–92), Управління начальника військ Вінницького гарнізону (Ф. Д–554), Вінницької повітової земської управи (Ф. Д–255), губернського комісара Тимчасового уряду (Ф. Р–2734).

У ЦДАВОУ наявні справи з фондів Вінницької міської комісії з виборів до Українських Установчих зборів (Ф. 142), Подільського губернського комісара Тимчасового уряду (Ф. 1792), Подільського губернського старости (Ф. 1793), Подільського губернського виконавчого комітету громадських організацій (Ф. 2520), Подільської губернської Ради громадських організацій (Ф. 628), I Українського корпусу (Ф. 4081), частини якого квартирували у Вінниці.

Вибірково документи даних фондів були опубліковані у збірках «Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. — лютий 1918 р.)»⁶ та «Большевистские организации Украины в период подго-

*План Вінниці 1913 року
(з фондів Державного архіву Вінницької області)*

товки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март-ноябрь 1917 г.)», зі збірки ДАВО — у книзі «Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. — грудень 1918 р.)»⁷.

Виняткове значення для дослідження збройного повстання вінницької залози 28–30 жовтня 1917 року має слідча справа, що зберігається у фонді Одеської судової палати (Ф. 419) в Центральному державному історичному архіві у Києві під № 7047-а, частина матеріалів з якої була оприлюднена в «Українському історичному журналі» у 1958 році⁸ та в «Архівах України» у 1965 році⁹. Аналогічною для вивчення початку панування Радянської влади у Вінниці в січні 1918 року є «Справа про захоплення влади у Вінниці більшовиками»¹⁰.

Безпосередніми «секундними стрілками історії», які фіксували події 1917 року, були видання Вінницької міської Думи «Юго-Западный край» (січень-березень) та «Свободный голос» (березень-жовтень), часопис Подільської губернської Української Ради «Подільська воля» (квітень-грудень), «Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии» (також видавалася під назвою «Вісті Подільської окружної по справах виборів до Установчих Зборів УНР», жовтень-грудень), «Известия Подольского губернского продовольственного комитета» (листопад–грудень). На початку 1918 року виходив орган Вінницької Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів «Набат». Крім них видавалися партійні газети: «Социалист», «Еврейский социалист» та більшовицька «Борьба» (не збереглися); польська преса. Не дійшли до нашого часу «Вести Винницкой городской Думы» (кінець 1917 року), «Винницкое эхо» (1917), україномовне «Село» (1917). Зберігся один номер (за 1917 рік) газети «Винницкий листок». Події у Вінниці згадувалися у київських газетах «Народна воля», «Нова Рада», «Киевская мысль», «Голос социал-демократа».

Перші публікації спогадів «червоних» про революційні події у Вінниці відносяться до 1920-х років, коли з'явилися праці Є. Бош¹¹, М. Тарногородського¹², В. Красноленського¹³, І. Міллера¹⁴, І. Лейбельмана¹⁵, статті Г. Ракітова¹⁶. Повний перелік цих джерел наводиться у праці Віри Рот¹⁷.

У 1950–60-х роках вийшло декілька збірок мемуарів учасників боротьби за владу Рад на Поділлі¹⁸. У фондах Вінницького обласного

краєзнавчого музею (ВОКМ), Центрального державного архіву громадських організацій України (ЦДАГО) і ДАВО в рукописах зберігаються спомини солдат вінницького гарнізону Ф. С. Воловика, П. О. Цветікова, П. А. Лукіна, Ф. П. Тіткова, П. О. Шелудька, І. І. Сіліна, Я. П. Тимошука, Ф. І. Зноєва, М. Н. Воробйова, М. М. Новодворського, О. С. Кульчицького, Гончарука, революціонерів Ф. А. Федорова та Г. Б. Сигана. На шпальтах «Вінницької правди» опублікував власні спогади про взяття міста у січні 1918 року колишній командир Литовського гвардійського полку Б. К. Колчигін¹⁹. Нарешті,

П. О. Цветіков

узагальнений матеріал, у якому в концентрованому вигляді міститься більшовицька версія подій 1917 року у Вінниці, належить перу Олексія Снегова, який оформив його наприкінці 1950-х років²⁰.

Снегов Олексій Володимирович (Фаліксон Йосип Ізраїльович, 1898–1989). Народився у Києві в єврейській родині. У 1917 році, навчаючись в останньому класі Вінницької гімназії, пристав до місцевої більшовицької організації і став її активістом. Брав участь у громадянській війні, під час німецької окупації перебував у київському підпіллі. У 1919 році був одним з організаторів Вінницької ЧК. Очевидці згадували його як безжалісного фанатика, який ніколи не розставався з нагайкою²¹. У 1920–30-х роках на партійній роботі. Член ЦК КП(б) України. У 1937 році заарештований. 4 січня 1939 року виправданий, але вже 20 січня заарештований знову. Провів в ув'язненні понад 17 років. У 1953 році, як свідка його привозили на процес Берії. Після звільнення розгорнув активну громадську діяльність, був одним з керівників Центральної комісії по нагляду за ГУЛАГом при МВС та послідовним критиком сталінізму. Його безкомпромісна позиція неодноразово викликала незадоволення влади. У 1967 році

О. В. Снегов

Снегова виключили з лав КПРС і поновили лише після особистого втручання А. Я. Пельше, який умовив Брежнєва «дати Снегову можливість померти комуністом». Наприкінці 1980-х років Олексій Снегов був одним із фундаторів товариства «Меморіал».

Публікації: Осликовская Е. С., Снегов А. В. За правдивое освещение истории пролетарской революции // Вопросы истории. — 1956. — № 3; Осликовская Е. С., Снегов А. В. О политике партии в украинской деревне в 1919–1920 гг. // Вопросы истории. — 1956. — № 8.

Література: Петровский Л. Борец против сталинизма. Памяти А. В. Снегова (1898–1989) // «30 октября». — 2004. — № 46; Микоян С. А. Алексей Снегов в борьбе за «десталинизацию» // Вопросы истории. — 2006. — № 4.

Писали власні спогади і противники радикальних перетворень. Так, 8-а глава книги «Русские воздушные богатыри И. И. Сикорского»²² Костянтина Фінне, який у 1917 році служив лікарем у штабі ескадри повітряних кораблів, майже повністю присвячена революції у Вінниці. Згадує про події у нашому місті, зокрема в питаннях підготовки його оборони від військ II гвардійського корпусу, і Павло Скоропадський²³. Проливає світло на цей етап насичена фактами, але, на жаль, не доведена до кінця стаття отамана «Вільного козацтва» Якова Водяного²⁴. Цікавими для дослідників є спогади представників польської громади Софії Грохольської²⁵, Летти Ярошинської²⁶, Станіслава Стемповського²⁷ та Яна Лазовського²⁸, радних Вінницької міської Думи Юхима Радбіля²⁹ та Ізраїля Слуцького³⁰. Погляд на революцію сільського підлітка зафіксований у спогадах вчителя з Переорок Терентія Давидюка³¹. Невеличку за обсягом, але влучну за характеристиками замітку залишив у власних спогадах колишній губернський комісар народної освіти Віктор Приходько³². Згадується Вінниця і в його підготовленому у 1960-х роках машинопису II частини «Під сонцем Поділля»³³.

Використання свідчень очевидців подій, беззаперечно, вимагає критичного ставлення до них. Так можна вірити наведеним у мемуарах словам Євгенії Бош, сказаних нею під час засідання Вінницької Ради робітничих і солдатських депутатів, учасники якого відхилили ультиматум представника командування Південно-Західного фронту (Костіцина) про роззброєння вінницького гарнізону. Але її розповідь про перебіг боїв у Вінниці між юнкерським загоном та повстанськими загонами, коли Бош уже виїхала до Жмеринки, якщо і заслуговує на увагу, то лише як приклад того, як швидко поширюються чутки. Відповідно необережним було б цитувати розповідь Віталія Юрченка (Ю. Карася-Голинського) про погром, який більшовики нібито здійснили у Вінниці в січні 1918 року. Стаття про Юрченка, розміщена у 2006 році в «Львівській газеті»³⁴, повідомляє, що

саме у нашому місті він зустрів революцію, тому йому, як свідку подій, можна було б вірити. Але особисто Віталій Юрченко, розповідаючи про своє життя у 1917 році, жодним чином назву «Вінниця» не наводить³⁵. А сліпо довіряти навіть цікавим джерелам не можна. Тому у книзі поси- лань на нього не зустрічаємо.

Не наводяться спогади тих, хто описував події поза межами Він- ниці, хоча для відчуття духу епохи вони були б не зайві. Не розгляда- ються і питання, не пов'язані безпосередньо з містом, які, хоча і від- бувалися у ньому (з'їзд солдатів-селян Південно-Західного фронту, діяльність Вінницької Ради робітничих і солдатських депутатів щодо реалізації аграрної політики), не зачіпали життя вінничан. Відсут- ній аналіз документів та матеріалів, які, маючи доленосне для міс- та значення, все ж ухвалювалися поза його межами і не стосували- ся виключно Вінниці. Так цитуються промови учасників урочистого засідання з нагоди прийняття III Універсалу Центральної Ради, але текст самого Універсалу тут відсутній. Зрештою, розвиток інформа- ційних технологій дуже спростив проблему доступу до документів, тому ми не вважали за потрібне переобтяжувати читачів загальнові- домими текстами і фактами.

Є певні обмеження і стосовно викладення документів. Тематика дослідження не передбачає детального опису життя вінничан у 1917 році. Це видання — не енциклопедичне, основний наголос зроблено все ж таки на політичних аспектах. А тому тут немає, наприклад, ста- тистичного аналізу економічного розвитку міста за один рік — скільки було вироблено, наскільки скоротилося виробництво, яка частка гро- мадян і з якими прибутками була зайнята у торгівлі та інше. Не роз- глядається і демографічна динаміка та земельні відносини. Не увійшли до книги декілька цікавих епізодів, які тримали увагу вінничан, на- приклад, опис вбивства міліціонера п'яним солдатом 9 квітня, розпо- відь про втечу та затримання ув'язнених з місцевої в'язниці влітку 1917 року. Так або інакше всі наведені у представленому виданні факти роз- глядаються крізь призму саме революційних перетворень, тобто в кон- тексті того, як громадяни реагували на політичні процеси.

Серед досліджень подій 1917 року варто виділити видання Л. Тар- нопольського та С. Федулкіна «Жовтень на Вінниччині»³⁶, на основі якого у 1950–60-ті роки було підготовлено декілька наукових праць та популярних брошур³⁷. Окремі аспекти революції у Вінниці конкре- тизувалися у публікаціях В. Рекрута³⁸, А. Лисого³⁹, В. Воловика та М. Стопчак⁴⁰, В. Лозового⁴¹; вказаному періоду присвячено декілька сторінок у книзі «Вінниця: Історичний нарис»⁴². Перелік узагальне-

них праць про революцію 1917 року, де згадуються події у Вінниці, занадто довгий, щоб його наводити у даному контексті.

Але книги, у якій представлено цілісну картину революційних перетворень саме у 1917 році, і саме у Вінниці, до цього часу не виходило. Заповнити прогалину, увести читачів у атмосферу, в якій жило покоління тих років покликана дана монографія.

Що можна порекомендувати тим, хто працюватиме над темою надалі? Насамперед, шукати й знайти спогади, щоденники, записи людей, які у той час знаходилися коло керма міста — І. Олтаржевського, Л. Длуголенцького, П. Ренненкампа; доповідь М. Литвицького про діяльність комітету з охорони міста під час збройного повстання. Ймовірно, десь в еміграційних колекціях знаходяться документи Вінницької Ради громадських організацій та Подільської губернської Української Ради. Неопрацьованими залишилися фонди Державного архіву Російської Федерації та Військово-історичного архіву Росії, які містять документи і рапорти військових частин, що квартирували у 1917 році у Вінниці.

Хронологія подій у монографії для уникнення плутанини та непорозумінь ведеться за старим стилем — юліанським календарем, відповідно подаються і дати. Оригінальна орфографія і пунктуація в цитатах, по-можливості, коли мова не йде про занадто грубі порушення, збережена.

Книга охоплює період з кінця лютого 1917 року, із невеликим екскурсом у життя Вінниці на початку ХХ століття, — до кінця січня 1918 року, коли у місті утвердилася Радянська влада.

Чи вдалося нам здійснити все те, що ми задумали? Певно, ні. Занадто різними були трактування одних і тих же подій, щоб «сплести» з наявних «тон словесної руди» несуперечливу картину тогочасної дійсності. Занадто глибокими виявилися рани, нанесені суспільству більше 90 років тому. Занадто довгим був шлях, який розпочався у 1917 році.

Але перший крок зроблено.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Рид Дж. 10 днів, которые потрясли мир. — М., 1959. — С. 203; 2. История гражданской войны в СССР. — М., 1943. — Т. 2. — С. 206; 3. Вінниця. Історичний нарис. — Вінниця, 1964. — С. 160–170; Історія міст і сіл УРСР: В 26 т. Вінницька область. — К., 1972. — С. 88; Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. — Од., 1980. — С. 50–52; Вітковський В. М. Ранок повсталого Поділля. — Од., 1988. — С. 7–17; 4. Деникин А. И. Очерки русской смуты. Крах власти и армии, февраль-сентябрь 1917. — М., 1991. — С. 455; 5. Stempowski St. Z Pamiktnika // Zeszyty

historyczne. — 1973. — З. 24. — Т. 230. — С. 91; 6. *Борьба за власть рад на Поділлі (березень 1917 р. — лютий 1918 р.).* — Хмельницький, 1957; 7. *Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. — грудень 1918 р.).* — Вінниця, 2008; 8. *Збройне повстання у Вінниці: Документи / підг. П. П. Гудзенко // Український історичний журнал.* — 1958. — № 5; 9. *Жовтневі дні у Вінниці // Архіві України.* — 1965. — № 5; 10. ДАВО. — Ф. 172. — Оп. 4. — Спр. 597; 11. *Бош Е. Национальное правительство и Советская власть на Украине.* — М., 1919; *Бош Е. Год борьбы.* — К., 1926; 12. *Тарногородский Н. Евгений Эдельштейн (Воспоминания о его жизни и работе) // Летопись революции.* — 1922. — № 1; *Тарногородский Н. Возникновение и первые шаги большевистской организации на Подолии // Летопись революции.* — 1923. — № 5; *Тарногородский Н. Памяти погибших за власть советов в Виннице // Вісті.* — 1920. — 7 лист.; 13. *Красноленский В. За власть Советов! // Вісти/Известия.* — 1921. — 7 нояб.; *Красноленский В. Октябрь в Виннице. 1917 год // Наша кузница.* — 1922. — № 5–7; *Красноленский В. Большевики Подолии перед Октябрем (Кое-что о Февральской революции в Виннице) // Летопись революции.* — 1927. — № 1; *Красноленский В. Наши первые жертвы // Известия.* — 1922. — 7 нояб.; 14. *Миллер (Бириштейн) И. Из истории Винницкой организации большевиков (1917 год) // Летопись революции.* — 1926. — № 3–4; 15. *Лейбельман И. Воспоминания печатника // Наша кузница.* — 1922. — № 5–7; 16. *Ракитов Г. Поддержали // Вісти/Известия.* — 1921. — 7 нояб.; *Ракитов Г. В октябрьские дни // Известия.* — 1922. — 7 нояб.; 17. *Рот В. Жовтнева революція на Поділлі. Матеріали до бібліографії. Вип. 1 (1917–1920 р.р.).* — Вінниця, 1929; 18. *В боях за Жовтень. Спогади учасників революційної боротьби на Поділлі.* — Хмельницький, 1957; *Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні.* — К., 1967; *Октябрь на фронте: Сб. воспоминаний.* — М., 1967; 19. *Колчігін Б. К. На службі революції // Вінницька правда.* — 1957. — 16 жовт.; 20. *Снегов А. Боевое прошлое. Октябрьская Социалистическая революция на Подолии (Воспоминания участника).* — (Машинопись). — (Б. м.), (1957) // *Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею.* — КП 7155. — Д 3614; подібна праця *Павлика Г. У. «Краткие очерки истории большевистской организации Подолии (т. 1–2, 1965 р.)» зберігається у машинопису в фондах ЦДАГОУ, однак це, більшою мірою, — компілятивний матеріал; 21. Свободное слово.* — 1919. — 31 авг.; 22. *Финне К. Н. Русские воздушные богатыри И. И. Сикорского.* — Белград, 1930; 23. *Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 — грудень 1918).* — Київ-Філадельфія, 1995; 24. *Водяний Я. Виступ Вільного Козацтва проти москалів на ст. Вінниці (Уривок із спогадів) // За державність. Матеріали до історії Війська Українського.* — Каліш, 1935. — 36. 5. — С. 202–207; 25. *Grocholska Z. Wspomnienia bolesne // www.grocholski.pl/inne-dokumenty/wspomnienia-bolesne-zofii-z-zamoyskich-groc;* 26. *Jaroszynska L. R. Ett Mineskrit Arr. Revolutionstider i Ukraina.* — Stockholm, 1925; 27. *Stempowski St. Z Pamiętnika // Zeszyty historyczne.* — 1973. — З. 24. — Т. 230; 28. *Лазовський Я. Фрагменти спогадів про Вінницю // Вінницький край.* — 2006. — № 2; 29. *Радбиль Е. Думские эскизы // Альманах и календарь на 1919 год.* — Вінниця, 1919; 30. *Слуцкий И. // Альманах и календарь на 1919 год.* — Вінниця, 1919; 31. *Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею.* — КВ 68455. — СК 2768; 32. *Приходько В. Україна у потягах. Спомини із 1917 року (Уривок) // Історичний календар Червоної*

Калини на 1937 р. — Л., 1936; 33. Приходько В. Під сонцем Поділля. Частина друга: Подільська земська губернська управа. — (Машинопис). — Н.-Й., 1966. — Зош. № 1–3; 34. Чорновол І. Із Соловків до Львова // Львівська газета. — 2006. — 2 черв.; 35. Юрченко В. Пекло на землі. — Л., 1994. — С. 4–5; 36. Тарнопольський Л., Феодулкін С. Жовтень на Вінниччині. — Вінниця, 1927; 37. Пишук І. О. Трудящі Вінниччини в боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні (за матеріалами Державного архіву Вінницької області) // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ін. ім. М.Островського. — Вінниця, 1957. — Т. VII; Зільберт М. І., Бабенко А. Г. Боротьба за встановлення Радянської влади на Вінниччині. — Вінниця, 1957; Зеленюк І. С. 1917 рік на Поділлі. — Л., 1966; Кветний Н. С., Тельман Й. Г. З історії боротьби Вінницької більшовицької організації за владу Рад. — Вінниця, 1957; Кострыба П. М. Борьба трудящихся за установление Советской власти на Подолии. — Хмельницкий, 1957; 38. Рекрут В.П. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — Вінниця, 2006; 39. Лисий А.К. До питання про встановлення радянської влади у Вінниці // Тези доп. 11-ї Вінниц. обл. істор.-краєзн. конф. — Вінниця, 1992; Вінниця між лютим і жовтнем 1917 р. // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. унів. ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 12. — Вінниця, 2007; 40. Воловик В. П. Більшовизація та діяльність Вінницької Ради у серпні-жовтні 1917 р. // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція історії радянського періоду). — К.-П., 1987; Воловик В., Стопчак М. Події української національної революції на Поділлі в жовтні-грудні 1917 р. // Тези доп. і повідомлення 17-ї Вінниц. обл. істор.-краєзн. конф. — Вінниця, 1997; Воловик В. П., Воловик О. В. Пора Лютневої революції 1917 року на Поділлі // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. унів. ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 1. — Вінниця, 1999; 41. Лозовий В.С. Поділля в добу Центральної Ради (Іст. нарис). — Кам'янець-Подільський, 1999; 42. Вінниця: Історичний нарис. — Вінниця, 2008.

ВІННИЦЯ НА ПОЧАТКУ 1917 РОКУ

Життя міста — це більше ніж просте співіснування людей, які мешкають у сусідніх будинках. Тут концентруються культурні, духовні, інтелектуальні, економічні та технічні здобутки людства, у ньому — сутність цивілізації. Місто народжується тоді, коли, за словами німецького філософа О. Шпенглера: «Із сукупності селянських дворів, кожен з яких має власну історію, виникає дещо ціле. Це ціле живе, дихає, росте, набуває обличчя, внутрішньої форми та історії». Звісно, таке обличчя визначається не лише вулицями, а й тими, хто на них мешкає. Тому буття, велич та падіння міст — це літопис повсякденності, життя та смерті їх жителів. Розповідаючи про політичні події 1917 року, ми розповідаємо про вінничан, які застали ці часи.

1917 рік — рік зламу епох в історії Вінниці. Він провів чітку межу «до» та «після» себе. Саме на переході від традиційної патріархальної ери до новітньої доби змін та потрясінь, у часи поєднання «старого» та «нового» якнайяскравіше вимальовується справжнє обличчя міста, виявляється глибинний (як модно нині казати — архетипний) характер його мешканців та закладаються підвалини наступного етапу розвитку. Відтак, перед тим, як перейти до розповіді про революцію, слід сказати — з чого ж все починалося.

Отже, якою вона була та, «стара», Вінниця напередодні революції?

Типове провінційне місто Південно-Західного краю Російської імперії, повітовий центр Подільської губернії зі столицею у Кам'янці-Подільському. Владу у Вінниці здійснював обраний заможними громадянами міський голова, за допомогою Думи та її виконавчого органу — Управи, у якій зі штатом працювало менше двох десятків осіб. Делегати від Вінниці брали участь у засіданнях губернського та повітового земств.

Вінницьким міським головою на початку 1917 року був М. В. Оводов.

Оводов Микола Васильович (1864–1941). Народився у збіднілій дворянській родині на Воронежчині. Після закінчення Київського університету Святого Володимира, працював у 1880–

М. В. Оводов

90-х роках лікарем в Ямполі та Вінниці, багато зусиль доклав до боротьби з холерою. Кавалер орденів св. Анни III ст. (1894 р.) та II ст. (1902 р.), св. Станіслава II ступеня (1897 р.). У 1899 році обраний Вінницьким міським головою, неодноразово переобирався на цю посаду. Під час головування Оводова відбувся величезний прогрес у розвитку міста. Сучасникам він запам'ятовувався як «енергійний організатор і чесна людина, бо ж, довго господарюючи в місті, крім звичайної оселі городянина, ні до чого не доробився»¹. В останні роки життя працював лікарем в Одесі, де і помер у 1941 році.

Територія Вінниці становила близько 4000 десятин землі і розкинулася на обох берегах Південного Бугу. На правому березі містився Центр, на лівому — Старе Місто та відносно нове Замостя, забудова якого розпочалася з 1880-х років, після прокладення за півтори версти від населеного пункту колій Південно-Західної залізниці. Щоденно крізь станцію проходило понад 20 пасажирських, кур'єрських та товарних составів.

«...Розташована у густо залюдненій місцевості при важливій залізничній колії, Вінниця є кращим містом губернії, яке з кожним роком все розростається і покращується»², — зафіксував на початку XX століття у своїй фундаментальній праці «Приходы и церкви Подольской епархии» краєзнавець Ю. Й. Сіцінський.

Навколо міста були велелюдні села — Якушинці, Стрижавка, Сабарів, Тютьки, Переорки, Бохоники, Лука-Мелешківська, Великі й Малі Хутори, лежали великі мастки — Вишенька та П'ятничани. За красою місцезнаходження та м'якістю клімату Вінницю визначали тоді як курортне місто. Вода в Бузі вважалася цілющою, тому купання в ньому рекомендувалося багатьма лікарями. Глибина річки була у середньому на 2 метри менша за сучасну (*ще не було побудовано дамбу на Сабарові. — Авт.*), течія — швидкою, вода — чистою. Влітку Буг ставав місцем для прогулянок на човнах, взимку — суцільною ковзанкою, на якій каталися вінничани.

«Околиці Вінниці являють собою вельми мальовничі ландшафти, між якими зустрічаються захоплюючі власною красою кутки. Красота ця особлива — м'яка, скромна, сором'язлива, яка не кидається у вічі відразу... Особливо гарні береги Бугу влітку від Староміського мосту у напрямку до Сабарова... Ці види надихають місцевих і заїжджих художників та любителів. З цією метою майже щоліта приїздить сюди відомий художник Маневич*, який списує з натури види околиці Вінниці та Бугу»³, — рекомендували тогочасні довідники.

* Маневич Абрам Анжелович (1881–1942)

«Вінниця — дуже гарненьке, затишне містечко, мальовничо розташоване на пагорбах берегів красивої річки (Південний Буг), — опишував власні враження у 1913 році генерал Олексій Брусилов, — дивовижне поєднання культури та глушини одночасно. Поруч із цілими старосвітськими садибами в садах і городах посередині міста — театр, який сміливо можна перенести до будь-якої столиці, шестиповерховий готель з ліфтом, електрикою, трамваї, водогін, чудові парні візники. І тут же бокові вулички і провулки, порослі травною, і мирно гуляють поросята, кури і курчата. Околиці дуже гарні, багато старовинних польських та українських маєтків, монастирів та хуторів»⁴.

А ось спогади Софії Русової: «Вінниця, взагалі Поділля, зробили на нас надзвичайне враження: чудовий Буг з своїми водоспадами, скелі, гори, скрізь камінь... Саме місто Вінниця дуже мальовниче, положене понад Бугом і пишалось в густих садках. Старі мури коло сучасного собору надавали містові якийсь імпазантно старовинний колорит. Літом у Вінниці бувало повно молоді, що з'їздилась сюди і з Києва, і з Одеси, на вулицях, на човнах на Бузі маячили студентські «тужурки». Зимом місто впадало в сон, і лише земські збори вносили деяке оживлення»⁵.

Вінниця — Видъ на старый городъ (съ птичьаго полета)
Winnica Widok na stare miasto

Вигляд Старого Міста

Хор під орудою О. Кошиця. Київ, 1916 р.

«Весь лівий бік Бугу уявляв собою один цвітучий вишневий садок. А місто теж тонуло в новій чистесенькій молодій зелені... А коли я вийшов на балкон з номера Вільшанського на п'ятому поверсі, то просто не міг очей одірвати від тої картини, яка розсідлалась перед мною. Все місто наче на долоні, а кругом його — ясний, світлий Буг в зелених берегах. Через нього міст; дорога в стару Вінницю (так званий Старий Город) — село, що ховається на гористому березі у вишневому, білому цвіті. Там старенька трьохбанна церковця, наче бабуня гріється на сонці, та розказує казки про козаччину і славного Богдана. Другий свідок старовини майже під самими ногами у нас, — це старий католицький костел, обнесений стіною, з цвинтарем. Він додає романтичностей усьому місту... Я й досі не можу забути тієї весни, та тих гарних прогулянок, які ми робили по Бугу на човнах. Наче який ясний сон!»⁶ — це вже свідчення відомого диригента Олександра Кошиця (1914), який у нашому місті зустрів супутницю життя — співачку Тетяну Георгіївську.

Але надамо слово документам. Більш-менш цілісна презентація міста над Бугом того часу постає у доповідній записці Управи на адресу міністерства внутрішніх справ Тимчасового уряду з нагоди клопотання про виділення його з повітової у самостійну земську одиницю (літо 1917 року):

«Вінниця, Подільської губернії — найкраще повітове місто не лише губернії, але й всього Південно-Західного краю, в тому числі й м. Бердичева, Київської губернії. Розташоване на р. Буг, біля головної лінії Південно-Західної залізниці Київ-Одеса, між двома найкрупнішими залізничними вузлами Жмеринка і Козятин та при з'єднанні П. З. З. Д. (Південно-Західної залізниці. — Авт.) з вузькоколійними лініями I-го Товариства під'їзних шляхів. Таке розташування міста викликало з одного боку його значний і швидкий ріст, який не зупиняється і в умовах сучасності, а з іншого боку сприяло зосередженню в місті громадських установ, а також торгових і промислових підприємств...»⁷

У межах міста в цей час функціонувало понад 40 підприємств: механічний, пивоварний, цегельний, підковний, валковий заводи, дві тютюнові; макаронна, масляних фарб та музичних інструментів фабрики; олійня; смоловарні та цигаркові майстерні; лісопилки; каменяря; різноманітні артілі. Але середня кількість робітників на них не перевищувала 25–30 осіб. Відносно великими були фабрика шкіряних чобіт Всеросійського Земського Союзу графа Ярошинського «Ястреб» (500 працівників), суперфосфатний завод Подільського Акціонерного Товариства (120 працівників), підковний завод графа Грохольського (100 працівників), машинобудівельний завод Львовича «Молот» (60 працівників). Загалом, пролетарів у Вінниці нараховувалось небагато — до 2 тисяч, чимала кількість з них були майстровими та кустарями. Більшість мешканців працювали ремісниками, крамарями, службовцями державних, кооперативних та земських установ, займалися дрібною комерцією. Більш заможні верстви населення були представлені власниками підприємств, магазинів і доходних будинків, присяжними повіреними та й просто спадкоємцями шляхетних і купецьких родів.

Найменше заробляла прислуга та поденні працівники з числа, переважно, колишніх селян. Місячний дохід їх становив 5–10 карбованців. Працювали вони по 10–12 годин на добу. Дрібні службовці отримували близько 20 крб., фабричні робітники та будівельники — 15–30 крб., залежно від кваліфікації. Дипломовані фахівці мали набагато більший дохід. Вчителі заробляли 35–60 крб., лікарі, адвокати або інженери, знову ж таки, залежно від посади і досвіду, — 80–100 крб. Прибуток банкірів та фабрикантів обчислювався тисячами.

Оренда пристойних квартир у дореволюційній Вінниці починалася від 20 крб. на місяць, плата за навчання у гімназії становила 50 крб. на рік, гарний костюм можна було купити за 30 крб., дрова для опалення — по 12 крб. за сажень. Дорогим було навчання, особливо у приватних закладах. Так, для учениць молодших класів жіночої гімназії Драганової плата складала 150 крб., а для старшокласниць — 200 крб. на рік⁸.

Однак повернемося до вищезгаданої доповідної записки: «...у Вінниці із громадських установ знаходяться Подільське Товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, сільськогосподарське Товариство, 6 кооперативів, найбільший в Подільській губернії кооператив «Товариство оптових закупок» з оборотом у 1916 році 1 900 000, а нині за 5 місяців, вже більше 2 500 000. З Урядових установ у Вінниці наявний Окружний Суд з двома цивільними і двома кримінальними відділеннями і Державний Банк, при двох приватних банках, трьох товариствах взаємного кредиту і трьох ощадно-позичкових товариствах. Учебних закладів, не враховуючи нижчих училищ, є 13, а саме: чоловіча гімназія, реальне училище, три гімназії жіночих, комерційне училище, учительський інститут, дві учительські семінарії, два чотирикласних та два двокласних міських училища (вирішено у позитивному сенсі відкриття народного університету), у поточному учбовому році відкриваються і два пристосованих вже для цього приміщення, польська і єврейська гімназії.

Не враховуючи військових лазаретів, у Вінниці знаходиться Міська лікарня, Єврейська лікарня, Окружна лікарня для душевнохворих на 1000 осіб, а в цьому році відкрита знову відбудована і обладнана за останнім словом науки лікарня імені Пирогова. Наявний телефон, міський загального користування водогін та електростанція, а також електричний трамвай, причому облаштування каналізації, план якої належно розроблений та вже затверджений, затримано нині виключно умовами сьогоденішнього часу, нарешті є міський театр, кам'яне приміщення на 1000 глядачів»⁹.

Трьох'ярусний театр, побудований за зразком Київського театру, і вартістю 160 тис. крб. дійсно був гордістю міста. «Електричне освітлення, чудові декорації, самі різноманітні пристосування та світлові ефекти, власний реквізит, необхідна бутафорія і костюмерна. Окреме фойє, два буфети, вестибуль, каса, контора... Театр здається

Вивпица.—Winnica. № 3.
Николаевскій проспект.—Mikołajewski prospekt.

Готель «Савой» (нині готель «Україна»)

під всякі гастрольні вистави, з усіма вечірніми: освітлення, опалення, декорації, 8 гарнітурів меблів та вся необхідна обстановка, з реквізитом, костюмерною, необхідною бутафорією...»¹⁰. «Він був новесенький, — захоплювався О. Кошиць, — просторий, збудований згідно останньому слову театрального будівництва. Мені здається, що він далеко кращий, ніж Київський Соловцовський театр. Чудовий резонанс, просторе приміщення для оркестру, гарна обстановка, чула, гаряча публіка...»¹¹.

Взагалі, інфраструктура Вінниці, незважаючи на складності війни, цілком забезпечувала повноцінне життя мешканців міста. До послуг вінничан та проїжджих було майже 30 готелів, з яких 9 першокласних («Бель-Вю», «Європейська», «Французька», «Континенталь», «Центральна», «Брістоль», «Грандотель», «Петербурзькі номери», «Савой»), заїжджі двори в різних частинах міста, 17 ресторанів («з першокласною кухнею»), 43 їдальні, 25 пивних шинків, 6 друкарень, 4 книжкових магазини і 7 лавок, міська публічна бібліотека (з 9 стільцями), декілька кінотеатрів. Працювали філії страхових агентств, банків та кредитних установ, продуктові, побутові і промислові магазини, пральні, декілька фотоательє, майстерні із ремонту годинників, аптеки, 2 музичних училища, діяла міська пожежна команда. Зв'язок забезпечували телеграф, пошта, телефонна станція та 2 вуличні телефони-автомати (на вокзалі та в суді). Вінничани користувалися послугами виників, як на розкішних фаєтонах, так і на однокінних¹².

Функціонували два ринки — старий «На Калічі» (*сучасний майдан Гагаріна. — Авт.*) та новий Ніконовський (*нині Центральний ринок. — Авт.*), на яких, навіть і під час війни, вдосталь було дешевих та якісних сільськогосподарських продуктів. Хліб до літа 1916 року коштував не більше 7 копійок за фунт, фунт м'яса — від 20 коп., масла — 40 коп. Велика кількість мешканців мали свої сади, домашню птицю та худобу, пасіки. Регулярними були сільськогосподарські виставки і ярмарки.

Загальноросійської відомості набула психіатрична лікарня, що обслуговувала три губернії — Подільську, Київську, Волинську. Побутувала навіть приказка: «Бути у Вінниці і не подивитися на лікарню та її володіння — це все одно, що бути у Римі і папи не бачити». А якщо хтось витворяв дурницю, то казали: «Тобі треба до Вінниці». При лікарні існували майстерні та бібліотека, електрична станція, баня, телефон, водогін, хлібопекарня, влаштовувалися танцювальні

вечори для хворих, на яких грав струнний оркестр, давалися аматорські вистави, для дітей працівників лікарні функціонувало початкове училище. У місті (крім названих) діяла земська лікарня, працювали 75 вільно-практикуючих і 2 санітарних лікарі, дантисти, ветеринари.

На вулиці Петра Великого (*нині — М. Грушевського. — Авт.*) розташовувався окружний суд, через квартал від нього — жандармське управління. Будинки та вулиці центру були повністю електрифіковані, від залізничного вокзалу до базару «Каліча» та від Вознесенської церкви до Кримських казарм ходили трамваї. «Виходить, — з гордістю фіксувала Управа, — повна картина благоустроеного міста, яке йде незмінно швидкими і вірними кроками до росту та процвітання»¹³.

У пам'яті сучасників дореволюційна Вінниця залишилася містом «з шумними, повними людьми і рухом вулицями, театром, кінематографами, трамваєм, електрикою, телефоном, кафе та ресторанами»¹⁴.

Але не все було так добре. На більшості вулиць міста було (як і сьогодні) брудно. Свині та худоба, яку розводили у себе вінничани, вільно гуляли тротуарами. На всю Вінницю діяли лише дві недолугі дешеві лазні. Помиї зливалися до Південного Бугу, на берегах якого містилися купальні. Проект каналізації, яку планували побудувати з 1913 року, на 1917 рік так і залишився проектом. Порослі трав'яною провулки на околицях та між центральними вулицями перетворювалися, після невеличкого дощу на непрохідні болота. Колишні селяни, які тікали у місто від кабали і побоїв панів, жили у маленьких глинобитних будиночках. Бідність і злиденність значної кількості населення штовхали до пошуку заспокоєння у самогоні — «ханці», яку, незважаючи на «сухий закон» 1914 року, варили і пили суспільні низи. Щоправда, не гидували випити і «солідні» громадяни. Діти міської бідноти, зазвичай, не відвідували навіть початкових шкіл і залишалися неписьменними.

Поліція збирала «мзду» з торговців як грошима, так і продуктами. «Якщо і знаходилися крамарі, які протестували і вимагали сплати за рахунками, то вони за це отримували негаразди на кожному кроці. Починали їх діставати «протоколами»: за передчасне відкриття крамниці, за зволікання із закриттям, за видачу товарів із заднього ходу, за неохайність, за невиконання хоча б незаконних вимог жандарма і т.п. Більшою мірою всі ці звинувачення були надумані, але поліція завжди виявлялася правою і крамарів штрафували»¹⁵. Краще було мовчати...

Найбільш придатним для життя, звісно ж, був центр міста, який тягнувся від мосту з острова Кемпа до ринку «Каліча». Тут пролягали красиві мощені та освітлені електричними ліхтарями вулиці — Миколаївський проспект (*нині Соборна. — Авт.*), Романівська (*нині Першотравнева. — Авт.*), Петра Великого (*нині Грушевського. — Авт.*), 19 лютого (*нині Архітектора Артинова. — Авт.*), Катерининська (*нині Театральна. — Авт.*). Район дорогих приватних будинків навпроти поромної переправи на Замостя носив у народі ім'я грека Кумбари, який побудував там колись дачу. За комплексом лікарні Пирогова, що на початок 1917 року перебував у стадії завершення, лежала Слов'янська сторона — «Слов'янка», на місці сьогоденішнього Свердловського масиву знаходилися затишні «Садки». Між Старим Містом та Замостям містилися небагаті будиночки Дубовецької Слободки.

Однією з причин швидкого росту Вінниці було її інтенсивне заселення відставними військовими чиновниками і колишніми поміщиками, які після продажу своїх маєтків, перебирались до мальовничого містечка з м'яким кліматом та зручним розташуванням на залізниці Київ-Одеса. Характерною для забудови міста у передвоєнні часи була одно- дво- та більшеповерхова садиба, оточена огорожею в стилі будинку¹⁶. Оригінальністю архітектури вирізнялися приватні будинки капітана Четкова, інженера Іванівського; в декадентському стилі був побудований дім Л. Длуголенцького, в галицькому — будинок М. Стаховського.

Візиткою міста, його гордістю служив архітектурний комплекс «Мурів» — колишні домініканський та єзуїтський монастирі, укріплені цегляною стіною з бійницями, що нагадували про лихоліття XVII століття. У «Мурах» був православний Преображенський собор, розміщувалися чоловіча та жіноча гімназії, початкове училище, друкарня та міський ломбард.

У 1900–1910-х роках Вінниця пережила будівельний бум, архітектурне оформлення якого здійснив Г. Г. Артинов. Саме завдяки його спорудам Вінниця перетворилася із сіренького провінційного містечка в більш-менш пристойне європейське місто.

Артинов Григорій Григорович (1860–1919) — вінницький міський архітектор (1899–1919). Народився у 1860 році в Ніжині. Закінчив у 1889 році Петербурзький інститут цивільних інженерів. Працював техніком при Санкт-Петербурзькій міській управі, брав участь у будівництві казарм у Ломжинській губернії. З вересня 1899 року як військовослужбовець,

жив у Вінниці. 26 липня 1900 року Артинов прийняв запрошення міського голови М. В. Оводова виконувати обов'язки міського архітектора, не залишаючи при цьому військової служби, на якій він формально перебував до 1914 року. Він став першим в історії Вінниці міським архітектором. У 1900–1919 роках спроектував понад 100 об'єктів, багато з яких і нині активно експлуатуються, залишаючись окрасою міста. «Можна без перебільшення сказати, — відзначали сучасники, — що Вінниця своїм благоустроєм, садами, скверами та правильним розплануванням багато в чому зобов'язана Г. Г. Артинову».

Помер від тифу.

Література: Царенко С., Смолякова Г., Солейко Є. Звезда Григория Артынова, или о чём молчат винницкие крыши // А. С. С. — 2003. — № 5; Кончина Г. Г. Артынова // Винницкая почта. — 1919. — 11 дек.

«До появи Артинова, Вінниця майже не мала не лише значних будівель, але простого благоустрою та обладнання вулиць», — свідчили сучасники. Збудовані під його керівництвом приміщення Вінницької жіночої гімназії, міського театру, Управи, бібліотеки, готелю «Савой» належали до найкращих споруд міста. Міська Дума (нині — Торгово-Промислова палата. — Авт.) із великою і красивою Білою Залою стала місцем офіційних зібрань впливових об'єднань. «Артинов визначив багато новітніх містобудівельних починань — від проектування нових вулиць, ліній освітлення і громадського транспорту до застосування експериментальних будматеріалів та оснащення»¹⁷.

Серед готелів відрізнявся шестиповерховий «Савой», побудований за останнім словом моди — у стилі «модерн». «Цей готель вразив мене надзвичайно, — наводимо ми знову слова Кошиця, — Такого не можна було знайти навіть у Києві. Чудова нова будова, ліфт, прекрасні просторі кімнати з ваннами й стильовим умеблюванням, чудова тренувана прислуга і прекрасний ресторан»¹⁸.

Точних даних про кількість народонаселення на 1917 рік немає. Виходячи з динаміки перепису, який у 1897 році зафіксував 28 995 меш-

Г. Г. Артинов

канців, та даних Подільського губернського статистичного комітету, що нарахував населення Вінниці у 1909 році — 46 705, а у 1913 — 60 000 осіб, можна було б припустити, що ця цифра на момент революції збільшилася до 80 тисяч жителів. Але слід врахувати наступні фактори: багато чоловіків було мобілізовано до війська, натомість, у місті постійно перебувало близько 15 тисяч військових, тут зупинилося багато біженців з окупованих та прифронткових територій, й сюди ж евакуювалася значна кількість різних установ та закладів. У будь-якому випадку квартир та приміщень хоч-як пристосованих до життя для проживаючих тут осіб не вистачало. «За приблизними підрахунками» Управа все ж зафіксувала на середину 1917 року цифру у 60 000 осіб¹⁹.

За національним складом місто було колоритно-строкатим. Більшість населення складали українці та росіяни, багато було євреїв (за даними перепису 1897 року — 36%), близько 10% вважали себе поляками. Але жили і лютерани-німці, і мусульмани-татари, і росіяни-старообрядці. Всі національні групи складали окремі, доволі замкнені, громади, які слабо спілкувалися поміж собою.

Поляки переважно жили у просторих будинках із садами у західній частині міста, заможні українці й росіяни — у південно-західному передмісті «Садки», на заможнянських «Липках» та Старому Місті. Кількість домовласників великих будинків була невеликою — до 1000 осіб, інші винаймали у них квартири та кімнати, або мешкали у невеличких хатках на околицях.

Широку сумнозвісну славу здобув заселений єврейською біднотою район «Єрусалимка», що спускався від центральних вулиць на північ до річки. Там, «від мостів майже до району Кумбарів на схилах вздовж Бугу стояли глинобитні і дерев'яні будиночки з підсліпуватими вікнами... Це було поселення типу містечка, і хто ставав багатшим, той переселявся в більш престижні райони міста. В «Єрусалимці» жили бідняки й інших національностей. Євреї тримали кіз, курей, гусей, а неєвреї вигодовували кабанчиків і називалися «кабанниками». Люди на Єрусалимці жили в тісноті, без елементарних зручностей...»²⁰. «За підсліпуватими вікнами, — писав у главі «Вулиця мого дитинства у Вінниці» радянський публіцист Цезар Солодар, — тулилися багатодітні сім'ї. І з першими же променями весняного сонця життя бідняків виплескувалося на забруднені вулички, де ледве вдавалося роз'їхатися двом зустрічним візкам...»²¹.

Будинок на «Єрусалимці»

Винница. № 39.

Типи громадян города.—,Nowy Bazar". Туру mieszkańcow Winalecy.

Типи громадян міста Вінниці

Будівлі та приміщення на «Єрусалимці» стояли настільки щільно, що на подвір'ях не вистачало місця для помийних ям та клозетів, тому нечистоти виливалися прямо перед будинками. Антисанітарія на районі внаслідок цього була жахливою, у повітрі стояв щільний сморід випарів. «Відчайдушно брудні халупи... Вдивіться у натовп брудних, обірваних, напівголих, напівхворих діточок, що валяються на нестерпно брудних земляних підлогах цілими купами!»²² — закликали до свідомості громадських діячів небайдужі до долі єврейства. Щоправда, таких були одиниці, і голос їх навряд чи був почутий навіть серед одноплемінників.

Були серед вінницьких євреїв і заможні люди — власники магазинів, доходних будинків, майстерень, лікарі та адвокати. Жили вони по всьому місту, хоча існували й цілі іудейські заможні квартали, наприклад, біля центрального скверу та каланчі. Найкраща садиба (нині — приміщення «Облрадіо») належала акціонеру цукрових компаній, хліботорговцю та фабриканту Боруху Львовичу. Серед населення побутувала приказка «Скупий як Львович, у нього снігу взимку не випросиш». Проте інколи він допомагав своїм одновірцям, утримував духовну школу «Талмуд-тору», співпрацював з Єврейським благодійним товариством «Гімнас коло».

Єврейська громада мала свою раду — кагал, на чолі зі старою (рош медіна), який розв'язував судові та адміністративні справи. Значення кагалу у ХХ столітті, у порівнянні навіть з попередніми десятиліттями, занепало. Проте його вплив, насамперед, у найбільш бідних колах ще залишався доволі значним. Ані російською, ані українською мовами єврейські низи, у більшості своїй, не володіли, спілкуючись між собою на їдиш.

У Вінниці було 3 синагоги та 14 молитовних іудейських шкіл — хедерів. Біднота молилася на «Єрусалимці», заможніші відвідували синагогу біля костельного двору, багатії вважали за краще молитися в синагозі поруч із готелем «Савой»²³.

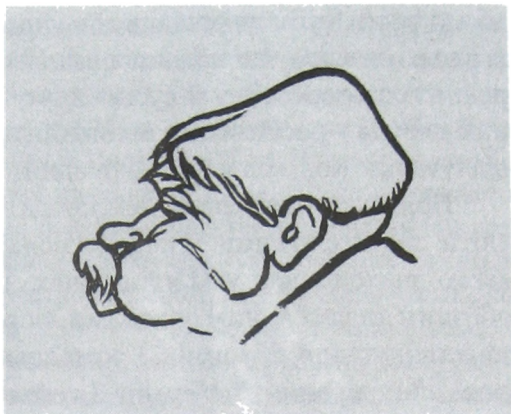
Православних храмів у місті нараховувалося 9: Преображенський собор, церкви Кирила та Мефодія (при Вінницькому реальному училищі), цвинтарна Воскресенська, Святого Георгія, Іоанна Богослова, казарменна Святого Володимира, Вознесенська та Святого Миколая.

Українська інтелігентська громада гуртувалася навколо Д. В. Марковича. Помітними особами у ній були земський діяч Й. І. Лозино-Лозинський, лікар М. А. Стаховський та старий член одеської громади

і науковець-історик М. І. Білинський. Нову хвилю українського руху започаткували молоді кооператори на чолі із М. О. Литвицьким та В. С. Дудичем.

Порівнюючи Поділля із Полтавщиною, Софія Русова, яка щоліта жила у Вінниці перед війною, відзначала: «Тут населення було наче більше пригноблене, багато жило тут поляків, які поводились, наче дійсні господарі краю... по всіх крамницях лунала польська мова, а коли звернешся до крамаря по-українськи, він і слухати не хоче, й дає найгірший крам. Тільки на Старому Городі показувалася цілком українська етнографія, лунала подільська українська мова, розбігались ярами суто українські хатки, оперезані пишними мальвами»²⁴.

Але й католики, які вважали Вінницю одним із міст споконвічних «кресів», висували відповідні претензії: «Поляки брали участь у муніципальному господарстві лише як члени міської ради, натомість важливі

*Микола Білінський.
Шарж Н. Альтмана*

Городъ Винница. Под. губ.
M. Winnica. Pod. gubernia.

Kościół.
Kościół.

Вінницький костьол

міські пости займали росіяни або українці». Втім, визнавалося, що «це зовсім не означало, що польська ініціатива та праця не відігравали значної ролі в господарському й суспільному житті»²⁵. Також «у межах тогочасних звичаїв у російському шкільництві особливого полякожерства ми не відчували». Костьол у місті був один.

Польське населення дійсно дало багато представників місцевої еліти та інтелігенції. Граф Здзіслав Грохольський, родинна садиба якого знаходилася у П'ятничанах, володів 12 мастками, підковним, обозним та цегельним заводами, поромними переправами, мав великі земельні угіддя, 5 млинів. Громадською діяльністю відзначилися присяжний повірений Любомир Длуголенцький і редактор журналу «Подольский хозяин» Валерій Сведерський.

Дозвілля громадян забезпечував літній сад (парк) із літнім же театром Толстого, майданчиками для гри у теніс, крокет і футбол; у місті було розбито декілька акуратних скверів. Центром культурного просвітництва у масах мав стати побудований у 1902 році т.зв. Народний дім*. У будинку був зал зі сценою та боковими приміщеннями, читальня Товариства народної тверезості; використовувався він як місце зборів різних товариств та читання публічних лекцій. Тут часто виступала українська трупа, що складалася з працівників місцевого казенного очисного складу. У місті існували літературно-мистецьке товариство, єврейське літературне товариство, польський громадський гурток.

Під орудою художника В. Ф. Коренева функціонував яхт-клуб «Спорт». Учні та солдати грали, звісно ж на любительському рівні, у футбол.

Участь підданих Російської імперії у політичному житті могла зводитися лише до виявлення лояльних і патріотичних поглядів, за чим пильно слідували поліцейські та їхні агенти, чиновники та цензори, інспектори навчальних закладів. Але щирої відданості старому ладу у більшості людей не було. Робітники ще пам'ятали 1905 рік, популярності набували соціалістичні ідеї, з 1913 року деякі працівники фабрики «Ястреб» належали до РСДРП²⁶. Учні та студенти все частіше фігурували у жандармських зведеннях і донесеннях. Інтелігенція створювала напівлегальні гуртки і клуби. З'явилася і перша у Вінниці масонська ложа Союзу Великого Сходу народів Росії, на чолі якої стояв Валеріан Боржковський. І хоча далі розмов справа не йшла, а контроль поліції за будь-яким вільнодумством залишався щільним, опора монархії на широкі кола населення з кожним днем ставала все більш хиткою.

* Народний дім зруйнований під час Великої Вітчизняної війни.

Боржковський Валеріан Васильович (1864–1919) — етнограф, історик Поділля, громадсько-політичний діяч. Народився в містечку Мізяків (нині село Калинівського району Вінницької області) в сім'ї священика. Закінчив Шаргородське духовне училище, де навчався в одному класі з Михайлом Коцюбинським. Продовжив навчання в Подільській та Одеській духовних семінаріях. Був членом народницької організації «Подільська дружина» та «Товариства тарасівців». Довгий час перебував під таємним наглядом поліції. З 1902 року жив у Вінниці, де займався науковою та громадською діяльністю, заснував «Староміське товариство садівництва». Друкувався в наукових та економічних часописах. Брав активну участь у політичній діяльності українських організацій у роки Української революції, восени 1917 року — Вінницький повітовий комісар Тимчасового уряду. 12 квітня 1919 року заарештований органами ЧК у Вінниці, вивезений до Києва і розстріляний.

Література: Боржковський Валеріан Васильович // *З-над Божої ріки: Літ. біобібліог. словник Вінниччини / Упоряд. і заг. ред. А. М. Подолинного. — Вінниця, 2001.*

Два з половиною роки жорстокої світової війни змінили місто. Близько 50 % усього працездатного чоловічого населення було мобілізовано до російського війська, багато загинуло, декілька десятків повернулися додому каліками. Закрилася низка підприємств, переважно будівельних, попит на продукцію яких суттєво впав. Погіршилося матеріальне становище робітників. Значна кількість учнів, внаслідок збільшення платні за освіту, браку одягу і взуття, змушена була відмовитися від навчання²⁷. Ширилися спекуляція і хабарництво. У народі визрівало незадоволення урядом за його неспроможність контролювати торгові монополії, які накручували ціни, наживаючись на людському горі; за його нездатність ані добитися перемоги, ані припинити криваву бойню; за його безсилля у боротьбі з корупцією. Поширювалися відповідні прокламації.

«Робітники голодували, — згадував ті місяці Г. П. Софронів, згодом — генерал-полковник Радянської армії, який деякий час служив у місцевому гарнізоні, — а Вінниця кишла вичепуреною польською знаттю, гульгійською публікою. Нерідко можна було бачити, як денщик ледь веде п'яного офіцера, а той лається на свого поводиря»²⁸.

У кінематографах здебільшого демонструвалися наукові та патріотичні фільми, військова хроніка. Концерти переважно були благодійними — на користь поранених і сиріт. Під час постів показ фільмів було заборонено супроводжувати музикою та розвагами, не дозволялося яскраво освітлювати театри²⁹. На великі релігійні свята (Благовіщення, 1-й день Великодня, та ін.) різні розважальні заклади були закриті.

Агітаційний плакат часів I світової війни

вам війни, яке утримувало притулки для біженців з окупованих і прифронтових територій, допомагало їм матеріально.

До міста прибували і від'їжджали тисячі вояків, які їхали на фронт та з фронту, казарми на декілька днів займали робітничі та понтонні батальйони, інженерні роти. У готелях і на приватних квартирах зупинялися військові чиновники та штабні офіцери. Вінниця прийняла до себе багато біженців, в арештному домі знаходилися під охороною військовополонені. Наприкінці 1915 року, після наближення фронту, з Кам'янця-Подільського до Вінниці переїхали Губернський продовольчий комітет, Губернська продовольча управа та Військово-промисловий комітет, тут же відбувалися всі збори Губернського Подільського земства, з'їзди, засідання і наради різних губернських організацій та установ.

До війни у місті розміщувався 73-й піхотний Кримський полк, за іменем якого часто називали казарми у північній частині Вінниці

З середини 1915 року, після відступу російської армії з Галичини, Вінниця перебувала у прифронтовій смузі Південно-Західного фронту. Тут квартирував чималий гарнізон, штаби інших військових з'єднань, різні заготівельні команди, частини і підрозділи тилової інфраструктури — пункти коней, команди слабосильних, склади, ремонтні майстерні, шпиталі, у часе користування перейшло багато цивільних приміщень. У роботі великого (на 75 ліжок) лазарету Червоного Хреста активну участь взяла дружина генерала Олексія Брусилова — Надія, курси медсестер при ньому вів вінницький лікар Л. І. Малиновський³⁰. Діяло Товариство допомоги жерт-

(нині — по вул. Червоноармійській. — Авт.). Тепер же основу гарнізону складав 15-й запасний піхотний полк, у складі якого нараховувалося біля 10 тисяч чоловік. Полк являв собою своєрідний перевалочний пункт, до якого після лікування переводилися поранені фронтовики, зараховувалися резервісти старших років призову, нещодавно мобілізовані солдати. Абсолютна більшість його вояків були колишніми селянами з Великої Росії та України.

Восени 1916 року до Вінниці зі Пскова прибула база ескадри повітряних кораблів (ЕПК), до складу якої входили штаб, майстерні та декілька бойових екіпажів легендарних літаків «Ілля Муромець». Частина ця підпорядковувалась безпосередньо Ставці Верховного Головнокомандуючого. Командиром ескадри був генерал-майор Михайло Володимирович Шидловський.

М. В. Шидловський

Разом з ЕПК до міста переїхав знаменитий авіаконструктор Ігор Сікорський. З бази здійснювалося загальне командування підрозділами «муромців» на всіх фронтах, тут же ремонтувалися пошкоджені і збиралися нові машини, формувалися екіпажі та команди, які обслуговували літаки, містилася школа, де проводилися різноманітні курси для військових льотчиків і мотористів. Майстерні, гаражі та склади розташувалися на території насінневого заводу, навпроти був обладнаний аеродром з ангарами. Авіаційні бомби зберігались у печах Вінницьких цегельних заводів. Планувалося, що після війни база ЕПК перетвориться у велике авіаремонтне підприємство

військово-повітряного флоту Росії.

З тисячі вояків ескадри дев'ястсот складали колишні кваліфіковані пролетарі з Центральної Росії — механіки, бортмеханіки, шофери, техніки, канцеляристи, працівники ремонтних майстерень, фотографи й топографи, близько сотні — штабні офіцери та бойові пілоти.

Про одного офіцера ЕПК, хоча він і не відіграв якої-небудь ролі у революційних подіях, слід сказати окремо. Цю людину звали Йосип Станіславович Башко. У 1913 році він закінчив Качинське повітряне училище. Учасник I світової війни. За хоробрість в бою з трьома

Солдати ЕПК (в центрі Іван Ахримович)

німецькими літаками 5 липня 1915 року нагороджений георгіївською зброєю. 20 лютого 1918 року, при наближенні до Вінниці австро-угорських військ, перелетів до Бобруйська, де опинився у розташуван-

ні частин І Польського корпусу генерала Ю. Р. Довбор–Мусницького. У травні того ж року, не бажаючи здаватися німцям, які прорвали фронт, буквально з-під носу у них здійснив 5-годинний переліт на несправному літакові. Служив у Червоній армії, командував Північною групою, згодом, дивізіоном повітряних кораблів. У 1921 році вступив до латвійській армії, дослужившись у ній до генерала, командира авіаційного полку.

Однак таких бойових офіцерів на базі ЕПК служило небагато. Більшість середніх та вищих чинів належали до аристократичних родів, які відсиджувалися у тилу.

Й. С. Башко

Початок 1917 року приніс із собою нагнітання ситуації. Поширювалися плітки про неминучість швидких політичних перемін, ширились антивоєнні розмови. Солдатів перестали пускати в місто, частими стали перевірки. І вінничани, і залога жили у напруженому передчутті чогось незрозумілого і невідомого. «У зв'язку із щоденним зростанням дорожнечі на всі предмети першої необхідності серед місцевого нижчого населення можуть виникнути заворушення, які носитимуть характер масового руху і в кінцевому результаті можуть вилитися у погроми»³¹, — констатувало керівництво губерньського жандармського управління.

Наприкінці лютого на чергове засідання Вінницького повітового земства було доставлено телеграму з лаконічним текстом: «Перервати всі зібрання і офіційні зустрічі. Не ухвалювати жодних рішень. Дума. Петроград»³².

Еврейская песня

Ой, если еврей-бедняк имеет дочку —
Пусть она красавица на весь белый свет,
Никто не берет ее в невесты.
А почему?
Потому что у отца денежек нет.

А если еврей-богатея имеет дочку —
Пусть она косая и страшна на вид,
Сам раввин приходит к ней сватом.
А почему?
Потому что папаша деньгами набит.

Ой, если еврей-бедняк задолжает
Домовладельцу пару монет,
Его на улицу выбрасывает пристав.
А почему?
Потому что у бедняка денежек нет.

А если еврей-богатея не заплатит
В казначейство большой налог,
Присяжный поверенный его вырывает.
А почему?
Потому что у богача денег мешок...

**Плачь обывателя по поводу дороговизны (Мазокъ в стихахъ)
// Винницкий листок. — 1916. — № 7 (нояб.)**

Обыватель всюду плачетъ: «Горькая судьба!»
Все — становиться дороже, — трудная борьба!
Сельдь, что стоила алтынъ, нынче — ой-ой-ой!
За три гривны не достанешь, ахъ ты, Боже мой!
Вотъ говядина — ну-да! — пятьдесят за фунтъ!
Да и то, — поди, ищи-ка! подымай хоть бунтъ!
Яйца, курицыны дѣти, не доступны намъ.
По восьми копѣекъ штука, — ахъ какой же срамъ!
И картофель, и капуста, и петрушка тожъ
На вѣсь золота поднялись, чтобъ те въ палець ножъ!
А за ними потянулись и чеснокъ и лукъ.
Тяжко жить, довольно съ насъ страданія и мукъ!
За пѣтуха карбованцевъ извольте шесть платить.
А поросенокъ? Ни-ни-ни! — боюсь и говорить.
Даже хрѣнь — и тотъ поднялся въ гору, чортъ дери!
Дрянъ — растенье, а поди ты съ бабой говори.
В старину давали намъ за грошъ кусковъ пятокъ,
Нынче баба за пятакъ суетъ одинъ шматокъ!..
За сапоги изволь за пару семьдесятъ и пять.
А не можешь, — будешь, братъ мой, — босикомъ гулять.
Изъ сквернаго сукна штаны, жилеть и пиджачекъ
Вамъ состряпаютъ за триста на одинъ денекъ.
Да и шляпа, — ну-ка, — сунься! — тридцать цѣлкачей!
Словно Русь взяла в полонъ орда палачей.
А перчатки, а платочки, а воротнички?
Охъ, не одолѣть судьбины, хоть ты рвись в клочки!..
А для мальчика карандашъ, резина и тетрадка
Такъ повысились в цѣнѣ, что впрямь, оно — загадка.
Черниль бутылочка дороже коньяку и рома, —
Жадность царствуетъ кругомъ, какъ в оны дни Содома.
Хлѣбъ святой, Россійскій злакъ, земли златой продуктъ,
Такъ дорогъ сталъ у насъ теперь, какъ заграничный фруктъ.
Сахаръ, чай, конфеты, кофе — тю-тю-тю — молчи!
Замѣсто нихъ ты с масломъ шишь — вотъ, на-ко, получи!

Стало адски плохо жить, хоть тресни, — нѣтъ спасенья!
И выдержать всю эту муку, право, нѣтъ терпѣнья!
Что будетъ дальше? — Знаетъ Богъ, а скверно, ей-же-ей!
Темна вода во облацѣхъ, слѣда нѣтъ, хоть убей!

Заурядный

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Лазовський Я. Фрагменти спогадів про Вінницю // *Вінницький край*. — 2006. — № 2. — С. 94;
2. Приходы и церкви Подольской епархии. Под ред. Е. Сецинского. — *Біла Церква*, 2009. — С. 177;
3. Путеводитель и справочник по г. Виннице. — *Вінниця*, 1911. — С. 60;
4. Брусилов А. А. Мои воспоминания. — (М): Воениздат, 1946. — С. 46;
5. Русова С. Мемуари. Щоденник. — К., 2004. — С.155;
6. Кошиць О. Спогади. — Ч.1-2. — *Вінніпег*, 1948. — С. 188;
7. ДАВО. — Ф. Д-230. — Оп. 1. — Спр. 1773. — Арк. 3;
8. Лазовський Я. Вказ. пр. — С. 93;
9. ДАВО. — Ф. Д-230. — Оп. 1. — Спр. 773. — Арк. 3 (зв.);
10. Путеводитель... — С. 61;
11. Кошиць О. Вказ. пр. — С. 191;
12. Путеводитель... — С. 71;
13. ДАВО. — Ф. Д-230. — Оп. 1. — Спр. 1773. — Арк. 3 (зв.);
14. Длугач Ал. Театр в Виннице // *Альманах и календар на 1919 год*. — *Вінниця*, 1919. — С. 112;
15. *Вінницький листок*. — 1917. — № 8 (май);
16. Rogozov V. Садиба у Вінниці // *Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація*. — *Львів*, 2002. — № 12;
17. Царенко С., Смолякова Г., Солейко Є. Звезда Григория Артынова, или о чём молчат винницкие крыши // *А. С. С.* — 2003. — № 5. — С. 106;
18. Кошиць О. Вказ. пр. — С. 190;
19. ДАВО. — Ф. Д-255. — Оп. 1. — Спр. 97. — Арк. 46;
20. Канторович Р. Были и небылицы старой Винницы. — *Сент-Луис*, 1998. — С.11;
21. Солодарь Ц. С. Дикая полянь. — *М.*, 1986. — С. 8;
22. *Вінницький листок*. — 1918. — № 9;
23. Канторович Р. Вказ. пр. — С. 12;
24. Русова С. Вказ. пр. — С. 155;
25. Лазовський Я. Вказ. пр. — С. 95;
26. ЦДІАК. — Ф. 301. — Оп. 1. — Спр. 1653;
27. Анохіна Л. С. З історії освіти у м. Вінниці (II пол. XIX — поч. XX ст.) // *Подільська старовина*. — *Вінниця*, 1998. — С. 112;
28. Софронов Г. П. Неподвластное времени. — *М.*, 1976. — С. 41;
29. *Подольнин*. — 1917. — 21 февр.;
30. Отчёт о деятельности Винницкого Городского Комитета российского общества Красного Креста за 1916 год. — *Вінниця*, 1917. — С. 6;
31. ЦДІАК. — Ф. 301. — Оп. 1. — Спр. 3255. — Арк. 21;
32. Jaroszynska L. R. *Ett Mineskrit Arr. Revolutionstider i Ukraina*. — *Stockholm*, 1925. — S. 16

ЛЮТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ

Перші повідомлення про початок революції Вінниця зустріла відносно спокійно. Вже до 1 березня керівники міських органів влади та найвпливовіших організацій (Військово-промислового комітету, повітової Земської управи, Загальноросійської спілки міст, Всеросійського земського союзу) за власними каналами одержали інформацію про заворушення у Петрограді, але вирішили за краще тримати її у таємниці, спостерігаючи за подальшим розвитком подій і вичікуючи, як складеться ситуація. Серед населення циркулювали чутки, почуті ними від переїжджих та залізничників*.

В умовах інформаційного вакууму почалась спекуляція київською пресою, на шпальтах якої відкрито повідомлялось про революційні події та страйки в країні. Так, у перші дні березня ціна одного примірника «Киевской мысли» злетіла до 50 карбованців (!). Представники місцевої ліберальної інтелігенції організували постійне чергування на міському залізничному вокзалі, скуповуючи та поширюючи на вулицях через газетярів свіжі видання.

Реакція більшості населення на повалення влади Миколи II була стриманою, дехто перебував у захваті, але прості люди передчували щось недобре. Снегов, згадуючи ті дні, розповідає про жінку, яка, торгуючи пиріжками на станції, і дізнавшись про події у столиці, йшла додому, голосячи: «Матінко моя, як же тепер буде...»¹. Відповідні настрої панували і в середовищі місцевої аристократії. «У повітрі висіло одне велике запитання, але ніхто не міг на нього відповісти», — свідчила Летта Ярошинська.

Режим, хоча й ослаблений, все ще здавався всесильним і вічним. Коли 3 березня, вже після зречення царя, в № 59 газети «Юго-Западный Край» з'явилося повідомлення про зіткнення в столиці, проти редакції, за вимогою подільського губернатора, військовий цензор миттєво вжив заходів, наказавши конфіскувати весь наклад та опечатати приміщення.

Однак тримати всі новини потайки для місцевої влади виявилось неможливим і, одержавши повідомлення Державної Думи про імператорський маніфест та телеграму командуючого Одеського військового округу про підтримку комітету на чолі із Головою Державної Думи М. В. Родзянко², керівники найбільших підприємств та представники земства вирішили взяти владу в свої руки.

---

* Згодом панувала думка, що про революцію у Петрограді вінничани дізнались ледь не в перший же день від солдатів повітряної ескадри (див., напр., Тарнопольский Л., Федулкін С. Жовтень на Вінниччині. — Вінниця, 1927. — С. 5), але спогади льотчиків говорять про зворотне.

Надвечір 3 березня у Білій залі міської Думи розпочалося організаційне засідання тимчасової ради громадських організацій, на яке прийшло близько 50 впливових у Вінниці осіб. Ініціаторами зібрання були голова повітового Військово-промислового комітету, землевласник та фабрикант граф З. С. Грохольський, діяч земського руху Й. І. Лозино-Лозинський, голова Вінницької повітової земської управи П. М. Ренненкампф, адвокат Л. А. Длуголенцький, голова Подільської спілки споживчих кредитів та позиково-ощадних товариств Д. В. Маркович.

Погодившись утворити новий орган влади, але не будучи впевненими в остаточній перемозі революції та, відповідно, побоюючись репресій з боку вірних монархії військ, учасники зборів вирішили направити до частин гарнізону делегацію в складі Грохольського, Ренненкампфа та Лозино-Лозинського для переговорів і отримання гарантій підтримки. Під час очікування дехто з присутніх, нервуючи, спробував залишити залу. Намагаючись їх заспокоїти, Длуголенцький став доводити, що негативних результатів чекати не слід, адже ця делегація складається з таких трьох осіб, в яких, за його словами, втілені найкращі людські якості — делікатність графа Грохольського, поміркованість Ренненкампфа та революційність Лозино-Лозинського³.

Нарешті, пізно вночі, посланці повернулися з повідомленням, що війська залоги не чинитимуть перешкод. Зітхнувши з полегшенням, «батьки міста» розпочали формування Тимчасового комітету представників громадських організацій, головою якого обрали З. С. Грохольського. «Іронією долі можна вважати, — згадував більшовик О. Снегов, — що першого, кого я побачив у Вінниці з червоним бантом, — це був знаменитий граф Грохольський. Без банта він застерігався піти до залоги»⁴.

Грохольський Здіслав Генріх Адам (1881–1968). Народився у родинному маєтку графів Грохольських в П'ятничанах. Навчався на юридичному факультеті Новоросійського університету (Одеса). З 1907 року — голова Вінницької філії Подільського сільськогосподарського синдикату, одночасно з 1909 року очолював І Вінницьке позиково-ощадне това-

Здіслав Грохольський

риство, був головою Подільського промислового акціонерного товариства. З 1915 року — керівник Вінницького повітового Військово-промислового комітету. Володів великими маєтками на Поділлі. Брав активну участь у польському культурному русі. Після революційних подій, розгрому всіх своїх помість та економій, у 1918 році вивіз родину до Варшави. Під час радянсько-польської війни 1920 року — офіцер зв'язку польської армії. В еміграції Грохольський очолював Коло поляків руських земель, займався комерцією та досліджував історію власного роду.

Література: Колесник В. В. *Відомі поляки в історії Вінниччини: Біогр. словник.* — Вінниця, 2007.

Одночасно зі зборами Тимчасового комітету, чергове Подільське губернське земське зібрання під головуванням П. М. Александрова* визнало повалення монархії і надіслало на адресу голови Державної Думи Родзянко вітальну телеграму: «Зібрання зі свого боку докладе всіх сил і впливу на населення, — сповіщали земці, — щоб полегшити новій владі заспокоїти батьківщину й перемогою закінчити війну»⁵.

Також на підтримку Тимчасового уряду 4 березня від подільського губернатора офіційно надійшла пропозиція опублікувати маніфест Миколи II про зречення престолу, та особливого резонансу вона не набула, адже завісу мовчання було знято, — скрізь і так йшла ліквідація органів царської адміністрації, а владу безперешкодно почали перебирати губернські та повітові комісари, призначені, або, правильніше було б сказати, — згодом затверджені Тимчасовим урядом. Комісари, в переважній своїй більшості, були представниками різноманітних земських установ. Того ж дня із залів Вінницької міської Думи та Управи були прибрані всі портрети і погруддя колишнього царя та членів імператорської фамілії. Залишилося тільки зображення реформатора Олександра II.

Без особливих, на перших порах, наслідків звістка про падіння монархії досягла і розташованих у Вінниці частин. За спогадами очевидців, 4 березня о 16:00 командир повітряної ескадри генерал М. В. Шидловський вишикував підлеглих у центрі насінневого заводу і оголосив, що отримано телеграму про зречення Миколи II та передачу ним влади брату Михайлу. Генерал закликав солдатів «служити новому царю вірою та правдою і перемога буде забезпечена»⁶. Вночі телеграфісти ескадри отримали нову телеграму про зречення і Михайла. Коли чутки про неї рознесли частину, молоді солдати Зноєв та Григоренко розпочали агітацію на підтримку революції та миру «без анексії і контрибуцій». Справа ді-

* У 1919 році застрілений під час допиту чекісткою.

йшла до конфлікту між солдатами та офіцерами, розв'язати який вдалося лише тоді, коли до своїх підлеглих звернувся Шидловський, визнавши, що Михайло відмовився від престолу і передав владу голові Державної Думи Родзянкові. Того ж дня, відчуваючи небезпеку для власного життя, з місця розташування ескадри втік помічник Шидловського генерал-майор О. Л. Войнилович-Няньковський, відомий поганим ставленням до підлеглих, за що отримав від них прізвисько «чорний генерал».

Поглиблення, породжене звісткою про революцію, світоглядної прірви між солдатами та офіцерами підкреслює навіть тон спогадів, у яких вони по-різному трактують одну й ту ж подію. Вночі 4 березня на одному із складів ЕПК із невідомої причини сталася пожежа. Розповідаючи про неї, К. Фінне визнає, що, скоріш за все, це був свідомий підпал, а не випадковість. Але «до честі нижчих чинів урядова власність не була розкрадена. Багато із солдатів взяли участь у гасінні пожежі. Деяких навіть довелося силоміць відтягувати від палаючого будинку... Вартовий, який стояв на посту біля бензинової цистерни не пішов зі свого посту навіть тоді, коли поруч з ним стали сипатися іскри»⁷.

Натомість прості солдати відразу ж звинуватили у інциденті керівництво ЕПК. Ось як оцінив цей епізод Зноєв: «Шидловський, як видно відчув, що його витівки (*солдати звинувачували його у спекуляціях військовим майном*. — Авт.) можуть бути розкриті і доведеться відповідати, тому, щоб замести сліди, спалили склад з майном ескадри, в якому містилося на 2 мільйони цінностей... Шидловський зі своїм ад'ютантом стояли і сміялися над солдатами, що намагалися гасити і рятувати майно... Але мені довелося з'ясувати про причини пожежі. Я опитав солдатів, які працювали на складі, і вони розповіли таке: «Коли закінчили роботу, то останнім вийшов зі складу офіцер, який завідував складом, і він довго щось там робив, в одному місці помітно було розлито бензин або ж гас, і стояв горщик доверху дном, і вони (*солдати*) винесли таке рішення, що під горщиком була поставлена свічка, розраховано в який час вона може догоріти до полу, де все було облите паливом»⁸. Не вдаючись до детального розслідування, як свічка могла горіти під горщиком без кисню, солдати інтуїтивно відчули у цей день першу тріщину у колись цілісному організмі російської армії. Тріщину, яка за кілька місяців переросла у взаємну ненависть, а, згодом, і у громадянську війну.

5 березня з амвонів православних церков, кафедри костюлу та у синагогах були прочитані маніфести Миколи II та Михайла Олександровича, священники співали «многая лета Великому князю», хоча

Центральна синагога

той і відмовився до скликання Установчих зборів приймати корону. Для усіх мешканців Вінниці революція стала довершеним фактом.

Вранці наступного дня З. С. Грохольський розіслав представникам міських громадських організацій та учасникам наради 3 березня запрошення на вечірнє засідання для обрання постійного виконавчого комітету Ради громадських організацій (РГО, також вживалась назва — Громадський комітет). Президію скликаного зібрання очолив Д. В. Маркович. Також до неї увійшли присяжний повірений І. С. Олтаржевський та працівник взуттєвої фабрики В. М. Рабинович. Секретарями стали директор Вінницького міського банку А. Р. Фанстіль та лікар Гаєвський. Після тривалих дебатів о пів-на-четверту ночі було офіційно оголошено про створення Ради представників громадських організацій, затверджено її статут та обрано виконавчий орган — комітет ради. До його складу увійшли З. С. Грохольський, Л. А. Длуголенцький, В. Е. Ващенко*, І. В. Каплан, Й. І. Лозино-Лозинський, П. М. Ренненкампф, В. М. Рабинович, І. Л. Некрич, П. В. Юр'єв, Д. В. Маркович, А. А. Мутафов та І. С. Олтаржевський. Президія виконкому складалась з 4 осіб: Грохольського (голова), Ренненкампфа, Лозино-Лозинського та Рабиновича (секретар). Крім

* Голова окружного суду. Брав участь у Білому русі. 3 березня 1920 року — в еміграції. Помер у 1933 році в Панчево (Югославія).

значених осіб, до президії Ради згодом увійшли адміністратор фабрики «Ястреб» графа Ярошинського Мутафов як представник від робітників, а також делегат від 15 запасного піхотного полку капітан Ф. А. Чамара⁹. За декілька днів Рабиновича на посаді секретаря президії виконкому РГО змінив Длуголенцький.

З початку роботи керівники РГО намагалися перетворити її у демократичний надкласовий орган самоврядування, який забезпечив би нормальне функціонування влади до майбутніх загальних виборів і представляв інтереси широких кіл населення міста. Політична позиція Ради за весь час її недовгого існування в радянській літературі визначалася як намагання «затримати революцію». Власне, так воно і було. «Докласти усіх зусиль до впливу на населення для заспокоєння вітчизни», — формулювали власні цілі члени Громадського комітету.

Цього ж 6 березня, після триденної перерви, вийшов «Юго-Западный Край», у якому було опубліковано обидва маніфести, телеграму голови Державної Думи Росії Родзянко та «Відозву Подільського губернського земського зібрання до населення Поділля» із закликом підтримати нову владу і зберігати спокій. Того ж дня у Кам'янці-Подільському губернатор О. П. Мякінін передав справи губернському комісару Тимчасового уряду П. М. Александрову.

Спочатку РГО формувалась з числа всіх, хто бажав брати участь у її діяльності. 4–5 березня було вирішено, що кожна організація або установа обиратиме серед своїх співробітників та членів по два представники для участі у засіданнях Ради. Таких організацій на 6 березня виявилось 49 — крім 3–4 впливових (Військово-промисловий комітет, Єврейське благодійне товариство м. Вінниці) більшість з інших існували декілька днів і не мали жодного впливу серед населення міста, що, однак, не завадило їм на цьому етапі стати ледь не головним виразником його інтересів. До першого розширеного засідання РГО 11 березня провели збори і кооптували до її складу власних представників різноманітні кооперативні, споживчі, земські, професійні спілки і товариства, учнівські колективи і навіть священики. Але з числа робітничих до неї увійшли лише декілька малозначимих організацій (спільна каса хворих при Вінницьких підприємствах, каса хворих фабрики «Ястреб», робітничий організаційний комітет при фабриці «Ястреб», представники робітників підковного заводу графа Грохольського).

Робітничий рух у Вінниці розгортався, як і в інших містах Росії, незалежно від команд «згори» та побажань нової влади. Вже 3 березня

пройшли збори робітників міської друкарні та шорної майстерні¹⁰. Вранці 6 березня на фабриці «Ястреб», під головуванням В. Рабиновича відбулося зібрання 500 осіб. Перед засіданням присутні проспівали «Вічну пам'ять» жертвам революційного руху¹¹. Для формування Вінницької Ради робітничих депутатів (ВРРД), що було погоджено із представниками інших підприємств, учасники зібрання делегували 26 членів, яким був сформульований наказ — приєднатися до вимог Петроградської Ради про скликання Установчих Зборів на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права. Мітинг завершився ухваленням тексту вітальної телеграми, яку робітники «Ястреба» направили на адресу Тимчасового уряду. 7–10 березня аналогічні збори відбулися на більшості підприємств та установ Вінниці. До зазначених вимог, як правило, додавалися наступні: проголошення політичної амністії, ліквідація таємної поліції та цензури, заснування народної міліції.

Увечері 6 березня в буфеті міської управи відбулось перше засідання Ради робітничих депутатів, на якому були присутні 56 представників від 5 підприємств: фабрики «Ястреб», підковного та валкового заводів графа Грохольського, заводу «Молот» та шкіряного заводу Клейнерта¹². Одним з організаторів цього зібрання був «гасовий король» Вінниці — власник декількох нафтових складів — купець Я. М. Волошин. Після тривалих дебатів про структуру й завдання Ради, збори перенесли на наступний день.

7 березня було вирішено відрядити представників до Києва, щоб на місці з'ясувати цілі діяльності Рад. Але із процедурними формальностями делегати вирішили не зволікати. На цьому засіданні був обраний виконавчий комітет ВРРД, головою якого став один з фундаторів РГО, власник фототеатру І. Гроссман, його заступником — робітник Ф. Салтиков (згодом його місце зайняв Юрих), секретарем обрали техніка фабрики «Ястреб» В. Гантимурова (Дев'яткіна). Волошина зі складу Ради виключили. Як підсумок було прийнято декларацію, в якій заявлялось про підтримку Тимчасового уряду та війни до переможного завершення, що мало б запобігти знищенню здобутків революції зовнішнім ворогом — «країні загрожує небезпека з боку німецької імперіалістичної буржуазії»¹³.

Політична позиція Ради першого скликання зводилася до проголошення свободи слова й друку, страйків, утворення спілок та легалізації політичних партій, відокремлення школи від церкви і церкви від держави, недоторканості особи і житла, демократизації міського і земського самоврядування, запровадження 8-годинного робочого

*Збори працівників суперфосфатного заводу.
Затерті зображення належали, вочевидь, адміністраторам*

дня, наділення селян землею тощо. Підприємствам та організаціям, які ще не делегували власних представників до ВРРД, пропонувалося обирати таких за квотою — 1 депутат від 25 виборців. Адміністратори та господарі підприємств не могли бути обраними.

Рада створювалася як орган, у якому узгоджувалися би позиції та інтереси робітників. На владу навесні 1917 року вона не претендувала, визнаючи зверхність урядових комісарів та РГО, але, разом із підтримкою, наполягаючи і на контролі за їхньою діяльністю. Те саме, пресловуте «двовладдя», про яке люблять згадувати у контексті розповіді про Лютневу революцію, фактично встановилося у Вінниці значно пізніше — наприкінці літа.

Одночасно з організацією Ради робітничих депутатів, почали створюватися комітети у військових частинах. З 7 березня під головуванням полковника Е. О. Змунчилло в приміщенні Кримських казарм розпочала свою роботу Вінницька рада офіцерських та солдатських депутатів (ВРСД) та був створений її виконавчий комітет, керівництвом у якому належало офіцерам, хоча «головою правління» було обрано солда-

та С. П. Ігнатенка. Головою солдатського комітету ЕПК став відомий у майбутньому письменник І. С. Соколов-Микитов. ВРСД теж одностайно заявила про підтримку Тимчасового уряду та висловилася за війну до переможного завершення, що і було зафіксовано у зверненні «Товариші солдати» від 23 березня. Незважаючи на участь старших чинів у діяльності виборних комітетів, майже всі сучасники згадують про загальну розгубленість офіцерства з перших же днів революції.

До середини березня солдатські та робітничі комітети сформувалися у всіх військових підрозділах та на багатьох підприємствах.

7 березня прокурор Вінницького окружного суду Якубовський телеграфував міністру юстиції і голові Одеської судової палати про лояльність до Тимчасового уряду та виконав наказ останнього про звільнення в'язнів, засуджених за політичні та релігійні злочини. З Вінницької тюрми був випущений на волю релігійний екстреміст Ігнатій Комарницький, а з окружної психіатричної лікарні арештанти Сава Словенко, Михайло Перлинський, Федір Мартиненко та Роха Шерлінг¹⁴.

Того ж дня, на підтримку Тимчасового уряду з'явилось «Звернення до громадян Південно-Західного фронту», за підписом командуючого фронту генерала Олексія Брусилова, в якому він закликав громадян зберігати спокій і підтверджував, що віднині верховенство влади належить Тимчасовому уряду, укази якого мають найвищу юридичну силу.

8 березня відбулась анонсована напередодні урочиста маніфестація вінницької залози, вояків якої привели до присяги на вірність Тимчасовому уряду. Зранку центр міста був обклеєний листівками, в яких від імені солдатів попереджалися всі прихильники старої влади, що у разі провокації безладів, вони будуть знешкоджені силою зброї. Але демонстрацію це не зірвало. О 10:00 колони військових під головуванням командира 15-го запасного полку полковника та в. о. начальника залози В. Шмельова пройшли Миколаївським проспектом до жіночої гімназії (нині — СЗОШ № 2. — Авт.) і повернули до міської Думи, з балкона якої їх вітали члени виконкому з червоними стрічками на одязі.

Відповідаючи на привітання Шмельова і, очевидно, відчуваючи себе консулом часів Римської республіки, до солдат звернувся граф Грохольський: «Виконавчий комітет Ради представників громадських організацій у Вінниці вітає Вас, пане полковнику, і Ваші загони вояків, і разом з Вами радісно зустрічає світло зорі нового життя — життя вільного, що основане на повноправ'ї всіх жителів країни.

Парад військ у березні 1917 року

Так, гасло цього повноправ'я та свободи, що проголошено створеним народним представництвом Владою, об'єднає нас всіх, всіх без виключення, в товариському, щирому зусиллі зберегти, скріпити внутрішній порядок, спокій, безпеку всіх.

Нехай будуть виключені чвари національні, релігійні, станові.

Ви, панове офіцери і солдати, об'єднуйтеся з нами у спільних намісах усіх намаганнях та почуттях. Але якщо Вас наділяє мундир вояків, якщо на Вас тримається захист країни від зовнішнього ворога, якщо в справжній великій світовій боротьбі за права та благоденства народів на Вашу долю випала найважча, але й доблесна — бойова праця, не забувайте, що міць армії в її згуртованості, в її свято дотриманій дисципліні, в повазі та щирому підпорядкуванню бойовим начальникам і в преклонінні перед невідмінними та триваючими бути обов'язковими для всіх узаконеннями. Вашими поступками дайте можливість всім Вашим співгромадянам поважати у Вас кращих синів Вітчизни.

А ви, які присвоїли собі найменування «Робітників», під час загального нашого об'єднання пам'ятайте, що ми всі робітники, кожен відповідно до своїх обов'язків для кращої користі та блага Батьківщини.

---

* Це він про ВРРД.

Об'єднуємось, але не забуваємо ані на мить у нашому підйомі духу, в нашій вільній віднині праці, що війна не закінчена, ворог не відбитий, що ми не настільки далеко від лінії фронту і що від нашого спокою, безперервної праці для суспільства багато в чому залежить успіх героїчної ратної праці доблесного війська.

Хай міцнітиме створена народним представництвом Влада! Хай живе героїчне військо! Хай квітне вільне, повноправне життя Батьківщини!»*

Після Грохольського слово взяв Лозино-Лозинський, який в тому ж дусі звернувся до командира 15-го полку зі словами: «Від імені виконавчого комітету, гаряче вітаю Вас, пане полковнику, і громадян солдат 15 піхотного полку. Вільні та об'єднані віднині військо і народ зломлять наполегливого ворога та відкриють шлях до щастя і благ

Березнева демонстрація на центральних вулицях міста

культури для всіх. Хай живе новий уряд! Хай живе доблесне наше військо! Хай живе вільна Росія!»

У відповідь командир полку Шмельов заявив, що вінницька залога підтримує новий уряд. Потім офіцери і солдати склали

---

* Патетична промова Грохольського цікава тим, що у стислій формі містить сподівання ліберально налаштованих кіл російського суспільства, яким декілька місяців випало «погратися» у владу.

Клятвенное обѣщаніе.

Временное Правительство 7-го марта 1917 года постановило утвердить и опубликовать нижеслѣдующую форму присяги или клятвеннаго обѣщанія на вѣрность службы Россійскому Государству для лицъ православнаго и римско-католическаго вѣроисповѣданій:

«Клянусь честью офицера (солдата) и гражданина и общаюсь передъ Богомъ и своей совѣстью быть вѣрнымъ и неизмѣнно преданнымъ Россійскому Государству, какъ своему Отечеству. Клянусь служить ему до послѣдней капли крови, всемирно способствуя славѣ и процвѣтанію Русскаго Государства. Обязуюсь повиноваться Временному Правительству, нынѣ возглавляющему Россійское Государство, впредь до установленія образа правленія волею народа при посредствѣ Учредительнаго Собранія.

Всложившій на меня долгъ службы буду выполнять съ полнымъ напряженіемъ силы, имѣя въ помыслахъ исключительно пользу Государства и не шая жизни ради блага Отечества.

Клянусь повиноваться всемъ поставленнымъ надо мною начальникамъ, чиня имъ полное послушаніе во всѣхъ случаяхъ, когда этого требуетъ мой долгъ офицера (солдата) и гражданина передъ Отечествомъ.

Клянусь быть честнымъ, добросовѣстнымъ, храбрымъ офицеромъ (солдатомъ) и не нарушать своей клятвы изъ-за корысти, родства, дружбы и вражды. Въ заключеніе данной мною клятвы осязняю себя крестнымъ знаменіемъ и ниже подписываюсь».

Handwritten signatures and notes in Cyrillic script, including names like Катрицкая, Мухоморова, and others, along with a large circular stamp.

Підписи вояків Вінницького гарнізону під листом присяги Тимчасовому уряду

присягу. Деякі офіцери, відомі власними монархічними поглядами відмовились це зробити (їх, очевидно, і попереджали солдати-революціонери), за що тут же були заарештовані і попереджені про притягнення до публічного суду, проте, через певний час відпущені. Інший інцидент трапився із самим Грохольським, до якого перед маніфестацією підійшов селянин і, зі словами «скиньте червоний бант, він у крові, з нього капає наша кров, не маскуйтесь червоними стрічками, ми вас кровопивців, впізнаємо здалеку» плюнув графу в обличчя¹⁵.

У цілому ж маніфестація пройшла в піднесеному святковому настрої. Грав військовий оркестр, з балкону реального училища грав, зустрічаючи війська, оркестр учнівський. Під час параду над містом кружляв аероплан «Вуазен». Солдати кричали «Ура!». У відповідь їм з тротуарів, дерев та дахів, куди забрались зацікавлені вінничани, теж лунали «Ура!», «Марсельеза», французький «Гімн Свободі» та викрики подяки. Над натовпом майоріли червоні прапори та транспаранти з написами «Привіт військам — Рада робітничих депутатів», «Хай живе Тимчасовий уряд», «Хай живуть вільні громадяни вільної Росії». Солдат закидали букетами квітів¹⁶.

Підбадьорений підтримкою військових та вінничан, виконком РГО того ж дня прийняв два принципових рішення: оголосив про відставку міського голови М. В. Оводова, призначивши комісарами при міській Управі Й. І. Лозино-Лозинського, а при поліції — Л. А. Длуголенцького, якому відразу ж довелося зіткнутись з неприємною ситуацією.

Виявилось, що натхнені звільненням політичних в'язнів 730 злочинців, засуджених за карні злочини, дезертирство та антивоєнну пропаганду, 8 березня стали вимагати відчинити двері міської в'язниці, що деморалізовані наглядачі і зробили. Близько 100 ув'язнених тут же зникли, інші розбивши кайдани і вишикувавшись у колони під червоними прапорами, з піснями підійшли до приміщення міської Думи, щоб взяти участь у маніфестації, вимагаючи офіційно визнати їх звільненими.

Після переговорів з членами РГО, які церемоніально привітали їх зі звільненням, ув'язнені згодилися на те, щоб, у зв'язку із наявністю у тюрмі хворих на тиф, пройти декількатижневий карантин. Але висунули відповідні умови: 1) Звільнити стару охорону, замінивши її на чергових з числа колишніх ув'язнених; 2) Не замикати двері камер; 3) негайно дезинфікувати всі камери, коридори і лазню; 4) Всіх хворих на тиф перевести у міські лікарні. Для контролю за виконанням домовленостей був обраний тюремний комітет.

Присяга ескадри повітряних кораблів

Погодившись із усіма наведеними вимогами, керівники виконкому пообіцяли, що будуть клопотати за них, роздали всім бажаним хліб, посадили у вантажівки і під конвоем поліції відправили назад за ґрати¹⁷. Постраждав при цьому начальник в'язниці Соколовський, якого, за втрату революційної пильності, піддав арешту Длуголенцький.

10 березня на засіданні міської Думи була озвучена телеграма Тимчасового уряду про перейменування поліції в міліцію та перехід її у підпорядкування місцевому самоврядуванню. Наступного дня вінницький поліцмейстер С. А. Мончинський здав справи новопризначеному начальнику міліції — присяжному повіреному Н. Г. Мілеанту. Впродовж місяця було спочатку роззброєно, а, згодом, і звільнено майже всіх колишніх поліцейських, замінивши їх міліціонерами, переважно з числа одужуючих солдатів; кількох офіцерів «охранки» на деякий час було заарештовано. З початку квітня у місцевій пресі почали публікувати списки розсекречених агентів жандармського управління.

Було змінено і склад редакції «Юго-Западного Краю», зі шпальт якого зникло прізвище Оводова, натомість з'явилося — Лозино-Лозинського як головного редактора. 12 березня вийшов останній (№ 66) номер «Краю», видання якого було припинено новою владою як акт розриву зі символами

Роззброєння поліції

самодержавства. 15 березня вийшло з друку перше число нового часопису «Свободный голос» із зазначенням, що передплатники «Юго-Западного краю» отримуватимуть нову газету без переоформлення. В силі залишилась і ціна — 6 копійок. До складу нової редакційної колегії увійшли А. П. Баранов, М. О. Литвицький, М. М. Ренненкампф та В. М. Сведерський. Авторам та кореспондентам, як і раніше, платили по 2 копійки за кожний опублікований рядок.

11 березня відбулося перше засідання РГО у розширеному складі. Неприємним для виконавчого комітету моментом став виступ робітників-друкарів Х. Г. Шварца і Ш. Б.-А. Палатніка, які заявили, що нинішній його склад далекий від представництва всіх верств населення. Подібні звинувачення лунали і надалі. За спогадами колишнього солдата ЕПК Зноєва, у 10-х числах березня, під час першого спільного засідання РГО, ВРРД і ВРСД, відбулася і взагалі скандальна ситуація:

«Зібралися у театрі. Ми зайняли лівий бік, вони — правий, обрали президію, головою обрали графа Грохольського. Почали з доповіді графа про його роботу. Граф звинуватив наш комітет, що ми (ВРРД. — Авт.) не даємо жодних відомостей про нашу роботу і заважаємо вести плідну роботу... беру слово і заявляю від імені війська, вимагаю, щоб розпустити

Раду громадських організацій і якщо ж це не буде виконано, приймайте бій. Відповідь за 10 хвилин, демонструю власний годинник. В залі зашуміли, кричали «насилля, насилля». Граф продзвонив у дзвоник, коли заспокоїлися, він оголосив перерву на 10 хвилин. Президія пішла на нараду і рівно за 10 хвилин вийшли, попереду йшов граф, він зняв з руки пов'язку — стрічки червона, біла і синя, кинув її на стіл, стукнув по столу, і оголосив від імені виконавчого комітету, що Рада громадських організацій розпущена»¹⁸. Зноєв, скоріш за все, не зовсім правильно зрозумів хід подій, — Грохольський оголосив про припинення спільного засідання, але сигнали про недоречність графської фігури на чолі демократичного органу, якою намагалася бути РГО, ставали все більш чіткими. Зміни її керівництва категорично вимагала і Рада робітничих депутатів¹⁹.

Виконавчий комітет Ради більш-менш стабілізувався лише після переобрання 25 березня, коли до його складу увійшли А. П. Баранов, І. Б. Бернштейн, В. Е. Ващенко, Л. А. Длуголенцький, Й. І. Лозино-Лозинський, Д. В. Маркович, А. А. Мутафов, П. М. Ренненкампф, М. М. Ренненкампф, П. В. Юр'єв, Черкаський. Одне місце збігалось для представника студентства. Наступного дня було обрано президію виконкому у складі М. М. Рен-

Робітнича демонстрація в лютневі дні.

Залізничний вокзал

ненкампфа (голова), А. А. Мутафова та Ф. А. Чамари (товариші), А. П. Баранова та Л. А. Длуголенцького (секретарі), І. Б. Бернштейна (скарбник)²⁰.

Структуризацію пройшли й Ради. 19 березня Вінницька Рада робітничих депутатів, розпочавши переговори про об'єднання з Радою солдатських депутатів, прийняла рішення: «В зв'язку з тим, що Вінниця є центром Поділля, іменуватися Радою робітничих і солдатських депутатів Поділля»²¹. 25 березня було проголошено необхідність злиття, а з 4 квітня почалися спільні засідання виконкомів обох Рад. У Статуті нового представницького органу зазначалось, що «Вінницька Рада робітничих і солдатських депутатів ставить собі за мету об'єднати солдатів, робітників і селян Вінниці та її повіту, керувати політичним рухом, організацією робітників, солдат та трудового селянства Подолії на ґрунті політичної боротьби за їх вимоги, культурне просвітництво і вирішення різних питань моменту»²². Одним з перших рішень після об'єднання стала вимога надання половини місць у РГО робітникам, селянам і солдатів²³.

Марною залишилася спроба РГО протиставити ВРПСД підконтрольну йому робітничу організацію «союзу трудящих». Присутні на її установчих зборах 300 робітників майже одностайно вказали на «не-

Центр міста, заповнений мітингуючими

доцільність утворення нової спілки в зв'язку з наявністю у Вінниці Рад робітничих і солдатських депутатів»²⁴.

Хоча певні політичні колізії відбувалися і в Раді. Наприкінці березня із нез'ясованих причин виник конфлікт між Гроссманом та Гантимуровом, внаслідок якого обидва були усунені від керівництва, і на початку квітня новий об'єднаний виконком ВРРСД очолив офіцер Всеросійської спілки земств і міст (недоброзичливці називали її членів «земгусарами») есер-інтернаціоналіст П. С. Казанасмас. Його товаришем (заступником) та керівником робітничої секції незабаром був обраний впливовий у пролетарських колах активіст «Бунду» друкар І. Ш. Лейбельман, військову секцію очолив підполковник Остапенко, секретарем Ради став офіцер ескадри — Козлов.

Завершальним акордом зміни влади у Вінниці стало обрання 6 квітня радними міської Думи нового міського голови Івана Степановича Олтаржевського²⁵. До складу Управи були кооптовані М. Литвицький та А. Баранов, а до 38 радних «старої» Думи приєдналися близько 30 представників від РГО, Ради, профспілок, політичних партій та громадських організацій.

Взагалі, різноманітні громадські спілки й товариства з'являлися навесні 1917 року у Вінниці як гриби після дощу: професійні союзи, товари-

Підрозділ 15-го полку на маніфестації

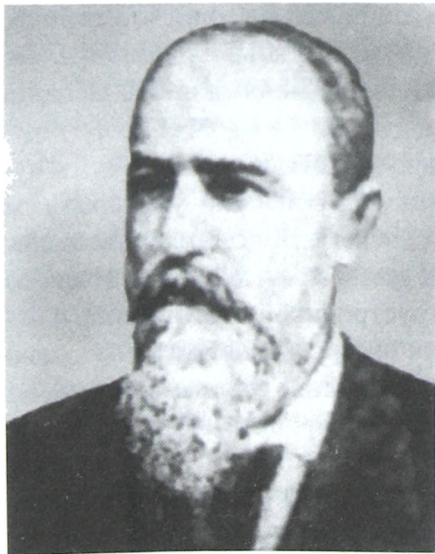
ство вінницької учнівської молоді «Єднання», гурток жінок-демократок, спілка службовців урядових установ Вінниці, спілка адвокатів, спілка громадян-єврейок, спілка чиновників Вінниці, спілка приватних вчителів Вінниці, «Вінницьке православне братство», «союз домовласників», «союз службовців урядових установ», «союз вагоноводів і кондукторів», і, навіть, «союз офіціантів та працівників готелів». Революція вивела на поверхню громадського життя ті приховані сили, які довгі роки зріли в думках і серцях більшості підданих престолу Романових. «І трапилося диво... — захоплювався у своїй редакційній статті «Свободный голос», — настало свято всенародного примирення... настало свято відродження до громадського життя народу»²⁶.

Найбільший вплив і найбільш чіткі цілі серед цих новостворених товариств мав «Союз подільських українців», який виник 5 березня та задекларував «захист національних інтересів корінної нації», що й прописав у власному Статуті. «Повна воля для розвитку української нації на осно-

вах автономії й забезпечення прав меншості. Запровадження в Російській державі демократично-федерального ладу», — формулювалися політичні цілі організації. Членами «Союзу» на початковому етапі його діяльності були переважно кооператори з Подільського Союзу кредитних кооперативів (установ). Першочерговим завданням «Союзу», згідно із відозвою Центральної Ради, про однозначну підтримку якої заявили його члени, стало збирання коштів до «Українського національного фонду»²⁷.

Провідні позиції в «Союзі» зайняли українські есери та соціал-демократи, але кращої кандидатури на голову, ніж «поступовця» Дмитра Марковича ніхто запропонувати не зміг. 9 березня «з його подачі» «Юго-Западный край» вже у день виходу оприлюднив звернення Центральної Ради «До українського народу», в якому вона закликала домогатися від Тимчасового уряду автономії для України у складі Росії та публічного використання української мови «в державних, судових та освітніх установах».

Взагалі, роль Марковича у розгортанні українського руху відразу ж після падіння самодержавства важко переоцінити. «Не було навкруги Вінниці і по сусідніх повітах жодного селянського або учительського з'їзду, на якому не виступав би старий Маркович з палкою мистецьки складеною промовою... Старий роками Маркович жив нервами і працював по цілих днях, не знаючи ані втоми, ані міри своїх сил. Часто його привозили цілком непритомного додому (маніфестації, з'їзди, мітинги)»²⁸.

Д. В. Маркович

Маркович Дмитро Васильович (1848–1920) Український письменник, кооперативний, громадський та політичний діяч. Народився у Полтаві у старовинній дворянській родині. Закінчив юридичний факультет Новоросійського університету. Працював судовим слідчим, товаришем прокурора, з початку 1890-х років брав активну участь у кооперативному русі. Був членом «Товариства Українських Поступовців», активістом «Просвіти». З 1913 року жив у Вінниці. В добу Української революції очолював Губернську Українську Раду, був представником Центральної Ради на Поділлі. З початку 1918 року займав посаду

першого старшого прокурора Генерального суду, згодом — Генерального судді УНР, в часи Гетьманату — сенатора Української Держави. У 1919 році був міністром юстиції в уряді С. Остапенка та Головою найвищого суду Директорії УНР. Помер і похований у Вінниці. За спогадами очевидців, «це був справжній блискучий представник найвищої української культури кінця ХІХ століття, аристократ розуму і душі,... блискучий промовець»²⁹.

Твори: «По степах і хуторах» (1898, 1908), «Твори», (т. 1–2, 1918–19).

Література: Рекрут В. П. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — Вінниця, 2006.

Косметичні зміни в органах влади, якими сподівалися обмежитися ліберальні противники царату, відбулися вже до кінця березня. Але революція тривала. Основні національні, соціальні та економічні протиріччя, які призвели до лютневого вибуху, залишилися неподоланими. Попереду була нова боротьба.

Пятнадцать часовъ в Винницѣ // Свободный голосъ. — 29 марта 1917 года

Я былъ только пятнадцать часовъ в Винницѣ. Я не имѣю в этомъ городѣ знакомствъ и мнѣ неизвѣстна внутренняя жизнь этого города. Всѣ мои впечатлѣнія за время моего пребывания въ Виннице я хочу изложить въ последовательномъ порядкѣ.

Подъѣзжая к Винницѣ днемъ, я изъ окна вагона увидѣлъ городъ, и онъ показался мнѣ красивымъ и внушительнымъ, совсѣмъ не уѣздного масштаба. Это мнѣ понравилось, и у меня явилось желаніе остановиться и побывать въ самомъ городѣ.

Пройдя закопченный вокзалъ, кишѣвший не вмѣщавшейся в немъ публикой, я вышелъ подъѣздъ и увидѣлъ травмай. Это было уже пріятнымъ сюрпризомъ, и я поѣхалъ въ трамваѣ къ городу еще болѣе заинтересованный.

Трамвай шель быстро и привезъ на центральную улицу. Наскоро устроившись въ номеръ совершенно благоустроенной гостинницы, я отправился осматривать городъ. Мое хорошее настроеніе не было испорчено при этомъ даже газетчиками-мальчиками, назойливо становившимися на пути съ предложеніемъ газетъ. Преодолѣвъ и это препятствіе, я, наконецъ, двинулся по городу.

Небольшіе размѣры города позволили мнѣ исходить его въ теченіе короткаго времени изъ конца въ конецъ, и къ вечеру, сидя въ своемъ номерѣ, я уже не зналъ, какъ убить оставшееся до отхода ночного поезда у меня

время. Городскія впечатлѣнія, въ общемъ оказались не сложными. Переходя из улицы въ улицу, я недоумѣвалъ, читая на перекресткахъ названія ихъ. Эти названія: Короля Владислава IV, Князь-Давидовская, Князь-Даниловская, Ростиславская, Петра Могилы и т.п., какъ оказалось, ничего общаго не имѣютъ съ исторіей города и потому производятъ въ головѣ обозрѣвателя исторической сумбуръ и въ то-же время стираютъ мѣстную историческую фізіономію города, я бы сказалъ — городъ теряетъ благодаря этому свою историческую перспективу. Но надо сказать, что всѣ эти улицы достаточно благоустроены, на многихъ изъ нихъ, не говоря уже о главной, и довольно приличные тротуары, что въ общемъ производитъ благоприятное впечатлѣіе и вообще нравится.

Мнѣ приходила мысль, что названія улицъ Николаевская и Романовская своевременно было бы переименовать.

Понравился мнѣ и скверъ, содержимый довольно опрятно и довольно удобный для митинговъ, на одномъ изъ которыхъ мнѣ и удалось присутствовать. Граждане города держали себя на митингѣ образцово, какъ ораторы, такъ и слушатели. В углу сквера стоитъ водонапорная башня, къ сожалѣнію, типа заводскихъ построекъ, что мнѣ не понравилось.

Другое впечатлѣіе производитъ зданіе городской бібліотеки, но, увы, въ бібліотекѣ этой я не могъ получить не только послѣднихъ новинокъ русской литературы, но не нашелъ многого изъ того, что уже становится почти классическимъ. Кромѣ того, въ бібліотекѣ было холодно, что не располагало оставаться въ ней долго. Очевидно, мѣстнымъ городскимъ «отцамъ» стараго образца было не до чтеній.

Вечеромъ я отправился въ городской театр, который мнѣ понравился одинаково снаружи и внутри. Въ немъ играла въ то время часть извѣстной провинціальной труппы «проѣздомъ черезъ здѣшній городъ».

Я не буду говорить объ игрѣ артистовъ и пьесѣ, какую смотрѣлъ, этимъ вѣроятно, занимались мѣстные театральные рецензенты, а буду говорить только о внѣшнемъ, что меня, какъ промелькнувшаго туриста, только и занимало.

Спектакль начался въ точно назначенное время. «Подняли» занавес. Но что это? Уже не съ кабарэ-ли начинается спектакль? Въ зрительномъ залѣ темно, но въ проходахъ и между креслами стоятъ толпами люди, очевидно «зрители», о чем-то бранятся, чего-то ищутъ и менѣ всего обращаютъ внимание на сцену.

Тревожное настроеніе это продолжается почти въ теченіе всего перваго акта и отчасти въ последующихъ. Громкій кашель и не менѣ гром-

кое сморканіє наводить на мысль, что винничане — разсѣянный народъ, забывающій дома свои носовые платки. Поразила меня и длительность антрактовъ. Наскоро выкуривъ папиросу, по примѣру другіхъ, прямо въ коридорѣ, я сгѣшилъ на свое мѣсто и томился тамъ отъ одного акта до другого по сорока минутъ. Было сонливо, жарко, скучно и забывалось то, что было въ предыдущемъ актѣ. Это было не только утомительно, но и нелѣпо.

В театрѣ не оказалось и буфета, и поэтому я возвратился въ гостиницу разбитый, голодный и раздраженный.

Меня раздражало и незнаніе ролей, какъ всегда, главнымъ образомъ мужскими персонами, так и излишняя доза модернизма въ гримѣ несомнѣнно очень талантливой примадонны. Ея лицо во многомъ выиграло бы на сценѣ, если бы не эти коричневые круги, изъ которыхъ не глядятъ, а лишь блестятъ глаза.

Я выѣхалъ ночнымъ поѣздомъ, еле вымоливъ и примѣнивъ другіе, болѣе дѣйственные способы для полученія билета.

Я былъ мрачный, какъ были мрачны окраины города, когда я ѣхалъ по его освещенному электричествомъ центру на вокзалъ.

Ровно черезъ пятнадцать часовъ послѣ моего приѣзда мой поѣздъ тронулся отъ станціи Винница.

Прѣзжій

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Снегов А. За владу Рад // Винниччина: Літ.-худ. альманах / Винниц. обл. літ. об'єднання. — В., 1957. — С. 21; 2. Подольские губернские ведомости. — 1917. — 2 марта;
3. Лейбельман И. Воспоминания печатника // Наша кузница. — 1922. — № 5–7. — С. 141;
4. Снегов А. Боевое прошлое. Октябрьская Социалистическая революция на Подоліи (Воспоминания участника). — (Машинопись). — (Б. м.), (1957). — С. 16; 5. Тарнопольский Л., Федулкін С. Вказ. пр. — С. 6; 6. ДАВО. — Ф. П–138. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 2;
7. Финне К. Н. Русские воздушные богатыри И. И. Сикорского. — Белград, 1930. — С. 123;
8. ДАВО. — Ф. П–138. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 45; 9. Юго-Западный край. — 1917. — 7 марта; 10. ДАВО. — Ф. Р–4364. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 7; 11. Там само. — Спр. 6. — Арк. 1;
12. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 24; 13. Тарнопольский Л., Федулкін С. Вказ. пр. — С. 46;
14. Юго-Западный край. — 1917. — 9 марта; 15. ДАВО. — Ф. П–138. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 6; 16. Юго-Западный край. — 1917. — 9 марта; 17. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 27; 18. Федоров Ф. А. Воспоминания // ЦДАГО. — Ф. 59. — Оп. 2. — Спр. — 5. — Арк. 1–2;
18. ДАВО. — Ф. П–138. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 7; 19. Там само. — Ф. Р–4364. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 4; 20. Свободный голос. — 1917. — 28 марта; 21. ДАВО. — Ф. Р–4364. — Оп. — Спр. 3. — Арк. 6; 22. Там само. — Спр. 1. — Арк. 1; 23. Там само. — Спр. 3. — Арк. 15;
24. Свободный голос. — 1917. — 19 марта; 25. ДАВО. — Ф. Д–262. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 222;
26. Свободный голос. — 1917. — 16 марта; 27. Юго-Западный край. — 1917. — 12 марта;
28. погади С. Русовой, читані на засіданні наукової шкільної Ради Кам'янецького університету 24 липня 1921 р. // ІРНБУВ. — Ф. X. — № 6357–6358. — Арк. 13; 29. Там само. — Арк. 15.

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ У ПЕРШІ МІСЯЦІ РЕВОЛЮЦІЇ

Весна 1917 року вирувала свободою. Аполітичність, яка ще кілька тижнів тому вважалася нормою буття для переважної більшості вінничан, залишилася лише у згадках про «старий режим», що століттями тримався традицією, покорою й мовчанням. Люди долали суспільну апатію, громадський ентузіазм шукав втілення і знаходив його.

Основним засобом самореалізації політично активних громадян навесні 1917 року стали нескінченні мітинги та інші масові акції. Великі і малі групи збиралися в окремих приміщеннях, залах, клубах, на приватних квартирах, потроху, але все впевненіше, — на вулицях. Обговорювались «поточний момент» та «тема дня», велися суперечки, дискути, ухвалювались резолюції, які підписували присутні, і які направлялися куди завгодно — в Раду, Думу, РГО, на адресу Тимчасового уряду та військового командування. Чинний церемоніал зборів царської доби поступився місцем хаотичним асамблеям, на яких симпатії присутніх здобував той, хто володів гучнішим голосом. «Ніхто не мав відваги «наказувати», і ніхто не хотів також наказів слухати»¹. Чисті раніше зали засідань рясніли сміттям, шматками паперу і недопалками цигарок, столи були заплямовані чаєм і тютюновим попелом. Слова «сударь», «пан», «добродій» та «вельмишановний» зникли із вжитку. Тепер всі були або «товариші» або «громадяни».

«Ніхто не знав дійсного стану речей, — згадував ті дні член Центральної Ради від Подільської губернії Никифір Григоріїв. — Мало хто навіть уявляв собі, що таке революція. Плив по течії. Свобода, свобода, свобода! Це оп'яняло. Кожен уявляв свободу по своєму й по різному здійснював. Цілком не зверталось уваги на те, що здійснення свободи одних нищило привілеї та обмежувало свободу других. Обстоювали лише свою свободу. Мало хто знав, що таке революція, які її закони, де і як вона перебігала»².

«...Весна та літо 1917 року, — погоджувався зі своїм колегою губернський комісар освіти на Поділлі Віктор Приходько, — стали добою якогось оп'яніння, я би сказав, масової психози. Люди дуже часто робили тоді те і так, чого, скажімо, нині, «в нормальному стані» ніколи не зробили б і про що навіть дивно, а часом і ніяково згадати»³.

Майже щотижня відбувались навесні 1917 року у Вінниці різноманітні урочисті ходи та святкові заходи. Будинки з нагоди цього прикрашалися червоними прапорами і транспарантами, революційних

ораторів, що б вони не говорили з імпровізованих трибун, зустрічали бурхливими оплесками і проводжали оваціями, колони демонстрантів закидали квітами. Заборонені раніше національні прапори використовувалися як символи свободи та відродження етнічної самосвідомості, сотні голосів співали гімни. Масовими сталися і Свято свободи (12 березня), і День Вінницької Ради робітничих і солдатських депутатів (23 березня), і День солдата (26 березня), але наймасштабнішим вінничанам запам'ятався першотравневий День Праці, який у Росії відзначали за старим стилем — 18 квітня.

Маніфестація

Свято було оголошено вихідним днем. Тисячі людей, зібрані в організовані колони, заповнили центральні вулиці. Солдати і робітники несли транспаранти з гаслами: «Хай живе вільна Україна!», «Вся земля і воля народу!», «За мир, за хліб, за свободу!», «Хай живуть Установчі Збори!», «За інтернаціонал! За соціалізм!». Рота єврейських солдатів марширувала під червоним прапором: «Хай живе демократична республіка!». Представниці прекрасної статі підняли простирadlo із написом: «Виборче право жінці!». Для демонстрантів та глядачів на тротуарах

грали оркестри: духовий військовий, струнний та балалаечників; співали хори українців та робітників «Ястреба». Актори міського театру просто неба давали безоплатну сценку «Стара і оновлена вільна Росія». Поширювалися листівки і газети, в гарнізонному клубі в перерві між ходами було влаштовано банкет. «Чудова, незабутня картина! Казка, дивний сон, який втілюється у життя», — коментував першотравневу акцію оглядач «Голосу»⁴.

А ось опис польського свята 23 квітня (в пам'ять конституції 3 травня 1791 року): «З ранішнього ранку в місті царює незвичне пожвавлення... На 11 годину ранку все польське товариство і взагалі, все населення Вінниці на вулиці. Починаючи від Вознесенської церкви, видніються мальовничі групи учасників ходи з національними прапорами, які на тлі моря голів являють величне видовище... попереду йдуть скаути, за ними почесна варта несе величезний національний польський прапор». «Niech żyje wolna, zjednoczna Polska! Niech żyje braterstwo wolnych narodow swiata», — сповіщали сотні транспарантів. Лунали гімни і крики «viva!», оратори обмінювалися вітаннями⁵. Зворушливу промову виголосив Дмитро Маркович, у тому ж дусі відповідав йому Здзіслав Грохольський. Але багатовікова національна і соціальна недовіра, яка гніздилася на рівні підсвідомості ще з часів унії та козацьких повстань, поступово виходила назовні. Як тільки граф розпочав говорити про братерство і рівність, присутні побачили «кілька твердих, неприємних поглядів, направлених на нас (поляків. — Авт.) з боку українців». Коли ж представник селянства вітав Грохольського за його промову, відчувалося, що в думках та на серці у нього зовсім інші слова. Присутня на мітингу Ярошинська ще подумала: «Коли поллеться кров?»⁶ Надвечір «відзначилися» уже поляки, аплодуючи актору, який поставив у міському театрі сценку з образливими для єврейського населення гаслами⁷. За кілька місяців ця прихована ненависть переросте у збройне протистояння і кривавий терор. Але поки що подих свободи пересилував собою зловісне передчуття близької громадянської війни.

Грандіозною була й українська маніфестація 11 травня, в пам'ять Кирило-Мефодіївського товариства, на яку зійшлося понад 20 тисяч осіб, і яка тривала близько 4 годин. Більшість демонстрантів склали мешканці навколишніх сіл та солдати-селяни ПЗФ, з'їзд яких відбувався у цей час у Вінниці. Але і ВРПСД вітала захід та закликала робітників взяти у ньому найактивнішу участь⁸. Солдати ЕПК прийшли на

демонстрацію під супровід власного оркестру, несучи попереду колони модель аероплану⁹.

«Парубки у вишитих сорочках, — описував власні враження від побаченого Терентій Давидюк. — На голові в смушевих шапках, широкі запорізьких штанах вправлених в начищені до блиску чоботи. Дівчата у вишитих сорочках, на голові вінки, до котрих закріплені багато різнокольорових стрічок, звисаючих на плечі і спину, обуті деякі в чорні, а інші в коричневого кольору чоботи... В місті на головній вулиці Миколаївського проспекту люди групувались в колони. Будинки міста були прикрашені різнокольоровими прапорами: червоними, жовто-блакитними та російськими трьохкольоровими. На червонім фоні транспарантів білими літерами написано: «Вся влада Радам», «Хай живе свобода всіх трудящих», «Геть царя, геть буржуазію й капіталістів». На інших транспарантах: «Хай живе самостійна Україна!» Попереду великий портрет великого мислителя Т. Г. Шевченка.

По всій вулиці гомін, вигуки, співи народних пісень та на слова Т. Г. Шевченка — «Заповіт», а також націоналістичну пісню, котра до цього ще була надрукована в листівках і розповсюджена серед населення — «Ще не вмерла Україна!»¹⁰...

Над дверима Казанського собору висів кумачевий червоний транспарант, на котрому було білими літерами написано: «Хай живе з'їзд робітничо-селянських і солдатських депутатів». Транспарант охороняли солдати із червоними стрічками на рукавах. Основну частину маніфестації склав хресний хід під жовто-блакитними прапорами та мітинг.

«Наближається до міста якийсь похід, — підтверджував наявність релігійної складової маніфестації і Віктор Приходько, — Але що це? Поперед йдуть хлопці й дівчата у барвистих національних одягах і несуть жовто-блакитні прапори. Але між прапорами також блищать церковні хоругви, а за ними священник в повному церковному облаченню. За священником іде народ — жінки, чоловіки, діти. В руках у жінок і дітей повно польових квітів, а над цілим походом лунає церковний спів. Незабутня картина! Чудовий травневий день! Місто зустрічає сільських маніфестантів радісним дзвоном у всіх церквах! Так український народ сам виробив свій національний ритуал: нове життя починає з Богом! У дні таких маніфестацій українське село заливало повітові міста, і міста в Україні наочно бачили, хто є справжнім господарем України!»¹¹

Весь час країною масово роз'їздили агітатори за «війну до переможного кінця». «Був випадок, — згадував солдат Вінницької залоги Зноєв, — коли прийшов один учитель і почав зводити наклепи на нашу партію (РСДРП (б). — *Авт.*) і закликав битися за батьківщину. Мене схвилював цей наклеп, я у своєму виступі запропонував йому взяти гвинтівку і йти разом із ротою солдатів, їхати з цим ешелоном на фронт. Він відповів, що у нього немає шинелі. Я попросив солдатів дати йому свою шинель, багато хто із солдатів запропонували власні шинелі, але він відмовився, не бере, тоді солдати стали знімати з нього пальто і вийшла ціла комедія. Подібний же випадок був з одним офіцером-меншовиком. Також солдати слухали його промову, в якій той закликав до перемоги, але після його промови також довелося виступити мені спитати офіцера, чи був він фронті (офіцер був товстий, жирний), він відповів мені, що йому і тут справ вистачає. Солдати почали сміятися про його виснажливу працю, одні кричали, що він спливає кров'ю від ран, сухий, як бочка, інші його тягнули так, що офіцер не знав, як вибратися з мітингу, але солдати сміялися над таким «героем»¹².

30 березня відбулася масова демонстрація осіб, переважно євреїв, які переховувалися від мобілізації. «Хай живе Тимчасовий уряд!», «Почуй Ізраїль! Благослови синів своїх на ратну справу!» — сповіщали плакати, якими добровольці засвідчували власну готовність хоч сьогодні рушити на фронт битися за вільну країну.

Але масову наснагу та захоплення мітинговим життям поділяли далеко не всі, і у багатьох громадян шумні скупчення народу викликали лише роздратування. 31 березня на черговому масовому зібранні за участю всіх частин Вінницького гарнізону був присутній К. Фінне. За його спогадами, «на цьому мітингу людина, на прізвище Семенов, колишній член II Державної Думи звернувся до солдат з промовою. Він вітав зібрані війська від імені Ради робітничих і солдатських депутатів. Його промова була типовою для того часу, в ній він згадав, з незрозумілих причин, і Напо-

О. І. Семенов

леона, який прийшов до Росії, щоб дати їй «землю і волю». Крім цього цікавого зауваження я більше нічого не можу з неї згадати. Що спільного мав Наполеон із «завоюваннями пролетарів» аудиторія не дуже добре розуміла, як, схоже, і сам оратор. Тим не менш ця необізнаність не завадила юрбі качати оратора під звуки «Марсельєзи». Командуючий гарнізоном і деякі офіцери — повні благоговіння — також приєдналися до натовпу, яка качала депутата, розуміючи під цим жестом засіб висловити свою солідарність із Радами»¹³.

Характерною для визначення настроїв консервативної частини жителів є й інша саркастична нотатка Фінне про боротьбу з важкою спадщиною старого режиму, який не критикував тоді лише лінивий. «3 травня (22 квітня) 1917 року у Вінниці відбулися військові похорони. Ховали чотирьох осіб*, які були страчені військовою владою після військово-польового суду у 1916 році за їх злочини: двоє за шпигунство на користь Австрії, один за мародерство, і ще один за згвалтування семирічної. Вони були абияк поховані на краю балки і навесні їх тіла були знайдені. Відкриття тіл дало привід для багатьох чуток. Відбулося розслідування, у результаті якого було встановлено, що це тіла страчених злодіїв. Але, тим не менш, вони були перепоховані з великими почестями на очах всього гарнізону. Інших жертв царського режиму встановлено не було».

Іншої думки був начальник гарнізону полковник В. Шмельов. Відхрещуючись від звинувачень у причетності до страти «борців за свободу», він писав: «Присягаюся, що ані я, ані хтось із ввіреного мені 15-го запасного полку не брали у цій катастрофі жодної участі... Велика Росія ніколи не забуде своїх справжніх синів, які підняли прапор її свободи на недосяжну висоту. Мир праху усім, хто загинув за її волю, і многая лета тим, хто залишився у живих і боровся за правду, рівність і братерство»¹⁴.

І таких, як Шмельов, була переважна більшість. Громадяни щиро бажали хоч якось долучитися до будівництва справедливого суспільства, нехай і просто відкидаючи «старі порядки». До цієї кампанії підключилася навіть Православна Церква — багатовакова опора престолу російського царя. 18–23 квітня у Кам'янці-Подільському під головуванням єпископів Подільського і Брацлавського Митрофана (Афонського) та Вінницького Давида (Качахідзе) відбувся з'їзд духовенства і мирян Подільської єпархії. З'їзд цей ухвалив резолюцію «Про ставлення Православної Церкви Подільської до моменту, що переживаємо», у якій містилася констатація,

---

* Насправді — 5.

що «старий віджилий монархічний лад усім православним Поділлям одностайно засуджений». Вітаючи новий лад, делегати висловили «повну готовність віддати... усі сили на улаштування нового життя на засадах братерства, рівності і свободи у рідній Україні та усій Росії»¹⁵.

Активізували публічну діяльність католицькі та іудейські священики, утворилася баптистська громада.

Іншим наслідком проголошення свободи публічної діяльності

Офіцери ескадри повітряних кораблів. Вінниця, 1917 р.

стало розгортання масових громадських та політичних рухів. Напівлегальні та не впливові досі осередки політичних партій отримали можливість відкрито проповідувати власні ідеологічні принципи та програмні вимоги. Чисельність їх та зв'язок із масами стрімко зростали. Проводилася наполеглива організаційна робота. Збори, конференції, з'їзди, наради затягнули до свого кругообігу абсолютну більшість соціально активного населення. У «Мурах» та на центральних вулицях діяли кіоски, пікети та агітаційні столики різних партій. Поширювалися прокламації, читалися платні та безплатні лекції.

Чималої популярності у Вінниці навесні 1917 року здобули дві найбільші соціалістичні партії — соціалістів-революціонерів та меншовиків. Есерів, які спромоглися уже 2 березня влаштувати організаційні збори,

очолювали голова виконкому ВРПСД П. Казанасмас, лікар Б. Черняк, студенти Н. Боксерман та С. Лайнер (Деревенський), солдат С. Ігнатенко. Авторитетом у пролетарському середовищі користувався робітник заводу «Молот» есер–максималіст Я. Журавльов, який ще до революції неодноразово відбував покарання за протиурядові виступи. Влітку для посилення місцевої організації до міста прибув голова губернського комітету соціалістів-революціонерів О. Кулішер. У лавах есерів перебувала значна кількість студентів та гімназистів, солдатів та офіцерів гарнізону, залізничників. Суттєвий вплив партія мала на керівництво профспілок.

Лідерами меншовиків, які в основному зберегли ядро старої організації РСДРП, був присяжний повірений («улюбленець вінницьких панянок») І. Я. Слуцький, голова РГО М. М. Ренненкампф, інженер «Ястреба» В. Г. Гантимуров (Дев'яткін), адміністратор того ж підприємства А. Мутафов та робітник О. Богданов, лікар Пріцкер, директор банку А. Р. Фанстіль, Ф. Ю. Коган-Альтман. У квітні до Вінниці з Одеси переїхав адвокат Михайло Миколайович Джугелі. Організація РСДРП(м) об'єднувала, насамперед, місцевих інтелігентів, які збиралися на партійні збори на квартири Ренненкампфа та в приміщенні Гоголівської бібліотеки.

І перші, і другі сповідували соціалістичний шлях розвитку суспільства, декларували підтримку Тимчасового уряду, виступали за посилення ролі Ради у житті міста та забезпечення рівних прав і свобод всіх громадян. Але нагальних питань — робітничого контролю на виробництві, конфіскації поміщицької землі, війни та миру — уникали, наголошуючи на необхідності дочекатися Установчих зборів.

Різниця у поглядах есерів та меншовиків була невелика, за винятком того, що деякі есери (які пізніше отримали назву «лівих»), все ж готові були підтримати радикальні кроки більшовиків. Крім названих партій, до поміркованих належала невелика група т.зв. «народних соціалістів» на чолі з гімназистом Вінницьким.

Почавши з бурхливої діяльності, соціалістичні партії втрачали вплив, поглинаючи у внутрішніх чварах та організаційних питаннях бюрократичної документації. «Ходити у народ» есери та меншовики ставали все менше і менше, обмежуючись обговоренням нагальних проблем у закритих приміщеннях, на які скликалися лише «свої». Не вдалося соціалістам створити і єдиний дієздатний блок. Хоча, «під вибори» до Вінницької міської Думи, як ми побачимо нижче, вони йшли за єдиним списком. Пер-

Єпископ Давид (Качахидзе)

ногородського, який, на початку квітня після звільнення з Київської в'язниці, прибув до міста на і зупинився у матері.

Тарногородський Микола Павлович (1894–1938). Народився в сім'ї селянина. З 1905 року жив у Вінниці, відвідував реальне училище. У 1914–1916 роках навчався на медичному факультеті Київського університету св. Володимира, вступив до РСДРП(б). 28 квітня 1916 році заарештований під час тиражування антивоєнної листівки, утримувався у Лук'янівській в'язниці. Після Лютневої революції отримав завдання організувати у Вінниці більшовицький осередок. Голова Вінницького комітету РСДРП(б), член обласного комітету партії. «Тарногородський майже єдиний у Вінниці ідейний робітник партії більшовиків. Не будь його, партія ця не могла б мати такого успіху, який дістався на її долю»¹⁶, — відзначали сучасники. Один з керівників Жовтневого повстання у Вінниці, член ревкому. У роки громадянської війни — на партійній роботі, в числі організаторів Київського більшовицького підпілля. У 1920–1930-х роках — голова Подільського

М. П. Тарногородський

ший об'єднаний губернський з'їзд меншовиків РСДРП(м) та «Бунда» пройшов лише 16 вересня.

Наприкінці квітня вперше на політичній арені Вінниці з'явилася партія РСДРП(б), якій довелося зіграти доленосну роль у житті нашого міста.

На момент Лютневої революції більшовицької організації в місті не було. Не створили її впродовж наступного місяця і декілька співчуваючих ідеям Леніна робітників та солдатів. Становлення та розвиток більшовицького руху у Вінниці пов'язані з ім'ям М. П. Тар-

та секретар Полтавського губревкомів, відповідальний секретар Челябінського та Владивостокського окружкомів РКП(б), працював у виконкомі Комуністичного Інтернаціоналу, деякий час перебував за кордоном. Делегат XII, XIII, XVI з'їздів ВКП(б). Був членом ВЦВК та ВУЦВК. З середини 1930-х років — на посаді завідуючого відділом культурно-просвітницької роботи Оренбурзького обкому партії. У 1937 році заарештований за звинуваченням у зв'язках із троцькістами та 31 січня 1938 року розстріляний в Оренбурзі.

Перше засідання більшовиків відбулося у 10-х числах квітня на приватній квартирі. Єдиним ухваленим рішенням стало відрядження

І. Міллер

В. П. Красноленський

Б. В. Фенглер

Тарногородського до Києва на обласну партійну конференцію (15 квітня). 26 квітня, після повернення з неї, він скликав т. зв. організаційне засідання РСДРП(б). Присутні робітники заводу «Молот» (Фейнштейн, Гайсинер), зі спілки булочників (Ковалев), від чинбарів (Юдкович), солдати 15-го полку та ескадри повітряних кораблів (Смирнов, Кудряшов, Цветіков, Воловик) вирішили йменуватися «Вінницькою організацією РСДРП(б)» та обрали 5 осіб до її виконавчого органу — «Вінницького комітету». Головою комітету став Тарногородський, секретарем — Юрих. Роботу на перших порах вирішили проводити шляхом організації мітингів та лекцій, індивідуальної агітації із роз'ясненням позицій більшовиків, залученням до партії солдатів і робітників, випускуванням більшовицьких газет.

На правах лівої партії РСДРП(б) запропонувала ввести трьох своїх членів до ВРРСД та одного (Тарногородського) — до її виконкому. Остаточне оформлення більшовицької організації у Вінниці відбулося впродовж травня-червня 1917 року, коли до міста прибули революціонери зі стажем: І. Міллер (Бірштейн), В. Красноленський та П. Гішвалінер, яких зразу кооптували до комітету. Секретарем організації став член партії з 1907 року, солдат ЕПК Б. Фенглер.

Гішвалінер (Гішволінер) Перетц Йосипович («Пётр», «Парижанин», «Михайло Вікентійович Освальд», «Товариш Освальд») (1885–1928). На початку ХХ століття працював шевцем у Вінниці, член «Бунду». З 1904 року — член РСДРП, брав участь у революційних подіях. Був засуджений до кількох років ув'язнення. У 1905 (за іншими даними — у 1907 році) втік з фортеці та виїхав до Швейцарії. В еміграції пристав до більшовиків. У 1917 році у заплomboваному вагоні разом із В. І. Леніним повернувся до Росії. Із травня 1917 року — у Вінниці, де став одним із лідерів місцевої організації РСДРП(б). На II обласній конференції більшовиків Київського округу (10–12 липня 1917 року) обраний до складу Південно-Західного обласного комітету партії. У 1918 році обраний товаришем голови Вінницької Ради робітничих і солдатських депутатів. Під час німецько-австрійської окупації — керівник підпільної організації в Проскуріві. У липні 1918 року — делегат I з'їзду КП(б)У. Під час громадянської війни та після неї працював у судах та на партійній роботі у Челябінську, містах Західного Сибіру та Грузії. Помер 15 листопада 1928 року у Вінниці від туберкульозу.

Література: Робітнича Газета. — 1928. — № 109; Правда. — 1928. — № 290

Загалом більшовицька організація навесні — на початку літа 1917 року об'єднувала близько 30 активістів, насамперед, солдатів ЕПК та працівників «Ястреба». Але здібності до ведення агітаційної роботи серед населення мали лише троє: Тарногородський, Гішвалінер та Красноленський. Проте й у двох останніх випадках не все було так гладко. Гішвалінер погано володів російською, як і українською та польською, мовами. Мовлення його було плутаним та недорікуватим. Колишній студент юридичного факультету Новоросійського університету Красноленський якимось заявив солдатам: «Ми підемо по стопах Фрідріха Адлера і Карла Лібкнехта»¹⁷ (найімовірніше уявлення солдат про «адлера» та «лібкнехта» було близьким до анекдотичного розуміння «анексії» та «контрибуції» як двох островів, «за які імперіалісти гризуться»).

Головним козирем більшовиків був Тарногородський. «Ми, — згадував більшовик Воловик, — відразу відчували його тверду волю, невичерпну

О. Й. Кривицький

революційну енергію, якості талановитого пропагандиста, агітатора, організатора мас, які він поєднував з глибокою людською душевністю та простотою»¹⁸. «Тарногородський, на рідкість вірний, віддав себе усього революції, не знав нічого особистого, окрім справи партії, окрім справи революції»¹⁹, — свідчив Снегов. — «Йому вдається залучити на бік більшовиків масу робітників і селян. Його ім'я стає популярним серед них і вимовляється як символ чесності і справедливості, з глибокою до нього повагою навіть серед його противників»²⁰.

Заряджені енергією Тарногородського більшовики навесні 1917 року влаштували низку мітингів у приміщенні кінотеатру «Люкс», який надавався їм безкоштовно спілкою булочників. На збори запрошувались за заздалегідь виготовленими квитками солдати та робітники, яких постійно збиралось по 150–200 осіб. Людно було і у більшовицькому партійному комітеті, який за домовленістю із директором реального училища Кривицьким розмістився в одній з кімнат учбового закладу. Обговорювали «поточний момент» — про війну, землю, ставлення до Тимчасового уряду, робітничий контроль за виробництвом, заробітну плату робітникам. Частими були «кухликові» збори на потреби партійних друкарень²¹. Позиція вінницьких більшовиків завжди була, на відміну від обережної позиції керівництва Київської обласної організації РСДРП(б), близькою до ленінської. Гасла були традиційними: «Мир — народам! Фабрики — робітникам! Землю — селянам! Владу — Радам!» Зупинятися на них недоречно — вони й так відомі всім.

На більшовицьких мітингах пробували виступати місцеві меншовики та есери — Гантимуров, Коган-Альтман, але їм навіть не дали закінчити²². Натомість Тарногородський без краплі сорому регулярно ходив у якості опонента на збори інших соціалістичних партій, апелюючи до «гальорки» і закликаючи радикальну частину присутніх приєднуватися до більшовиків.

Дякуючи позичці у 50 карбованців фабзавкому «Молота» на виписку літератури, більшовики розгорнули жваву торгівлю газетами і брошурами на агітаційному столику у приміщенні ВРПСД. Взявши у Київської ор-

ганізації РСДРП(б) кліше портретів марксистських діячів (Енгельса, Лібкнехта, Бабеля), вінницькі більшовики штампували та продавали і їх.

Активістами більшовицької організації, крім названих, були солдати ЕПК — Прохорцев, Яковлев, Левицький, Сухов, Жуков, Єгоров, Бреннер, Мазанов, робітник «Ястреба» Мороз, швець Поплавський, вчитель Шлюгер, гімназист Фаліксон (Снегов). Партійні осередки були створені на всіх заводах і фабриках, електричній станції, у військових частинах.

Мітинги кадетів і меншовиків більшовики презирливо називали місцем, де збираються «різнокольорові капелюшки і поважні голови поважних володарів різного (хоча і дрібного) майна»²³.

У своїх спогадах члени Вінницької організації РСДРП(б) наводять епізод, який передував травневому візиту тодішнього військового та морського міністра О. Керенського. Тоді представники «угодовських» партій «влаштували на міському бульварі велику масовку на підтримку уряду Керенського, були мобілізовані кращі оратори з місцевих меншовиків та есерів (Слуцький, Оршанський, Цорин, Черняк та інші). Ці збори закінчились для них ганебним провалом. Після першого виступу Тарногородського вони запевнились, що аудиторія проти них та ретировалися, оголосивши збори завершеними, і не почали обіцяного концерту. Більшовики продовжували виступи»²⁴. Навзаєм командує військами Київського військового округу полковник К. Оберучев*, який був у складі делегації, згадує лише, що «на всіх великих станціях на шляху (з Києва) до Кам'янця його (Керенського) чекав натовп і навіть вночі, пізно вночі, гукав і вимагав: «Керенського, Керенського!»²⁵ Істина, найімовірніше, десь посередині...

Значну кількість населення Вінниці репрезентували єврейські національні партії, які конкурували, передусім, одна з одною за вплив на іудеїв. Лідером лівого флангу був «Бунд», який очолювали друкарі І. Ш. Лейбельман та Х. Г. Шварц, вчителі Б. М. Оршанський та Цорін, студент Моргенштерн, робітник Холоденко. До лівих належала й

---

* Оберучев К. М. (1864–1929). Активний діяч соціалістичного руху. Під час служби у війську (у тому числі і у Вінниці) брав участь у декількох військово-революційних організаціях, вів активну публіцистичну роботу. Після виходу у відставку неодноразово заарештовувався, у 1913 році висланий за кордон. У 1917 році, після повернення на Батьківщину, погодився на співпрацю із Тимчасовим урядом. У вересні того ж року делегований на міжнародну конференцію з обміну військовополоненими в Копенгагені, де його застала звістка про більшовицький переворот. Відкинув пропозиції про службу у Раднаркомі і емігрував до Нью-Йорка, де заснував Фонд допомоги російським письменникам і вченим.

Соціалістична єврейська робітничка партія (СЕРП), провідниками якої були Х. Кідь, адвокат Ю. Радбіль, Ф. Кернер, М. Брускін, Г. Рехліс. Партію «Поалей-Ціон» (сіоністи-соціалісти), у Вінниці нечисленну і маловпливову, в органах влади представляли перший голова виконкому ВРРСД І. Гросман та Ш. Палатник.

На правому фланзі єврейства знаходилися сіоністський гурток «Макавія» і доволі потужне Сіоністське бюро, яке очолював студент І. Хаїмсон («Цейре-Ціон»). Лідерами сіоністів були адвокат І. Ройзенбурд, власник магазинів Е. Шапіро, комерсанти Г. Г. Сліозберг та І. А. Клейнман. Першочерговим завданням, яке стояло перед лідерами консерваторів, було підготуватися до «найближчої роботи у Палестині». Але вирішувалися і більш нагальні питання. Зокрема, у вересні 1917 року єврейська громада добилася відкриття у Вінниці двох єврейських роздільних гімназій.

Пробудження активного політичного життя набуло в замкненому єврейському середовищі особливо яскравих, а подеколи й гротескних форм. «У нас буквально діти, — розповідав автор «Винницького листка», — хлопчики і дівчатка від 10–12 років пхаються у суспільно-політичний галас, в будь-який час дня і ночі, всіх пір року... 13–14-річні гімназисти і гімназистки з червоними від сильного нежитю носиками обзивають своїх батьків-торговців «буржуями», а ці останні посміхаються і розповідають знайомим, що «моя Розочка — більшовичка, а Льончик — меншовик...» А старша, 16-річна Ціля заявляє папі, власнику харчовні, «знаєш, папа, ми в класі всі більшовики... буржуї повинні загинути. Пролетаріат повинен захопити в свої руки все, все, папочка». А папа, розтираючи хрін для гостей, посміхається заплаканими очима і каже: «Так, так, Цільок, правильно. Повинні загинути. Ти у мене освічена, справжня сіцілістка». Уже скрізь «не хочу вчитися, а хочу бути сіцілістом і обов'язково більшовиком»... Нічого дивуватися, що в маленькій порівняно єврейській громаді у Вінниці нараховується 12 партій»²⁶. Євреї-соціалісти називали сіоністів «клерикалами» і «реакціонерами», а ті відповідали їм звинуваченнями у зраді національної справи.

Українське крило було представлено, головним чином, Українською соціал-демократичною партією (УСДРП) та Українською партією соціалістів-революціонерів, мова про які піде нижче.

Провідниками польського руху були адвокат А. Станевич, інженер В. Сведерський, Л. Длуголенцький, З. Грохольський, який обійняв по-

саду польського комісара Подільської землі. Адвокат Ф. Цюнглинський очолював Польський Демократичний Союз на Україні. Одним із основних напрямків роботи польського руху стало налагодження мережі національних шкіл у губернії, чим займалося просвітницьке товариство «Macierz Szkolna na Podolu», відроджене 10 березня за ініціативи польської громадської діячки Летти Ярошинської. Завдяки сприянню цього товариства до червня 1917 року у місті та повіті було засновано понад 300 народних шкіл та 3 польськомовних гімназій, розгорнулася видавнича діяльність, відкрито культурну установу — Польський Дім, де на імprovізованій сцені грала трупа акторів під орудою Шуркевича. Тут діяв Університет Для Всіх ім. Ромуальда Траугутта, у якому викладачі читали цикли лекцій з природи, польської історії та літератури²⁷. Під головуванням гарнізонного ад'ютанта підпоручика Козакевича діяв союз військових-поляків, який сприяв початку формування на базі П'ятничанської садиби Грохольського польського легіону.

Виникли «Об'єднання власників-поляків Подільської Землі» з кооперативним об'єднанням Polkorodol і «Зв'язок поляків — аграрних працівників» з Бюро посередництва роботи, що займалося влаштуванням на роботу громадян польської національності, які з тих або інших причин опинилися без засобів до існування у Вінниці.

Нарешті, єдину політичну силу, яку можна було віднести до «правих» — Партію народної свободи (кадетів) очолював голова Вінницької повітової земської управи П. М. Ренненкамф. Дана організація об'єднувала, насамперед, представників ліберально налаштованої інтелігенції, які ще сподівалися завдяки власному авторитету утримати країну на краю провалля революційної анархії. У глибокому підпіллі зріла монархічна організація «Червона точка».

Всі ці сили збирали конференції та з'їзди, поширювали прокламації, висловлювали підтримку чи недовіру різним органам влади, закликали до спокою або радикальних кроків, сварилися і мирилися, співали осанну вільному життю і сипали прокляття Миколі Кривавому та Вільгельму Безумному...

На цьому тлі розпочалася руїна. Центральні і місцеві органи влади обмінювалися суперечливими і далекими від реальності обіжниками, планами, інструкціями, проектами і «обов'язковими постановами», від яких все менше і менше залежав дійсний стан речей. Всупереч переможним ре-

ляціям нової бюрократії і очікуванням інтелігенції стрімко росли ціни на їжу, житло, одяг, взуття, побутові послуги. Вінничани переходили на натуральне господарство, харчуючись овочами з власних городів, які почали розбивати навіть під вікнами багатопверхових будинків. Не вистачало палива і сировини для промислових підприємств, ширилося безробіття. На «Єрусалимці» без жодного дозволу відкривалися гральні будинки, притони і борделі. Ночами гуляли, стріляючи у перехожих, п'яні озброєні солдати. Спіймавши їх, жителі та військовослужбовці чинили самосуди.

Певні сподівання у населення ще залишалися на земський рух, діячі якого звільнилися від надто щільної опіки царської адміністрації і планували вийти на новий рівень роботи. Ці плани залишилися марними. 23 квітня відбулося урочисте відкриття Пироговської лікарні, але це була остання дієва акція земства. Позитивний баланс бюджету повітового земства у 144909 крб. був фікцією, адже повністю складався із боргів населення і уряду, у той час, як всі недоїмки та компенсації від центральної влади припинилися. Вінницьке надзвичайне повітове земське зібрання, яке відбулося 25–26 травня з тривогою констатувало наближення фінансового і господарського краху, але ще розраховувало на виважені дії центральної влади.

«Управа (Земська) довіряє Тимчасовому уряду і вважає, що, незважаючи на всебічні несприятливі течії, Уряд, беззавітно вірний справі народної волі, не допустить анархії, не допустить розпаду держави... Управа довіряє народній свідомості, її намаганням до волі, законності, правді і порядку... Твердо довіряє Управа нашому доблесному війську... І ця глибока віра у творчу силу Уряду, у свідомість народу, у героїзм та стійкість війська, яке захищає нас і нашу свободу, — дає Управі непохитну впевненість, що усі наші ускладнення тимчасові і швидкоплинні...»²⁸

Дуже швидко ми побачимо, як цю довіру «виправдали».
І уряд. І народ. І військо.

Свобода и женщина // Свободный Голос. — 1917. — № 10

Спокойно-твёрдая, решимостью согрета —
Избавить всех — от рабства долгих лет,
Пришла она, вся в красное одета,
И принесла с собой сверкающий рассвет...
Рассвет!... Рассвет, так страстно жданный,

Зарею огненной разлился огневой.
Свободы клич, в душе — давно желанный,
Разнёс по Руси набатно-боевой...
И мысль воспрянула, и крыльев взмах стеснённый
Могучим стал, исчез вдруг тяжкий гнёт;
Доселе скованный и, вот освобождённый,
К сплоченью, к равенству окрепший дух завет...
О братья-граждане. На пир ваш равноправной,
Свободной гражданкой пусть женщина войдёт.
К работе, к творчеству, к станкам, к победе славной
Пусть с вами об руку товарищем пойдёт.

В. А. [Венераки Александра]

Наши партии // Винницкій листок. — 1918. — № 14

Нынче всякий дуралей говорит: «Я — демократ!»
Хоть на деле он болтун, или просто психопат!
«Сицилист я, сицилист!» — всяк твердит теперь чудак.
А на деле, ей-же-ей, трехэтажный он дурак...
«Меньшевик я, большевик! Я эс-дек, а я эс-эр!»
Так повсюду и везде раздаются нынче гласы.
А взглядишь-ка попристальней, это в оба, например,
Так увидишь, без сомненья, это только — ловеласы...
Вот другие говорят вам: «Мы бундисты, сионисты!»
Так не верьте, братцы милы, то просто — карьеристы...
«Поал-Цион, Цирей-Цион, сеймовец я, наконец!»
Так и знай, что этот малый — только ловкий молодец...
Есть еще в России люди, называемы «кадеты».
Носят шубы и галоши, и манишки, и манжеты.
Их никто из «тех» не любит, их совсем не уважают,
За буржуев, дармоедов их повсюду принимают.
У кадет слова красивы, жест изящен, ум широк,
Только держат нос по ветру, строят прошлому глазок...
Так везде и всюду нынче обязательно — изъян!
Не тюльпаны и не розы — всюду видим мы бурьян!
От досады и обиды схватишь сборник всех программ
И швырнешь его в корзину, где почиет всякий хлам!...

В. Райхер

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Jaroszynska L. R. *Ett Mineskritt Arr. Revolutionstider i Ukraina*. — Stockholm, 1925. — S. 18; 2. Григоріїв Н. Спогади «руїнника». Як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату. — Л., 1937. — С. 91; 3. Приходько В. Україна у потягах. Спомини із 1917 року // *Історичний календар Червоної Каліни на 1937 р.* — Л., 1936. — С. 138; 4. *Свободный Голос*. — 1917. — 20 апр.; 5. *Свободный Голос*. — 1917. — 26 апр.; 6. Jaroszynska L. R. *Ett Mineskritt Arr. Revolutionstider i Ukraina*. — Stockholm, 1925. — S. 31; 7. *Винницький листок*. — 1917. — № 8 (май); 8. ДАВО. — Р-4364. — Оп 1. — Спр. 3. — Арк. 26; 9. *Народна воля*. — 1917. — 14 трав.; 10. Давидюк Т. *Спогади // Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею*. — КВ 68455. — СК 2768; 11. Приходько В. *Під сонцем Поділля. Частина друга: Подільська земська губернська управа*. — (Машинопис). — Н.-Й., 1966. — Зош. № 2. — С. 59; 12. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 65. — Арк. 14; 13. Финне К. Н. *Русские воздушные богатыри И. И. Сикорского*. — Белград, 1930. — С. 124; 14. *Свободный голос*. — 1917. — 16 мар.; 15. *Православная Подолия*. — 1917. — № 18-19. — С. 345-346; 16. УІЖ. — 1957. — № 5. — С. 185; 17. Снегов А. *За владу Рад // Вінниччина: Літ.-худ. альманах Вінниц. обл. літ. об'єднання*. — Вінниця, 1957. — С. 61; 18. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 50. — Арк. 2; 19. Снегов А. *За владу Рад...* — С. 54; 20. Лейбельман И. *Воспоминания печатника // Наша кузница*. — 1922. — № 5-7. — С. 143; 21. *Голос социал-демократа*. — 1917. — 18 мая; 22. Тарногородский Н. *Возникновение и первые шаги большевистской организации на Подолии // Летопись революции*. — 1923. — № 5. — С. 212; 23. Красноленский В. *Большевики Подолии перед Октябрем // Летопись революции*. — 1927. — № 3. — С. 27; 24. Снегов А. *Боевое прошлое...* — С. 50; 25. Оберучев К. М. *В дни революции: воспоминания участника великой русской революции 1917-го года*. — Н.-Й., 1919. — С. 79; 26. *Винницький листок*. — 1918. — № 14; 27. *Stempowski St. Z Pamiętnika // Zeszyty historyczne*. — 1937. — Z. 24. — T. 230. — S. 77; 28. *Доклады и журналы XIII-го чрезвычайного Винницкого Уездного Земского Собрания 25-26 мая 1917 года*. — Вінниця, 1917. — С. 29.

ПОСИЛЕННЯ РАДИ РОБІТНИЧИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

Збільшення недовіри до адміністративних органів, які дедалі повільніше і незграбніше рухалися до загострення «революційної ситуації» найкраще виявилось наприкінці весни — влітку 1917 року через посилення впливу Ради робітничих і солдатських депутатів, яка почала все активніше і впевненіше виявляти власні політичні амбіції, заповнюючи вакуум реальної влади і еволюціонуючи у напрямку утвердження себе як незалежного і дієвого інституту управління. Поповнювались її лави, росла популярність серед вінничан, збільшувалися важелі впливу на всі сторони життя міста.

Виконком Ради збирався двічі на тиждень спочатку на квартирах Гросмана і Юриха, потім — в Білій залі і приміщеннях «Мурів». Пленуми, наради, чергові та екстрені засідання солдатської, робітничої та згодом, і селянської секцій відбувалися майже щодня. Обговорення рідко закінчувалися раніше 12-ї години ночі, часто при світлі гасових ламп. Так або інакше у роботі Ради було задіяно більшість депутатів, адже основною формою їх діяльності стала участь у різноманітних комісіях (юридичній, продовольчій, агітаційній, інформаційній, організаційній та ін.),

Чоловіча гімназія в «Мурах»

які розбирали робітничі конфлікти, пропонували на розгляд секретаріату і виконкому проекти постанов, обговорювали проблеми і виробляли рішення з ключових питань соціального та економічного життя міста. У «Мурах» проходили щоденні зібрання, лекції та мітинги, на які постійно збиралися маси народу. Редакція «Свободного Голосу» була зобов'язана без затримок оприлюднювати всі ухвали виконкому.

З самого початку існування ВРПСД її члени мали можливість вільно брати участь у засіданнях із збереженням заробітної плати за основним місцем роботи. На початку травня відповідний наказ «про звільнення від несення усіх військових обов'язків» тих, хто зайнятий у роботі Ради, був підписаний начальником гарнізону¹.

На фінансування діяльності Ради перераховувалось до 1% від зарплати членів професійних союзів та фабричних комітетів, які входили до її складу, надходили також добровільні внески і пожертви робітників та і, (про що не любили згадувати радянські історики) кошти Тимчасового уряду.

Для збільшення представництва в органах влади ВРПСД кооптувала своїх представників і до міської Думи, і до РГО, і до земської, продовольчої та шкіряної Управ. Її комісари постійно знаходилися при міліції, суді, в'язниці, пожежній команді, шпиталях, на вокзалі. До виконкому в обов'язковому порядку доставлялися накази по вінницькому гарнізону. Усі кадрові рішення міських установ затверджувалися в Раді. Член В. К. С. Ігнатенко одночасно очолив міський виконавчий комітет створений в структурі РГО. Радянські комісари спільно з міліціонерами провели обшук у приміщенні поліцейського управління. Спеціальна комісія розпочала розбір паперів царської охранки.

Відповідно і Рада була відкрита для різноманітних професійних робітничих, військових, соціалістичних і просто демократичних організацій та груп. Приміром, 3 травня до її лав були прийняті представники «Військової спілки українців», а 20 червня — «Селянської Спілки» та «Української військової Ради». Наприкінці квітня всередині Ради утворилася селянська секція. А в травні, враховуючи постійну участь у вирішенні конфліктів на селі, було ухвалено рішення йменуватися «Вінницькою Радою робітничих, солдатських і селянських депутатів». Проте, ще досить довго присутність селян на засіданнях була радше епізодичною, ніж регулярною, а селянську секцію, за відсутності іншої кандидатури, очолив робітник Набоков. Слово «селянських» у назві представницького органу не прижилося, і частіше у документах 1917 року зустрічалась назва «Вінницька Рада робітничих

Президія ВРРСД. (Напівлежить ліворуч — Лейбельман. Сидять зліва направо: Казанасмас, Зноєв, Гросман, Палатнік. Другий зліва у третьому ряду — Тарногородський. Праворуч від нього — Гантимуров)

і солдатських депутатів», яка, для зручності та уникнення плутанини у термінах, буде використовуватися у тексті і надалі.

До Ради йшли за допомогою, сприянням в організації спілок, захистом і навіть для врегулювання сімейних чвар. «Я звертаюся до Вас, шукаючи поради, допомоги та захисту», — подібна фраза розпочинала багато листів на адресу виконавчого комітету. Комісари Ради, на відміну від «батьків міста», розуміли потреби більшості міського населення і брали у їх задоволенні найактивнішу участь. Людям, які цього потребували, надавалися грошові субсидії на лікування, відрядження та інше.

Але основними питаннями, які розглядала ВРРСД, і які, врешті-решт, визначили різке зростання її авторитету, стали конфлікти між керівниками підприємств і робітниками, наймачами і найманими працівниками, челяддю і панами, учнями і майстрами з приводу збільшення заробітної плати, скорочення робочого дня і захисту від звільнень. Страйкуючим робітникам надавалася допомога з каси Ради.

Магазинам, власники яких відмовлялися виконувати рішення виконкому, оголошувалися бойкоти. 15 квітня, за згоди міської Управи та при допомозі міліції, комісари ВРПСД рекувізували 5 булочних, хазяї яких не погодилися підвищувати платню працівникам і почали скорочувати виробництво хліба². Внаслідок цього булочники утворили артіль і припинили передавати виторг господарям.

Втручалася Рада і в адміністративне життя підприємств. 8 квітня після обговорення відповідної скарги, виконком ВРПСД прийняв рішення про усунення з посади завідуючого підковно-механічного заводу Грохольського — Булевського за невиконання постанови В. К. і попередив «що якщо він здійснить якісь ворожі кроки по відношенню до робітників, то його буде заарештовано».

Доленосною для подальших перспектив Ради стала боротьба за встановлення 8-годинного робочого дня. Ще 17 та 19 березня ВРПСД видала постанови, якими зобов'язувала підприємців та власників неухильно дотримуватися її рішень про тривалість робочого дня та визначений термін перерв. 10 квітня комітет «Ястреба» постановив запровадити 8-годинний робочий день на фабриці з 17 квітня. Виконком затвердив рішення; правління підприємства було поставлено перед фактом³.

27 квітня, очевидно, внаслідок низки подібних прецедентів, з'явилася постанова про необхідність загального дотримання 8-годинного робочого дня, «не чекаючи декрету Тимчасового уряду»⁴.

Яскравим прикладом для характеристики робітничої політики Ради стала ситуація із підковно-механічним заводом Грохольського влітку восени 1917 року. Коли наприкінці липня працівники підприємства, одержавши інформацію про наближення його закриття у зв'язку із нерентабельністю, оголосили страйк, виконком ухвалив рішення накласти арешт на продукцію заводу з метою реалізації для сплати 3-місячної заробітної платні. Впродовж двох місяців страйку Рада постійно була на боці страйкарів, але завдяки «зобов'язанню всіх товаришів робітників підковного заводу підпорядковуватися усім постановам В. К.»⁵. Фонд субсидіювання склав 8500 крб., виділених з каси взаємодопомоги ВРПСД.

Здзіслав Грохольський, який отримував непогані прибутки від реалізації продукції власного заводу підконтрольному йому же Військово-промислому комітету, звернувся за сприянням до губернського комісара, але той вирішив за краще повернути справу до ВРПСД⁶. Слід сказати, що літо 1917 року стало для графа дуже важким випробуванням. Розорення маєтків і конфіскація підприємств помножилися на суцільний бойкот

з боку демократичних сил. І якщо у польському середовищі він ще мав чималий статус, то члени повітового виконавчого комітету, сподіваючись підвищити авторитет установі кооптуючи до його складу усіх, кого за-вгодно, одноставно забалотували кандидатуру Грохольського, який звер-нувся з відповідним проханням від ВПК.

Взагалі, потік проблем, які спонтанно, але все невтримніше переходили до компетенції Ради, торкався найрізноманітніших сторін життя Вінниці та вінничан. Зокрема, надавалася допомога солдатським сім'ям, вдо-вам і сиротам, вживалися заходи щодо сприяння охорони громадського порядку; для робітників і челяді було засновано безоплатну вечірню шко-лу; заслуховувалися пропозиції про асигнування міліції та пожежників для покращення їх достатку; для потреб евакуйованих установ і біженців реkvізували усі клуби, ігральні будинки, більйардні та вільні приміщен-ня в готелях; робітникам виділялися квартири. У червні була здійснена спроба заснувати у Вінниці народний університет.

А у 20-х числах червня на ім'я голови виконкому надійшла ділова пропозиція від декого Н. «про відкриття будинку терпимості»⁷, яку Рада без оголошення аргументів відхилила.

Намагаючись вжити заходів із попередження господарської кризи, з 9 липня постановою ВРПСД було введено карткову систему на хліб. При-ватникам продавати хліб з рук у місті та на залізничній станції було за-боронено, постачання продуктів до військових частин повністю перейшло під контроль комісарів Ради. Для запобігання збільшення кількості без-робітних 11 серпня при ВРПСД було засновано «Бюро праці» (секретар Раскатов), яке розглядало заявки громадян щодо вільних робочих місць.

В очах більшості трудового населення, яке слабко розумілося у програмах політичних партій і не дуже вірило райдужним перспекти-вам, що малювали перед ним ортодокси лютневих змін, Вінницька Рада дуже швидко одержала загальне визнання не лише у місті, а й в усьому регіоні, як потужний центр захисту інтересів робітників і селян краю, солдатів місцевих гарнізонів.

На тлі зростаючої активності Ради падіння авторитету офіцій-ної влади ставало все більш очевидним. Виконком РГО збирався все рідше, мотивуючи це інколи навіть відсутністю місця, адже за його словами «Біла зала у міській Думі постійно зайнята і доводиться че-кати своєї черги»⁸. РГО часто ухвлювала невиразні і розлогі декла-рації та відозви, від яких вже мало що залежало. Спілкуючись че-рез пресу з Радою, Громадський комітет стурбовано звинувачував її

Сторінка газети «Свободный голос»

у перевищенні повноважень, гальмуванні його роботи, дискредитації загальнодержавних і авторитетних, як йому здавалося, органів нової влади. У відповідь ВРРСД переобрала представників до РГО на радикальніших і висунула категоричну вимогу про збільшення кількості членів власної делегації що й було, після довгих суперечок виконано.

25 травня, намагаючись вирішити конфліктну ситуацію з Радою громадських організацій, виконком ВРРСД оприлюднив офіційне повідомлення, запропонувавши населенню Вінниці звертатися в усіх справах загальнодержавного характеру до виконкому РГО⁹. Та навряд чи ця відозва мала хоч якесь значення — керівництво ВРРСД, хотіло воно того чи ні, мало рахуватися із загальними настроями робітників і солдатів, а вони все більш скептично ставилися до спроб «втримати революцію».

Не мали впливу і силові структури, параліч яких виявився вже на початку квітня, коли в'язниця, керівництво якої ще не оговталося після демаршу ув'язнених 8 березня, опинилася в ситуації, коли її нормальне функціонування стало неможливим. Дисципліна у ній впала до нульового рівня, арештанти не бажали жодним чином підкорятися наглядачам, мітингували в камерах і перегукувалися із натовпом, який майже постійно чергував під стінами. «Словом, повна розруха, що посилювалася із кожним днем», — констатував новопризначений начальник в'язниці Михайло Горанський¹⁰. Справа дійшла до того, що 13 квітня натовп увірвався до внутрішнього двору, погрожуючи вбити Горанського та його заступника Войнаренка і розгромити саме приміщення в'язниці, щоб «не водилися барбоси». Наступного дня, звісно ж,

ніхто, крім молодших наглядачів, на роботу не вийшов. У «порожній конторі, — констатували викликані працівники суду, — валялися службові папери, і доступ до них був відкритий для арештантів»¹¹. Новим начальником згодився бути керівник III міліційної дільниці Сергій Соколов, але менше ніж за два тижні і він потрапив до рук «революціонерів», які привели його, звинувачуючи у прихильності до старого режиму, до ВРПСД і розбіглися лише побачивши озброєних солдатів.

Ще одним характерним епізодом став випадок 5 травня, коли група солдатів на чолі з Абрамом Капланом заарештувала полковника В. Шмельова, звинувативши його у контрреволюційних намірах, і декілька годин утримувала під вартою. Учасники об'єднаного засідання ротних комітетів 15-го запасного полку винесли «осуд активним учасникам арешту» і запропонували перевести Каплана до іншого полку, але факти відкритої непокори все частіше входили у правило відносин між військовими керівниками та їхніми підлеглими. Нижні чини перестали віддавати честь, з'явилися перші випадки відмови виконувати накази керівництва. Все частіше лунали заклики переобрати офіцерів на командирів з числа «соціально лояльних осіб».

Взагалі, начальники гарнізону змінювалися калейдоскопічно. Звільнившись, образений Шмельов виїхав до Києва¹². Обов'язки начальника гарнізону деякий час виконували підполковники Мхітаров і Ларіонов, осавул Попов та полковник Борейко, але і їх вплив на солдатів був мінімальним.

Ще раніше, 5 квітня, згідно із розпорядженням свого особистого ворога — міністра Гучкова, передав командування ЕПК полковнику Г. Горшкову* і залишив Вінницю генерал М. Шидловський**. Сікорський виїхав разом з ним.

До кінця літа офіцери, обрані вояками різних частин, становили чималу частину складу Ради — крім підполковника Остапенка, на засіданнях військової секції головували полковник Б. К. Апостолов та капітан С. М. Нікольської***. Але, з кожними новими виборами, відсоток їх зменшувався.

---

* Горшков Георгій Георгійович (1881–1919). Один з кращих асів російської авіації I світової війни. У 1918 році очолив військово-повітряний флот України. В 1919 р. — заарештований і розстріляний Одеською ЧК.

** У 1918 році (за іншими даними — у 1921) на кордоні з Фінляндією був розстріляний червоногвардійцями.

*** Нікольської Сергій Миколайович (1885–1963). Командир III бойового загону ЕПК (залишив спогади «На повітряному кораблі»). Під час громадянської війни — військовий комендант Ялти. З 1920 року — в еміграції. Помер у Франції.

Полковник Г. Г. Горшков — командир ЕПК

Політична платформа ВРРСД впродовж весни-літа 1917 року була цілком такою, яку в радянській літературі називали «угодовською» і «оборонською»*. Так, 13 квітня було проголошено, що «Рада робітничих і солдатських депутатів стоїть на точці зору інтернаціонального соціалізму», але, одночасно з цим, заявлено, що «ми маємо негайно увійти в контакт з інтернаціональною демократією для найшвидшого улаштування світу... без анексій та контрибуцій»; постійно декларована «підтримка Тимчасового уряду» доповнювалася, як правило, умовами «контролю за його діяльністю» та «корегування діяльності його органів на місцях»¹³.

Погодження з політикою нової влади, особливо в питаннях війни та миру, також виявилось у підтримці «Позики свободи», для якої Рада назбирала аж 25 тисяч крб. та ухвалила відповідну резолюцію про довіру Петроградській Раді (*тоді теж угодовській. — Авт.*) і Тимчасовому уряду, запевнивши, що вона всіма силами допомагатиме їм у популяризації цієї справи. Це, а також сприяння патріотичній агітації та оприлюднення відозв щодо попередження погромів на селі, які дедалі частіше відбувалися в губернії, дуже швидко призвело до загострення т.зв. «більшовицького питання».

* Л. Тарнопольський і С. Федулкін переклали з російської слово, що позначає прихильників такої тактики — (*оборонників як «відроченців». — Авт.*)

Виконком Вінницької Ради робітничих і солдатських депутатів

З моменту створення організації РСДРП(б) головним її завданням на першому етапі стало переведення ВРРСД з «угодовських» на «революційні» позиції, як шляхом забезпечення перевиборів до неї, так і індивідуальною роботою з кожним членом Ради. Більшовики категорично відмовилися брати участь у спільних зборах ВРРСД та РГО, постійно наголошували на «половинчастих» заходах і постановах Ради щодо вирішення робітничих конфліктів, ставленні до війни та земельного питання, критикували пасивність керівництва у проблемі збільшення владних функцій. На засіданнях виконкому Тарногородському періодично робилися зауваження не перебивати репліками виступаючих і не заважати присутнім.

«Мав місце й інший цікавий випадок: тов. Тарногородський під час засідання Ради робітничих і солдатських депутатів при обговоренні питання про «Позику свободи» заявив, що ця позиція йде на даліше кровопролиття і продовження імперіалістичної війни в інтересах буржуазних класів і закликав до бойкоту цієї позики. Офіцери, які були присутні на цьому засіданні, накинулись на представника більшовиків, намагаючись вчинити над ним самосуд»⁴.

Найгостріший інцидент між більшовиками та більшістю (*перепрошуємо за каламбур. — Авт.*) відбувся напередодні I з'їзду Рад Подільської

Облігація «Позики свободи»

губернії (31 травня — 3 червня). Вінницький комітет РСДРП(б) вирішив звернутися до делегатів з'їзду з листівкою, у якій виклав позиції партії про мир, землю, коаліційний уряд, Установчі Збори та необхідність передачі влади Радам. Зміст агітки містив доволі гострі тези: «До такого уряду довіри бути не може... цей уряд не дасть вам ні влади, ні свободи», «ви маєте самі брати землю, а Установчі збори лише закріплять її за вами», «не давайте грошей на війну, хоча б у вигляді «Позики свободи»¹⁵.

Вже набрану листівку випадково побачив у друкарні есер Боксерман і негайно повідомив про неї керівництву виконкому ВРПСД. 27 травня, після розгляду питання «про більшовиків» і обговорення тексту звернення, з'явилася відповідна постанова В. К. про конфіскацію і знищення всього накладу агітматеріалів¹⁶. «Ми перенесли питання на засідання пленуму Ради, — згадував Снегов. — Відбулось шумне і бурхливе засідання... Більшовиків звинувачували у шпигунстві, зраді та інших гріхах... На пленумі Ради наші представники протестували проти ганебної ролі, яку бере на себе Рада і заявили, що переносять свій протест на мітинги, зібрання, в казарми військових частин залоги, підприємства, заводи і фабрики. Листівку ми розмножили на гектографі»¹⁷. Цей інцидент був, за свідченням більшовиків, початком їхньої відкритої боротьби із «угодовцями».

Із зазначеного питання було ухвалено наступну резолюцію Ради: «ВРПСД вважає у теперішній час шкідливими гасла більшовиків, які закликають до недовіри до Тимчасового коаліційного уряду, до завершення війни негайно, за будь-яку ціну, і до захоплення земель, не чекаючи

Установчих Зборів». Але боротьба з гаслами більшовиків, які «ведуть країну до загибелі», має вестися лише «словами та переконаннями»¹⁸.

У подібному ж дусі було сформульовано й інші рішення губернського з'їзду Рад, абсолютна більшість делегатів якого належала до першого «лютневого призову». Президію склали есери Ігнатенко, Образцов, Журавльов, Парашенко, бундівець Оршанський, меншовик Віллер та трудовик Семенов. Основна доповідь прозвучала з уст Оршанського і звалася до заклику підтримки Тимчасового уряду. «Губернський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, — містилося в резолюції: — 1) висловлює солідарність з Петроградською Радою робітничих і солдатських депутатів в усіх її кроках, які спрямовані на якнайшвидше досягнення миру; 2) вітає діяльність міністра Керенського, яка спрямована на посилення бойової могутності війська..., (досягнення) «миру без анексій та контрибуцій». З'їзд рекомендував об'єднувати різні ради (солдатські, селянські, робітничі) в єдині організації та налагоджувати між ними найтісніший зв'язок для координації зусиль.

Також делегати ухвалили резолюцію «Про війну та мир», яка містила загальні слова про те, що війна — катастрофа, цілі її — несправедливі, а засоби — жакливі. Але шляхи її припинення зводилися до сподівань на міжнародну соціалістичну конференцію, яка має відбутися за взаємною згодою і без взаємних претензій¹⁹.

«Угодовська політика керівників Ради робітничих депутатів дійшла до того, що вони підписали разом із поміщицькою Радою громадських організацій відозву до солдатів із закликом наступати на захист вільної Росії», — констатували більшовики, які з цього моменту називали себе опозицією²⁰. Іншою їхньою претензією до керівництва Ради було звинувачення його у тому, що воно зайняло капітулянтську позицію по відношенню до офіційної влади, з легкістю віддаючи їм власні «справедливі», з точки зору більшовиків, повноваження.

З'їзд до всього іншого затвердив чіткі ціни на робочі руки в сільському господарстві і промисловості, чим викликав неабияке роздратування у представників Губернської продовольчої управи і міської Думи. Мало того, отримавши такі рішення Вінницька Рада завзято взялася за врегулювання роздрібної торгівлі товарами першої необхідності та впорядкування розподілу продовольства. Наприкінці червня, згідно з рішенням виконкому, розпочалося опечатування продуктових магазинів до тих пір, поки реєстратори Ради не проведуть перепису наявних товарів. «Можливо це було й необхідним, можливо були й здорові зерна необхід-

ного контролю над спекуляцією, але робилося це в такому самочинному порядку, що носило характер повної сваволі, далекої від будь-якої плано-мірної роботи»²¹. Скарги торговців та бурхливе обговорення цього питання під час засідання виконкому РГО бажаних результатів не дало, представники ВРПСД лише пообіцяли, що якнайшвидше проведуть перепис, а вже потім дадуть дозвіл на відкриття крамниць.

Проголошена опозиційність більшовиків і постійні звинувачення Ради у зволіканні з питанням боротьби за владу не несли для них жодної небезпеки. У випадках, коли РСДРП(б) ставала об'єктом для нападів з боку політичних груп, які виступали за гальмування революційних процесів, Рада майже одностайно надавала їй підтримку. Так, під час згаданого інциденту з Тарногородським, присутні в приміщенні представники усіх партій одностайно висловилися за видалення із зали офіцерів, які «перетворюють Раду в охранку». Аналогічним чином 28 червня було засуджено заяву члена В. К. Тентлера, що закриття магазинів відбувається через «більшовицьку сволоту, єврейських прикажчиків, а не В. К. ВРПСД»²².

Антибільшовицький же виступ 20-річної «делегатки народу № 1», як сповіщав напис на її червоній стрічці, — Рейзі Блюми Вульвович і взагалі спричинив чималий скандал, який скінчився порушенням кримінальної справи. 4 червня, під час есерівського мітингу, молода дівчина, оточена гру-

*Заступник Голови
Вінницької Ради
робітничих і селянських
депутатів Ісаак Лейбельман*

пою «хлопчаків та якихось підозрілих осіб», вклинилася між ораторами і звернулася до натовпу із промовою, яку Боксерман зазначав, як «...чисто істеричні вигуки і випадки проти низки осіб, як-то: проти Леніна, Столипіна, Мілюкова та інших, були випадки і заклики до вбивства чиновників, студентів, інтелігентів та інших. Зустрічалися протиріччя і недолугості, і чисто анархічні заклики змінювалися закликами до спокою і організації. На мене вся її промова справила враження промови хворої, істеричної особи. Намагався я її перервати (з публіки), але натовп був явно налаштований в її користь, і мені, і моїм товаришам довелося ретируватися. Вночі вона була затримана і за розпорядженням виконавчого комітету відправлена у Бердичів,

де і залишена. Тепер вона знову у Вінниці, але поводитьсь вже по-іншому, приходиться часто в клуб Ради, розмовляє із членами Ради...»

За словами свідків Іона Ратнера та міліціонера Василя Артапухова, їм вдалося лише почути ту частину промови «делегатки», в якій вона закликала до вбивства Леніна, чиновників, студентів, інтелігентів і усунення всієї існуючої міліції. Частина слухачів взяла бік «делегатки» і здійняла сильний шум, коли була зроблена спроба затримати її для встановлення особи²³.

Виконком Ради, як бачимо, всупереч думці натовпу, взяв більшовиків під свій захист.

Без суттєвих неприємностей для більшовиків пройшли і розрекламовані у радянській історіографії «липневі дні». Єдиним випадком цькування ленінців у Вінниці став арешт 25 липня на 2 години П. Гішвалінера, якого звинуватили у шпигунстві на користь Німеччини і відібрали декілька

Гішвалінер
Pöschger

Народний дім
Ludowy dom

Народний дім на Замості

белетристичних книжок німецькою мовою, привезені зі Швейцарії. Того ж вечора на засіданні виконкому було піднято питання про Гішвалінера, якого вирішили звільнити²⁴. Але й цього інциденту вистачило, аби впродовж всього серпня Тарногородський ледь не на кожному засіданні напо-

лягав на внесенні до повістки дня пункту: «Чому був затриманий активіст РСДРП(б), і чому винуватці наклепу досі не покарані?»

Стосовно ж липневого виступу більшовиків у Петрограді була прийнята резолюція від 23 липня «Про поточний момент»: «Рада, визнаючи всю важкість сучасного моменту, закликає всіх трудящих з глибокою вірою у силу російської демократії, рішуче боротися як з контрреволюцією, так і з анархією, і чинити сприяння революційному Уряду в його кроках до порятунку вітчизни і революції»²⁵. Та цим справа і скінчилася.

Натомість, більшовики впродовж літа значно зміцнили позиції. Внаслідок їхньої енергійної агітації, робітники підприємств почали відкликати власних поміркованих депутатів, чим сприяли тому, що строкатий склад Ради еволюціонував у бік збільшення представництва саме фабричних робітників і саме радикальної її частини. У червні-липні відбулася кампанія перевиборів до Рад. У результаті замість трьох більшовиків у ВРПСД в липні була вже ціла фракція, а у виконкомі — група з Тарногородського, Жукова, Кудряшова, Фенглера та Гішвалінера. ВРПСД швидко переходила на більшовицькі позиції.

Подібна оцінка ситуації у Вінницькій Раді підтверджується і у наочених доволі влучними характеристиками спогадах К. М. Оберучева, який приїхав на початку липня до Вінниці у чергове відрядження. «Тут (у ВРПСД. — Авт.) уже відчувався розклад, що розпочався. Правда, якийсь студент-більшовик (*скоріш за все Тарногородський. — Авт.*), який виступав на зборах в якості делегата робітників, не користувався загальним співчуттям, і його запальні промови викликали дуже різкі репліки як серед присутніх членів зборів, так і серед ораторів, які виступали з різкими відповідями. Особливо гаряче протестував голова ради солдатських депутатів (*так у тексті. — Авт.*) Казанасмас, меншовик-інтернаціоналіст (*знову помилка. — Авт.*). Велику відсіч довелося йому вислухати і з боку Таска, якому він раніше заперечив на його заклик бути готовим піти на фронт, що складало порядок денний. Молодий, але ранній більшовик не витримав цього натиску і змушений був покинути залу, одержавши таким чином фіаско».

К. М. Оберучев

Зайжджі двори

«Але зрозуміло все-таки було, — підводить підсумки власних вражень від засідання ВРПСД Оберучев, — що розкол йде сильний і що небагато часу знадобиться для того, щоб більшовикам отримати тут вплив»²⁶. Саме у Вінниці Костянтину Михайловичу, який майже весь свій час проводив у поїздках гарнізонами України, вперше з початку революції стало зрозуміло, що «починається розпад». Саме тут він констатував, що реальної влади у тих адміністративних органів, які були створені після Лютневої революції, вже не залишилося. Влада була там, «де була маса. Тому всі добрі побажання закінчувати конфлікти, по можливості безболісно і без насилля, залишалися без результату. Так було у цей час у Вінниці... Почалося розпорошення влади, яке поступово розвивалося в наступному періоді, і, нарешті вилилося в жовтневу бурю»²⁷.

Загальну розгубленість офіційної влади ілюструє протокол Вінницької повітової ради громадських організацій від 21 липня. Центральним питанням, яке турбувало присутніх було обговорення численних випадків втручання представників ВРПСД у діяльність виконавчих комітетів і адміністративних установ. «Комісари ці, завжди оточені натовпом крикунів, намагаються своїми діями гальмувати роботу комітетів і переобрати склад цих комітетів, відшуковуючи різні необгрунтовані причини для висловлення недовіри членам комітетів», — сумбурно передала сувору реальність політичного життя літа 1917 року стенограма, вочевидь, дуже нервового засідання.

Що могла зробити у цій ситуації РГО? Наприклад, заслухати заяву Марковича, який визнав, що «повідомлені факти втручання ВРРСД у діяльність місцевих В. К. (є) цілком небажаним явищем», але висловився за те, що Раду «необхідно визнати і з її делегатами можна рахуватися як з радниками на місцях». Або проголосувати за резолюцію, у якій містилося «побажання (!), щоб комісари ВРРСД не втручалися в розпорядження місцевих комітетів і не робили самі розпорядження». Чи уповноважити головуючого М. Ренненкампа «переговорити (!) з РРСД, щоб з'ясувати непорозуміння, що виникли»²⁸.

Чи згодилися депутати Вінницької Ради робітничих і солдатських депутатів бути «радниками» при «буржуйх»; чи можна було вплинути на них «побажаннями» і «переговорами»? Це стало відомо згодом.

Трамвайные нравы в г. Винницѣ // Винницкий листок. — 1917. — № 8 (май)

Вагонъ трамвая у вокзала ждеть пассажировъ. Въ сторонѣ стоятъ два мѣстныхъ купца и зорко слѣдятъ, какъ вагонъ наполнится. Когда вагонъ уже порядочно набить, и кондукторъ дастъ звонокъ къ отъезду, купцы вскакивають на площадку. Вагонъ тронулся. Кондукторъ въ другомъ концѣ вагона раздаетъ билеты. Дѣло не медленное. Всѣ даютъ полтины, рубли, нужно давать сдачу. Вотъ первая остановка, вторая. Кондукторъ медленно продвигается къ противоположному концу. Давка, толкотня. Проѣхали третью, четвертую остановку. А купцы слѣдятъ зорко за движеніями кондуктора. Когда наконецъ онъ приблизился к задней площадкѣ, наши купцы соскакивають с трамвая и уходятъ по домамъ «заработавъ» по 6 коп. Такія сценки можно наблюдать ежедневно. Захотите только.

Протискается «купецъ» в толпе пассажировъ и усаживается около меня. Шуба на мѣху, каракулевая шапка, галоши, — все честь-честью. Подходитъ кондукторъ: «Билеты, господа?» Мой купецъ в усь себѣ не дуеть. Не шевелится. Смотритъ въ сторону. Кондукторъ, полагая, очевидно, что у «купца» есть билетъ, удаляется. А «купецъ» с серьезнымъ видомъ продолжаетъ ѣхать без билета. Потомъ, гдѣ нужно, сходитъ, «заработавъ» 6 или 10 копѣекъ. Кто не лѣнливъ, пусть наблюдаетъ. Это тоже повторяется часто.

Входитъ молодой человѣкъ в котелкѣ в глаженном воротникѣ. «На шесть» лаконически обращается онъ къ кондуктору. Остановливаемся на первомъ участкѣ. Кондукторъ возглашаетъ «участокъ на 3 и 6 скончался». Молодой человѣкъ смотритъ задумчиво в окно и не двигается.

Проѣхавъ добрую часть второго участка, онъ сходитъ, «заработавъ» такимъ образомъ 4 копѣйки. Кто имѣетъ глаза, пусть смотритъ. Это тоже повторяется ежедневно по нѣсколько разъ.

Заходитъ в вагонъ марвихерь, сирѣчь винницкий домовладѣлецъ, очень прилично одѣтый (марвихеры всегда очень прилично одѣты) и незамѣтно вынимаетъ из кармана бѣленькую бумажку. Должно быть вчерашній билетъ. Держитъ ее в рукахъ. Кондукторъ подходитъ. Субъектъ небрежно киваетъ головой на бумажку в рукѣ... Наивный кондукторъ уходитъ, будучи увѣренный, что пассажиръ взялъ билетъ. В самомъ дѣлѣ, можно-ли запомнить кто взялъ билетъ, кто нѣтъ? А марвихерь медленно выходитъ гдѣ нужно, «заработавъ» 6 копѣекъ. Это тоже бываетъ в день не единожды.

Заходитъ полновѣсная дама по ширинѣ и по высотѣ (да еще при карауляхъ и при ватныхъ и егеровскихъ принадлежностяхъ). Занимаетъ безъ малаго 2 ½ мѣста. Съ ней пентюхъ лѣтъ 12-ти, способный занять мѣсто порядочнаго мужчины. Дама беретъ билетъ на одинъ. Кондукторъ удивляется. «А за сына?» задаетъ онъ наивный вопросъ. «Да что Вы г-н кондукторъ, вѣдь это же ребенокъ, ему всего 5 лѣтъ. Он у меня на колѣняхъ будетъ сидѣть». Кондукторъ сконфуженно пожимаетъ плечами и уходитъ. А дама безъ церемоніи усаживаетъ сына возлѣ себя... Она заработала 6 копѣекъ. Это тоже частенько бываетъ. Имѣющий башку — пусть наблюдаетъ.

Бирюкъ

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. ДАВО. — Ф. Д— 554. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 4; 2. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 18 зв.; 3. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 12; 4. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 10 (зв.); 5. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 39 (зв.); 6. Свободный Голос. — 1917. — 16 сент.; 7. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 7; 8. Свободный Голос. — 1917. — 9 апр.; 9. Свободный Голос. — 1917. — 25 мая; 10. ЦДІАК. — Ф. 419. — Оп. 1. — Спр. 7202. — Арк. 2; 11. ЦДІАК. — Ф. 419. — Оп. 1. — Спр. 7202. — Арк. 7.(зв.); 12. ДАВО. — Ф. Д—554. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 12; 13. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 7; 14. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 37; 15. Тарнопольский Л., Федулкін С. Вказ. пр. — С. 12; 16. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 40; 17. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 38; 18. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 17 (зв.); 19. Свободный голос. — 1917. — 4 июня; 20. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 35; 21. Оберучев К. М. Воспоминания. В двух частях. — Н.-Й., 1930. — С. 281; 22. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 7; 23. ЦДІАК — Ф. 419. — Оп. 1. — Спр. 7214. — Арк. 1; 24. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 22; 25. ДАВО. — Ф. Р—4364. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 31; 26. Оберучев К. М. Вказ. пр. — С. 281; 27. Оберучев К. М. Вказ. пр. — С. 282; 28. ЦДАВОУ. — Ф. 2520. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 229—230

УКРАЇНСЬКИЙ РУХ

У документі «Записка об украинском движении (за) 1914–1916 годы...»¹, складеному на основ даних, зібраних під час світової війни Департаментом поліції Росії, Поділля згадується лише у контексті дізнання щодо членів Кам'янецької «Просвіти» лікаря Костянтина Солухи та інженера Петра Гловацького, яких підозрювали в агітації, «спрямованої на розпалювання ворожнечі малоросійського населення до великоруського населення Росії з метою утворення в майбутньому незалежної України». «Крім цієї справи, жодних вказівок на прояви українського руху (на Поділлі. — Авт.) не спостерігалось», — стисло констатували автори «Записки». І хоча майже у всіх жандармських звітах фіксувалась наявність доволі значної кількості прихильників «мазепинського руху», вінничани з «нахилами до української старовини, до малоросійської пісні, театру, одягу»², що мали книжки українською мовою та вели «часті розмови про майбутнє України»³, жодних антиурядових груп не утворювали і обмежувались спілкуванням між собою.

Однак в умовах масового розгортання національних рухів після повалення самодержавства місцева українська громада Вінниці не могла залишатися осторонь політичного життя, яке вирувало у суспільстві.

К. Г. Солуха

«Прийшла велика революція, — згадував події перших днів життя «без царя» В. Приходько. — Настав 1917 рік. Старше покоління української інтелігенції жахнулось: «Хто ж поведе народ, так мало нас!». Але через два тижні, через місяць, воно уже радісно дивувалось: вставала-підносилася ціла Україна — губернії, повіти, волості, містечка і міста, шуміла-кипіла робота на всіх ділянках народного життя... Хто ж це все робив? Робила молода українська інтелігенція, — робили ось ті непомітні випуски духовних та учительських семінарій, докласових та інших подібних шкіл з цілої України... »⁴.

Уже згадуваний «Союз подільських українців» сприяв реорганізації старих та заснуванню нових національних товариств, які об'єднували найбільш свідому і активну частину українців.

Так, 3 квітня* у Вінниці вперше за багато років відбулися збори філії «Просвіти», на яких було обрано нове керівництво та затверджено програмні принципи для подальшої роботи. До Ради установи увійшли: І. Озерянський (голова), М. Литвицький, Є. Богуславський, Г. Шиянов**, Ю. Щириця***, І. Шульга, Г. Тустановський, П. Бунт, Свидерський. Фінансування «Просвіти», за погодженням із земською Управою, передбачалося з коштів, виділених на утримання Народного дому. Першим кроком реорганізованого товариства стало заснування бібліотеки-читальні, хору, курсів для учителів Вінницького повіту, дещо пізніше — кінотеатру з динамо-машиною. На Миколаївському проспекті було встановлено 4 кіоски, де продавалися україномовні книги та періодичні видання. Розгорнулась і власна видавнича діяльність — впродовж 1917 року було надруковано близько 10 різноманітних книг та видано збірки українських пісень для народних шкіл композитора К. Стеценка. Вже до осені 1917 року Вінницька філія товариства об'єднала більше 300 членів⁵, заснувала 30 організацій, 12 з яких були її осередками.

Значною подією у національному житті українського населення став і Подільський губернський кооперативний з'їзд, де, за словами історика В. Лозового, «обговорювались не так фахові, як політичні теми», і який став «першою установчою акцією подільського українства»⁶. Форум відбувся 9–11 квітня у приміщенні літнього театру і мав на меті визначити ступінь участі кооператорів у політичних процесах тогодення. Ініціатива проведення належала Губернській касі дрібного кредиту, Подільському союзу кредитних товариств, інспекції дрібного кредиту та Вінницькому товариству гуртових закупок.

«Тепер настав інший час, — сповіщала листівка, випущена кооператорами до з'їзду, — можна зібратись, подумати і побалакати про свої

---

* Деякі джерела, напр. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX — перша половина XX ст.). — К., 2008, зазначають, що збори Вінницької «Просвіти» відбулися вже 3 березня. Подібна помилка породжена некритичним ставленням до інформації з «Свободного Голоса», який повідомив про подію на початку квітня, а датував її «3 березоля». Вочевидь російськомовні співробітники газети просто сплутали назви місяців.

** Шиянов (Шиянов) Григорій Сергійович (1874–1955). Укр. гром. і політ. діяч. Працював у судовій системі Російської імперії, член Вінницького окружного суду, суддя Генерального Суду УНР (1918), член Верховної слідчої комісії УНР з розслідування діяльності уряду Скоропадського. Брав участь у створенні та діяльності вищих судових органів всіх українських урядів доби революції. Державний Секретар урядів УНР в екзилі.

*** Щириця Юхим Онуфрійович (1880–1919). Укр. гром. і політ. діяч. До 1917 року — викладач фізики у Вінницькому учительському інституті. Подільський губернський комісар освіти УНР (1918), товариш міністра освіти УНР (1918–1919). Заарештований органами ЧК у квітні 1919 року у Вінниці, пізніше вивезений до Кисва та розстріляний.

нужди і зробити у себе такий лад, який для нас буде кращий... Будемо же люди добрі, слухатися нового уряду, допомагати йому впорядкувати державу. Зберемося гуртом, подумаємо, порадимось; як вибрати людей для установи нових законів, які закони для нас будуть кращими, як поправити народну долю, як справедливо добути для себе землю і провадити далі нашу кооперативну роботу... Докажемо, що ми вміємо шанувати й свою, й чужу волю. Докажемо, що добилися волі не для сварки між собою, а для того, щоб тісно єднатися, дружно взятись за роботу і тим допомогти нашому славному війську побороти лютого ворога — німця... Ми всі зберемося і обдумаємо, якою дорогою піти нам, щоб швидше добитися до щастя, котре вже так близько коло нас.

Відкриття і закриття заходу знаменувалися виконанням національного гімну «Ще не вмерла Україна» та шевченківського «Заповіту». Центральною подією у роботі з'їзду стала доповідь головуючого Д. Марковича «Про устрій України» з подальшим обговоренням делегатами. Зробивши історичний екскурс, Маркович визначив основні завдання і засади подальшої праці українства у найближчий період: 1) єднання всіх українців, дотримання прав народів, які населяють Україну; 2) організація села й підготовка до виборів в Установчі Збори; 3) автономія України в демократичній та неподільній Росії; 4) законодавче вирішення аграрного питання на основі принципу «земля

Демонстрація під національними гаслами

для тих, хто трудиться на ній»; 5) введення української мови в нижчу, середню і вищу школи, в судові, адміністративні установи та церковну службу. Після дискусії делегати одногolosно висловились за федеративну республіку в Росії та ухвалили наступну резолюцію: «З'їзд кооператорів визнає конче потрібним організувати по селах селянські союзи, які взялись би за вирішення в першу чергу земельного питання, а також питання про політичний лад у Російській державі. Комітети селянські пристають до Союзу Подільських Українців, головна Рада якого міститься у Вінниці. Центральним органом являється тимчасовий комітет СПУ»⁷. Учасники зібрання закликали підтримати Тимчасовий уряд та війну до переможного кінця, а також заснували Губернський кооперативний комітет і обрали його організаційне бюро.

Ще одним кроком до об'єднання національних сил став рух за українізацію війська. 1 травня у Вінниці утворилася «Військова спілка українців Вінницького гарнізону», метою якої було «об'єднання українців, що перебувають на військовій службі», а основними формами роботи — влаштування читання лекцій, концерти і спектаклі, передплата українських газет та журналів. Установчі збори обрали «Раду старійшин», головою якої став підпоручик Гардель, секретарем (писарем) — солдат Скоропад. 28 травня «Військова спілка» провела 2-тисячне віче вояків-українців на підтримку Українського військового генерального комітету⁸.

Навесні 1917 року відбулося оформлення місцевих організацій двох головних соціалістичних українських партій — Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) та Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Першу очолив В. С. Дудич, до керівного складу осередку («організаційного бюро») ввійшли Ю. Щириця, В. Мачушенко, І. Сіротенко, С. Ганський, Козяк, Горбатюк, Ісидорович. «Есдеки» намагалися працювати з робітниками-українцями, але, з огляду на вражаючу перевагу у пролетарських колах росіян і євреїв, основні свої зусилля спрямовували на агітаційну роботу з інтелігенцією та серед українців — офіцерів, солдат і прапорщиків місцевого гарнізону.

Дудич Володимир Самойлович (1885–1920?). Літератор, український громадський і державний діяч. У 1905 році закінчив гімназію, у 1906 році склав іспит на звання народного вчителя. У 1907 році заарештований за справою «спілки вчителів», відсидів у в'язниці 1,5 року. У 1911–1915 роках «пройшов курс юридичних наук» (очевидно, у Київському університеті). Працював діловодом у київських закладах освіти та єпархіальній шкільній раді. З 1911 року — помічник присяжного повіреного у Вінниці. У 1915–1916 роках — конторник управління

начальника дорожніх робіт Південно-Західного фронту. 3 грудня 1916 року — торговий агент Подільського Союзу кредитних товариств. У квітні-жовтні 1917 року — головний редактор «Подільської волі», член ревізійної комісії Вінницької «Просвіти». На I Всеукраїнському робітничому з'їзді обраний представником до Всеукраїнської Ради робітничих депутатів та Центральної Ради⁹. З 10 жовтня 1917 року — помічник Подільського губерньського комісара, з квітня 1918 року — губерньський комісар. Товариш Вінницького міського голови, виконуючий обов'язки міського голови (1919 р.). За деякими даними, розстріляний 1920 року.

Джерела до біографії: ЦДАВОУ. — Ф. 1792. — Оп. 1. — Спр. 1

Література: Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX — перша половина XX ст.). — К., 2008

Керівником українських есерів став М. Литвицький, до складу комітету увійшли Журавель, Паминський, Марцинковський, Нечипоренко,

Коломієць¹⁰. УПСР тісно співпрацювала з «Військовою спілкою», а після Всеукраїнського селянського з'їзду у Києві (28 травня — 2 червня) і з Подільською губерньською «Селянською Спілкою», лідери якої — Д. Зосіматю, І. Кречотень, П. Ведибіда, П. Журавель — також вступили до партії. Активістами есерів стали і знані люди: секретар Вінницької повітової земської управи І. К. Устименко та губерньський комісар з народної освіти В. К. Приходько*. Обидва осередки вітали діяльність Центральної Ради та спочатку і Тимчасового уряду (зокрема 5 квітня була прийнята спільна відозва із закликом «воювати до перемоги»¹¹) і нео-

В. К. Приходько

дноразово висловлювалися щодо їхньої беззаперечної підтримки. Переважну більшість публічних акцій у 1917 році дані політичні сили проводили спільно.

---

* Приходько Віктор Кіндратович (1886–1982). Український громадський і політичний діяч. Закінчив Подільську духовну семінарію, Дерптський університет. У 1917 році — губерньський комісар з народної освіти. У 1918 році — голова Подільського губерньського земства, у 1919 — подільський губерньський комісар. Міністр юстиції в уряді Директорії, товариш міністра фінансів в екзильному уряді УНР (1922–1923). В еміграції викладав в Українській господарській академії в Подєбрадах (Чехословаччина), був секретарем Українського конгресового комітету Америки (США), вів активне політичне життя, багато друкувався. Автор книги спогадів «Під сонцем Поділля», яка витримала три видання.

Литвицький Микола Олександрович (1888–1939). Народився в с. Жерде-нівка Гайсинського повіту. Закінчивши гімназію, вчителював у Балтському повіті, займався кооперацією, працював у Подільському кредитовому союзі. Навчався на агрономічному відділенні Київського політехнічного інституту, у 1913 році

М. О. Литвицький

брав участь у загальноросійському кооперативному з'їзді у Києві. З жовтня 1917 року — заступник Вінницького міського голови. У 1920 році — помічник Київського губернського комісара УНР. У червні 1920 року призначений товаришем міністра внутрішніх справ УНР, з липня, під час закордонного відрядження міністра внутрішніх справ — виконуючий обов'язки міністра. З березня 1921 року — у відставці. У 1920–30-х роках жив у Празі та на Закарпатті, навчався в Українській господарській академії в Подєбрадах (випуск 1929 року). Був членом Карпатського відділення Товариства українських інженерів, Союзу українських письменників та журналістів на чужині. За деякими даними, розстріляний під час окупації Карпатської України угорськими військами.

Твори: Організаційні завдання сільськогосподарської кооперації на Україні. — Подєбриди, 1928; Діяльність Василя Доманицького як кооператора // Василь Доманицький (З нагоди 15-ї річниці його смерті). — (Б. м.), 1925.

Джерела до біографії: ЦДАВОУ. — Ф. 1092. — Оп. 3. — Спр. 177; ЦДАВОУ. — Ф. 3866. — Оп. 1. — Спр. 98.

Література: *Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина ХІХ — перша половина ХХ ст.). — К., 2008.*

5 травня у видавництві «Воля» вийшов перший номер тижневика «Подільська воля» — «часопису соціально-політичного та кооперативно-економічного». Редакційний комітет очолили Г. Шиянов, Д. Зосіматов, В. Дудич; активну участь у діяльності органу брали Д. Маркович, М. Литвицький, Ю. Щириця та Н. Григоріїв, який друкувався у ньому під псевдонімом Никифір Лисий.

«Бачити наш народ освіченим, культурним та достойним членом в сім'ї всіх народів — було мрією всякого широкого українця», — декларувала редакція часопису в першому номері. Відтак, «маємо своїм завданням обстоювати інтереси селянських і робітничих мас, ширити серед народу високі ідеали волі, рівності і братства, а також добиватись автономії України». У кожному числі видання впродовж року розглядалися найбо-

лючіші питання, що хвилювали більшість громадян: політичні проблеми; земельна реформа; діяльність Українського фонду; питання розвитку кооперації, культури, освіти; хроніка та інше. Особливу увагу зверталось на створення товариств «Просвіти» на місцях. Завдяки «Волі» на Поділлі вже у травні розгорнувся благодійний збір коштів на користь Центральної Ради та Національного Українського фонду, до якого на Зелені Свята — 9 травня — закликали перерахувати одноденний заробіток всіх небайдужих українців.

Нарешті, 5–6 травня 1917 року за ініціативою «Союзу подільських українців» та представників Центральної Ради у Вінниці в приміщенні міського театру відбувся Губернський з'їзд подільських українців. Переважну більшість з 400 делегатів склали представники «Просвіти», «Громад», «Селянських Спілок», кооперативних установ, волосних та ротних комітетів. Центральними питаннями форуму стали організація селянської справи та місцевого самоврядування, об'єднання українців у місцеві ради, підтримка Центральної Ради як єдиної представницької всеукраїнської організації, заклик до національно-територіальної

Г. С. Шیانов

Н. Я. Григорієв

Ю. О. Щириця

автономії України¹². Основними доповідачами були Д. Маркович («Про земельну справу»), П. Ведибіда («Про організацію Селянських Спілок»), М. Литвицький («Про автономію і федерацію»), В. Приходько («Про Всеукраїнський національний конгрес»).

На з'їзді обрали 44 члени і 18 кандидатів Подільської Губернської української ради (ПГУР) та її президії на чолі з Д. В. Марковичем, заступниками визначили лікаря М. А. Стаховського та кооператора В. С. Мачушенка¹³. Було затверджено членів УЦР від Поділля: В. Приходька, М. Любинського, П. Ведибиду та Н. Григорієва. З'їзд прийняв відозву на підтримку намірів Тимчасового уряду воювати до переможного кінця. Слухалися звіти про шляхи збільшення Національного Українського фонду, місцеву українську пресу, участь представників ПГУРу в інших представницьких органах.

Мачушенко Володимир Сидорович (1880–1937). Український політичний і громадський діяч, кооператор. Народився у с. Озеро (нині Немирівського р-ну) на Поділлі в багатодітній селянській родині. Після здачі іспитів в Немирівській гімназії на звання вчителя (1900 р.) працював в селі Чукові, а з 1903 року — у містечку Джурин, де заснував у 1909 році кредитно-позичкове товариство. З 1917 року жив у Вінниці,

В. С. Мачушенко

був членом правління Подільського Союзбанку. Брав активну участь у революційних подіях — був радним Вінницької міської думи, одним з активістів УПСР, заступником голови ПГУР; обирався членом ЦК Української Селянської Спілки, Центральної Ради. Член Трудового Конгресу (1919 р.). Активно боровся з більшовиками (командир 56-го Немирівського резервного полку). Після поразки Української революції перебрався на Волинь, де вів кооперативну роботу в Кременці; член Управи Союзу «Гурт». Дружину розстріляли більшовики. Помер від туберкульозу 1 червня 1937 року у м. Рівному.

Література: Завальнюк К. В. Життя в ім'я України. — Немирів-Вінниця, 2007.

Стаховський Микола Ананійович (1879–1948). Український громадський діяч, лікар-отоларинголог. Народився в с. Стеківці на Волині у родині священика. У 1904 році закінчив медичний факультет Варшавського університету, працював лікарем у Києві. Був членом Товариства Українських Поступовців. Обвинувачений під час революції 1905–1907 років

в антидержавній пропаганді, змушений емігрувати до Парижу. Після повернення у 1908 році відбув 3-місячне покарання у Вінницькій в'язниці. До 1914 року вів приватну практику у Вінниці. Під час I світової війни служив ординарним лікарем в Проскурівському лазареті Червоного Хреста. У 1917 році — голова Проскурівської земської управи, організатор місцевої української Громади. У червні-листопаді 1917 року — Подільський губернський комісар. З 1919 року — на дипломатичній роботі у Великобританії. В еміграції жив у Парижі, Берліні, на Закарпатті, займаючись лікарською практикою та громадською діяльністю. Автор десятків наукових статей. Помер у м. Румбурзі (Чехословаччина).

Література: Розгін І. Д-р Микола Стаховський // Лікарський вісник. — Рік XII. — Ч. I (36). — січ. 1965.

Політична позиція ПГУРУ була незабаром викладена у «Зверненні Подільської губернської Української Ради до громадянства», яке декларувало національно-територіальну автономію України та закликала створювати повітові Українські Ради, селянські спілки і товариства «Просвіти». Головна небезпека для української справи вбачалась у «заколотах, сваволі, грабіжках та інших незаконних вчинках», які можуть повернути стару поліцейську владу¹⁴.

Основні фінансові надходження до ПГУРУ здійснювалися за рахунок селянських спілок, члени яких передавали кошти і для Центральної Ради, залишаючи на купонах написи: «на творчу роботу нашої України», «на підтримання нашої Центральної Ради», «просимо Вас стояти на чолі нашого селянства, а ми будемо вам помагати коштами»¹⁵.

Вінницьку міську філію ПГУРУ очолив Євген Семенович Богуславський*.

Піднесення національного руху відзначав друкований орган українських есерів «Народна воля». У номері за 17 травня повідомлялось: «У Вінниці, на Поділлі, в останні дні дуже поширюється жовто-блакитний колір, на кожному ступні можна зустріти людей з жовто-блакитними стрічками, панночки навіть стали прикрашати брилики жовто-блакитними биндами. В останні дні українське життя у Вінниці йшло дуже жваво: 5–6 травня губернський з'їзд, 7-го представлення «Невільника» з хором, підготовка до маніфестації, і, нарешті, сама маніфестація 11 травня (*про яку*

---

* Богуславський Є. С. (1883–?). Педагог, журналіст, український громадський діяч. Активіст українського руху напередодні I світової війни, член «Просвіти». Після Лютневої революції — голова Шкільної Ради Вінницького повіту, директор Жмеринської та Вінницької українських гімназій. Виконував обов'язки Подільського губернського комісара освіти (1919), був одним із засновників часописів «Шлях» (1919) та «Хвиля» (1920). В еміграції у Польщі займався викладацькою та редакторською діяльністю, був членом польського сейму від Волині.

вже згадувалося. — Авт.), все це утворило українську атмосферу. Потяг до всього українського помічається величезний, та, на жаль, не все можливо задовольнити. Особливо відчувається нестача літератури. Бракує також освічених людей, які б виводили несвідомих на ясний шлях, і щоб той святий вогонь любові до України, що загорівся в серцях людей, не погас, а ще більше розгорівся»¹⁶.

Дмитро Маркович сприяв і тому, що різні органи влади висловлювали підтримку Центральній Раді. Так, 3 липня, головуючи на засіданні Губернського продовольчого комітету, він висловився за прийняття на адресу Ради «в ім'я України, всієї Росії і успішного закінчення війни» вітальної телеграми, що і було підтримано більшістю учасників зібрання¹⁷.

На першому етапі відкритої діяльності українських організацій головну увагу їх проводирі приділяли просвітницьким заходам, вбачаючи кінцеву мету в досягненні культурної та, в ідеалі, національної автономії України у складі федеративної Російської республіки.

Так, представники українства (Маркович, Литвицький, Дудич) ініціювали прийняття шкільною комісією повітових земських зборів постанови від 4 квітня про викладання в школах повіту «материнською мовою» та поповнення складу комісії представниками «Просвіти»¹⁸. У цьому напрямку розгорталася і діяльність Марковича на посаді радного Думи навесні-влітку 1917 року (турбота про дітей-сиріт, покинутих немовлят; асигнація 1000 крб. на улаштування Українських педагогічних курсів). За його ініціативи з'явилася постанова міської Думи від 16 червня «Про націоналізацію міських початкових шкіл», де передбачувалося ввести рідну мову учнів у всіх школах Вінницького міського самоврядування та поповнити шкільні бібліотеки педагогічними творами з питань національної школи¹⁹.

Рух за українізацію освіти у Вінниці та в повіті влітку 1917 року став ледь не найхарактернішим виявом позиції українців за власну автономію. 1 червня у Вінниці подібну постанову ухвалив з'їзд делегатів вищих навчальних училищ губернії. 7 червня за передачу шкільних справ від епархіальних повітових відділів до Земських шкільних рад висловився з'їзд духовенства, мирян та учителів церковно-парафіяльних шкіл Вінницького повіту. «Досить нам заглядатися на Московщину, — палко промовляв один селянин, — ми, українці, повинні творити і свою українську школу»²⁰.

Але певні протиріччя на ґрунті вибору шляхів розвитку національної революції виникали в активістів українського руху з самого початку. «Стара» гвардія українства на чолі з Д. В. Марковичем керувалася іде-

УНІВЕРСАЛ

Української Центральної Ради до українського народу, на Україні і поза Україною сучасно.

Народ Український! Народо-се-від, робітнику, торговцю люду! Бачо, що воно ти поставив нас, УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ, на території краю і всього українського народу.

Наказавши тобі, народи, дати нам свої, на Февраль, які обсяжки вимору, як у тебе громади і товариства українського народу, УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ, і дававши нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Тобі, народи, далося лише за-накази твоїх своїх тат.

Хай тебе Україна милово, но відзначає на своїй Раді, по розриві з державою російською, як народ український в своїй землі, але право нам передувати своїм життям, хай бореться і хай на Берліні дивити—впереді виступати, рішуче, правди і тільки самозаконним—Бережливій Українській Раді (Сюди). Вти знаєш, що воно дати нам від тат тат тат тат, на Берліні, тільки право віддати тільки нам Українській Раді.

Ті ти знаєш, що мають дати давати не той російській державі, до-зволити віддати і в російській державі.

Што ти знаєш, що ми маємо дати, чому нам треба і які закони дати люду.

Ніщо треба дати обсяжки не чи не вкази, як вказувати самим, вказати і терять те не чарують, що шло тоді, як був обсяжок на свої Раді української, вказати, цариці, вказувати і те ніщо зміст, у вказівці народи, як був вкази про те, як наші в Бергоєвському Українському Зборі, правди, українського народу, українського народу.

нами, право вказувати опини вказівки тільки нам самим, вкази Української Раді (Сюди).

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Правильність, се б то, виборили нами, конісерами на Берліні.

Ші ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

онововає; одніми своїм було-ти треба нам життя.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

вимою на відпочинку, Бергоєвській Українській Зборі, ми вказуємо стільки самим.

Народ Український! Передати тобі український народ і вказати стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

Ті ти знаєш, що воно дати нам, обсяжки твої, вони вказати в казки себе нас, Українську Центральну Раді, вказати нам бути на чолі вимору, стільки на діло тат і вказати тат, і давати нам стільки в борготи на ці права, ти водознає.

I Універсал Центральної Ради

ями Товариства українських поступовців і виступала за парламентські реформістські методи роботи, фактично преднюючись до ідей соціал-федералістської партії без формального створення окремого осередку. «... був це ширший демократ, близько брав до серця українську справу, — визнавала неревольюційність Марковича С. Русова, — але в земстві... переводив свої погляди у життя (життя дуже обережно)²¹.

Характерною була реакція «поміркованих» під час дискусії на XII надзвичайних губернських земських зборах (13 червня). На вечірньому засіданні Д. Марковича зачитав за гезети текст I Універсалу і зробив заяву, що більшість українців «цілком підкоряються йому» та запропонував резолюцію, згідно з якою зібрання визнає «для себе обов'язковим бути в найтіснішому організаційному контакті з Українською Центральною Радою». Резолюцією заблокували майже одностайно, а представник Кам'янець-Подільської Ради робітничих депутатів заявив, що «бачить у виданні Універсалу один з виступів, що вносить анархію». У відповідь член Центральної Ради В. Приходько лише зауважив: «...поляки та євреї поставилися до руху українців з розумінням, росіяни менше; прийде

Українська Історія, Київський, Римський

час, коли це згладиться, вірю — інші Земські збори віднесуться інакше до українського руху, ніж теперішні»²².

Вихід з ситуації ПГУР вирішила шукати самостійно. 23 червня у Вінниці в помешканні товариства «Просвіти» було проведено загальне зібрання з приводу розповсюдження тексту І Універсалу на Поділлі. Виконавчий комітет випустив друком 3 000 примірників «Листа до населення Поділля», 100 тисяч листівок з текстом Універсалу та розіслав їх по повітах. Також постановили звернутись щодо УЦР про підтвердження повноважень вибраних українських комісарів у Подільській губернії²³.

Характерна для керівництва ПГУР та губернської РГО обережність виявлялася, зокрема, і у ставленні до економічних перетворень. «Рада (РГО), не одмовляючись, в принципі, від 8-годинного робочого дня, — реагували «поступовці» на постанову ВРПСД, — вважає рішуче прикласти заходи, щоб добитись найскорішої зборки хліба в цілях безпеки армії і населення продуктами»²⁴.

Молоді активісти українського руху переважно об'єднані у вінницьких осередках Української партії соціалістів-революціонерів (М. О. Литвицький) та Української соціал-демократичної партії (В. С. Дудич), були налаштовані більш радикально. Вони не лякалися йти у маси, виступати на різноманітних зборах з яскравими промовами, та навіть, конфліктувати з владою. Головуючий на зібранні губернської РГО Стаховський одного разу вимагав виключення Литвицького зі складу ради через «неприпустиме поведження на засіданнях»²⁵. Національне та соціальне визволення для представників молодого крила українського руху були поняттями, в цілому, нерозривними, і тому дуже часто ототожнювалися. Той же В. Дудич майже усіма визнавався як людина, що «завжди стояла за однорідну соціалістичну владу»²⁶. Все це, зрештою, призвело до балотування і до міської Думи, і до Загальноросійських Установчих Зборів «соціалістів» та «поміrkованих» за двома різними списками.

Дещо пізніше, підводячи підсумки першого етапу національної революції і визнаючи горезвісну роз'єднаність, часопис кооператорів констатував: «У політичному житті України ми багато робили помилок, за які ми здорово поплатилися. Треба сказати, що ці помилки ми робили несвідомо. Царське панування так було нам забило голови, що ми дійсно не знали, куди йти, що робити. На початку нового вільного життя у нас не хватало самосвідомості, ми не могли назвати себе громадянами і найбільше через це ми робили помилки в життю села, повіту, міста і цілої країни.

Ця малосвідомість і завела наш край до сварки, до крові, і до тої руїни, яка покрила була нашу землю. Будь у нас свідомість, знай ми свої громадські обов'язки, ми б давно уже вибилися з того зачарованого кола, в якому ми знаходимося тепер, до мирного щасливого життя. Ця малосвідомість роз'єднувала наші сили, розбивала наше людство на ворожих одна проти другої групи...

Сьогодні вибираємо, мало не на руках його носимо, а завтра скидаємо, обкидавши з голови до ніг болотом, хоч скинутий бідолаха був щирим робітником народу... Сумно про це зараз згадувати, але що робити, коли це так»²⁷.

Але слід сказати, що загалом, у справі «входження» українців до влади, збільшення ними впливу на прийняття рішень, з питань національного розвитку, всі групи українців діяли спільно.

7 травня під час першого засідання Подільської губернської ради громадських організацій (ПГРГО) у Вінниці губернський комісар Тимчасового уряду Павло Миколайович Александров, якого неодноразово звинувачували у приналежності до чорносотенних організацій, склав повноваження. На його посаду більшістю голосів було обрано тодішнього начальника проскурівської міліції капітана Платона Дмитровича Шостаковського. Друге місце під час голосування посів Дмитро Маркович. Але таке рішення негайно викликало протести не лише з боку Подільської губернської ради та Подільського Вінницького Союзу кооператорів, а й від ВРПСД.

Відповідаючи голові Подільського губернського виконавчого комітету П. Гижицькому на запит, чому губернська рада заперечує обрання Шостаковського, Маркович писав: «Перша і головна «причина» се наше глибоке переконання, що ні одна вища посада на Україні не може бути затверджена без згоди на то Української Центральної Ради як представника всього українського народу, їм обраної, а на Поділлі — без порозуміння з Подільською Губернською Радою. Друга «причина» се наше переконання, що керуючим народними справами не може бути людина, яка служила поліцейському ладу царизму і ганяла наших братів і сестер, борців за волю, у кайданах на Сибір; ні поліцейський, ні жандарм, ні начальник арештантської пересильної команди у Сибіру — не можуть займати таких посад, а капітан Шостаковський був начальник такої команди у Сибіру. Третя причина — се таємне діло нашої душі і совісті, як ми маємо загальнолюдське право не оголошувати і по якому, не дивлячись на красномовство капітана Шостаковського, ми признаємо його нездатним у часи волі ні до якої громадської посади»²⁸.

Після майже місячного листування з цієї справи, Шостаковський не був затверджений на посаді, натомість, 9 червня на другому засіданні ПГРГО у Вінниці губернським комісаром було обрано лікаря, активіста українського руху (хоча, як ми бачили, і противника радикальних методів) Миколу Ананійовича Стаховського. Слід відзначити, що це засідання стало останнім актом публічної діяльності РГО, яка вже до кінця літа втратила не лише реальний вплив на події, а й не могла здійснювати елементарний контроль за дотриманням різноманітними самопроголошеними органами (наприклад, ВРРСД) законодавства в губернії. Багато у чому це залежало й від того, що за різними бюрократичними зволіканнями Стаховський був затверджений на посаді губернського комісара лише на початку вересня.

Іншою перемогою українців стала справа Вінницького повітового комісара П. Реннкампа, якому повітовий же селянський з'їзд 29 червня висловив недовіру як «противнику українського руху»²⁹. 7 липня до цієї вимоги приєдналася «Селянська Спілка». І хоча остаточно звільнений він був лише 18 вересня, після призначення на його місце Л. М. Юрченка, а, згодом, В. В. Боржковського вінницькі українці знову продемонстрували, що з ними слід рахуватися у владних питаннях. З початку вересня у Вінниці постійно перебували помічники губернського комісара Степура та Самошенко, які не лише постійно наголошували на власній підтримці національного руху, а й неодноразово доводили це власними діями. Загалом же, на початок осені 1917 року українство вже діяло, все менше і менше оглядаючись на центральну владу, яку репрезентував конаючий Тимчасовий уряд.

8–12 вересня у Вінниці відбувся II Подільський губернський з'їзд робітничих, солдатських і селянських депутатів, на якому одним з центральних питань було ставлення до автономії України та українського руху взагалі. Резолюція з цього питання була, у принципі, половинчатою: «Виходячи з принципу самовизначення народів, революційна демократія всіляко підтримує намагання українського народу до самостійного та вільного розвитку, а тому з'їзд визнає: 1) Що Україна буде вільною, автономною та федеративно-демократичною лише за збереження незалежності російської держави та завоювань великої російської революції; 2) Закликає демократію до підтримки автономії України, а українців до спільної боротьби з іншою революційною демократією для порятунку держави та соціалістичних ідеалів; 3) Сприяти закріпленню демократичних крайових організацій України (Центральної Ради і Секретаріату). Що стосується інших, не приєднаних (за інструкцією Тимчасового уряду від 4 серпня) до України губерній, то вони приєднуються шляхом плебісциту»³⁰.

Поправка, внесена до резолюції Оршанським і прийнята більшістю проти 8, які утримались, підкреслювала: «З'їзд визнає необхідним в якості доповнення до принципу автономії забезпечення прав національних меншин, у сенсі надання їм права на культурну автономію і визнання прав мов національних меншин».

Значною освітньо-культурною подією стало відкриття 9 жовтня у Вінниці в помешканні «Просвіти» («Мури») відкриття двох українських мішаних (для дівчат і хлопців) гімназій: одної за законом 24 травня 1874 року, другої — за законом 28 квітня 1917 року для випускників вищої початкової школи. Урочистості супроводжувалися молебнем, проголошенням «Многая лета» Українській Центральній Раді та Генеральному Секретаріату. В заході взяли участь голова «Просвіти» І. Ю. Озерянський, Подільський губернський комісар М. А. Стаховський та губернський комісар з народної освіти В. К. Приходько. Голова Подільської губернської Ради Д. В. Маркович зі сльозами на очах вітав присутніх з тим, що їм «доля послала велике щастя учитися в тих школах і тих обставинах, про котрі старі українські діячі тільки мріяли, терплячи прикрі заборони і знуцання»³¹. Одним з перших учителів в гімназіях став відомий західноукраїнський письменник і громадський діяч М. К. Козоріс.

Шкільне питання було одним із головних і на XIII надзвичайних Земських зборах. Знову ж таки, за ініціативи Марковича радні зборів виділили 5000 крб. одноразової допомоги українській гімназії у Вінниці, погодилися із пропозицією В. Приходька про надання 500-тисячної позики на придбання і видання україномовних підручників. Добилися радні-українці, що збори затвердили рішення про надання 10 тисяч карбованців Всеукраїнській Раді селянських депутатів і ЦК «Селянської Спілки» та аналогічної суми на утримання земської шкільної управи. Земські збори прийняли резолюцію В. Дудича щодо припинення війни, наведення порядку та встановлення української національної влади на території губернії, а також заснування організацій «Вільного козацтва». Між іншим, делегати зібрання ухвалили порівняти Вінницю до губернських міст³².

Загалом, впродовж 1917 року місцеві земства пройшли настільки швидко еволюцію в бік посилення проукраїнського елементу, що це дало привід В. Приходьку зробити висновок: «Подільське губернське земство стало інституцією українською і ширило розлогу культурно-освітню акцію»³³.

Мова рідна голосиста,
Гарна, чиста, як роса,
Як віночок той барвиста
Наша втіха і краса!
Пестиш з гуком ти музичним
В праці надаєш
Прапором своїм величним
Ясний промінь нам несеш!
Ти з колиски нас плекала:
Скільки тих казок-пісень

Наша ньенька нам співала
В рідній мові кожен день!
Як же можна забувати
Рідну хату, тихий гай,
Як же можна не кохати
Рідну мову, рідний край!
Мова рідна голосиста,
Гарна, чиста, як роса,
Як віночок той барвиста
Наша радість і краса!

Никифор Лисий
(Григорійв Никифор Якович,
літератор, член Центральної Ради).

Приходько В. Україна у потягах. Спомини із 1917 року (Уривок)
// Історичний календар Червоної Калини на 1937 р. — Львів,
1936. — С. 139–140

1917 рік. Сонячний прекрасний травень. Станція Вінниця на Поділлі. На пероні — тиск народу. Здебільшого військові. Шапки, картузи, папахи. Між ними — чорніють цивілі, з парасолями — жінки. До станції з тяжким шипінням під'їжджає великий військовий ешелон. Весь умасний молоді зеленим віттям, прикрашений жовто-блакитними прапорами. Брами теплушки розкриті настіж, а в них молодий здоровий народ військовий. Обвіяний зимовим вітром, загартований окопним життям, вусатий і бородатий. Усі — в нашвидко українській формі, з жовто-блакитними стрічками на грудях. Потяг спинився. Звідти гримить: «Слава Україні!»

- Ви хто такі?
- 47 українізований батальйон.
- Куди?
- У Київ, в розпорядження Центральної Ради.
- Що будете робити?
- Що накаже Українська влада!

Але що це за рух два вагони направо? Підхожу ближче. В отворі теплушки стоїть бородатий дядько, в папасі й шинелі, червоний і натхненний. Під ним на пероні — гурт народу. Що сталося? Чого він хоче?

— Панове-товариші! 500 літ наша Україна була в неволі! Нам заперщали наш собствений язик, пісню, книги і даже молотви! Наших гетьманів, як Мазепу, Дорошенка засилали до Сибіру! Наш поет Шевченко пропадав у неволі за стіхотворенія. Тепер — годі, минуло! Ми требуем автономії! Україна має свою землю, отопленіє, як вугілля, керосин, і копальні золота.

— Так что из етаво? — питає хтось із натовпу.

— А то, що нам не нада більше Росії і вашого царя. Хай живе Україна!

Правда, — підхопило кілька схвильованих голосів з перону. Слава Вкраїні, слава Козацтву!

Потяг помалу пливе понад пероном. Дядько — продовжує ще щось махати руками, але його заглушила пісня з сусіднього вагону.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. <http://www.russian.kiev.ua/books/red/ivanow/report01.shtml>; 2. ЦДІАК. — Ф.301, Оп. 1, Спр. 1535. — Арк. 56; 3. «Спогади С. Русової, читані на засіданні наукової шкільної Ради Кам'янецького університету 24 липня 1921 р.» // ІР НБУВ. — Ф. Х. — № 6357–6358. — Арк. 11; 4. Приходько В. Під сонцем Поділля. — Мюнхен, 1948. — С. 76; 5. Народна воля. — 1917. — 22 вер.; 6. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис). — К.-П., 1999. — С. 9; 7. Там само; 8. ДАВО. — Ф. Д-554. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 20 (зв.); 9. Подільська Воля. — 1917. — 24 лип.; 10. Народна воля. — 1917. — 4 черв.; 11. Тарнопольский Л., Феодулкін С. Вказ. пр. — С. 12; 12. Рекрут В. П. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — В., 2006. — С. 170; 13. Вісті Подільського губернського виконавчого комітету. — 1917. — 8 лип.; 14. ДАВО. — Ф. Р-1196. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 1; 15. Подільська Воля. — 1917. — 14 серп.; 16. Народна Воля. — 1917. — 17 трав.; 17. Сборник распоряжений Временного правительства, протокола заседаний 1, 2 и 3-й сессий Подольского губпродкома, циркуляров и инструкций Подольской губпродуправы, обязательных постановлений главного начальника снабжения армии Юго-Западного фронта и пр. — Винница, 1917. — (Вып. 1). — С. 56; 18. ДАВО. — Ф. Д-255. — Оп. 1. — Спр. 631. — Арк. 2; 19. Завальнюк К. В. Життя в ім'я України. — В., 2007. — С. 19; ДАВО. — Ф. Д-262. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 246; 20. Народна воля. — 1917. — 15 черв.; 21. Русова С. Мої спомини. — Львів, 1937. — С. 179; 22. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис). — К.-П., 1999. — С. 11; 23. Рекрут В. П. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — В., 2006. — С. 172; 24. ЦДАВОУ. — Ф. 2520. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 29; 25. ЦДАВОУ. — Ф. 2520. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 26 (зв.); 26. Свободное слово. — 1918. — 12 дек.; 27. Вісті Вінницького Союзу споживчих товариств. — 1918. — 22 груд.; 28. ЦДАВОУ. — Ф. 2520. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 12; 29. ЦДАВОУ. — Ф. 1792. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 6; 30. Свободный голос. — 1917. — 14 сент.; 31. Подільська воля. — 1917. — 22 жовт. (№ 20); 32. ДАВО. — Ф. Д-255. — Оп. 1. — Спр. 88. — Арк. 98–103; 33. ЦДАВОУ. — Ф. 3830. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 106

ВИБОРИ РАДНИХ ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ

Муніципальні вибори влітку 1917 року стали тією подією загальнодержавного масштабу, яка не лише відобразила розстановку політичних сил напередодні Жовтневого перевороту, а й публічно зафіксувала основні програмні засади партій, що виявили готовність змагатись за владу, їх здатність до боротьби за вплив на маси. Ці вибори були першими (і останніми) виборами органів місцевого самоврядування в їх модерному розумінні (загальні, рівні, таємні, прямі)*, повторити які у Вінниці судилося лише за 70 років.

Останній раз перед Лютневою революцією міські думи обирались у 1916 році за законом 1892 року, що передбачав активне виборче право для осіб чоловічої статі старше 25 років, які не менше року володіли в межах міста нерухомим майном, і сплачували за нього податок не менше 300 крб. на рік. Кількість радних-нехристиян не могла перевищувати 1/5 від загальної кількості представників.

Подібні цензові думи, звісно ж, відразу стали одним із основних об'єктів революційної критики. У березні 1917 року Тимчасовий уряд дав згоду поповнити їх «представниками місцевих демократичних організацій в числі, що забезпечить довіру до них населення»¹. Проте було зрозуміло, що такі заходи не задовольнятимуть, насамперед, представників соціалістичних партій, які після падіння самодержавства швидкими темпами посилювали свій вплив у суспільстві. Тому, висунувши на обговорення громадськості декілька варіантів закону, уряд погодився на перевибори радних.

15 квітня 1917 року з'явилась «Постанова Тимчасового уряду про провадження виборів радних міських дум та про дільничні міські управління», яка до прийняття нового закону про громадське управління міст, встановлювала «Тимчасові правила» виборів радних (*рос.* — *гласних*) в містах, де діяло Положення від 11 червня 1892 року. Радних пропонувалось обирати на період до 1 січня 1919 року. Створені раніше виконавчі комітети рад громадських організацій мали передати владу органам нового легітимно обраного міського самоврядуванню.

Одержавши постанову уряду, Вінницька міська Управа ухвалила рішення про проведення у квітні-травні перепису міського населення для складання списків виборців. Всього до списків було внесено 19

---

* У народі ця формула отримала назву «чотиривістки»

712 міських жителів та 15 217 військовослужбовців. Після цього вибори були призначені на 27 серпня.

До виборів допускалось населення міст колишньої імперії обох статей старше 20 років, а також військовослужбовці міських гарнізонів. Права голосу позбавлялися вищі посадові особи в губернії, міліціонери та колишні поліцейські, ченці, божевільні, глухонімі, ув'язнені. Кожне міське поселення становило один виборчий округ, який для зручності поділявся на виборчі дільниці.

Не пізніше ніж за десять днів до виборів списки кандидатів у радні, підписані виборцями кількістю не меншою половини кількості осіб, яких мали обирати, подавались міському голові. Нумерація списків відбувалась у порядку їх подання, представники кожного з них не повинні були перевищувати загальну кількість радних. Організацією виборів займалась виборча комісія, сформована з представників політичних сил, які виявили бажання брати участь у виборах. Очолював її міський голова, обов'язковою була посада секретаря. На дільницях працювали дільничні виборчі комісії, сформовані за тим же принципом, що й міська.

Внесений до списку виборців, громадянин мав отримати в міській управі виборчу картку, чистий бюлетень та конверт. Вписавши у бюлетень номер списку, який він підтримував та заклеївши його у конверт, в день голосування виборець мав прибути на дільницю, де він був закріплений, пред'явити голові виборчу картку та подати конверт, спостерігаючи, як той опускає його у запечатану скриню. Бюлетені з помарками та виправленнями вважались недійсними. Агітація на виборчих дільницях заборонялась.

Загальна кількість обраних визначалась шляхом пропорційного поділу між списками голосів, відданих на виборах за кожен з цих списків. Для цього кількість радних, яких необхідно вибрати (у випадку Вінниці — 59), помножувалась на кількість поданих за даний список голосів, а потім поділялась на кількість голосів, поданих в усьому виборчому окрузі за всі списки. За умови, якщо цілого числа при даній процедурі отримати не вдавалось, вакантні місця у думі розподілялись між списками, у яких були найбільші дробі. Поріг явки був відсутнім.

Скарги на порушення приймалися протягом трьох діб з дня завершення виборів адміністративним судом, який був зобов'язаний роздиритись їх у семиденний термін. Якщо суд скасовував результати виборів, міська управа у місячний термін проводила нові вибори. Списки новообраних радних мали бути надруковані у ЗМІ².

Впродовж липня-серпня 1917 року до міської управи подали списки 15 партій та блоків:

- № 1 Соціалістичний блок (меншовики, Бунд й есери);
- № 2 Польська людність (польське населення Вінниці);
- № 3 Міщани Вінницьких Малих і Великих Хуторів;
- № 4 Партія Народної Свободи (Конституційно-демократична партія);
- № 5 Позапартійний діловий список;
- № 6 Трудова група;
- № 7 Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія;
- № 8 Блок службовців правових та кредитних установ;
- № 9 Український демократичний блок;
- № 10 Наймачі квартир у Вінниці;
- № 11 Єврейський національний блок;
- № 12 РСДРП (більшовиків);
- № 13 Землевласники й наймачі квартир;
- № 14 Блок українських соціал-демократів і соціал-революціонерів;
- № 15 Мешканці Замостя.

Всі списки об'єднували 350 претендентів.

Головна боротьба розгорнулась між кандидатами п'ятьох списків: об'єднаних соціалістів, більшовиків, українських соціалістів, кадетів та єврейським блоком. Ці політичні сили розглядали політичну кампанію спекотного літа 1917 року як пробу можливостей перед виборами до Установчих Зборів.

Беззаперечними фаворитами виборів радних у Вінниці вважались соціалісти, популярність яких по всій Росії на той час досягла свого апогею. Вже 9 червня на засідання Ради пролунала пропозиція її президії розпочати переговори із представниками соціалістичних партій для висування єдиного списку³. У липні угоду про такий список було підписано між РСДРП(м), «Бундом» і партією есерів. Основну ставку в агітаційній кампанії було зроблено на можливості ВРПСД. Ще у червні її пленум погодився із постановою виконкому «про узгодження із соціалістичними партіями з питання про вибори до Міської Думи» і рішуче висловився «проти самостійних списків професійних делегатів, які входять до ВРПСД»⁴. 2 серпня Рада, прийнявши постанову «Про вибори до міської Думи», закликала всіх голосувати за список соціалістів⁵.

Соціалістичний блок контролював, за сприянням «Бунду», профспілки кравців та друкарських працівників, які надали йому значну допо-

могу при тиражуванні агітпродукції. Основним гаслом виборчої кампанії блоку стало спільне визнання есерів та меншовиків, що для них «муніципальні вибори мають не політичне, а господарське значення»⁶. Першим у списку блоку значився голова В. К. ВРПСД П. С. Казанасмас.

Кадети обіцяли у разі перемоги на виборах залучити робітників і службовців до обговорення питань міського господарства, провести певну децентралізацію функцій самоврядування, сприяти кооперативному будівництву. Також представники Партії Народної Свободи пропонували розвивати народну освіту, покращити медичне обслуговування населення, приділяти увагу благоустрою міста, наглядові за санітарним станом в ньому, оптовою торгівлею та улаштуванням ринків. Для запобігання безробіттю пропонувалось створення бірж праці⁷. Своєрідним рекламним ходом кадетів у Вінниці став «Наказ для радних Думи», включений окремим пунктом у прийняту 25 червня муніципальну програму осередку партії. Цей «Наказ» встановлював перелік зобов'язань для радних, обраних за списком кадетів.

Своєю опорою конституційні демократи вважали інтелігенцію, на яку і була розрахована вся виборча кампанія. «Головним завданням при виборах до органів міського та земського самоврядування відділ (*Вінницьке відділення Партії Народної Свободи*. — Авт.) вважає проведення у радні громадян, які належать до прогресивних і культурних кіл, які повели би міське господарство шляхом, наміченим у муніципальній програмі відділення партії»⁸. Першим у списку кадетів йшов їх незмінний лідер — П. М. Ренненкампф.

Українські соціалісти вели активну агітацію на околицях та на Старому Місті, заявляючи про захист інтересів українського трудящого населення та підтримку національного відродження у нашому «українсько-польсько-єврейському місті». Так, 4 червня відбулося зібрання челяді-українців для обговорення питання про підтримку на виборах радних українського походження⁹, а 7 червня з представників територіальних комітетів створено «центральный виборчий український комітет»¹⁰. Плакати списку № 14 були лаконічними та гучномовними: «Геть буржуї!».

Перше передвиборче віче соціалістів відбулось 3 серпня. Відкривши його, В. С. Дудич доручив на ньому головувати Я. Волошину, який, очевидно, знайшов свій поклик вже у лавах українського руху¹¹. Політичним гаслом блоку стали заклики до визнання Центральної Ради

вищим крайовим органом влади в Україні. Неодноразово в місцевій пресі озвучувався заклик до солдат-селян взяти «жваву участь у виборах» і підтримати земляків.

«Городські землі розпоруються без усякої потреби: (на Слов'янській стороні по 50 коп. кв. саж.); земля оддавалась по десятинкам міщанам на три роки в різних сторонах, а потім землі були віддані одному орендаторові і товариству сахарного заводу, а міщани хлібороби zostались без землі», — звинувачувала попередню владу листівка блоку українських соціалістів.

«Городські податки розподіляти справедливо, щоб город для покриття своїх розходів розвивав різні підприємства; щоб увесь город і окраїни були приведені у культурний вид, щоб і незаможній люд на окраїнах не топився в багні, не ходив у темряві, не пив забрудненої води, а мав і мостові, і водопровід, і електричне освітлення, трамвай (не лише осередок), а зв'язувати його з окраїнами. Городська бібліотека Гоголівська повинна стати красою города, щоб обслуговувати інші національності, не тільки одних «русских» (українських письменників не допускали в бібліотеку). Стара дума, збудувавши гарний театр, перевернула цей «храм іскусства» в місто розпусти, куди ні дітям, ні порядним людям не можна заглядати... щоб всякий трудовий чоловік побачив твори найкращої драматургії української...; гарну лікарню для трудового люду (безкоштовну, або за мінімальну плату); щоб у городі були дитячі приюти;... щоб у городі були лавки (найдешевше купити), столовки (здорова та дешева їжа)», — обіцяли кандидати від блоку № 14 у разі перемоги.

Одним із основних питань, які піднімалися УСДРП та УСДП була, звісно ж, освітянська. «Народну освіту поставити найкраще, щоб школи були не тільки в осередку города, а й на окраїнах його, щоб були заведені ремісничі школи, щоб народна освіта була обов'язковою для всіх та щоб учили дітей в школах дурно (безкоштовно)... У Вінниці всі бачили, завше замкнутий, стояв пустою «народний дім». Тяжко було дивитись на цей покинутий, такий коштовний будинок... подбають — щоб там була бібліотека, читальня, щоб відбувались у залі популярні лекції та вистави, щоб обертався у «народний університет»¹².

Шанси списку РСДРП(б) на чолі із М. Тарногородським на здобуття якої-небудь значної кількості міст у Думі спочатку не розглядались серйозно. І хоча кількісно місцева більшовицька організація зросла з 12 членів у квітні 1917 року¹³, до 400 (з них — 300 військовослужбовців) у серпні¹⁴, вплив її на більшість корінного населення Вінниці був не-

від робітників і селян, але ця партія заявляє: наперед, як раніше, буде-мо в першу голову боротися за припинення війни проти наступаючої контрреволюції, за те, щоб влада перейшла до рук загальноросійсько-го з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»¹⁶.

І все ж більшовиків, особливо після липневих подій у Петрограді побоювались, а тому рішенням міської Управи необхідною умовою для реєстрації було встановлено майновий заклад до міської виборчої комісії. Шукаючи вихід з цього становища, більшовики звернулись за фінансовою підтримкою до ремонтників повітряної ескадри, які організували кухликовий збір грошей.

Головним своїм електоратом вінницькі більшовики небезпідставно вважали солдат місцевого гарнізону, серед яких вони проводили енергійну агітацію. І якщо в середовищі ЕПК успіх їм був гарантований (хоча офіцери висловлювались у підтримку кадетів)¹⁷, то з 10-тисячним складом 15-го запасного полку полковий комітет якого очолювали есери, а багато з солдат та офіцерів під кокардами носили жовто-сині стрічки, їм довелося попрацювати. На одному з мітингів, після виступу більшовика І. О. Яковлева вояки-українці спробували вчинити над ним розправу¹⁸. Але вирішальним фактором у впливі на військовослужбовців стала позиція більшовиків відносно негайного припинення війни, яку вони постійно озвучували на мітингах.

І поступово агітація почала приносити свої плоди. Солдати записувалися у лави РСДРП цілими підрозділами, поширювали більшовицьку літературу, переконували тих, хто ще мав сумніви. 4 серпня 1917 року київська газета «Голос социал-демократа» оприлюднила лист солдат вінницької майстерні обмундирування, які зібрали 106 крб. 55 коп. у фонд газети, «щоб широкою хвилею розливалось правдиве слово в масах народу, будило би в людях людину, яка зуміє постояти за свої права, і заперечувало би всю наклепницьку брехню ворогів на партію, що бореться за права трудящого класу»¹⁹. Більшовицький осередок з'явився і в складі ополченців нещодавно переведеної до міста 530-ї В'ятської дружини, яких всі вважали поміркованими.

20 серпня на солдатському мітингу виступила голова обласного комітету РСДРП (б) Південно-Західного краю Є. Бош, яка заявила, що лише повстання проти Тимчасового уряду принесе мир. Виступ представника «Соціалістичного блоку» на цьому ж мітингу був зірваний. Аналогічна атмосфера панувала й на зібранні солдатів, що відбулось 26 серпня²⁰.

Збільшенню довіри вояків до списку № 12 сприяли і чутки, які поширювалися в їхньому середовищі стосовно того, що їх намагаються будь-яким способом позбавити права голосу — чи то переведенням ЕПК до Харкова, чи то виведенням 15-го полку за межі міста на час виборів. «Коли ми потрібні були як гарматне м'ясо, — переговорювалися між собою солдати, — нас тримали, а коли мова йде про виборче право — нас бажають позбавити його»²¹.

Більша частина кандидатів з інших списків являла собою, за висловом Леніна, «повне царство позапартійності», конкурентів у яких не бачили. Серед помітних фігур, які балотувались в радні можна виділити Д. Марковича (№ 1 у списку українських демократів), Л. Длуголенцького (№ 3 у «польському» списку), відомого чорносотенця та голову вінницького товариства любителів мистецтв доктора М. Недельського (№ 1 у списку домовласників). Саме за цими списками йшли багато з тих, хто торговими справами часів війни та перших місяців революції вже нажив фінансовий капітал і бажав додати до нього капітал політичний. Нічого за 100 років у Вінниці, як бачимо, не змінилося.

«На поверхню оновленого громадського життя, — піднімав цю проблему «Винницький листок», — останнім часом спливають елементи, які жодного відношення не мають до міського управління і господарства. Напівписьменні темні особистості, які набили кишеньні спекулянтським гешефтмахерством в останнє трьохріччя, відчули силу в вважають, що їх скороспілий капітал допоможе їм вибратися на громадські виборні посади. Дехто висувають, як це не дивно, навіть жінок своїх, крикливих напівторговок, в якості кандидатів у радні».

«Громадяни! — закликав автор «Листка», — Бійтесь цих марвіхеров, спекулянтів, які спливають, як водні пухирі! Цурайтеся цих Кожемискіних *(скоріш за все натяк на Казанасмаса, участь якого у продовольчих і фінансових махінаціях була загальновідома. — Авт.)*, яких єдина мета — нажива, честолобство і пошана. Обирайте чесних трудящих, інтелігентних людей, з незаплямованим минулим, не зважаючи на національність. Голосуйте за здатних працювати на благо трудящих і незаможних класів населення. Не слухайте лінивих своїх, розжирілих доброзичливців, які присипляють вас традиційними обіцянками»²².

Агітація відбувалась поширенням друкованої продукції по квартирах, «з рук у руки» (більшовики розкидали листівки з літаків) та на агітмайdanчиках, розклеюванням плакатів та розвішуванням тран-

спарантів з гаслами. Найпоширенішою для 1917 року формою агітації стало проведення різноманітних мітингів та зібрань, як за містом роботи колективів, так і в орендованих залах Думи, Ради робітничих і солдатських депутатів чи кінотеатрів, або й просто неба. Публіку на мітинги заволювали музикою оркестрів. Цікавою технологією тодішніх виборів стало роздавання на вулицях віддрукованих бюлетенів з певними номерами, які виборцям пропонували відразу ж заклеювати в конверт.

Маніфестація у місті

Поширювались листівки, декларації та прокламації різних сторін політичного процесу, місцеві партійні газети «Подільська воля», «Еврейский социалист», «Социалист» та більшовицька «Борьба», польські «Zycie Polskie» і «Przegląd Rolniczy».

Чисельними були і виїзди в підтримку тих або інших партій, як сказали би на початку XXI століття VIP-агітаторів, — лідерів полі-

тичних партій, колишніх або діючих депутатів Державної Думи, функціонерів Тимчасового уряду, делегатів військових з'їздів. Агітувати виборців віддати свої голоси за Соціалістичний блок приїжджала колишня однокурсниця та «співучасниця» Тарногородського, а влітку 1917 року член Київського комітету Російської партії соціалістів-революціонерів Віра Ревзіна, член ЦК УСДРП Михайло Авдієнко та одеський професор Євген Щепкін (есер-боротьбист). З лекціями приїздили уповноважений ЦК «СЕРПу» Вербловський та члени обласного комітету ПНС В. А. Бутенко і В. М. Левитський, член ЦК трудової народно-соціалістичної партії Л. М. Брамсон. На мітингах більшовиків декілька раз виступали члени Київського обласного Комітету Л. Гриневиц, І. Кулик та Є. Бош.

Є. Б. Бош

Бош Євгенія Богданівна (Майш Євгенія Готлібівна, 1879–1925). Радянський державний і політичний діяч. Народилась в сім'ї німецького колоніста Херсонської губернії. В 16 років вийшла заміж та народила двох дочок. Готувалась до складання іспитів на звання народного вчителя. З кінця 1890-х років брала участь у соціал-демократичному русі. З 1901 року член РСДРП, з 1903 року — більшовичка. На початку 1907 року розлучилась з чоловіком та переїхала до Києва, де посіла одне з керівних місць в міській організації РСДРП(б), з лютого 1911 року — секретар Київського партійного комітету. У квітні 1912 року заарештована та засуджена до заслання в Іркутську губернію, звідки у жовтні 1914 року разом з Г. Л. П'ятаковим втекла та емігрувала в США. У лютому 1915 року

Є. Бош взяла участь у I конференції закордонних секцій РСДРП(б). Після Лютневої революції, вітальна телеграма від Керенського, який особисто знав Є. Б. Бош, дозволила їй безперешкодно повернутися в Росію. 23 березня обрана членом Київської ради робітничих депутатів, увійшла до складу редакції більшовицької газети «Голос Соціал-демократа», з квітня — голова Південно-Західного окружного (з липня — обласного) комітету РСДРП(б). Вела активну агітацію у військах, була одним з керівників Жовтневого повстання у Вінниці. Народний секретар внутрішніх справ у першому радянському уряді України. В роки громадської війни працювала в Московському міському та Пензенському губернському комітетах РКП(б). У січні 1925 року після загострення хвороби (туберкульоз) покінула із собою. «Дегенеративною садисткою» назвав її Станіслав Стемповський, «визначною революціонер-

кою», пам'ять про яку має «посісти належне місце в ідеологічній скарбниці Комуністичної партії», — радянський історик П. Л. Варгатюк.

Книги: Национальное правительство и Советская власть на Украине.— М., 1919; Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации.— К., 1926 (2 вид. К, 1990).

Література: Преображенский Е. Е. Б. Бош // Пролетарская революция. — 1925. — № 2; Гриценко А. П., Тимченко Ж. П. Є. Б. Бош. — К., 1964; Варгатюк П. Л. Героїчне і трагічне в долі Є. Б. Бош // Укр. іст. журн. — 1989. — № 8.

Ставлення представників і прихильників конкуруючих партій та блоків один до одного було вкрай ворожим. Особливої конфронтації набували стосунки між більшовиками та усіма іншими, нищівній критиці з боку соціалістів піддавались кадети, націоналістичні гасла лунали на зібраннях українських, польського та єврейського блоків. Майже на кожному мітингу після основних доповідей виступали «опоненти» з інших партій, звичним явищем стали бійки між учасниками зборів.

Негласне загальновизнане табу існувало щодо монархічної агітації, прихильники якої відразу ж оголошувалися ледь не політичними злочинцями. У середині серпня В. К. офіційно звернувся до Верховного Головнокомандуючого з приводу того, що один із офіцерів залоги — штабс-капітан Махнович публічно висловлювався за відновлення самодержавства. Відмова військового керівництва негайно заарештувати його трактувалася у сенсі того, що «начальник гарнізону Вінниці сприяння ВРРСД не чинить»²³. 25 серпня, не дочекавшись відповіді Ставки, із санкції Ради міліція все ж затримала штабс-капітана. «Корнілов прийде до влади та усіх вішати буде», — перешіптувалися між собою солдати.

Напруга пристрастей на вулицях зростала. Влітку Одеська судова палата почала розглядати карну справу мешканок Вінниці сестер Марії та Ганни Тимінських, які на мітингу 9 липня згуртували навколо себе більше 200 осіб, закликаючи «кидати зброю та не воювати, а бити жидів, і поміщиків, і жидівський новий уряд, і громити магазини»²⁴. І хоча дівчата (одні

І. Ю. Кулик

виповнилося 18, іншій — 20 років) стверджували, що їх не так зрозуміли, і що єдиним їхнім бажанням були присоромити одного єврея, який закликав боронити Вітчизну, хоча сам, звісно, не був на фронті, одноставне трактування цього епізоду усіма свідками багато про що говорить.

Але було й просто дрібне хуліганство. Місцева преса звертала увагу читачів на «обурливий факт» бешкетування студента Луганського та його товариша Кіпніса, які зривали зі стовпів агітаційні плакати всіх партій та блоків²⁵.

Процедура голосування тривала на 19 загальноміських та 12 військових дільницях з 9 годин ранку до 21 години вечора 27 серпня безперервно. Біля виборчих скриньок чергували озброєні міліціонери та солдати.

«Можна було очікувати, і скоріш за все мали місце, — згадував більшовик Олексій Снегов, — всілякого роду махінації на виборчих дільницях під час підрахунку голосів, а у нас не вистачало людей для направлення на всі дільниці, оскільки їх по місту було дуже багато. Представники ж інших політичних напрямків спрямовували *(на вибори. — Авт.)* цвіт своїх діячів.

Ось я пам'ятаю роботу виборчої комісії, дільниця якої знаходилась в приміщенні колишньої чоловічої гімназії, де мені довелося представляти більшовицьку організацію. В роботі комісії брали участь представники всіх списків. Як вони злобно зустріли мою появу з мандатом від Комітету РСДРП(б), намагались придертись до того, що я не досяг виборчого віку, але з'ясувалось, що в інструкції не передбачено заборону на делегування в комісію осіб молодше виборчого віку, і довелося їм змиритися. Усі слідували за мною, ніби у мене за пазухою приготовлено тисячу більшовицьких бюлетенів²⁶.

Наступного дня в присутності виборців відбувався підрахунок голосів. Результати за підписом голови комісії подавались у міську виборчу комісію. Всього проголосувало 15 845 виборців (45,36% від загальної кількості), у тому числі 11 676 вінничан (59,23%) та 4 169 військовослужбовців (27,39%), 435 бюлетенів (3,06%) були визнані недійсними. Забраковували, як правило, із-за різноманітних написів, виборчі бюлетені на дільницях у розташуванні військових частин. Поширеними гаслами, які залишали солдати на бюлетенях були наступними: «Хай живуть більшовики!», «Нам не потрібна війна. Мир без анексій і контрибуцій», «Дай мир окопам. Росія в небезпеці», але багато було й таких: «Хай живе Керенський!»²⁷.

Низький відсоток політичної активності особового складу залоги можна пояснити, що деякі підрозділи були в день голосування виведені з міста до літніх таборів, а багато військових знаходились у відрядженні.

Незважаючи на це, перше місце здобув список більшовиків, за яких віддали свої голоси 3 239 виборців (21%), у тому числі 2 686 солдат (67%). На другому місці опинився єврейський національний блок — 2 632 (17%), на третьому — соціалістичний блок — 1 978 (12,8%), четверте місце посіли українські соціалісти — 1 971 (12,7%). На дільницях у центрі міста голосували за польські або єврейські списки, на околицях — за українські.

У результаті склад нової Думи виявився наступним²⁸:

Списки	В місті	Гар- нізон	Разом	Кіль- кість радних
№ 1. Соціалістичний блок	1705	273	1978	8
№ 2. Польська людність	1108	21	1129	4
№ 3. Міщани Вінницьких Малих і Великих Хуторів.	1060	4	1064	4
№ 4. Партія Народної Свободи	879	70	949	4
№ 5. Безпартійний діловий список	214	2	216	1
№ 6. Трудова група	408	-	408	2
№ 7. Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія	787	3	790	3
№ 8. Блок службовців	215	2	217	1
№ 9. Український демократичний блок	326	4	330	1
№ 10. Наймачі квартир м. Вінниці	61	-	61	-
№ 11. Єврейський національний блок	2622	10	2632	10
№ 12. РСДРП (більшовиків)	553	2686	3239	12
№ 13. Землевласники й наймачі квартир	191	3	194	1
№ 14. Блок Українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів	1064	907	1971	7
№ 15. Мешканці Замостя	232	-	232	1
Разом	11424	3985	15410*	59

Від більшовиків пройшли М. П. Тарногородський, П. Й. Гішвалінер, В. І. Левицький, Я.-Л. А. Юдкевич, А. І. Панченко, А. А. Юрченко, П. М. Бра-

* Без врахування 435 недійсних бюлетенів.

тус, Ф.-Г. Б. Дистолятор, М. Н. Мазанов, Г. А. Косьминський, І. І. Мороз*, С. Д. Сологуб**, від єврейського національного блоку — Я. І. Співак, І. М. Хаїмсон, І. Л. Ройзенбурд, А.-Л. С. Хайт, Е. Г. Шапіро, Б. Ф.-М. Подлубник, М. Г. Лучанський, Б.-В. Н. Радиновський, І. С. Шварц, Ф. Ф. Розенберг; від соціалістів — П. С. Казанасмас, А. А. Мутафов, О. М. Кулішер***, Б. М. Оршанський, О. К. Радош, Я. М. Журавльов, І. Я. Слуцький, Е. М. Вейцман; від українських соціалістів — В. С. Дудич, М. О. Литвицький, І. І. Сіротенко, П. В. Журавльов (Журавель), І. Ф. Кречотень, І. П. Рижій, Ф. М. Салтиков; від кадетів — П. М. Ренненкамф, І. Б. Бернштейн, Г. Г. Бойно-Родзевич, М. Л. Пахомов; від поляків — І. С. Олтаржевський, В. М. Сведерський, Л. А. Длуголенцький, А. М. Станевич; від хуторян — Р. М. Ільченко, А. С. Грущенко, А. Я. Цявка-Савченко, І. Ф. Плюта; від єврейських соціалістів — Ю. Б. Радбіль, Х. А. Кіль, А. Л. Піпек; трудова група провела Ш. Н.-Д. Казнадзея та Н. Б. Окопника, позапартійні — І. І. Хмеліовського, службовці — В. І. Іващенко, українські демократи — Д. В. Марковича, землевласники — М. Ф. Недельського, мешканці Замостя — В. Л. Марьяновського.

«Про ці результати, — невесело констатував «Свободный голос», — можна сказати — «тут були і чорти і квіти»... Не можна сказати, що було багато квітів, але що стосується чортів, то в будь-якому випадку їх не менше тринадцяти, судячи по успіхам списку № 12»²⁹. Причини цього цілком закономірно шукали у поведінці солдат гарнізону. «Успіх більшовиків, — розмірковував оглядач В. Костецький, — явище випадкове: без військових вони слабкі, а були б війська у повному складі, тоді Дума мала би більше 40 радних-більшовиків»³⁰.

Більшовики, в цілому, дуже позитивно оцінювали політичні події кінця спекотного літа 1917 року. «Передвиборну кампанію ми провели з повним успіхом», — згадував В. Красноленський³¹. Але головним було те, що «серпень місяць слід відзначити, як переломний момент у сенсі посилення більшовицького впливу на робітничі і солдатські маси..., ми завоювали колосальний вплив при одночасному падінні впливу меншовиків та есерів». «Бадьорістю і вірою у майбутнє повна роботи місцева організація», — відзначав високий рівень роботи вінницьких більшовиків київський «Голос социал-демократа»³².

* Після його відмови (у зв'язку з інцидентом на горілчаному складі, про див. нижче) радним став Я. А. Брилевич.

** Після його відмови радним став О. О. Громов.

*** На початку вересня Кулішер за партійними справами виїхав з Вінниці, і його місце мав зайняти І. Ш. Лейбельман, але після відмови останнього, радним думи став П. М. Бодяньський.

Кінець серпня приніс їм ще одну перемогу. 28 числа у місті стало відомо про виступ генерала Корнілова. Надвечір, під головуванням І. Слуцького відбулося екстрене засідання виконкому ВРПСД та представників соціалістичних партій, на якому вирішувалося питання про підтримку Тимчасового уряду. Члени В. К. в цілому не заперечували про необхідність протидії «правим», але вагалися щодо методів. Натомість більшовики наполягали на негайному делегуванні депутатів Ради до військових частин та на підприємства. Під загрозою відставки виконком погодився утворити «Комітет охорони революції», до складу якого увійшли депутати Ради, члени військових та заводських комітетів, Губернської Української Ради та соціалістичних партій.

«Комітет» прийняв вимоги більшовиків делегувати 15 комісарів (власне, майже всі вони належали до РСДРП(б) до гарнізону, взяти під свій контроль зброярні, не випускати солдат з частин без письмового дозволу ВРПСД, розпочати мітингову кампанію проти генерала Корнілова, встановити цензурний режим для телеграм та повідомлень усіх урядових органів влади³³. Але початкові побоювання «поміrkованих» виявилися марними. Вся вінницька залога одностайно виступила проти спроби генералів встановити «диктатуру порядку». Поява ж у Вінниці «білогвардійців з корніловськими значками (череп на рукаві)»³⁴, про яких згадували деякі більшовики, належить скоріше до пліток, які поширювалися по місту, аніж до тих свідчень, яким можна довіряти*.

29 серпня, на засіданні селянської секції під головуванням Казанасмаса було ухвалено резолюцію «Про поточний момент та дії генерала Корнілова», у якій містилася декларація: «Усіма силами до останньої краплі крові підтримувати тимчасовий революційний уряд і вимагати негайного усунення генерала Корнілова від Верховного командування, як повсталого проти революційних завоювань, і передати його до революційного суду»³⁵.

За декілька днів загальна напруга спала. Публікація 31 серпня в газеті «Свободный Голос» телеграми Генерального Секретаріату про невиконання наказів Корнілова була уже не стільки заклик до опору заколотникам, скільки демонстрацією його лояльності до Керенського.

* Пов'язку з черепом на рукаві («Адамову голову») носили влітку 1917 року багато хто, але навряд чи це були корніловці. І аж ніяк це не була «група офіцерів з корніловськими значками... (які дезорганізували Раду...)», але зусиллями більшовиків «були роззброєні і заарештовані» // Зільберт М. І., Бабенко А. Г. Боротьба за встановлення Радянської влади на Вінниччині. — В., 1957. — С. 17.

З виступом Корнілова пов'язаний один цікавий епізод радянської історіографії. Так, неодноразово зазначалося, що неформальний лідер 15-го полку — поручик Ігор Зубрилін був заарештований корніловцями, але випущений за вимогою солдат. Зубрилін дійсно був затриманий, але не за наказом міфічних «реакційних офіцерів», а згідно рішення «Комітету охорони революції», до якого 2 вересня поступили дані, що Зубрилін, стоячи на вулиці серед солдат сказав: «я буду боротись проти тих людей, які рятують революцію»³⁶. За декілька годин, після солдатського мітингу на його підтримку, поручик був звільнений. Єдине, що зробив «Комітет» — обережно назвав такі дії вояків 15-го полку «малосвідомими»³⁷. Хоча міг би трактувати і як прояви «корніловщини».

Для розуміння цього епізоду слід мати на увазі, що для солдат, рупором яких був Зубрилін, «революція», «Установчі Збори», «демократія» та інші гарні слова були пустою балаканиною, прикриваючись якою нова влада збиралася кидати їх під вогонь ворожих кулеметів. З будь-яким урядом, який виступає за продовження війни, вони готові були битися, але політичної складової тут годі шукати.

Більшовики, незважаючи на післяреволюційні похвали, теж не дуже довіряли Зубриліну, вважаючи його непідконтрольним нігілістом (так воно, в принципі, і було).

Зубрилін Ігор (р. н. невід. — р. см. невід). Зубний технік з П'ятигорська, походженням з кубанських козаків. Під час I світової війни мобілізований у діючу армію, дослужився до поручика. Після поранення проходив службу у 15-му запасному піхотному полку. Один з керівників Вінницького збройного повстання, перший «червоний» комендант Вінниці (1917). Про подальшу долю Зубриліна відомо, що...після багатьох фронтів громадянської війни він повернувся до свого мирної професії зубного техніка, залишився позапартійним»³⁸. У 1924 році телеграфував у Вінницю, висловлюючи свої співчуття з приводу смерті Леніна, а у 1932 році відвідав наше місто.

Закінчуючи главу про вибори до міської Думи, можна сказати, що 20 вересня, на другому засіданні нової Думи, її головою відкритим голосуванням був обраний Ізраїль Якович Слуцький*, за якого проголосували 27 радних. Його заступниками пропонували В. М. Сведерського та Ю. Б. Радбіля, але обрали директора окружної психіатричної лікарні

* Будучи учнем Єлизаветградського реального училища, брав участь громадському русі в часи революції 1905–1907 років, вступив до РСДРП, у 1907 році був членом Петербурзького комітету партії, двічі заарештовувався.

Г.Г. Бойно-Родзевича. Представники несоціалістичних партій, а також більшовики в голосуванні участі не брали. Проте більшовики із задоволенням включились в роботу фінансово-господарської комісії та комісії з охорони праці, присутність у яких давала їм змогу висловлюватись з найактуальніших на той час питань регулювання трудових спорів. Лідер більшовиків М. Тарногородський став членом культурно-просвітницької комісії. Відповідно перебрали і Управу, до складу якої увійшли Черняк, Метельський, Оршанський, Длуголенцький, Литвицький і Хаїмсон.

По городу // Свободный голос. — 5 авг.

Жарко.

На рѣкѣ, у моста, почернѣвшія от времени купальни.

На морских купальнях наготу скрывают под купальными костюмами. А мы здѣсь прятали обыкновенно ее в рѣкѣ за деревянными стѣнками купален.

Этого требовали старые нравы.

Но пришло новое время и принесло новые нравы.

Уже в маѣ мѣсяцѣ кое-гдѣ на берегу Буга, вдали от мостов, отдѣляющих Замостье от города, стали появляться фигуры «без ничего».

Прошло еще немного времени, и нравы стали измѣняться. Нагота стала смѣлѣе глядѣть на прохожих и проѣзжих.

И чѣм дальше, тѣм быстрѣе шло измѣненіе нравов.

Теперь нагота не только не бросается прочь от людских взоров, но, наоборот, сама лѣзет в глаза.

Весь день у мостов голая тѣла. Позы свободныя.

На мостах непрерывное движеніе. Среди проходящих и проѣзжающих женщины, дѣвушки, подростки, дѣвочки.

Тѣфу! сплевывает оборванная нищенка и проходит дальше, отворачиваясь в сторонку.

До чего мы дожили! — вздыхает почтенный крестьянин, искоса поглядывая на купающихся мужчин.

Маленькій фельетон // Свободный голос. — 1917. — 1 окт.

Вчера мнѣ снился чудный сон.

Мнѣ снилось, что винницкіе домовладѣльцы пожалѣли, наконец, обывателей, разбивающих себѣ лбы и носы об их проломленные тротуары, и условились привести их в порядок.

Мнѣ снилось, что скамьи на городском бульварѣ стоят на проходе месте, а не отнесены на тротуары для удобства парочек.

Мнѣ снилось, что по нашим местам можно ходить без риска провалиться в водосток или в лучшем случае сломать себѣ ноги.

Мнѣ снилось, что публика при посадкѣ в вагоны трамвая ведет себя благочинно, не хватает друг друга за шиворот, чтобы попасть в вагон; стремясь при этом проѣхать «зайцем».

Мнѣ снилось, что «ассенизаціонной процессіи» днем болѣе не видно, что проѣзжая по улицам, она не оставляет никаких «слѣдов» и обывателю уж нѣтъ надобности пускаться на утек, заткнув нос.

Мнѣ снилось, что в наших ресторанах денатурат употребляют лишь для согрѣвания пищи, а не для других каких-то еще надобностей.

Мнѣ снилось, что в наших клубах... вот насчет наших клубов никак не припомню, что мнѣ снилось, во всяком случаѣ не то, что в них играют в азартные игры.

Мнѣ снилось, что свободных квартир в Винницѣ вновь сколько угодно, что онѣ подешевѣли и домовладѣльцы уже не дерут с квартиронанимателей по десяти шкур... а только по пяти.

Мнѣ снилось, что в наших магазинах появились всѣ предметы первой необходимости, причем потребитель получает еще скидку. (Не слѣстницы конечно, потому что не у всѣх магазинов имѣются лѣстницы).

Мнѣ снилось, что по нашим великолѣпным освѣщенным улицам, особенно загородным (проспект в счет не идет) можно ходить не боясь быть раздѣтым до нага не только вечером, но и ночью (конечно, ежели на вас нѣтъ рубахи).

Мнѣ снилось, что хлѣб продается опять по «мягким» цѣнам, что он хорошо выпечен и катара желудка от него получить уже нельзя.

Мнѣ снилось, что всѣ таксы на продукты первой необходимости пришлось отменить, так как продукты уже продаются в лавках на половину дешевле таксовых цѣн.

Мнѣ снилось, что слово «спекулянт» в разговорах болѣе не упоминается, что оно уже не склоняется по всѣм падежам и за ненадобностью оно вычеркнуто из нашего лексикона.

Мнѣ снилось, что всѣ винничане внесли подходящий налог и тѣм хоть отчасти облегчили финансовый кризис Родины.

Мнѣ снилось, что люди перестали быть звѣрями и кончилось, наконец, безпримѣрное истребление человечества. Сбудется ли этот сон?

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Терещенко Ю. І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції. — К., 1974. — С. 13; 2. Местное самоуправление в России. Отечественный исторический опыт: Сборник документов (1861–1917 гг.). — М.: МОНФ, 1998; 3. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. (2 зв.); 4. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 21 (зв.); 5. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 33; 6. Разгон А. И. Советы Среднего и Нижнего Поволжья в борьбе за демократические перевыборы городского самоуправления (март-август 1917 г.) // Октябрь и гражданская война в СССР. — М., 1966. — С. 110; 7. Терещенко Ю. І. Вказ. пр. — С. 57; 8. Свободный голос. — 1917. — 17 серп.; 9. Свободный голос. — 1917. — 2 июня; 10. Народна Воля. — 1917. — 15 черв.; 11. Народна воля. — 1917. — 11 серп.; 12. Про вибори у городську думу. — Вінниця, 1917; 13. Великая Октябрьская революция и победа Советской власти на Украине. — Ч. 1. — К., 1977. — С. 113; 14. Там само. — С. 340; 15. Овсянкин В., Сидоренко С. К вопросу о тактике большевиков в муниципальной кампании // Вестник Ленинградского университета. — 1962. — № 20; 16. Тарнопольский Л., Федулкін С. Вказ. пр. — С. 51–52; 17. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 33; 18. Воспоминания И. И. Силина о революционных событиях 1917 года. — (Машинопись). — С. 4; 19. Голос социал-демократа. — 1917. — 4 авг.; 20. Нариси історії Вінницької партійної організації. — Од., 1972. — С. 39; 21. Миллер (Бирштейн) И. Из истории Винницкой организации большевиков (1917 год) // Летопись революции. — 1926. — № 3–4. — С. 95; 22. Кого выбирают в городскую Думу // Винницкий листок. — 1917. — № 9 (авг.); 23. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 40; 24. ЦДІАК. — Ф. 348. — Оп. 1. — Спр. 752. — Арк. 10; 25. Свободный голос. — 1917. — 20 авг.; 26. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 102; 27. Свободный голос. — 1917. — 31 авг.; 28. Тарнопольский Л., Федулкін С. Вказ. пр. — С. 21; 29. Свободный голос. — 1917. — 1 сент.; 30. Костецкий В. Новая городская Дума // Свободный голос. — 1917. — 2 сент.; 31. Красноленский В. Большевики Подолии перед Октябрем (Кое-что о Февральской революции в Виннице) // Летопись революции. — 1927. — № 1. — С. 29; 32. Голос социал-демократа. — 1917. — 27 серп.; 33. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 41 (зв.); 34. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 21. — Арк. 2; 35. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 28; 36. ЦДІАК. — Ф. 419. — Спр. 7047-а. — Арк. 99 (зв.); 37. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 1; 38. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 20. — Арк. 6.

НАРОСТАННЯ АНАРХІЇ

Кінець літа та початок осені 1917 року характеризувалися у Вінниці майже цілковитою руйнацією громадського порядку. Правові, моральні та релігійні норми людської поведінки стрімко втрачали

свій регулюючий вплив, поступаючись п'янкому відчуттю вседозволеності і безкарності. Термін «революція» вживався тоді лише у протоколах офіційних засідань ВРРСД та текстах політичних прокламацій. Прості люди казали — «свобода», вкладаючи у це слово розуміння, що все, раніше заборонене, тепер дозволено.

Якнайкраще «повстання низів» демонстрували власним прикладом юрби вояків, які, після провалу червневого наступу на фронті, самовільно залишали деморалізовану армію і рухалися у тил. Усі потяги з боку Проскурова та Жмеринки були переповнені солдатами, які набивалися у купе і тамбури, їхали на дахах вагонів, на паровозах і на

Група солдатів

буферах, захоплювали товарні состави. Оскільки транспорт працював зі збоями, сирій натовп йшов пішки вздовж залізничних колій. Вінниця приваблювала дезертирів не лише як велика станція, з якої можна було їхати далі на Схід, а й як джерело безоплатного харчування, адже тут діяв пункт допомоги біженцям (т. зв. «Упленбеж»^{*}). Внаслідок цього

^{*} Повітовий відділ зі справ полонених та біженців.

місто було переповнене «блукаючими солдатами»¹. Зупинившись тут, вони збирались у гуртки по 10–15 осіб біля залізничної станції, базару та в сквериках і цілодобово грали в «очко». Програвали не лише гроші, а й шинелі, чоботи, білизну. Регулярними стали «набіги» цієї голоти на присадибні городи вінничан; отримавши відсіч, вони кидалися у хазяїв камінням і лаялися. Брудні та вошиві солдати становили небезпеку епідемії для мешканців міста.

Вартові, які мали охороняти станцію та військовослужбовці, призначені на розвантажування вагонів, свої обов'язки виконували погано, з'являючись на службу ближче до обіду і мляво реагуючи на факти бешкетування прибулих. Вінницький вокзал був запаскуджений нечистотами, шпали із запасних колій та складів — спалені. Картину анархії доповнювали групи військовополонених, яких вдень випускали з арештного будинку, і які тинялися вулицями, нерідко приєднуючись до розваг колишніх вояків Російської армії. Рік тому більшість з них була зайнята на сільськогосподарських роботах в економіях, але влітку 1917 року землевласникам було не до нарощування обсягів виробництва. Місцевим військовим керівництвом спочатку видавалися розпорядження затримувати всіх полонених, але вже наприкінці серпня патрулі та міліція мали забирати лише «блукаючих без справи»². Звісно, ефект від подібних настанов був нульовий. Ще у травні ВРПСД схвалила пропозицію улаштувати поблизу міста концентраційний табір для розміщення там дезертирів, злочинців та осіб без документів³. Але, зважаючи на те, що більше у документах 1917 року згадок про табір немає, і ці заходи залишилися добрими намірами.

Місто наводнили й легальні біженці, виселені влітку з прифронтових районів Поділля, та втікачі з Галичини і Волині. Благодійні відділи (комітет великої княгині Тетяни Миколаївни, То-

Дезертир. Худ. Ілля Рєпін, 1917 р.

вариство допомоги жертвам війни, Червоний Хрест) не могли впоратися з напливом людей, яких необхідно було забезпечувати їжею, житлом та ліками. Для придбання найнеобхіднішого для біженців керівництво повітової міліції вимушено було урізати суму на утримання ув'язнених, що мало змінило ситуацію. Голодні та обідрані громадяни вільної Росії жebraкували на вулицях, перебиваючись милостинею.

З навколишніх сіл везли самогон. «Свободный голос» від 16 вересня повідомляє про вилучення міліціонерами впродовж місяця у Вінницькому повіті 19 самогонних апаратів, та це було краплею у морі. Виконком Ради, враховуючи «сухий закон» 1914 року, намагався «осіб, що займаються виготовленням ханжі, ввезенням та приготуванням спирту, піддавати безумовному попередньому тюремному ув'язненню»⁴. Постанова ця також не виконувалася; якщо щось розвитку приватного горілчаного промислу і перешкоджало, то лише нестача цукру та відсутність у самих солдат грошей на оковиту.

Перший серйозний інцидент на ґрунті «зеленого змія» трапився 14 серпня. Фельдшер-фронтовик прибув до Вінниці забрати медичний спирт для потреб військового шпиталю. Отримавши на складі 16 відер рідини, він перевіз їх до чайної свого знайомого, з яким тут же і пригостився. Оцінивши якість напою, фельдшер пішов шукати залізні балони для подальшого його транспортування. У цей час господар, чи то вже не контролюючи себе, чи то вирішивши поділитися з людьми радісною звісткою, вийшов на вулицю і почав голосно вигукувати, що у нього є випивка. Почувши це, декілька солдат (із протоколу — «11 з 15-го запасного полку та 6 з інших частин») вбігли до приміщення і почали розпивати алкоголь. Прибулі міліціонери і козачий патруль намагалися втихомирити бешкетників, але зробити це вдалося лише після жорстокої бійки⁵.

Після цієї події у місті почалися розмови про «некерованість» 15-го полку, що, у свою чергу, спонукало виконком ВРПСД відрядити до ставки Верховного головнокомандуючого делегата (Казанасмаса) з проханням надіслати до вінницького гарнізону комісара з надзвичайними повноваженнями⁶.

Обговорити ситуацію спробували 16–17 серпня учасники наради комітетів частин залоги, однак нічого, крім запевнянь, що бешкетування — дії окремих осіб, які не можуть кинути тінь на весь полк, та ухвалення постанови про перевезення спирту для будь-яких потреб лише під охороною, зібрання жодних заходів для заспокоєння вінничан запропонувати не змогло.

Маючи чудовий приклад 15-го полку, розкладалася і решта з'єднань залоги. Звичним явищем стала торгівля казенним майном і, що гірше, безкарність за це, навіть за умови затримання на місці. Офіцери і прапорщики, для яких присяга Тимчасовому уряду була, судячи з усього, пустим звуком, ставилися до падіння дисципліни байдуже. Більшість нижніх чинів також не довіряли жодній владі, у тому числі й Раді, про що свідчать факти продажу ними власних депутатських посвідчень.

Ще навесні було скасовано ст. 101 Статуту внутрішньої служби, яка забороняла будь-які ігри на гроші. А що не заборонено — те дозволено. Солдати грали у карти під час несення варту, у казармах та покинувши роботу. Вирішивши навести порядок, новий начальник гарнізону підполковник князь Черкаський видав 19 серпня наказ за № 141, яким заборонялися азартні ігри: «Мені майже щоденно надходять заяви і скарги на солдат, довіреного мені гарнізону, які дозволяють собі грати в азартні карткові ігри, не соромлячись ані часом, ані місцем». Але тон наказу залишився скоріше моралістичний та благаючий, аніж загрозливий та вимогливий: «Відношу ці скарги цілком на рахунок тих небагатьох звільнених рабів, яким байдужа доля країни та революції... Обов'язок кожної організації, породженої великою Російською революцією, зупиняти товаришів, які забули свій борг перед Батьківщиною і дають волю своїм пристрастям та інстинктам... Закликаю усіх вояків, які усвідомлюють ненормальність і жадливість захоплення картковою грою у цей момент усіма засобами боротися із поведінкою своїх товаришів...»⁷.

Що вийшло з цієї задумки, читаємо у наказі, який з'явився за десять днів по тому: «28 серпня ц.р., прибувши о 3 годині ночі до міського театру, я зустрів у ньому азартну гру, в якій брали участь багато з п.п. офіцерів, довіреного мені гарнізону. Я бачу, що наказ мій за № 141 цілком ігнорується»⁸. І знову, далі чергових прохань справа не дійшла.

Про авторитет і можливість гарнізонного керівництва свідчить також випадок, який трапився у середині вересня, коли, відповідаючи на вимогу Черкаського надати у його розпорядження автомобіль, командир санітарно-автомобільного загону підпоручик Миронов заявив, що не вважає себе підпорядкованим військовому командуванню, а буде слухатися лише виконкому Ради, що й засвідчив у рапорті⁹.

Фінальним епізодом вінницького періоду кар'єри князя став висновок комісії полкового комітету з перевірки фактів крадіжки казенного майна, яка звинуватила Черкаського у перешкоджанні їхній діяльності та внесла до військової секції ВРПСД прохання про звільнення його

з посади і вислання за межі Вінниці. 10 жовтня Черкаський підписав наказ про складання з себе обов'язків начальника гарнізону і самочинно залишив місто. Його місце посів полковник Юр'єв.

Моральному розкладанню військових частин сприяло й те, що відсутність єдиного керівного центру (вказівки комітетів і Ради, вочевидь, були вагоміші, ніж накази командування) почала доповнюватися чітким розподілом солдат за національною ознакою. З початку серпня Спілка військових поляків розпочала запис до частин польського корпусу, що отримало підтримку і сприяння з боку командування гарнізону. З вересня на «Калічі» з числа військових залоги формувалась українська частина. Вояки її запам'яталися місцевим мешканцям театралізованими козачими жупанами та чубами. Одна рота 15-го полку стала повністю українізованою. За вимогою «Української військової ради» у середині серпня з частин залоги почалася демобілізація учителів-українців¹⁰.

Солдати одних частин не довіряли солдатам частин інших. Вояки запасного полку вважали контрреволюціонерами майстрових ЕПК, комітет 111-ї інженерної робітничої дружини висунув відкриту вимогу вивести з міста запасну кулеметну роту при 35-й армійській бригаді, яку у вересні перевели до Вінниці з Луки-Мелешківської для придушення дій дружинників, які нібито сприяли нападу на садибу Грохольського у Стрижавці¹¹. Передислокація, з метою підтримки порядку, у 20-х числах серпня до Вінниці сотні 40-го Донського козачого полку була сприйнята солдатами гарнізону як поліцейський по відношенню до них захід. Козаки та кулеметники ставилися до населення зневажливо, ворожістю відповідали їм і вінничани.

У перерві між іграми та вживанням спиртових напоїв солдати мітингували. Збори з виступами ораторів «про поточний момент» відбувались щоденно в декількох місцях, обов'язково у військових частинах. На таких зібраннях людина, яка намагалася виступити із поміркованими гаслами, ставила себе під загрозу розправи. Популярністю користувалися лише більшовицькі та націоналістичні (українські, польські, єврейські) ідеї. Відповідно і між їхніми прихильниками нерідко спалахували бійки. На мітингах поширювалась «Правда», «Солдатская правда», «Спартак», київський «Голос социал-демократа», тексти Універсалів Центральної Ради та агітаційні матеріали різних сторін політичного процесу.

Мирні й дружелюбні демонстрації перших місяців життя «без царя» змінилися масовими акціями, на яких промови та гасла ставали дедалі

Група вартових на очисному складі

радикальнішими, а поведінка мітингуючих — агресивнішою, що відбивало всяке бажання громадян приєднуватися до них.

Л. Ярошинська згадує одне таке дійство, анонсоване як «поховання Хреста Святого Георгія»: «Процесія відкривалася військовим оркестром, який грав щось, що могло нагадувати джаз. Це був дикий шум, який здійснювався усіма ударними інструментами під акомпанемент індіанських вигуків і негритянського насвистування. Після оркестру йшло нове командування: рада солдатів, що складалася з військових, переодягнених у строкаті костюми Дон Кіхота з міського театру, де червоний колір різних відтінків був домінуючим кольором. За ними посувався ліс корогви... Написи були такі, що страх було їх читати. Склалися вони із закликів до вбивства. «Смерть і знищення всім, хто не святить ідеалів нового панства!» «Кінець тиранії деяких класів і станів!» «Хай живе рада солдатів!» Оточений цими прапорами, запряжений шістьма чорними кіньми, їхав великий караван, прикрашений чорною тканиною, на якій лежали тисячі малих Хрестів Святого Георгія, а на самій горі (був) метрової величини хрест з картону!... На тротуарах стояли жителі. Всі знали, що вся ця ви-

«Солдати у Вінниці». Малюнок з книги Л. Ярошинської

става — жарт і насмішка, але ніхто не мав відваги сміятися. Всі були серйозні, як на богослужінні. Похід пройшов крізь усе місто і опинився на полі у передмісті. Улаштовано там велике вогнище, і всі регалії Хреста Святого Георгія спалено під вигуки «ура» і дикі пісні...»¹².

Звісно, цей випадок навряд чи можна оцінювати як ілюстрацію суцільного озлобленого божевілья всіх без винятку солдат (Ярошинська спостерігала за «похованням» з балкону) або документальне свідчення

їх ненависті до символів старого ладу (хоча заперечувати її важко), але він чітко відображає тривогу тих, хто відчував себе зайвим на святі руйнування «доценту» старого світу. І подальші події лише підсилювали цей страх. На вулицю вінничани часто виходили лише для того, щоб купити найнеобхідніше.

Активізувався місцевий кримінальний елемент. Почастішали розбійні напади, вбивства, пограбування та погроми. Зброя була у вільному продажу і купити її міг будь-хто, продавали свої гвинтівки солдати. Найбільшого резонансу набуло вбивство в ніч з 11 на 12 вересня 6 чоловік на дорозі у Тяжیلіві¹³. Злочин, як з'ясувалося пізніше, скоїла група мешканців сусіднього хутора на чолі із раніше судимим Мефодієм Зозулею¹⁴.

Шахраї грали на вулицях у карти, примовляючи: «Чорна виграє, а червона програє», «Кручу-верчу, гроші плачу, як помітив, так і став». Звичними стали дрібні крадіжки та крутіства. «Одного разу зібравшись цілою бандою, — згадував Терентій Давидюк, — зі сторони вокзалу (злочинці. — Авт.) влаштували на ярмарку сполох, вигукуючи, ніби з вокзалу наступає банда, котра грабує, убиває, що попадає на їхньому шляху. Сполоханий люд, кидаючи все, що вивезли для продажу, переступаючи через голови один другому, залишили ярмарок, а тим часом юрба шпани підбрала все кинуте і зникла»¹⁵.

Винниця. № 18.
Базар.

Базар на Калічі (нині площа Ю. Гагаріна)

Захисту вінничанам чекати не було від кого. На 150 службовців міської міліції припадало аж 60 револьверів¹⁶. Заробітна платня молодшого міліціонера у 90 карбованців (у червні — 60), тобто стільки, скільки заробляла швачка, не спонукала до сумлінного виконання обов'язків. ВРПСД, незважаючи на супротив міської Управи, регулярно ухвалювала постанови про чистки міліції від колишніх досвідчених жандармів¹⁷. Не маючи бажання працювати в атмосфері постійних чвар та звинувачень, Н. Г. Мілеант здав справи Г. Б. Червінському, а той — І. О. Мартиновському. На допомогу міліції місто патрулювали козаки 9-ї Донської козачої дивізії та гарнізонні солдати, проте й вони були безсилі перед безоднею анархії, до якої невпинно сповзала Вінниця. Перешкодити кримінальній вакханалії не міг і відділ Київського військового суду, який на початку жовтня було відкрито у місті¹⁸.

Захищаючись від бандитів та дезертирів, селяни навколишніх сіл та прислуга маєтків почали утворювати загони самооборони, які, подекуди, вдавалися до тортур і кривавих самосудів¹⁹.

На осінь 1917 року припадає пік заворушень у селах навколо Вінниці. Щодня надходили нові звістки про пограбування і спалення маєтків, економій, цукрових заводів, захоплення пасовищ та млинів, самовільну вирубку лісів у повіті. Якушинці, Стрижавка, Сосонка, Зарванці, Лука-Мелешківська, Бохоники, Вороновиця, Великі й Малі Крушлинці повністю вийшли з-під контролю урядових сил. Селяни, несвідомо наслідуючи англійським луддитам, ламали сільськогосподарські машини, і вимагали від поміщиків високої поденної плати за ручну працю. Солдати, які контактували із населенням, провокували його на насильницькі дії, нерідко приєднуючись до погромів та пограбування майна. Київська газета «Нова Рада» цілком слушно припускала, що за погромами стоять і «непевні люди, серед яких є і німецькі шпигуни». Але визнавала, що «боротися з ними нікому»²⁰.

«Положення губернії в сенсі забезпечення особистої та майнової безпеки громадян вважається неблагополучним», — повідомляв 23 вересня Подільський губернський комісар, констатуєючи, що: «влада губернського та повітових комісарів, як органів уряду, являє фікцію і це поступово входить у свідомість мас»²¹.

Адміністративне управління промисловістю було повністю дезорганізовано, різко скоротилося виробництво, впала продуктивність праці. Хоча заробітки робітників дещо зросли, прибутки службовців урядових і земських установ залишались на рівні весни 1917 року (25–40 карбован-

ців у канцеляриста, 150–200 у вчителя). Багато підприємств страйкувало (у т. ч. «Ястреб» і «Молот»). Промислових товарів у продажу не було, продуктови продавалися за шаленими цінами і те з перебоями. Після припинення роботи фармацевтів, які вимагали збільшення заробітної плати, з 10 жовтня закрилася більшість аптек міста.

Наприкінці серпня ціни на хліб зросли у 2 рази і сягнули 28–36 коп. за фунт*. Фунт гасу коштував 25 коп., мила — 1,7 крб., масла — 5 крб., картоплі — 6 крб., коробка сірників — 1 крб., курка — 3–5 крб., пуд свіжої капусти — 2,4 крб. Щоб купити кубічний сажень не колотих дров, треба було викласти щонайменше 80 крб. Проїзд на трамваї обходився у 20 копійок, приватні перевізники брали від 1 до 3 карбованців. Чоботи коштували 200 карбованців, костюм — 400. У випадку появи на прилавках мануфактурних товарів, за ними відразу ж виникала черга на кілька десятків метрів. Спроби правління Подільського Союзу кредитних кооперативів придбати мануфактури у Києві та Москві зазнали невдачі, а остання з них ледь не закінчилась трагічно, коли у жовтні на Московському вокзалі на них напали солдати, відібрали гроші і пограбували товар²².

Щось купити можна було лише у спекулянтів, або, як їх тоді називали «ходоків-мішечників». Звісно, втридорога. Намагаючись боротися з ними, уряд запровадив монополію на низку товарів широкого вжитку (у тому числі і на хліб, сірники та цукор), що остаточно спустошило прилавки магазинів. Над містом замайорів привід голоду. З 1 вересня кооперативні крамниці та магазини Торгово-промислового союзу продавали борошно лише за спеціальними картками²³.

У 20-х числах серпня Губернська продовольча управа звернулася до селян з відозвою здавати стільки хліба, худоби і фуражу, скільки потребують її місцеві відділи. За невиконання цього передбачалося утворення реквізиційних комісій, які за допомогою військових вилучатимуть товари насильно. «Такі рішучі дії пояснюються тим, що як у містах, так і на фронті нема ніяких запасів, і народ голодує»²⁴. Періодичні реквізиції відбувалися і у самій Вінниці. Міліція та комісари Ради і Думи опечатували лавки та вилучали борошно, яке продавали вище установленної ціни. На ринок селянам виходити також було небезпечно — товар будь-якої хвилини могли оголосити краденим та відібрати. Однак такі дії лише поглиблювали кризу. Містом постійно циркулювали чутки, що озлоблені злиденністю жінки мобілізованих солдатів готуються громити продовольчі склади і крамниці.

* Для порівняння — у 1916 році 35 коп. коштував фунт свинини.

І це при тому, що в селах і хліб, і фураж, і худоба були, як констатували представники Губернської продовольчої управи «в достатку». Але селяни продавали неохоче, зазначаючи, що по-перше, якщо вони не годуватимуть військо, то скоріше скінчиться війна, по-друге, «хліб надамо, але не продовольчим управам і не москалям, а лише самим солдатам», а по-третє, набагато вигідніше було із зерна гнати самогон...²⁵ Іншою стороною медалі було те, що робота продовольчих управ вщент розладналася — придбані продукти тонами гнили на складах. Та й як могло бути інакше, якщо Губпродуправа примурилася так організувати власну діяльність, що її члени, обрані за законом на 1 рік, переобиралися на кожному (!) засіданні?!

Згідно із розпорядженням Ради про 8-годинний робочий день, власники магазинів зобов'язані були розпочинати і припиняти торгівлю у чітко встановлені терміни, незважаючи на те, що сам господар виявляв бажання працювати довше. Прибуток комерсантів зменшувався, черги біля прилавків — зростали.

Колапс господарського життя помножувався на фінансові негаразди. За 8 місяців 1917 року Тимчасовий уряд випустив паперових грошей стільки ж, скільки вийшло в Росії за весь час війни. У вересні в обігу з'явилися знамениті «керенки» — не забезпечені золотом грошові знаки. Карбованець стрімко втрачав курс по відношенню до світових валют.

Банкнота Тимчасового уряду

Шалена інфляція і ріст цін відбувалися паралельно з дефіцитом будь-яких гарантованих кредитних паперів. Фабриканти та виробники відмовлялися відпускати товар за банківськими рахунками і вимагали виплат готівкою. Місцева влада не мала коштів ані на те, щоб закуповувати товари першої необхідності, ані на виплату заробітної платні працівникам організацій та установ, які отримували її з бюджету Управи. 28 вересня з'явилася постанова міської Думи про пошук можливостей для отримання кредиту на 1 млн. крб. в ощадно-позикових товариствах «з метою продовольчих операцій», насамперед, для закупівлі картоплі.

Катастрофічність ситуації ілюструє протокол засідання Думи від 6 листопада, коли заборгованість із заробітної плати сягнула таких розмірів, що 300 000 крб. було запропоновано взяти у Землевласницького товариства взаємного кредиту під заставу міського театру²⁶. Загалом, у 1917 році борг міської Управи за короткостроковими векселями, які підписувалися за комунальні послуги, електроенергію, утримання шкіл і лікарень, сягнув понад 800 000 крб.²⁷

Апофеозом анархії серпня-жовтня 1917 року став інцидент зі спиртовими складами. З часів прийняття «сухого закону» на початку світової війни у Вінниці на горілчаному (очисному) заводі та на складах поруч з ним (*нині — на вул. Хансена. — Авт.*) збереглася значна кількість спирту у бочках та вже розлитої у пляшки різних розмірів горілки. Склади були законсервовані та опечатані.

У 20-х числах вересня, після низки погромів спиртових заводів у губернії, Управа вирішила, що далі зберігати алкоголь у місті небезпечно і наказала знищити його. Однієї ночі склади були оточені нарядами міліції та пожежників, а всередину впустили гімназистів-випускників, — єдину суспільну групу, яка, як сподівалися, втримається від спокуси. Гімназисти мали розбивати пляшки і виливати горілку в каналізацію. Але вже вранці звістка про наявність на складах спирту блискавично рознеслася містом та гарнізоном.

Перша ж вилазка солдатів на склади закінчилася успішно, і ініціатори набрали горілки. Це послужило сигналом до широкого наступу. Спочатку військові, а згодом і місцеві мешканці почали оточувати завод з усіх боків, лізти за огорожу і тягнути горілку в чому попало, розпиваючи її тут же; працівники заводу і складів були не в змозі впоратися з натовпом у тисячу осіб. Міліція та пожежники розійшлися, ще раніше пішли гімназисти.

24 вересня, після розгляду виконкомом ВРРСД питання перешкоджання безладу, було сформульовано прохання частинам

Пограбування винної лавки. Худ. І. А. Владіміров, 1918 р.

гарнізону вжити відповідних заходів²⁸, але «святкування» продовжувалося. За чотири дні виконком ухвалив постанову «Про заходи з охорони спирту та винокурних заводів у Вінниці», згідно з якою передбачалося повністю знешкодити всі запаси алкоголю у місті. На склади призначалися комісари виконкому, кулеметній роті було запропоновано виставити озброєні караули біля місць зберігання горілки. У дворі заводу несли варту 50 солдат при 9 кулеметах та 3 офіцерах. Командиром загону був призначений капітан Володимир Карлович Земіт.

Знищити алкоголь виявилось не так просто, адже і горілка, і спирт зберігались не лише у великих баках та бочках, але й були розфасовані в пляшки та маленькі ємності (сотки, «мерзавчики»). Щоб розбити такі пляшки, потрібно було багато часу, а на вулицях і дворах, які межували із заводом, натовп збільшувався з кожним днем. Спирт почали виливати з резервуарів горілкового заводу у каналізаційну трубу, звідки він потрапляв у Буг, або у тут же вириті ями.

Але вінничани не здавалися. Було розібрано частину забору, зламали ворота, навколо валялись п'яні. З військових ешелонів, що проходили по залізниці, солдати, дізнавшись про горілку, залишали вагони, і, захопивши будь-яку посуду, бігли за горілкою, нерідко з гвинтівкою в ру-

ках. Пили горілку з казанків, з кашкетів, а яким не вистачало посуду, то прямо з каналізаційної труби. За спогадами очевидців, звичними картинами кінця вересня були наступні: «На березі біля мосту стояв натовп, інколи пили воду в річці,... утворився цілий базар, любителі кочували натовпом навколо цього мосту»²⁹, «(відбувалося) паломництво солдат і населення з чайниками на річку, щоб скористатися безоплатною, цінною, хоча й змішаною з брудом та нечистотами рідиною»³⁰, «людська мурашня, яка, як бджоли на мед, наплинула на вивід каналізації до Бугу, і черпала чим могла воду, заправлену, окрім нечистот, спиртом»³¹, «люди кидалися на землю, висмоктуючи спирт із землі»³²...

Декілька осіб втопилися в спиртових резервуарах, ще кілька згоріли живцем, закуривши біля горючих чанів самокрутки. Між п'яними спалахували бійки, хулігани приставали до громадян і чинили бешкет.

3 жовтня виконком ВРРССД ухвалив рішення знищувати спирт у три зміни, долучивши до роботи виключно жінок³³. Але і це не допомагало: «солдати б'ють вікна і дістають пляшки зі спиртом», — констатували комісари Ради у своїх звітах. Та й від самих комісарів толку було мало. З пляшкою у кишені на виході зі складу був спійманий радний Думи більшовик Мороз. Член виконкому Ковальов прийшов на засідання ледь тримаючись на ногах³⁴. Чотири пляшки, пред'явивши посвідчення виконкому Ради, намагався винести голова комітету 15-го полку Мансуров. Затриманий вартовими, які повели його до приміщення Ради, Мансуров спробував втекти, а, схоплений, заявив, що зробив це, за погодженням із Зубриліним, для перевірки пильності караулу. Перекірливий поручик спочатку заперечував звинувачення, але згодом сам прийшов до Ради і запропонував припинити знищення спирту та видати його «солдатам Вінницького гарнізону для розпиття»³⁵.

У відповідь на цю зухвалість вдруге (але не востаннє) з'явилася постанова, на цей раз виконкому ВРРССД, — «заарештувати поручика Зубриліна і передати до суду»³⁶.

Г. І. Мороз

Закликали до припинення п'яного гармидеру і виконком Ради, і Комітет з охорони революції, і заїжджі агітатори: «...Дайте собі слово, що з цього часу жодна крапля спирту не потрапить до вашої пересохлої горлянки»³⁷, — поетично зверталася до вінничан «есерівська мадонна» Марія Спиридонова, яка відвідала місто на початку жовтня.

Зафіксувавши декілька випадків пияцтва серед вартових-кулеметників, виконком замінив їх на солдат новоприбулого до міста самокатного (велосипедного) батальйону, які не лише «виправдали» довіру того ж дня, а й почали перекидати пляшки своїм колегам за складську огорожу. Розлючені кулеметники вирішили помститися, і в ніч з 9 на 10 жовтня організували декілька патрулів, які мали ловити конкурентів, забирати горілку та доставляти під арешт. Вночі та вранці 10 жовтня між самокатниками і кулеметниками відбулася низка зіткнень із використанням холодної та вогнепальної зброї, внаслідок чого декілька солдат було поранено. Штабс-капітана самокатного батальйону Чистопольського, який, розмахуючи револьвером, намагався винести в чемодані кільканадцять пляшок горілки, та шістьох його підлеглих вдалося затримати. Ситуація впевнено виходила з-під контролю.

У розпалі боротьби за горілку через станцію Вінниця проходив потяг, на платформах якого знаходились 4 броньовики 35-го взводу 7-го автоброньового дивізіону, що прямували з фронту до Києва на ремонт. Разом з машинами був екіпаж з двох офіцерів та солдатів. Для ліквідації загрозливого становища, яке склалось у зв'язку з розливом горілки, начальник залоги дав наказ, щоб загін розвантажився та перейняв на себе функції варти.

Броньовики, які розмістилися у дворі складів почали стріляти над головами, щоб приборкати буйних, що дало змогу закінчити знищення спиртових запасів. Проте й після цього ще декілька днів окремі групи ходили біля каналізаційної труби, висмоктуючи залишки відходів. Спиртними напоями продовжували торгувати, але нелегально, в ресторанах, і за чималі гроші.

На тлі цього влада стрімко втрачала авторитет. Земські, професійні, кооперативні зібрання ставали вогнищами антиурядової пропаганди. Новообрана Дума сколочувала коаліції, розводила дебати щодо дотримання регламенту при обранні заступників голови Думи та членів Управи, сперечалась з приводу встановлення їм заробітної платні, формувала і переформовувала комісії, дискутувала, якою мовою потрібно складати присягу, і чи слід цю присягу перекладати російською, довго обговорювала, право-

мочність утримання голови власної канцелярії. З вересня 1917 року до лютого 1918 у Кам'янець-Подільському суді розглядалася справа за скаргою І. Хмелювського щодо порушення статей міського уложення при обранні голови Думи та його заступників³⁸...

Загалом, Дума, граючись в парламентаризм, давала привід визнати її, за прикладом Леніна, «говорильнею», яка все більше усувалася «від справжніх важелів влади».

Незгода з діями прихильників класового протистояння якщо думськими радними і висловлювалося, то лише з позиції обурливого відсторонення. Наприклад, 3 жовтня радні П. Ренненкампф та І. Бернштейн вийшли зі складу комісії з охорони міста, мотивуючи це небажанням працювати спільно з особами, які «кидають у натовп гасла, що треба знищити всі садиби, що поміщики мають віддати свою землю селянам, що слід здійснити в країні анархію, щоб змусити уряд укласти мир...»³⁹. Колеги зі співчуттям вислухали заяву та перейшли до переобрання на їх місце більш лояльних до більшовиків кандидатур.

Так само і делегати XIII надзвичайного губерньського земського зібрання, засідання якого відбулися 12–14 жовтня, висловили «обурення з приводу наявного безладдя» та «співчуття і жаль усім особам, які постраждали від безладу в Подільській губернії», обмежившись, коли мова зайшла про конкретні заходи боротьби із анархією, закликами до припинення війни та виведення бунтівних частин за межі краю⁴⁰.

«У російській революції збирається врожай споконвічного і застарілого російського нігілізму, — остаточно прощалася із ілюзіями Лютого редакція «Свободного голоса», — революція вдихнула нігілістичну ідеологію, вона насамперед спрямована на знищення ієрархії цінностей, ієрархії якостей... В Росії вмер державний патріотизм і навряд чи існує патріотизм і власної дзвіниці...»⁴¹. Песимістичні настрої міської інтелігенції передають і спогади дружини композитора Кирила Стеценка — Євгенії, яка разом із чоловіком переїхала у вересні 1917 року до Вінниці. «А як почалася Революція! Скільки світлих надій було у нього!... Але потім ці радісні надії були втопані в болото. Потім не раз він (Стеценко) казав: «ну, що ж поробиш, це революція... коли б нам як пережить її і дочекатися спокійних часів. Хочеться відпочити вже»⁴². Що до цього можна додати?

Справжні ж важелі впливу швидко переходили до виконкому Ради, а ще точніше — до більшовицької організації, яка майже поставила його під свій повний контроль. На початку вересня відбулися перевибори до ВРРСД у більшості фабричних та ротних комітетів, внаслідок чого пере-

вага РСДРП(б) стала ще відчутнішою. Мітингова робота більшовиків не пройшла даремно, до того ж делегати повертались з різних професійних з'їздів, несучи з собою революційні настрої. 3 вересня Рада абсолютною більшістю голосів підтримала пропозицію Тарногородського приєднатися до більшовицької резолюції Петроградської Ради з «поточного моменту» від 1 вересня. Резолюція ця вимагала передачі влади представникам пролетаріату і біднішого селянства, введення робітничого контролю на підприємствах, націоналізації найважливіших галузей промисловості, скасування приватної власності на землю, озброєння робітників та інше.

Наступного дня більшовики здобули перемогу на виборах представників на губернський з'їзд Рад — з 5 обраних делегатів троє (Жуков, Фенглер та Гішвалінер) належали до РСДРП(б).

12 вересня Казанасмас заявив, що складає з себе повноваження голови В. К. Новим головою був обраний Тарногородський, але після його відмови, посаду обійняв писар ремонтної майстерні більшовик Іван Прохорцев. Його заступником став член обласного комітету партії соціалістів-революціонерів Самуїл Лайнер. До складу президії виконкому також увійшли Єхлаков, Раскатов, Набоков, Зноєв та Козловський.

Наприкінці вересня ВРПСД остаточно визначилася із ставленням до питання підтримки чи не підтримки воєнної політики Уряду, прийнявши відповідну більшовицьку резолюцію: «організований виступ революційного пролетаріату і війська проти війни забезпечить нам її найшвидше завершення»⁴³. 28 вересня з'явилася ухвала В. К. щодо проведення спільного засідання з фабрично-заводськими комітетами у питанні про організацію бойових дружин.

Які ж ідеї, на противагу більшовицьким «відібрати і поділити», пропонували «угодовські» партії громадянам? «Свободный голос», наприклад, повідомляв про запланований меншовиками на 14 жовтня «оригінальний політичний маскарад за участю політичних діячів». Дійсно нагальна акція...

Не слід, однак, думати, що вінничани тим лише й були зайняті, що спостерігали за політичними колізіями, боролися із владою та переймалися питаннями матеріального достатку. Життя йшло своєю чергою. Молоді одружувалися та розлучалися, сварилися та мирилися, гулялися шумні весілля та хрестини, справлялися поминки. Люди ходили до церкви, костьолу та синагог, відвідували концерти, купували будинки та землю.

Працювали танцювальні майданчики, театри та кінотеатри, або як їх тоді називали, — ілюзії «Люкс», «Експрес», «Патєграф», «Мініатюр»,

у яких демонструвалися популярні картини німого кіно: «Женщина — это сфинкс», «Шумный жизни пир», «Мотор любви», «Цветы неба и земли», трилери «Дыхание смерти», «Тайны гарема», «Гибель яхты «Плимсоль», сучасна сатира «Омытые кровью (Из жизни Распутина)». У травні відкрився новий ілюзіон — «Кнісса». На театральній сцені виступали місцеві і заїжджі «зірки» музичного і драматичного мистецтва: Олександр Мозжухін, Антон Фертнер, «Киевские фиглики», трупа Доложинського і Гудара.

Хоча загальна нервозність стрімко проникала і в побутові відносини, і в сферу мистецтва. 8 вересня під час вистави, даної любительським гуртком молоді під керівництвом А. Блітмана в залі здійнявся шум. Блітман, вискочивши на сцену,

став закликати не більше і не менше до арешту режисера конкуруючого гуртка любителів єврейського сценічного мистецтва Якова Манделя, звинувативши його у навмисній спробі зірвати виступ. Бійку між двома групами слуг Мельпомени вдалося попередити лише дякуючи міліціонерам. Конфлікт, як з'ясувалося, відбувся через те, що єврейський гурток дав виставу для членів виконкому Ради на день раніше за Блітмана, чим завадив йому зібрати більші збори⁴⁴.

*Солдати вже без погонів
(у центрі — Павло Гриб)*

Протокол⁴⁵

10 октября 1917 года комиссия, выделенная из состава исполнительного комитета Совета рабочих и солдатских депутатов, охраны города и представителей армейского комитета 11 армии в лице полковника Апол-

толова, Длуголенцкого, Броде, Пугачёва, подпрапорщика Истратова (?), (нрзб.) и Турина, пройдя в помещение муров, нашли там следующих лиц, содержащихся под стражей — штабс-капитана V самокатного батальона Георгия Михайловича Чистопольского, Петра Никонова, Петра Побериллова (?), Семёна Пономарёва, Петра Толчило (?), Фёдора Лисина (?) и Даниила Файсенко (?). Означенные лица задержаны солдатами пулемётной 1-й роты в ночь с 9 на 10 октября с.г. по обвинению в тайном вывозе водки из очистного склада. объявив единогласное постановление исполнительного комитета совета рабочих и солдатских депутатов об освобождении их из под ареста, комиссия отобрала из них подписку явиться в заседание комиссии для допроса и о их адресах. Одновременно же предъявляет предварительные вопросы.

Штабс-капитан Георгий Михайлович Чистопольский показал — 9 октября 17 г. я был в патруле в очистном складе, и по разрешению батальонного командира мне было разрешено не ночевать в помещении караула. В 7 часов утра 10 октября я выехал из очистного склада на извозчике. На улице 19 февраля дом Неера, где проживаю. Со мной поехали: солдат Никонов и два самокатчика. Никонов, — мой вестовой, и остальные два солдата были в разводе в Народном доме. Не доезжая первого моста по направлению в город, где был задержан 6 или 7 чинов пулеметной роты невооружённых, которые заступили экипажу дорогу и стали окружать экипаж, не говоря, чего хотят. Я вынул револьвер и они расступились и дали дорогу. Проехав далее от моста я был задержан вновь пулемётчиками, которые взяли лошадей под узды. Тогда подбежали пулемётчики из первой партии, потребовали, чтобы я вложил револьвер в кобуру, что я и сделал. Находящийся там милиционер грозил мне шашкой и револьвером. Солдаты повели нас в казармы в мурах и здесь обыскали. В имеющемся в экипаже моём саквояже была водка, бутылок 5 или 6, не принадлежавшие мне, а другому офицеру, который просил меня провести её в город. Фамилию офицера отказываюсь назвать. Больше водки в экипаже тогда не было найдено. Вестовой знал о том, что водка в саквояже имеется, а два самокатчика о водке не знали. Когда я уезжал от первой партии солдат перед мостами, то обернувшись, я увидел, что они мне угрожали кулаками и что-то кричали. Тогда я помахал им имеющимся у меня в руке револьвером. В помещении муров солдаты ругали меня неприличными словами как офицера и самокатчика. Больше ничего показать не могу. Написанное мною прочитано.

Я, Пётр Никонов, вестовой капитана Чистопольского, неграмотный, показал следующее. Все время я находился в карауле помещений очистного склада при капитане. Была ли в саквояже капитана водка, я не знал, и не знал, сколько бутылок было в саквояже. В остальном точно подтверждены показания капитана Чистопольского.

Я, Семён Пономарёв, неграмотный, показываю следующее. Капитан Чистопольский предложил мне подъехать до своей квартиры. Показал всё тоже, что и капитан Чистопольский. Написанное мной прочитано. За неграмотного расписался Истратов (?).

Я, Пётр Побериллов (?), неграмотный, показал следующее. Я и Пономарёв были с винтовками и вестовой тоже. В очередном показании тоже, что капитана Чистопольского. Никто нас не бил, а только угрожали. За неграмотного расписался Истратов (?).

Я, Леонтий Игнатенко, милиционер 1-го участка показал следующее. В 12 часов ночи я стоял на посту у моста и слышал выстрелы со стороны Народного дома. Ко мне стали подходить солдаты пулемётной роты и говорить, что самокатчики бьют пулемётчиков. Около 3 часов ночи я и военный милиционер заметили бегущего самокатчика у которого при обыске нашли семь полбутылок водки. Военный милиционер увёл его в военную милицию. Фамилии самокатчика не знаю, а водка была передана военному милиционеру. Ещё несколько раз проходили через мост самокатчики, и когда их пулемётчики обыскивали, то водку отбирали. В обыске участвовал и я. В 9 часов я сменился с поста, но не пошёл в участок, а принял участие в дальнейших обысках по приглашению пулемётчиков. В 7 часов попался экипаж с офицером и тремя самокатчиками. Солдаты потребовали, чтобы я остановил лошадей. Я предложил остановиться лошадям, и когда офицер сказал кучеру «поезжай», я схватил лошадей под узды. Тогда офицер выхватил револьвер и я тоже. Один самокатчик пригрозил мне штыком, и я попросил пулемётчиков заступиться, что они и сделали. — В мурах, куда мы пришли, водка из саквояжа была отобраана и расхвачена пулемётчиками. В настоящее время имеются только пустые бутылки. — Солдаты потребовали от меня ареста офицера и самокатчиков. Больше ничего показать не могу. Написанное мной прочитано. Леонтий Игнатенко.

Я, Файсенко (?) Даниил, грамотный, показал следующее. В 9 часов утра 10 октября меня задержали против муров там и нашли шесть полбутылок водки. Две из них я получил возле очистного склада на улице от солдат, но не самокатчиков, а четыре — путём по два раза от солдат на этой же улице. Написанное мной прочитано. Фейленко (?).

Я, Фёдор Лисин (?) был задержан в 11 часов 10 октября возле муров и водки при мне не нашли, а толкнули два раза по лицу и один раз в шею от пулемётчика. Фамилии пулемётчика не знаю. Написанное мной прочитано. Фёдор Лисин (?).

Дано сию подписку, что упоминавшиеся выше лица за исключением милиционера, по первому требованию комиссии явятся для допроса.

10. X.1917. Вр. командующий батальоном капитан (нрзб.).

1917 г. октября 11 дня. Пулемётчик рядовой Сидор Степанович (нрзб.) в пулемётной роте с апреля сего года. 10 октября часов около 10 утра я был вместе с другими у ворот из муров на улицу. Вдруг я увидел, что наши у самокатчиков отбирают водку и винтовки. Я вмешался и стал тоже отбирать. Винтовки мы стали отбирать потому, что они, самокатчики, хотели стрелять и вообще употреблять в дело оружие. В этой схватке я получил осколками камня или пули рану в ногу, и, не знаю, от пули, от штыка или от приклада рану в голову. Винтовку я отобрал; товарищи отобрали водку. Самокатчики после отбора водки и винтовок убежали. Другого ничего не помню.

Я пулемётчик Гурий Дмитриевич Воробьёв, в пулемётной роте месяца два. Часов около 10 утра 10 октября я был на улице возле муров. Нас было человек двадцать. В это время от моста к нам подошли человек двадцать самокатчиков с ружьями. Мы к ним подошли и спросили: товарищи, а нельзя ли вас обыскать, нет ли у вас водки? Они ничего не ответили, а взяли ружья на изготовку. Хотя мы все были безоружными, но стали к этим самокатчикам подходить, а они стали разбегаться и открыли стрельбу. Но нескольких человек мы прихватили и отобрали водку и винтовки. У каждого почти оказалось по 2–2 1/2–3 бутылки. Я тоже отобрал винтовку. Самокатчики потом вырвались и убежали. Ещё раньше, часов в 9 утра я был в казарме. На извозчике к казарме подвезли троих самокатчиков и штабс-капитана. Их привёл милиционер вместе с нашими пулемётчиками. Милиционер держал в руке свой револьвер и плакал. Я не знаю был трезв милиционер или не был, но он говорил, что штабс-капитан ему грозил. У самокатчиков мы стали искать вино; у штабс-капитана в чемодане мы нашли бутылок 18 (в бутылочной и полу-бутылочной посуде) а у других было бутылки по 3. Это вино мы частью разбили и частью вылили и этих самокатчиков задержали и привели в свою казарму. Задержали этих лю-

дей не для ареста, а для того, чтобы узнать, куда, и по чьему разрешению они везли вино. Больше показать ничего не могу.

Я пулемётчик Сруль Мошко Чайнун (?) в пулемётной роте' месяца 3. 9-го октября я услышал, что товарищ Гордеев ранен и пошёл его искать. У бронированных автомобилей у Народного дома стоял капитан, который заведовал охраной. Он меня стал спрашивать (остановив извозчика) кто я, какой части, куда и откуда иду, причём узнав, что я пулемётчик, выругал меня по матери и сказал, что пулемётчики будут помнить «кого-то». 10 октября около моста я с товарищем остановили одного самокатчика ехавшего на самокате и он дался нам обыскать себя. При нём мы ничего не нашли. Это было часов в 9 1/2 утра. Также у моста мы обыскали один автомобиль. Ехавшие дали себя обыскать — водки не было, но один какой-то депутат (у него была повязка) был пьян и протестовал, что мы не имеем права обыскивать. Почти в это время мы услышали крик: «Держи его!», и увидели двух убегающих самокатчиков. Я бросился за тем, кто бросился на ту сторону, где стены. Он бросился во двор и забежал во второй этаж. Там он упал на колени передо мною и начал просить, чтобы я его не убивал. Мы с товарищем обыскали самокатчика и нашли за пазухой 6 полбутылок водки. Вино мы отобрали и т.к. он просил, мы его отпустили. Часов в 12 недалеко от муров ехал самокатчик с винтовкой. Мы ему крикнули: «Товарищ — стой!». Он остановился и взял на изготовку и приготовился стрелять. Я успел забрать винтовку и патроны (они у меня) и самокатчик убежал. Другие товарищи его поймали и привели в стены, и я увидел, что при нём есть одна бутылка водки. Больше ничего показать не могу.

Я Иван Степанович (нрзб.), пулемётчик в роте уже год, всё время кашеваром. 10 октября я был у моста и пробовал с другими задержать извозчика, на котором ехал штабс-капитан с несколькими. Но этого извозчика нам остановить не удалось, т.к. офицер вынул револьвер, и самокатчики взяли на изготовку. Однако на другом конце моста этого извозчика задержал милиционер с несколькими товарищами, и мы все вместе сюда пришли и привели извозчика и самокатчиков в стены. Когда открыли чемодан, у офицера было обнаружено бутылок 18. У других я не видел. Часов в 9 утра я был на улице. Нас стояло человек 10–15. Шли снизу с моста человек 10–15 самокатчиков с ружьями при офицере (прапорщике). Наши стали выходить и кричать: «Стой, товарищи! Что несёте?». Те сняли винтовки, и наши стали подступать. Те отбежали шагов на 10–15 вниз и открыли стрельбу. В это время я и был ранен пулею в мякоть ладони. Меня увели делать перевязку. Больше ничего показать не могу.

Я, Николай Григорьевич Гордеевич (?), в пулемётной роте 3 месяца; часов в 11 ночи с 9 на 10 октября, я, вместе с другими, был у ворот винного склада. Нас было солдат человек 20. Капитан вышел из склада и кричал — разойдись, ругал нас по матери. Когда мы не разошлись, он скомандовал караулу открыть стрельбу. Караул стрелял. Толпа разбежалась. Я с чело-веками 3 другими солдатами и 4 казаками схоронились у стенки. В это время из других ворот выехал автомобиль грузовой с двумя шоферами. Казаки побежали, и под угрозой его остановили. Тогда мы вскочили в ав-томобиль и стали искать и нашли 7 ящиков водки. Мы стали отбирать водку, и они стали кричать: самокатчики опять нас грабят. Открылась по нам стрельба залпами. Двоих каких-то ранило (один солдат 15 полка 9 роты). Мы спрыгнули с автомобиля и он помчался в город. Один казак успел таки вырвать 3 бутылки водки. Больше ничего показать не могу.

Я, Иван Савельевич Изотов, пулемётчик, 10 октября ночью около 12 часов был возле винного склада. Слышу подозрительный звон и вижу, что один самокатчик перелез через ограду и подаёт другому мешок. Я смело подошёл. Самокатчик, прижавши мешок, спросил: «Какой вы ча-сти?» Я сказал: «Первой запасной пулемётной роты». Тогда он дал мне из мешка 4 бутылки водки. Я и ушёл. Другого ничего не знаю.

Я, Спиридон Фёдорович Марифанов (?), пулемётчик, могу подтвер-дить, что в ночь с 9 на 10 тоже видел как патрули самокатчиков провожали своего самокатчика с мешками водки и тоже нам, подошедшим, дали по бутылке. Нас было 2 и их было двое с мешком и человек 6 из патруля. По-сле того, как нам они дали, мы ушли в одну сторону, а они в другую.

Мы, пулемётчики Иван Сергеевич Воробьёв и Яков Никитович Кол-чин (?), 9 октября часов 10 вечера были у ворот винного склада. Вышло из ворот человек 5 рабочих, и мы их протрусили. Я, Воробьёв, вытрусил 4 полбутылки, а других трусили другие и били водку о землю. Через пол-часа вышел ещё один в сопровождении, по-видимому, караульного на-чальника (офицера). Я бросился трусить вышедшего, а офицер говорил, что это комиссар Исполнительного Комитета и убеждал меня, что этого комиссара я не имею права трусить. Я побежал за помощью к казакам и в это время назвавшийся комиссаром удрал. Приметы комиссара таковы: высокий, худощавый, в вольной одежде. На лицо не видел, по-видимому, еврейской национальности.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. *Воспоминания И. И. Силина о революционных событиях 1917 года.* — (Машинопись). — С. 7; 2. ДАВО. — Ф. Д-554. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 103; 3. Там само. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 24 (зв.); 4. Там само. — Арк. 22 (зв.); 5. Там само. — Спр. 6. — Арк. 35; 6. Там само. — Спр. 4. — Арк. 33 (зв.); 7. Там само. — Ф. Д-554. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 97; 8. Там само. — Арк. 108; 9. Там само. — Арк. 117 (зв.); 10. Подільська воля. — 1917. — 11 вер.; 11. ДАВО — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 9. — Арк. 10; 12. Jaroszynska L. R. *Ett Mineskrit Arr. Revolutionstider i Ukraina.* — Stockholm, 1925. — S. 46-47; 13. Свободный голос. — 1917. — 16 сент.; 14. ЦДАВОУ. — Ф. 1792. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 203; 15. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. — КВ 68455. — СК 2768; 16. ДАВО — Ф. Д-230. — Оп. 3. — Спр. 49. — Арк. 100; 17. ЦДАВОУ. — Ф. 1792. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 15; Там само. — Спр. 27. — Арк. 21; 18. Нова Рада. — 1917. — 11 жовт.; 19. ЦДАВОУ. — Ф. 1792. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 208; 20. Нова Рада. — 1917 — 4 жовт.; 21. ЦДАВОУ. — Ф. 1792. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 209; 22. Рекрут В. П. «3 людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ — початок ХХ ст.). — Вінниця, 2006. — С. 155; 23. Свободный голос. — 1917. — 1 сент.; 24. Подільська воля. — 1917. — 28 серп.; 25. Известия Подольского губернского продовольственного комитета. — 1917. — № 2. — С. 20; 26. ДАВО. — Ф. Д-262. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 348; 27. Там само. — Ф. Д-230. — Оп. 4. — Спр. 12. — Арк. 20; 28. Там само. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 51 (зв.); 29. Там само. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 42. — Арк. 5; 30. Финне К. Вказ. пр. — С. 129; 31. Stempowski St. *Z Pamiętnika // Zeszyty historyczne.* — 1973. — Z. 24. — T. 230. — S. 89; 32. Grocholska Z. *Wspomnienia bolesne;* 33. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 4 (зв.); 34. Там само. — Арк. 14 (зв.); 35. Там само. — Арк. 7; 36. Там само; 37. Свободный голос. — 1917. — 13 окт.; 38. ДАВО. — Ф. Д-230. — Оп. . — Спр. 3; 39. Там само. — Ф. Д-262. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 300; 40. Там само. — Ф. Д-255. — Оп. 1. — Спр. 88. — Арк. 92-93; 41. Свободный голос. — 1917. — 13 окт.; 42. Стеценко Є. *Мої спогади з життя К. Г. Стеценка // ІР НБУВ.* — Ф. 1. — № 42019; 43. Подготовка Великой Октябрьской Социалистической Революции на Украине: Сб. док. и материалов. — К., 1955. — С. 802-803; 44. ДАВО. — Ф. Р-4634. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 100-100 (зв.); 45. ДАВО. — Ф. Р-4634. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 122-127 (зв.)

ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ

Загострення восени 1917 року політичної ситуації в країні не могло оминати і Вінницю. Суцільна руїна господарського життя, шалений ріст цін на товари і послуги, падіння авторитету центральних і місцевих органів влади, які виявили неспроможність впоратися з лавиноподібним наростанням анархії, — все це швидкими темпами призводило до збільшення революційних настроїв у робітничих та солдатських колах, і так «рзїгрітих» більшовицькою агітацією. З середини жовтня на щоденних мітингах все частіше лунали вимоги передачі всієї повноти влади радам. Накази і вказівки губернського комісара та міського голови дедалі все більше ігнорувались, вплив на події міської Думи був обмеженим. РГО, як було зазначено, від політики самоусунулась, а формуючі її громадські організації і спілки, які ще декілька місяців тому вважались ледь не головними елементами суспільного життя, на жовтень 1917 року існували лише на папері. 12 жовтня, внаслідок хвороби, від посади міського голови відмовився І. С. Олтаржевський. Після декількох відмов обов'язки заступника голови з 3 жовтня прийняв лідер українських есерів М. О. Литвицький, який до січня 1918 року фігурував у документах, як «заступаючий місце міського голови».

Натомість ВРПСД з кожним днем все впевненіше заявляла про своє бажання і право бути єдиним представницьким органом, який, разом з іншими Радами, гарантуватиме вивід країни з кризи, припинить війну та забезпечить проведення виборів до Установчих Зборів. 13 жовтня, посиляючись на потреби «трудового люду», її виконком самочинно зайняв Народний дім, передавши у розпорядження більшовицької і есерівської організацій окремі приміщення під їх комітети. Одночасно, намагаючись втримати революційний рух під контролем, він видав відозву проти погромів¹.

Значення Вінниці як великої тилової бази Південно-Західного фронту розуміли всі учасники політичного процесу. З 9 жовтня, коли відбулась Подільська губернська конференція більшовиків, у Вінниці постійно перебувала Євгенія Бош². Широкого резонансу набула промова Марії Спиридонової про укладення негайного миру та неминуче повалення Тимчасового уряду після відкриття II З'їзду Рад.

Політика революційних кіл вже не характеризувалась боротьбою угодницьких та радикальних елементів. Центральним питанням, що підлягало обговоренню на засіданнях Ради стало наступне: розпочинати жорстку конфронтацію з владою негайно, або ж чекати рішень

II з'їзду Рад. Головним прихильником активних дій був все той же Ігор Зубрилін, який постійно розпитував членів Вінницького міського комітету РСДРП(б), про початок протистояння з урядом³.

15 жовтня, в умовах очікування кардинальних змін на верхівці влади, виконком ВРПСД виніс резолюцію: «Вінницька рада робітничих, солдатських і селянських депутатів визнає необхідним скликання на 20 жовтня Загальноросійського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, який має вирішити питання про владу. Лише перехід влади в руки Рад р.(обітничих), с.(олдатських) і сел.(елянських) деп.(утатів), шляхом скликання з'їзду Рад, може забезпечити Установчі збори в інтересах революційних трудящих мас». У протокол зборів потрапили і репліки учасників засідання: «Солдати довго терпіти не будуть, а лише до перших морозів будуть на своїх місцях» (Яковлев), «Якщо хтось стверджував у квітневі та травневі дні, що Установчі збори потрібні, то той бреше» (Гішвалінер)⁴.

Представником від Поділля на II з'їзд Рад, незважаючи на позицію членів Соціалістичного блоку, які виступали за те, щоб взагалі не посилати делегатів, був відряджений солдат Іван Олександрович Яковлев. Більшістю членів ВРПСД був прийнятий наказ Яковлеву: підтримувати лінію більшовиків, погоджуватись зі зміною уряду, виступати за мир, за землю, за владу Рад⁵.

На тому ж засіданні виконком Ради запропонував окружному прокуророві негайно звільнити з-під варті 23 солдатів, арештованих за антивоєнні виступи, погрожуючи у випадку відмови останнього звільнити затриманих силою.

В атмосфері розмов про неминучість спроб противників радянської влади зброєю змінити ситуацію на свою користь, починаючи з 20 жовтня згідно з рішенням виконкому Ради, відбувається організація місцевих робітничих загонів Червоної гвардії⁶, які до 25 жовтня нараховували близько 100 осіб. Символом червоногвардійців (тих, які змогли дістати гвинтівки) став пофарбований червоною фарбою багнет.

Безпосереднім поштовхом до виступу стало те, що 21 жовтня 15-й запасний полк одержав, очевидно на прохання представників міської влади, яких не могла не налякати поведінка солдатських мас під час інциденту з горілчаними складами, наказ командування Південно-Західного фронту в триденний термін сформувати маршові роти і виступити на передові позиції фронту. Обговоривши його у ротних та

полковому комітетах, вояки відмовились підкорятись. Змусити їх виконувати наказ не було кому.

Ввечері того ж дня в Народному домі відбувся численний солдатський мітинг. Головним доповідачем був Зубрилін, який перед виступом зірвав з себе погони і кинув їх під ноги, що, за свідченнями очевидців, справило на всіх велике враження. Свій виступ він розпочав словами: «Я не меншовик, я не більшовик, я партія життя»⁷. Поручик закликав солдат бути твердими в ігноруванні наказів командування, а у випадку застосування до них сили відповісти зброєю. Подібні заклики пролунали і з вуст представників полкового солдатського комітету — Соловійова та Коваленка. Мітинг завершила Євгенія Бош, яка заявила, що «більшовики повинні вступити в рішучий бій не на життя, а на смерть з заможними класами»⁸, але запропонувала солдатам утриматись від форсування подій, чекаючи рішень II з'їзду Рад⁹. «Виступ ми тоді вважали передчасним, непідготовленим, — згадував Олексій Снегов. — Ми розуміли, що повстання в одній Вінниці, не прив'язане до дій інших міст країни та столиці, лише призведе до зайвих жертв. Але настрої багатотисячних солдатських озброєних мас був настільки напружений, що не легко було ними оволодіти»¹⁰. «Час бою був близьким, але ще не настав»¹¹, — визнавав і Красноленський.

Спробою виконкому ВРПСД утримати під контролем солдатський рух стала його відозва від 22 жовтня, у якій заявлялось, що «жодних окремих виступів, жодних самочинних демонстрацій, якщо вони не виходять від Рад не повинно бути»¹².

Збільшення впливу більшовиків та їх здатність мобілізувати прихильників ще раз виявилися 22 жовтня, під час виборів радних від Вінниці до повітового земства. За результатами голосування, 4 (Яковлев, Брін, Фенглер, Кудряшов) з 8 обраних кандидатів були висунуті списком РСДРП (б), який набрав 3312 голосів (45 %) ¹³.

23 жовтня під час ранкового засідання ВРПСД під вікнами Народного дому з'явилися полкові колони 15-го полку з червоними прапорами і гаслами «Вся влада Радам!». Потім натовп рушив до центру міста, на багатолюдний мітинг, де виступали керівники більшовицьких і есерівських організацій, а також кілька солдатів. Промовляючи з балкону готелю «Савой», І. Зубрилін ще раз оголосив про намір полку залишатись у місті, перейшовши у повне підпорядкування Ради, що і було внесено до резолюції мітингу. Після демонстрації полк у стройовому порядку та під спів «Інтернаціоналу» пішов до Крим-

ських казарм. На його шляху перелякані торговці закривали двері та опускали жалюзі вікон. Доспівавши пролетарський гімн, солдати перейшли до більш зрозумілих та милих серцю пісень:

Ах, зачем ты меня целовала,
Жар безумный в груди затая.
Ненаглядным меня называла
И клялась: я — твоя, я — твоя, я — твоя!¹⁴

Цього ж дня про підтримку 15-го запасного полку оголосили солдати кулеметної команди, ремонтники ЕПК та розташований на території горілчаного заводу 35-й автоброньовий взвод, на панцерниках якого повстанці намалювали великі червоні кола. Примара дисципліни, яка зберігалася до цього часу, повністю зникла. Офіцери, які ще залишились на своїх місцях, були або повністю відсторонені від командування, або ж беззаперечно визнали верховенство повстанців. Нейтралітет зберегли вояки В'ятської дружини та 1-ї української роти 15-го полку¹⁵. Подільська губерньська рада, як і всі українські організа-

Вояки 35-го броньового взводу

ції та установи, також залишилась поза подіями. 29-й та 40-й Донські козачі полки вплинути на заколотників не могли, оскільки були повністю зайняті придушенням селянських виступів в губернії.

Після демонстрації, о 15:00 23 жовтня відбулося спільне засідання виконавчого комітету Вінницької Ради, більшовицького міському та представників ескадри, на якому було вирішено скликати надзвичайну закриту нараду, для обрання ревкому. Незабаром таке засідання відбулося в одній із кабінків приміщення Ради. Головним доповідачем була Є. Бош, сутність виступу якої звелась до «відкритого заклику до повстання»¹⁶. Проте, обговоривши «поточний момент», зупинились на компромісному варіанті, який втілювався в такій резолюції: 1) виступ стримувати до відкриття II Всеросійського з'їзду Рад, а зараз обрати ревком, склад якого затвердити через виконком та раду. Без санкції ревкому не виконувати жодного рішення та наказу ні військової, ні цивільної (включаючи виконком ВРПСД) влади; 2) не допустити, щоб 15-й полк відправили на фронт, посилаючись на те, що треба з'ясувати причини, які спонукали полк відмовитись виконувати наказ; 3) посилити варту біля складів зброї і не видавати її без санкції ревкому; 4) поставити на вокзалі секретні патрулі; 5) організувати повітряну розвідку навколо Вінниці. Резолюцію ухвалили одноголосно¹⁷. Комітетам військових частин було запропоновано призначити при виконкомі представників «для недопущення самочинних дій».

Військово-революційний комітет (комітет з охорони революції) сформували з семи чоловік, яким доручалась боротьба з контрреволюцією, насамперед, як і у випадку з ситуацією тижневої давнини у столиці, зі спробами вивести частини залоги з міста. До складу ревкому увійшли М. П. Тарногородський (голова), П. Н. Жуков, С. Г. Кудряшов, І. І. Прохорцев, Я. М. Журавльов, І. Сдобнов і А. Д. Мармер. Обговоривши ситуацію в місті, вони постановили скасувати рішення командування Південно-Західного фронту від 21 жовтня і не дозволити вивести 15-й запасний полк, навпаки, посиливши варти й дозори, озброїти солдатів гарнізону та червоногвардійців, заборонивши, без дозволу ревкому, видачу зброї всім іншим. Також було прийнято рішення утворити комісію для з'ясування кількості та якості зброї на складах, і розслідування куди і з якою метою вона вивозилась з Вінниці. Спільними зусиллями ревкому та полкового комітету 15-го полку було вироблено донесення керівництву фронту про матеріальні вимоги солдатів, без виконання яких частина на передові не вирушить.

Кошти на «охорону революції і міста» вирішили відшукати, наказавши міській Управі «негайно внести 10000 карбованців..., якщо ж в міській управі таких коштів немає, то призначити екстрене засідання членів управи, на якому винести постанову про обкладення (контрибуцією) населення міста»⁸.

Надвечір 23 жовтня керівники більшовиків та лівих есерів виїхали до військових частин, де почали закликати до повстання, що знайшло у солдатських серцях найпалкіший відгук. Євгенію Бош, яка виступала у казармах кулеметників, під звуки оркестру на руках несли до автомобіля.

Зранку 24 жовтня відбулось засідання військової секції ВРРСД під головуванням Зубриліна, яка вирішила зайняти зброярні VII армії, де зберігалось 3000 гвинтівок та 250 кулеметів. Але спроби захоплення наштотхнулись на супротив службовців зброярень, які заявили, що без дозволу солдатського комітету армії жодної гвинтівки не дадуть, тому до Проскурова, де цей комітет засідав, повстанці відрядили делегацію. Проте за декілька годин І. Зубрилін на чолі озброєного загону самовільно зайняв армійські склади, поставивши біля них вартових. Тоді ж ремонтники повітряної ескадри організували постійне чергування на залізничному вокзалі для поінформованості у разі при-

Група повстанців (стоїть праворуч — Петро Лукін)

буття військ з метою придушення виступу. У казармах спали не роздягаючись, побоюючись несподіваного нападу.

Відчувши, що ситуація швидко виходить з-під контролю, «угодовці» спробували хоча б засвідчити власну непричетність до можливих наслідків, зокрема, на засіданні виконкому Ради Гантимуров виявив протест діям Зубриліна, а Гроссман назвав 15-й полк «неорганізованим». Схожу заяву спільно оголосили УСДРП та «Поалей-Ціон»: «Стоячи на платформі скликання Загальноросійського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів і за організоване озброєння солдат і робітників для захисту революції, находимо неприйнятним поведінку на виконання (рішення) військової секції ВРРССД від 23 жовтня». Однак виконком прийняв резолюцію Тарногородського про санкціонованість Радою дій загону Зубриліна¹⁹.

Єдиною реакцією розгублених представників проурядових сил на такі події стала нарада, яка відбулась ближче до 12 годин 24 жовтня у помічника губерньського комісара Самошенка. На нараді були присутні командир 35-ї запасної бригади полковник Сейфулін, комендант міста капітан Земіт, комісар Вінниці Длуголенцький, командир 29-го Донського козачого полку, командир кулеметної роти поручик Морицевич-Люстгартен, капітан броньового дивізіону Халіль-Беков*, а також ад'ютанти командира залогі підпоручик Казакевич та коменданта міста підпоручик Сосновський. Туди ж були запрошені голова виконкому ВРРССД більшовик Прохорцев та скарбник Ситняковський (есер).

Під час розмови Прохорцев заявив, що жодного збройного повстання не готується, і що війська озброюються лише для захисту Ради, проте на запитання, від кого її потрібно захищати, вичерпної відповіді не дав. Ситняковський, навпаки, сказав, що у Вінниці готується виступ у зв'язку з петроградськими подіями²⁰.

Повернувшись після наради в приміщення Народного дому, Прохорцев терміново скликав виконком, який прийняв відозву до населення міста: «Циркулюючі у місті та околицях тривожні чутки про збройний виступ військових частин — не обґрунтовані. Виконавчий комітет закликає мешканців міста Вінниці та околиць до спокою.

---

* Один з активних учасників Лютневої революції в Петрограді. 28 лютого за наказом Військової комісії міської Думи очолив запасний броньовий дивізіон. Його згадує Олександр Солженіцин в частині епопеї «Красное колесо» — «Март семнадцатого», гл. 203. У роки Громадянської війни командував Татарським кінним дивізіоном. Загинув у 1919 році у сутичці з кубанськими козаками офіцерами-сепаратистами у Катеринодарському військовому зібранні.

Чутки ці — провокаційні. У випадку будь-якого неорганізованого виступу виконком вживатиме найенергійніші заходи для встановлення порядку і спокою у місті». Такі відозви могли лише на деякий час замаскувати, але аж ніяк не змінити ситуацію, коли політику ВРПСД визначали радикальні елементи.

За результатами наради у помічника губерньського комісара у другій половині дня з Вінниці на адресу головнокомандувача Південно-Західного фронту надійшла телефонограма: «Частини 15-го полку, що підлягають розформуванню, самовільно захопили рушниці на станції Вінниці. До них приєдналася кулеметна команда. Ведеться більшовицька агітація. Щомиті очікується збройний виступ надійних військових частин. У теперішній час у місті Вінниці немає також начальника залоги. Просимо екстреної допомоги, щоб попередити близьку небезпеку»²¹.

Одержавши звістку про ситуацію у Вінниці, штаб Південно-Західного фронту в Бердичеві доручив заступникові комісара фронту М. І. Іорданського* В. О. Костіцину сформувати каральний загін, до складу якого увійшли три сотні козаків з 5-ї козачої дивізії, батальйон юнкерів з 2-ї житомирської школи прапорщиків піхоти Південно-Західного фронту (250 бійців), 3-є окреме відділення броньового дивізіону особливого призначення з 9 панцерниками під командуванням капітана Федора Устинова, 19-те кулеметно-автомобільне відділення та дві 42-х мм гармати козачої батареї, рушити потягом на Вінницю, роззброїти 15-й полк, розформувати його та змусити йти на фронт²². Командиром загону був призначений полковник О. М. Абрамов**, йому ж доручалось очолити міський гарнізон. Однією з трьох рот юнкерів командував колишній начальник караулу Денікіна — штабс-капітан В. Е. Бетлінг, який місяць тому врятував майбутнього лідера білого руху від розправи у Бердичеві***. Із загоном до Вінниці вируши-

---

* (псевдонім — Негорев) Микола Іванович. Учасник російського революційного руху з 1899 року, меншовик, редактор журналів «Мир Божий» та «Современный Мир», співробітник газети «Звезда». У 1905 році — член виконкому Петербурзької Ради. Після Громадянської війни перейшов у РКП(б). У 1923–1924 роках — повноважний представник СРСР в Італії.

** Абрамов Олександр Миронович (1872–1941). У 1917 році командував 2-ю бригадою 5-ї Донської козачої дивізії. В роки громадянської війни служив у військах Півдня Росії. З 1920 року — в еміграції у Празі. Секретар Донського історичного архіву (1925–1934).

*** «Цей хоробрий офіцер, — зазначав Денікін, — згодом один з перших добровольців — у першому корнілівському кубанському поході в 1918 році — був знову жорстоко поранений і весною 1919 року помер від висипного тифу».

ли військовий комісар VII армії І. Д. Сургучев* та начальник її етапно-господарського відділу генерал-майор О. К. фон Неріке**.

О. К. Неріке

І. Д. Сургучев

Костіцин Володимир Олександрович (1883–1963). Математик, астрофізик, еколог-теоретик. У 1902–1906 роках навчався на фізико-математичному відділенні Московського університету. Під час навчання вступив до РСДРП, брав активну участь у революційних подіях 1905–1907 років, отримав важке поранення на барикадах. У 1907 році заарештований, провів у одиночній камері 17 місяців. Після звільнення емігрував до Франції, де продовжив заняття математикою у Сорбонні. Був особисто знайомий з В. Леніним. Після початку I світової війни повернувся до Росії, мобілізований до війська. У лютому 1917 року вступив до соціал-демократичного об'єднання «Єдність» (голова — М. Плеханов) та став начальником міліції Лесного району Петрограда. У серпні 1917 року призначений помічником комісара Південно-Західного фронту, керував групою, яка заарештувала генерала А. Денікіна

* Сургучев Ілля Дмитрович (1881-1956). Відомий російський письменник і драматург. У 1917 році був комісаром Тимчасового уряду. Був прихильником рішучої боротьби з анархією. Збереглась його доповідна, у якій констатовалась «безпорадна картина загального падіння духа і дисципліни. Необхідні гострі заходи для підняття армії, захисту її від безвідповідальних сил...». (Цит. за: Громова Е. Аще забуду тебе, Іерусалиме!.. (К 125-летию со дня рождения Ильи Сургучева) // Ставропольская правда. — 2006. — 3 февр.). Після жовтневого перевороту пропонував спрямувати 22-й Фінляндський корпус на Петроград, та намагався агітувати проти сепаратного миру // ЦДАВОУ. — Ф. 4081. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 160 (зв.).

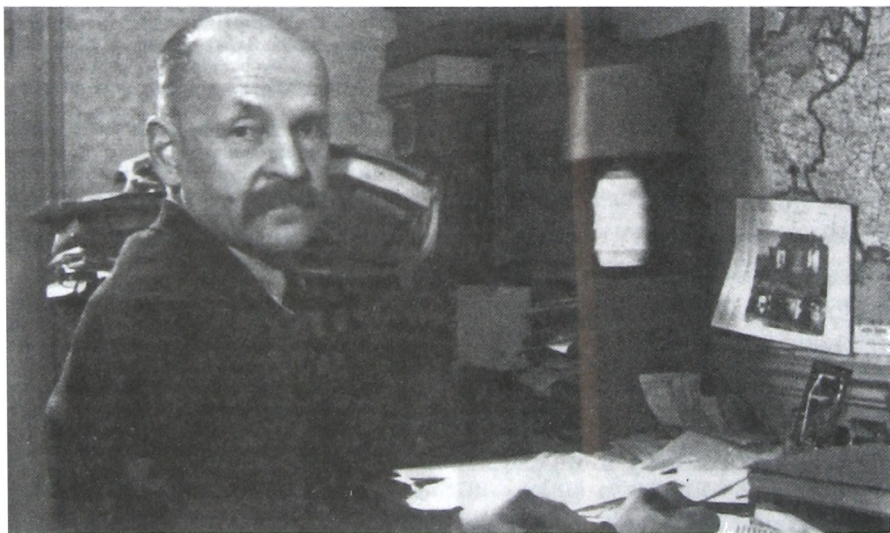
** «Фон Неріке був здібний офіцер, але страшений ледар: звичайно він декілька днів майже нічого не робив, а потім сідав і відразу виконував всю накопичену роботу; при нагоді, здається, він не відмовлявся випити...» // Кондзеровский П. К. В ставке верховного. — http://www.grwar.ru/library/Kondzerovsky/DG_03.html

під час корнілівського виступу. Згодом Костицин очолював слідчу комісію, створену для розслідування ступені провини останнього перед агонізуючим Тимчасовим урядом, за що той саркастично згадував його у своїх мемуарах (хоча донька Денікіна — Маргарет Саммервіль наводить слова батька, що «чесному Костицину, на відміну від Йорданського, була не властива кровожерність»). У вересні 1917 року написав декілька доповідних на ім'я Керенського із закликом хоча б частково демобілізувати військо. Після жовтневих подій вийшов з партії, припинив політичну діяльність та очолив транспортно-матеріальний відділ Ради народного господарства. З травня 1919 року — доцент математичного аналізу фізико-математичного факультету Московського університету. З кінця 1928 року — в еміграції у Франції. Автор багатьох праць з математики, астрономії, зоології, екології та еволюційної теорії. Лауреат премії Монтьона Французької Академії наук (1942).

Твори: Костицын В. А. Эволюция атмосферы, биосферы и климата. — М., 1984.

Література: Сидоров Н. А. Незнакомый Костицын. Тридцать три тетради// Природа. — 2001. — № 4.

Вранці 25 жовтня перші підрозділи загону вивантажились на залізничній станції у Вінниці. Перш за все, юнкера спробували заступити варту біля складів зі зброєю, але солдати, які охороняли склади, заявили, що підкоритись вони можуть лише за рішенням ВРРСД, якщо ж прибулі спробують це зробити, варта відкриє вогонь. Зав'язувати

В. О. Костицин у власному кабінеті

бій Костіцин не став, наказавши поставити перед воротами зброярень панцерники і вогнем запобігати намаганням роздати боєприпаси солдатам залоги.

Поки розвантажувався ешелон, кілька чергових на вокзалі солдат побігли до Народного дому і повідомили наявних членів виконкому про прибуття вояків. Не гаючи часу, на станцію вирушила делегація ВРПСД на чолі з Тарногородським. Зустрівшись з Костіциним, вони почули від нього, що загін прибув не для конфронтації з Радою, а для затримки «підбурювачів» насильницьких дій. У відповідь комісар отримав пропозицію вивести карателів з міста і не намагались змусити солдат йти на фронт. Коли ж Костіцин запитав, чи не буде застосовано проти них ворожих дій, лідер більшовиків сказав, що такої гарантії він дати не може. Звернувшись телеграфом до командування за допомогою, Костіцин прийняв представників 15-го полку, які заявили, що полк виступає проти Тимчасового уряду та за передачу влади Радам²³, а згодом пішов до Народного дому, де відбувались об'єднані збори ревкому та виконкому Ради.

З'явившись туди, помічник комісара зажадав негайного виведення з міста і відрядження на фронт 15-го полку, видачі зброї зі складів каральному загону та арешту Є. Бош, яка «вносить смуту у війська»²⁴. У відповідь він почув, що такі рішення може приймати виключно ВРПСД, засідання якої призначили на 17 годину.

На цей час у Народному домі зібралось близько 130 осіб, переважно солдатів, налаштованих вкрай вороже до будь-яких пропозицій представників уряду. Привітання Костіцина, його доповідь про ситуацію на фронті та заклик підтримати бойових товаришів в окопах, як і промову представника козаків, вони вислухали у напруженій тиші.

Євгенія Бош, яка взяла після нього слово, заявила, що жодні вимоги про виведення з міста 15-го полку не можуть бути прийняті, а також ультимативно почала вимагати від нього назвати прізвища тих вінничан, які викликали каральний загін*. Після неї виступив Тарногородський, який ще раз наголосив на необхідності захисту ВРПСД і звинуватив міського комісара Длуголенцького та помічника губернського комісара Самошенка у тому, що саме вони винні у прибутті карателів. Відповідь Длуголенцького заглушив рев натовпу.

---

* Іронія ситуації була в тому що по революційному русі Костіцин і Бош були давніми знайомими, і, навіть, товаришували // Російський центр зберігання та вивчення документів нової історії. — Ф. 71. — Оп. 15. — Спр. 402. — Т. 32. — Арк. 62.

Під час перерви виконком ВРРСД швидко виробив рішення: «Залишити частину гвинтівок під охороною Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, інші же гвинтівки після з'ясування (шляхом) посилення делегації в комітет VII армії необхідності гвинтівок на фронті, то їх відправити, а поки, до з'ясування цієї необхідності, припинити вивіз зброї з Вінниці»²⁵. Проти резолюції висловилися двоє, утрималися — восьмеро. Відчувши ситуацію, Костіцин вирішив, що ліпше буде покинути зібрання. Коли ж йому нагадали про дане ним слово залишатись до кінця пленуму, він, нервово стукнувши кулаком об стіл, вигукнув: «Так що ж, я у вас заарештований?»²⁶.

Присутні на засіданні представники правих есерів, меншовиків, «Бунду», «трудовиків», українських есдеків, народної соціалістичної партії та соціалістичного студентства даремно спробували умовити Раду піти на поступки Костіцину, запропонувавши проект резолюції: «Маючи на увазі, що на даний момент немає жодної небезпеки виступу контрреволюціонерів у місті Вінниці та його околицях, находимо озброєння Вінницької залогои несвоечасним та пропонуємо відібрану без дозволу VII армії зброю повернути негайно і подальшому вивозу зброї, необхідної для фронту, не перешкоджати». Але такий проект набрав лише 11 голосів²⁷. Після цього головуючий Богданов, його товариш Джугелі та секретар Павлюк оголосили про складання повноважень. Їх відставка була прийнята, і прихильники компромісу залишили Народний дім.

Ті ж, хто залишились, майже одноставно (утримались — двоє, за даними Снегова — 4) прийняли запропоновану Бош резолюцію, яка ввібрала всі вимоги ревкому про подальше озброєння Вінницького гарнізону, посилення варті біля збройних складів й інших важливих об'єктів, виведення з міста карателів, призначення нового губерньського комісара. Ті, хто утримались, викликали обурення учасників засідання, які виголошували: «Чому?», «Зрадники». Скориставшись суперечкою, Костіцин по тайки вийшов із зали. Помітивши його відсутність, члени Ради зажадали негайного арешту і зміни всіх комісарів Тимчасового уряду в місті. Всі повноваження з виконання рішень без голосування були передані ревкому. Лунали заклики негайно роззброїти юнкерів та затримати Костіцина, але вирішили не починати протистояння, поки не будуть відомі рішення II З'їзду Рад. Наприкінці засідання головуючий повідомив про вимогу помічника комісара фронту заарештувати Є. Бош. Повстанці в черговий раз відповіли на це гнівним ревом та погрозами. Пленум закрався під спів «Інтернаціоналу»²⁸.

Відразу ж після цього відбулось засідання ревкому, на якому, з огляду на прибуття карального загону, обговорювалось питання про негайний збройний виступ, але, враховуючи те, що у Ради не було гармат, вирішили дочекатись частин розквартированого в селах навколо Жмеринки II гвардійського корпусу, до якого вранці наступного дня на санітарній машині в солдатській шинелі виїхала Є. Бош.

Вийшовши з Народного дому, В. О. Костіцин вирушив на місце розташування 15-го полку, взявши із собою невелику варту та наказ про арешт Зубриліна, але і там йому довелось втечею рятуватись від розправи. Вже під час громадянської війни штабс-капітан Бетлінг розповідав А. Денікіну, що тими днями, згадуючи свою участь у придушенні корнілівського виступу, Костіцин відчайдушно говорив про солдат: «Тепер лише я зрозумів, яка непроглядна темрява та жах панують у цих лавах. Як прав був Денікін!»²⁹.

Внаслідок загострення ситуації в місті обидві сторони — військової частини, вірні Тимчасовому урядові та підконтрольні ВРРСД революційні загони починають готуватись до збройного протистояння з метою остаточного встановлення контролю над Вінницею. Виразник місцевої муніципальної влади — міська Дума вночі 26 жовтня вислала до Костіцина уповноважену делегацію із запевняннями про власну лояльність та пропозиціями підтримки. Складати зброю, незважаючи на чисельну перевагу повстанців, урядовий загін не збирався, розташувавшись укріпленим табором на військовій рампі вокзалу та все ж роззброївши вартових біля зброярень.

25–26 жовтня частини вінницької залози частково розібрали з майстерень зброю. Зробити їм це вдалось завдяки безладу всередині карального загону. Чотири панцерники, що контролювали простір перед складами, у другій половині 25-го числа, невідомо з чийого розпорядження, відійшли³⁰. Проте, з огляду на подальші події, слід зауважити, що зброя дісталась далеко не всім. Найкраще були озброєні кулеметники, які перетягли до своїх казарм у «Мурах» кілька десятків кулеметів, та солдати ЕПК, які перетворили територію насіннєвого заводу в добре укріплений пункт. Ось, наприклад, дані з розписки про передачу зі складу зброї солдатам кулеметної роти: 18 кулеметів «кольт», 8 «максимів», 52 карабіни, 36 тисяч патронів, 3 ящики з гранатами³¹. На руках у солдатів 15-го полку та вояків робітничих загонів зброї було небагато. Гармат у повсталих не було.

Маючи інформацію про підготовку пробільшовицьких частин до збройного виступу та отримуючи постійні телеграми з аналогічним зміс-

том від Костіцина, 26 жовтня командування Південно-Західного фронту вирішило все ж таки втрутитись у ситуацію (хоча і наштотувалося на постійну протидію армійських ревкомів) та наказало вирушити додатково з Бару до Вінниці двом полкам III гвардійської дивізії з дивізіоном артилерії та трьома ескадронами улан під командуванням генерала П. А. Разгільдєєва, а також групі гусар з Літина*, яка на той момент була зайнята придушенням виступу солдат 8-ї роти 43-го запасного полку**.

Побоюючись збільшення кількості своїх противників за рахунок нових з'єднань, 27 жовтня виконком ВРПСД видав відозву до солдатів, які прибули до Вінниці за наказом командування фронту:

«Товариші з частин, які прибули до Вінниці! Третій день громадяни Вінниці та місцевий гарнізон знаходяться в тяжкому напруженому стані. Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів завжди стояла і стоїть, як вартовий, на варті охорони революції, спокою і порядку в гарнізоні та місті. Товариші солдати і козаки, що направляються сюди, запитайте тих, що вас ведуть: задля якої бойової мети вас потурбували і на кого бажають спрямувати вас? Виконавчий комітет Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів як орган, що захищає права солдат і всіх трудящих, запрошує всіх новоприбулих, що з'ясували у свого керівництва мету прибуття, вислати свою делегацію у виконком для спільної роботи»³². Втім, така агітація значного успіху не мала, оскільки відозва безпосередньо до вояків не потрапила і її вирішили розвішати на стовпах та будинках міста. Більш дієвою стала акція із роззброєння представників міщанської міліції Забузького району, які на своїх зборах висловились на підтримку Тимчасового уряду. У відповідь Костіцин наказав привести вірні йому війська у стан бойової готовності.

Очевидці, які не підтримали повстання, не дуже схвально ставились до такого затягування часу, відзначаючи, що «начальник карального загону та присутній при ньому комісар теж не проявляли особливої енергії та ініціативи, засівши на залізничній станції, де захопити весь цей штаб «заколотникам» не складало великої праці, тим більше, що у їх розпорядженні були панцерники»³³.

Обмін прокламаціями продовжився і 27 жовтня, коли у Вінниці стало відомо про переворот у Петрограді та захоплення влади Раднар-

---

* Вочевидь, у наказі мова йшла про підрозділи розформованого 11-го Ізюмського гусарського полку, які ще залишались у Літині.

** З усіх цих частин лише деякі підрозділи 11-го стрілецького Фінляндського полку дісталися Вінниці.

комом. Вранці, під час засідання радних міської Думи, була зачитана телеграма їх колег з Москви, в якій засуджувався більшовицький виступ та містився заклик підтримати Тимчасовий уряд. Вислухавши її, головуючий поставив на повістку дня три питання: 1. «Про ставлення Думи до більшовицького руху»; 2. «Про конкретні заходи, що їх має прийняти Дума у відповідності до вирішення 1-го питання»; 3. «Про ставлення Думи до Центральної Ради» (з повістки вилучене).

Після нервової дискусії фракція Соціалістичного блоку запропонувала наступну резолюцію: «Напередодні Установчих Зборів та здійснення заповітних сподівань народів Росії більшовицькі частини столичних рад р.(обітничих) і с.(олдатських) Депутатів, всупереч волі і голосам Центральної Української Ради та Центрального Виконавч.(ого) Комітету загальноросійських рад і всупереч голосу майже всіх солдатських організацій фронту підіймають прапор збройного повстання проти Тимчасового Революційного Уряду і цим виступом ставлять під загрозу можливість скликання Установчих Зборів, послабляють фронт і відкривають широкий шлях темним силам, які мріють про повернення до старого ладу. Міська Дума, оберігаючи права, довірені їй всенародним голосуванням та будучи представником волі всього вінницького населення, повноваженим органом державної влади у Вінниці, заявляє: «Стоячи на сторожі найперших основ державності та революційного порядку, вона рішуче засуджує захоплення влади, звідки би воно не виходило і буде охороняти нормальний хід життя у місті, щоб попередити небезпеку для Вінниці громадянської війни. Вінницька міська Дума висловлює впевненість, що вона є справжнім виразником настроїв всього населення міста Вінниці. Хай живуть Всенародні Установчі Збори, які мають виявити суверенну волю народів Росії».

Заслухавши пропозиції, Дума відносно більшістю радних (17 — «за», 11 — «проти», 9 — «утримались») прийняла резолюцію з включенням до її тексту фрази: «і всіляко підтримуючи Тимчасовий уряд» та надіслала її по телеграфом Петроградській і Московській Думам, Комітету фронтів, Тимчасовому уряду*, Центральній Раді і в ставку. Проти резолюції голосували українські есдеки та, звісно, присутні в залі більшовики³⁴. З боку «правих» резолюцію, через фразу «суверенну волю народів», не підтримали радні кадети, Хмеліовський та Недельський.

---

* Цікаво, куди?

Далі шляхом голосування був сформований Комітет з охорони міста, до складу якого увійшли П. М. Ренненкампф, І. С. Шварц та А. А. Мутафов. Функція Комітету полягала у сприянні стабілізації ситуації у Вінниці та недопущенні військового протистояння. Але вплив на події міська Дума мала незначний.

Того ж дня члени виконкому Ради, які стояли за примирення з урядовими частинами, зробили останню спробу запобігти кровопролиттю. Зібравшись у неповному складі, виконком ВРРСД 17 голосами «за» при 9 — «проти» та 7 — «утримались» прийняв резолюцію, яка пропонувала Раді «винести постанову про повернення зброї». Присутні на засіданні більшовики (Мороз та Жуков) звинуватили виконком у контрреволюційних діях³⁵.

Втім, формальності більше нікого не цікавили. Звістка про збройне протистояння у Петрограді відразу ж спровокувала обидві сторони до негайних рішучих дій. 27 жовтня в усіх навчальних закладах міста припинились заняття, не працювали підприємства і транспорт, зачиненими залишились двері продуктових магазинів.

У ніч з 27 на 28 жовтня на квартиру до командира 15-го запасного полку полковника Юр'єва явились кільканадцять солдат на чолі із Зубриліним, який в ультимативній формі почав вимагати ключі від скрині з полковою касою. Забравши 15 тисяч карбованців «на потреби революції», Зубрилін став готуватися до збройного протистояння із загоном Костіцина. Проте й серед керівників ревкому не було єдиної думки відносно першочергових заходів із захоплення влади. «Чіткого плану виступу не було, — згадував обстановку тих годин Тарногородський, — були лише спотворені дані з газет про жовтневий переворот у Петрограді»³⁶. Бойові дії розпочали не повстанці. Вранці 28 жовтня за підписом коменданта капітана В. К. Земіта військам був оголошений наказ по гарнізону із зверненням Керенського про боротьбу з більшовиками³⁷, після чого сподівання на мирне вирішення конфлікту були вичерпані.

«Холодна війна» скінчилася о 17 годині 28 жовтня, коли юнкери з 4 панцерниками підійшли до фасаду Народного дому, де вже дві доби майже безперервно проходило засідання Вінницької Ради. У приміщенні увійшов озброєний чоловік і під розписку передав головуючому Жукову (за іншими даними — Тарногородському) конверт з ультиматумом за підписом Костіцина, де вимагалось від керівництва Ради скласти зброю та оголосити про цілковиту капітуляцію. На роздуми давалось

*Діорама «Вінницьке збройне повстання», жовтень 1917 р.
Художники студії Грекова М. І. Ананьєв, І. М. Марченко, П. І. Жигімонт*

Спалений броньовик, листопад 1917 р.

15 хвилин. Не встиг ще Жуков дочитати ультиматум, як почався кулеметний обстріл Народного дому. Люди попадали на підлогу і почали повзти до виходу. «Нам на голову посипалося каміння, штукатурка, скло. Жінки були сильно перелякані», — згадували очевидці³⁸.

Різні джерела по-різному зображують готовність присутніх у приміщенні до бою, але свідки все ж бачили «кулемети, встановлені у відкритих вікнах Народного дому»³⁹. Проте вони не відповіли на обстріл. Єдиними, хто прийшов на допомогу ревкому, була група вартових на горілчаному заводі при підтримці панцерника «гарфорд»* «Забайкалець» з 35-го броневого взводу (інші два, «остини», були на ремонті). Екіпаж машини складався з революційно налаштованих солдатів взводу: Семенова (командир), Туманова (комісар), Кругликова (шофер), Романова (другий шофер), Шевченка (кулеметник), артилеристів Буліна та Відемана, за кермом заднього рульового управління сидів шофер ЕПК Сухов.

Повстанці зайняли позиції в приміщенні пожежної команди та розпочали перестрілку з юнкерами. Але за кілька хвилин все було закінчено. Капітан Ісрафаїл Халіль-Беков, участь якого у бою усіма очевидцями визначалась вкрай високо, особисто сів за кулемет і переніс вогонь бронебійними кулями на «гарфорд», за короткий час вивівши його з ладу⁴⁰. Романов був вбитий відразу⁴¹, Сухов — на виході^{i**}, інші члени екіпажу отримали поранення. Ті, хто залишився у живих, через нижній люк вийшли на площу і під прикриттям диму поповзли до найближчих будинків. Коли спалахнув бензобак, панцерник став схожий на підпалений сірник, у ньому почали вибухати снаряди. Інший панцерник, який, за словами Є. Бош, «налетів на противника і загинув з ним»⁴², належить до розряду легенд, якими обростають всі події такого роду. Після розправи із «Забайкальцем» юнкери побігли заарештовувати тих, хто ще не встиг втекти з Народного дому.

Заарештували 50 осіб, з них — 12 членів ВРПСД, однак жодного більшовика затримати не вдалось. «Пам'ятаю, — згадував Міллер, — я з Тарногородським вискочили через якесь віконце, залишивши свої шапки і пальто в приміщенні. Через брудний Бузький провулок пробрались додому до Тарногородського, де його мати одягла нас в якісь куртки..., і ми пішли»⁴³. Вранці більшість членів ревкому пішки рушили до Жмеринки.

* 3-х дм гармата і 2 кулемети.

** Учасники бою згадували, як Сухов вискочив із палаючого панцерника і почав стріляти в юнкерів з револьвера. Поранений, він повз до найближчого будинку, поки його не добив офіцер.

Розстрілявши Народний дім і розігнавши Раду, панцерники повернули до мосту, де потрапили під масований обстріл кулеметників, що не дало їм змогу подолати барикади. Одна машина була пошкоджена, і загін, виставивши перед мостом вартових, рушив до Кримських казарм, почавши їх обстріл. У цей момент ремонтники ескадри, яких Костіцин вважав нейтральними, атакували козацькі та юнкерські караули на залізничній колії. Не очікуючи цього, юнкери відійшли на кілька кварталів. Отримавши звістку про виступ ЕПК, Костіцин наказав зайняти територію насінневого заводу, проте дві атаки юнкерів і козаків (з боку залізничного вокзалу та семінарії на Тяжیلіві) при підтримці 4 панцерників були відбиті, після чого почався гарматний обстріл майстерень гарматами козацької батареї з території сучасного інструментального заводу. Розлючені повстанці почали закликати до розправи над офіцерами ескадри. Керував обороною бази ЕПК Микола Лупанов.

Після кількох залпів загони повстанців спробували атакувати батарею, але один з них був розсіяний та відступив, інший зустрів двох солдат, які тікали з міста. Вони розповіли про падіння Народного дому та розгін ВРРСД. Все це справило на слухачів гнітюче враження, і більше атаки не повторювались. Як і у попередньому зіткненні повстанцям бракувало офіцерів для організації бою.

О 10 годині вечора ескадра викинула білий прапор і направила до Костіцина для переговорів делегацію. Жінки офіцерів, які жили при ескадрі благали солдатів авіаескадри прийняти мирну пропозицію юнкерів⁴⁴. Близько пів-на-першу 29 жовтня ремонтники розпочали здачу зброї, значна частина їх розбіглась, опорні пости насінневого заводу зайняли панцерники Тимчасового уряду.

Інший загін панцерників, під командуванням капітана Устинова, пройшов вздовж залізничної колії і після короткого бою почав витіснити повстанців з Кримських казарм. 90% солдат 15-го полку розбіглись вже у перші хвилини протистояння, лише близько 200 чоловік з 4-го батальйону на чолі із Зубриліним організовано відступили до поромної переправи на П'ятничанах і переправились до центральної частини міста. Вночі до них приєдналося близько десяти солдат ЕПК, які на чолі з командиром взводу Беловим пройшли крізь Старе Місто і на човнах переправилися через Південний Буг. До самої ночі на Замостві не стихали перестрілки між юнкерськими патрулями і повстанськими групами.

Площа перед Народним домом вранці після бою

Ввечері 28 жовтня М. І. Іорданський передавав помічнику начальника штабу верховного головнокомандуючого В. В. Вирубову отримані ним від В. О. Костіцина відомості: «Сьогодні у нас бойовий день: у Вінниці, де більшовики захопили владу і де зосереджено значну залогу, з 5-ї години дня йде бій. Повітряна ескадра більшовиків здійснила зрадницький напад на вірні революції війська, і відбулось зіткнення між нашими і більшовицькими панцерниками. Більшовицький панцерник знищено. Один з команди згорів, іншого вбито. Наші втрати: 2 юнкерів вбито, декілька поранено, вбито одного солдата*, пошкоджено панцерник. Доблесно керують панцерниками капітани Халинбеков і Устинов. Загальне керівництво належало моему помічнику Костіцину. Темрява припинила бій, завтра завершення. Більшовики почали розбігатись околицями, вжито заходів, щоб вони не пошкодили залізниці і дроти»⁴⁵.

Фраза Іорданського про виступ ЕПК на боці більшовиків, була своєрідно трактована Главковерхом М. Духоніним, який інформував командуючого Західним фронтом генерала П. Балуєва: «Поле бою за-

* Помилка.

лишилося за нами, незважаючи на те, що більшовики бомбардували з аеропланів війська, вірні уряду»⁴⁶.

Того ж вечора помічник губкомісара Степура спромігся надіслати на адресу Міністерства внутрішніх справ Генерального Секретаріату телеграму наступного змісту: «У Вінниці 28 (жовтня) у післяобідню добу почалися криваві сутички урядових військ з більшовицькими. Денно і нічно тріскають кулемети, гарматний бій. У місті окопи. Передмістя Замостя відрізано від міста. Сила покалічених і побитих. Населення невимовно перелякане. Бракує печеного хліба. Немає води, електричності, пошту і телеграф зайнято більшовиками. Зв'язку з повітями немає. Рятуйте трудову людність. Чути, що на Вінницю насуваються юрби солдатів»⁴⁷.

Підтверджує його слова і Приходько, який, згадуючи події кінця жовтня у Вінниці, визначає їх, як «характерні для подій подібного роду: з'являється якийсь місцевий «герой» чи «провідник»... — у місцевому театрі відбуваються демагогічні і хаотичні мітинги, темна солдатня чіпляє до багнетів червоні бинди, десь з'являється червоний прапор і — більшовицьку владу встановлено... Обивательство в цих випадках сидить тихо по хатах і не показується на вулиці. Торгівля припиняється, часто перестає світити електрика і нема води. По но-

Малюнок П. О. Шолудька.

чах, серед темряви, тут і там вибухають постріли і обивателі міцніше причиняють двері... Щодо Вінниці, то уже навіть не пам'ятаю сьогодні, хто з ким воював...»⁴⁸.

Слід зауважити, що Степура і Приходько, завдяки займаним посадам, ще якимось розумілися, що ж коїться. Більшість же громадян доволі смутно уявляли, за що ведеться битва. Ярошинській, наприклад, все це закарбувалося у пам'яті, як спроба прибулих з фронту українських солдатів, «очевидно більшовиків», захистити місто від частин регулярної армії «для себе»⁴⁹. Враження на розгублену панянку, яка виходила за межі квартири лише для обміну чогось на продукти, справило хіба що «дудніння» кулеметів, встановлених між стінами будинків на вузьких вулицях, які змушували тремтіти стіни будинків.

У ніч на 29 жовтня повсталі на чолі із Зубриліним перетворили центральну частину Вінниці на добре укріплений пункт. Миколаївський проспект біля мосту перекрили барикадами і окопами. Поромну переправу контролювало кулеметне відділення, а з дерев'яного мосту, який зв'язував Центральну частину зі Старим Містом, зняли настил. Напроти ринку «Каліча» теж були встановлені укріплення, які захищали Миколаївський проспект з тилу. Повстанці займали опорні позиції в приміщенні «Мурів» та Ізмайлівського шпиталю. Кулемети стояли на балконах, у вікнах верхніх поверхів та на горищах. Діями кулеметників керували прапорщики І. Бродє та М. Ажиппо. У приміщенні телеграфу постійно чергував взвод солдатів, які проглядали всі повідомлення, що приходили до Вінниці. Свій «командний пункт» Зубрилін облаштував на території центрального скверу.

Вранці 29 жовтня у зайнятій військами Тимчасового уряду частині міста відбулись обшуки та арешти. Найактивніші пробільшовицьки налаштовані солдати були посаджені під варту, інші — розпущені; в казармах збиратись їм було заборонено.

Заарештованих під час штурму Народного дому під конвоєм відвели на вокзал і закрили в приміщенні. Також на вокзал під конвоєм відвели солдатів ЕПК, де вишикували в шеренгу. «Коли шикування було закінчено, — згадував один з учасників повстання, — підїхали два панцерники та стали проти шеренги, з панцерника вийшов Костіцин і, скомандувавши «Струнко», почав вимагати видачі бунтівників, попередивши, що, якщо протягом 5 хвилин вони не будуть видані, розстріляють кожного десятого. Тут же Костіцин дав команду кулеметникам зарядити стрічки з патронами в кулемети. Солдати в строю мовчали.

Коли минуло 5 хвилин, Костіцин з лайкою знову звернувся до шеренги і сказав, що дає ще три хвилини і якщо до цього терміну не будуть названі призвідники, він розстріляє кожного п'ятого в строю, наказавши кулеметникам у панцерниках приготуватись. Деякі в шерензі плакали, двоє впали в нестямі, почали називати «бунтівників», головним чином тих, кого не було у шерензі. Заарештувавши декілька осіб, Костіцин розпустив шеренгу, і панцерники від'їхали»⁵⁰. За два дні частину затриманих відвезли потягом до Проскурова, але там відпустили, оскільки Тимчасового уряду, проти якого вони виступали, вже не існувало.

Тим часом, на зайнятій юнкерами аеродром повернулись офіцери ЕПК, які почали розвантажувати вантажівку з бомбами. Для розвідки над центром міста, де продовжували триматись повсталі, вилетів «вуазен» під управлінням підпоручика Гаврилова* та прапорщика Сакова. Трохи покружлявши, льотчики повернулись на аеродром і вирушили до штабу карального загону. Скориставшись відсутністю варти, співчуваючі більшовикам старший унтер-офіцер Я. У. Брігге, молодший унтер-офіцер А. Я. Вейнберг та рядовий І. І. Сілін зламали погребі з пальним, заправили три справних літаки та піднялись у повітря, взявши курс на Гайсин**. Дізнавшись про зрив плану бомбардування, Костіцин заявив, що солдатів «негідників та зрадників» слід розстріляти.

Вранці в неділю 29 жовтня Костіцин видав наказ: «Частинам залоги м. Вінниці. Оголошую, що бунт, який вчинила жменька безвідповідальних осіб проти Тимчасового уряду й революційної демократії, що залив братерською кров'ю вулиці Петрограду, Москви, Києва, Вінниці та інших міст Російської Республіки, сьогодні спільними зусиллями вірного Батьківщині Революційного війська й військових організацій придушено. Спокій і лад у країні, що був порушений безумною спробою викликати анархію й колотнечу, відновлюється.

Зважаючи на те, що цей лад відновлено кров'ю й жертвами справжніх синів Батьківщини, я, військовий комісар Тимчасового уряду, оголошую, що буду нещадно душити всіляку нову спробу бунту, скерованого проти Тимчасового уряду й Республіки, й усіх, хто винен у бунті, підбурюванні чи будь-якому іншому опорі владі, неухильно віддаватиметься під військово-революційній суд.

---

* Гаврилов Олексій Олексійович. Під час громадянської війни — в Добровольчій армії. Кулеметник бронепотягу «Морська батарея № 2» («Адмірал Непенин»). Загинув 14 жовтня 1918 року на станції Базова під Ставрополем у бою з червоними.

** Два літаки здійснили вимушену посадку біля с. Мельниківці (нині — Немирівського р-ну).

Наказую всім начальникам і комітетам військових частин, що знаходяться в м. Вінниці, пильно стежити, щоб ні один солдат з їх частин не ходив по вулиці без документів-посвідки про те, хто вони й чого ходять по вулиці. Наказую всім солдатам м. Вінниці, завжди бути в своїх частинах і не виходити на вулицю без крайньої необхідності, засвідченої командиром і комітетом їх частини. Усю зброю треба негайно віддати представникам законної влади. Усіх, винних у порушенні цієї постанови, буде віддано під революційний суд. Поручика Зубриліна з 15-го запасного полку оголошую зрадником Батьківщини й Революції й наказую приставити його владі. Цей наказ прочитати по всіх частинах і ротах м. Вінниці й оголосити до загального відому»⁵¹.

О 12 годині з лівого берега Бугу по укріпленням більшовиків почався кулеметний і гарматний обстріл, повсталі відповідали з кулеметів. Ось як згадує цей день сторонній спостерігач — Станіслав Стемповський: «Ми спільно сіли їсти обід, коли вхідні двері були висаджені, і солдати внесли кулемет, поставили на столі, а стіл присунули до вікна. Я встиг лише зняти зі столу недопитий компот... Шрапнель сипалася, як град, шелестячи в листі дерев»⁵², — жалівся старий поляк. Населення із жахом чекало, що ж буде далі.

«Патронів було мало, — згадували учасники бою, — продовольства жодного. Зв'язок ні до дідька. Чуток і провокацій про наближення нових антибільшовицьких частин скільки завгодно»⁵³. Бойовий дух повстанців стрімко занепадав.

О 17 годині в приміщенні телефонної станції відбулись переговори між наявними у Вінниці членами ревкому, керівництвом ВРРСД (Прохорцевим і Лайнером) та заступником міського голови М. О. Литвицьким, який щойно зателефонував Костіцину і попросив того припинити на час наради обстріл. Костіцин переговори із повсталими вести відмовився, натомість висунув низку вимог: здача всієї зброї, звільнення пошти і телеграфу, арешт Зубриліна. На роздуми давалось 2 години⁵⁴.

Порадившись, керівники повстанців вирішили за краще підкоритись і телефоном попросили помічника комісара фронту дати час на обхід частин з наказом скласти зброю. Костіцин відповів, що «поручик Зубрилін під страхом найжорстокіших репресій має бути доставлений самими солдатами 15-го запасного полку. Провокатор Тарногородський, пані Бош мають бути заарештовані і передані прокурорському нагляду... Зброю (солдати) мають повернути цілком і негайно... Вінницьку Раду солдатських і робітничих депутатів оголошую розпущене

ною. Члени, які винесли незаконну постанову про контрибуцію місцевих мирних жителів, мають бути передані суду...»⁵⁵.

Я. П. Тимошук

Втративши контроль над ситуацією, поставлений перед фактом повної дезорганізації власних підлеглих, які то мітингували за підкорення Костіцину, то розпочинали хаотичну стрілянину по лівому березі Бугу, і, головне, позбавлений жодних відомостей про рух II корпусу, Зубрилін вимушений був визнати: «З огляду на заяву голови виконавчого комітету Вінницької Ради робітничих і солдатських депутатів про складення з себе повноважень голови і фактично не маючи тієї влади, якій підкорявся, оскільки виконком розпався, не вважаючи себе вправі лише на власну відповідальність виконувати далі програму, вказану комітетом,

я вирішив припинити військові дії 15-го полку, про що, доводячи до Вашого відома, прошу про припинення таких і з Вашого боку до життя заходів і правил роззброєння полку»⁵⁶.

Одержавши через парламентарів заяву Зубриліна, Костіцин поставив вимогу знищити барикади на мостах та вулицях міста, ліквідувати варту біля телефону та телеграфу, поновити безпечний рух всім містом. Крім того, вимагалось здати всю зброю представникам Тимчасового уряду та розформувати 15-й запасний полк. О 19 годині лідери повстанців (крім Зубриліна і Тарногородського) перейшли міст та розпочали переговори з Костіциним, який повторив ультимативну вимогу негайно скласти зброю та вирушити на залізничну станцію, якщо ж цього не буде зроблено, з 8 годин ранку гарматний обстріл розпочнеться знову.

Лише о другій годині ночі 30 жовтня делегація повернулась в оточений центр міста. Зразу ж відбулась остання нарада керівників повстанців, на яку зійшлись секретар більшовицького комітету Борис Фенглер, Ігор Зубрилін, командир червоногвардійців Андрій Юрченко та солдат 15-го полку Яків Тимошук. Після нетривалого обговорення було ухвалено рішення припинити протистояння і «відвести залишки загону на П'ятничани, частково на Старе Місто і в село Зарванці»⁵⁷.

Ситуацію ранку 30 жовтня описував І. Л. Ройзенбурд: «О годині 6 ранку мені по телефону від імені міської управи повідомили про попередження мешканців району, суміжного до «Мурів» на випадок обстрілу, який був намічений на 8 годину. Виходячи з квартири, я чув солдатів, які збирались тікати з Вінниці. О 7-й годині ранку зустрів кур'єра управи, який ніс оголошення в друкарню, що рота здалася, а полк складає зброю»⁵⁸.

З центру міста до Народного дому сходились сотні солдатів, які несли здавати зброю. Але виявилось, що приймати її немає кому. Кинувши під двері будинку гвинтівки, солдати розходилися околицями міста. Переписувати зброю почали Ройзенбурд та Оршанський, але наштотувались на протидію одного з солдатів, який почав вигукувати, що цивільні особи це робити не мають права. Ображені радні Думи залишили порожній Народний дім. Забрати «безпритульні» гвинтівки Костіцин спромігся лише у другій половині дня.

М. М. Єніхов

Ситуація у Вінниці продовжувала викликати занепокоєння у штабі фронту та Ставці Верховного Головнокомандування, які ще сподівались відновити владу Тимчасового уряду в Петрограді, тому потребували свіжих військових сил. 30 жовтня Духонін запитував прямим дротом штаб ПЗФ: «Чи остаточно ліквідовано справу у Вінниці?». Начальник штабу генерал Стогов відповідав, що «поки таких певних донесень немає, але вже передано, що бій закінчився, заколотники тікають, але вірні війська настільки втомлені, що переслідувати не можуть»⁵⁹.

Цього ж дня відбулось засідання міської Думи, на якому з доповіддю про діяльність міської влади під час повстання виступив заступник міського голови М. О. Литвицький. Було вирішено збільшити склад Комітету з охорони міста на 4 особи: відкритим голосуванням обрали Х. А. Кіля, П. В. Журавля, І. Л. Ройзенбурда* та І. І. Сиротенка. Крім того, слідчу комісію з розслідування подій у Вінниці, сформова-

* Відомий та успішний до революції комерсант і адвокат, Розенбурд спробував у 1919 році емігрувати з Одеси, потрапив до рук грабників і повернувся до Вінниці в одній білизні.

Л. Л. Павленко з сім'єю

ну армійським комітетом VII армії (її очолював Соловійов), було поповнено І. Я. Слуцьким, І. С. Олтаржевським та Г. Г. Бойно-Родзевичем. Міська Дума зголосилась взяти на утримання⁶⁵ заарештованих солдатів та поховати за свій рахунок двох загиблих юнкерів⁶⁰. Дума винесла подяку Костіцину «за твердість та відсутність коливань, настільки рідкісне у представників влади в наш час»⁶¹. Всі мітинги та збори були заборонені Костіциним. Єдиним заходом, який дозволили провести керівники житомирського загону, стали похорони загиблих повстанців. Жалобну процесію солдатів супроводжувала козацька сотня.

Влада сформувала 15 загонів для вилучення зброї, які впродовж 31 жовтня — 1 листопада повернули більшу частину гвинтівок на армійські склади, звідки їх забрав Зубрилін. 1 листопада капітан В. К Земіт вступив в обов'язки командира Вінницької залози⁶², наступного

дня його замінив командир 40-го Донського козачого полку — полковник М. М. Єпіхов⁶³, однак командувати не було ким: майже всі солдати 15-го полку залишили місто.

Звістка про подію у Вінниці, прикрашена кривавими подробицями, рознеслась всією країною. Петроградські та московські газети писали про 1500 вбитих та бої за участю авіації. Насправді, кількість вбитих була значно меншою. З боку «червоних» загинули водій ЕПК Сухов, солдат 15-го полку Ковальов і червоногвардієць з фабрики «Ястреб» Павленко, водій «Забайкальця» Романов згорів у броньовику, невідомий кулеметник, не бажаючи здаватися у полон, застрілювався. Близько 10 повсталих були поранені та контужені під час артобстрілу 29 жовтня. «Білі» втратили двох юнкерів (Павла Антонова та Олександра Маркіна)* вбитими і 4 солдатів (Калашникова, Перишкіна, Сіненка, Денисюка) пораненими. З місцевих жителів випадковою кулею у себе вдома на «Єрусалимці» була вбита Хайя Гольфман**. Снарядами були пошкоджені будівлі православного собору та чоловічої гімназії, а також кілька приватних будинків.

За звинуваченнями у військовій зраді та розкраданні з каси 15-го полку 15 тисяч карбованців Вінницьким окружним судом, на вимогу Костіцина, було порушено кримінальну справу, вести яку доручили члену суду В. Веселовському та слідчому з особливо важливих справ Феніну. Формальною підставою для справи був злочин, передбачений ст. 100 Карного Уложення в редакції закону від 4 серпня 1917 року. Слідство тягнулось трохи більше місяця, але допитати жодного з основних обвинувачених не вдалося — Зубрилін спочатку переховувався, а потім із зрозумілих причин ігнорував вимоги суду. Записавши протоколи допитів декількох переляканих обивателів і з'ясувавши збитки, заподіяні гарматним вогнем, у середині грудня слідчі закрили справу, посилаючись на проголошену 19 листопада Центральною Радою амністію щодо всіх протиурядових дій, здійснених до 7 листопада.

* Білий офіцер А.-Х. Р. Шафер, перераховуючи у 1919 році основні події військової служби у власному проханні про відставку, згадує і участь у придушенні більшовицького повстання у Вінниці. Він зазначає, що загін втратив вбитими юнкерів Антонова і Мордкіна [помилково, — так у тексті], яким наказом командуючого Південно-Західним фронтом генерал-лейтенантом М. Г. Володченком було присвоєні звання прапорщиків (очевидно, посмертно) // Державний архів Російської Федерації. — Ф. Р-1339. — Оп. 1. — Спр. 399. — Арк. 19–22.

** С. Стемповський згадує ще про одну вбиту жінку, тіло якої він бачив на вулиці. — С. 88.

Протрималась відновлена влада Тимчасового уряду у Вінниці недовго. Зранку 2 листопада стало відомо, що 40-тисячний II гвардійський корпус, розташований в околицях Жмеринки, під впливом агітації Бош перейшов на бік більшовиків, і, за рішенням корпусної ради, задекларував рухатись на Вінницю, а далі на Бар, Немирів і Київ. Дізнавшись про це, В. О. Костіцин видав останню відозву про приєднання до його загону всіх небайдужих до долі Росії офіцерів і, забравши конфісковану зброю, від'їхав до Бердичева. Там, з огляду на повну поразку Керенського, загін був розпущений. Костіцин, оголошений поза законом, був вимушений переховуватися в Житомирі у генерала Ф. Є. Огороднікова⁶⁴. Згодом він переїхав до Петрограду, повністю визнавши владу більшовиків. До кінця життя колишній помічник комісара фронту стверджував, що боровся не з революцією, а з бунтівниками, які зрадили Батьківщину у важкі часи.

«З Вінниці виведені війська уряду. Становище знову загострюється. В'язниця бунтує. Прошу екстрених розпоряджень командирю 29-го Донського полку (за) моїм запрошенням прийняти участь в охороні міста,»⁶⁵ — телеграфував 2 листопада командирю 5-ї Донської дивізії Степура. Але виявилось, що «29-й полк мені в бойовому відношенні не підпорядковується», — лаконічно розписався у власному безсиллі полковник Фарфолов⁶⁶.

5 листопада до міської управи надійшла телеграма військового комісара Генерального Секретаріату С. Петлюри про те, що ним ведуться переговори з командуванням корпусу, щоб останній залишався у своїх казармах⁶⁷. Переговори мали успіх і II Гвардійський корпус до Вінниці не дійшов. Агітаційного таланту Бош на початку листопада вистачило лише на те, щоб зайнявши Жмеринку, солдати зайнялись звичними мітингами та переобранням керівного складу підрозділів та комітетів.

Кілька наступних днів порядок у Вінниці підтримувала лише сотня міліціонерів. Київські і московські газети надавали суперечливі відомості про події у столиці. Ніхто не знав, який уряд стоїть на вершині влади у країні, і чи жива ще ця країна.

Киевская мысль. — 1917. — 8 нояб.

Цими днями відбудуться похорони вбитих у Вінниці юнкерів. Похорони урочисті, беручи до уваги те, що вбиті у Вінниці юнкери довели свою революційність в дні корнілівського заколоту і загинули, оберігаючи честь, життя і майно громадян.

3 Вінниці учора надійшли відомості про ті події, що стались там останніми днями. 25 жовтня вінницька залога стала домагатись озброєння. 15-му полкові наказано було розформуватись, але він відмовився зробити це до Установчих Зборів. 26-го вся влада у місті перейшла до «Советов», та того ж дня прибув з юнкерами і козаками помічник комісара фронту Костіцин. З його приказу розпочато було обстріл з гармат і самострілів (кулеметів) Народного дому, де містився «Совет солдатських депутатів». З ранку ж було побито багато людей. Народний дім і ще деякі будинки були зруйновані. Юнкери поводитись як погромники.

Військова залога, покинувши казарми, вийшла з міста, щоб уникнути бойовиська на вулицях і позбавити міську людність втрат, та окопалась по другий бік Бугу. Проте це військо було переможене військом Костіцина, у якого було військо далеко більше. В 15-му полку велику силу людей було побито та поранено.

Потім військо Костіцина примусило піддатись солдатів повітряної ескадри та самострільної сотні. Таким чином вінницьку залогу було дощенту розбито, і решта її розбіглась по околицях, хуторах, де містився ще один курінь, і там останніми днями ще відбувалися бійки між ними та броньовими автомобілями Костіцина.

Кажуть, що вибито кілька тисяч вояків та вінницьких городян.

Більшовицьке військо на сусідніх з Вінницею станціях у величезнім числі прагне дістатись до Вінниці і помститись на погромниках, але головний страйковий комітет залізничників Південно-Західного фронту не пускає їх проїхати

Лист до редакції // Нова Рада. — 1917. — 17 лист.

Громадянине редактор! В № 177 газети Вашої від 4 листопада ц.р. в замітці «Події у Вінниці» допущено неймовірне перекручення фактів, при чому діяльність юнкерів трактується як діяльність погромників.

Загальні збори офіцерів та юнкерів II школи підготовки прапорщиків Південно-Західного фронту, ознайомившись зі змістом цієї замітки протестують проти неправдивих нападок на юнкерів і злочинного перекручування фактів, яке має метою нацькувати темні маси на школу, яка налічує в своїх стінах коло 50 % юнкерів-українців.

З метою встановлення правди, збори просять не відмовити надрукувати таке:

1. Юнкерів було викликано після цілої низки анархічних вчинків полка: а) полк не виконав наказу про розформування; б) без всякої потреби полк силоміць захопив 3000 гвинтівок, які належать іншій армії; в) на чолі з верховодом полка — поручиком Зубриліним Рада ухвалила резолюцію про накладання на місцеву людність контрибуції; г) сам поручик Зубрилін самочинно захопив з полкових грошей 15 000 руб. для своїх безконтрольних витрат.

2. Операції проти анархічних виступів полка розпочалися лише після трьохденних безуспішних прохань та умовлянь про мирну ліквідацію всіх незаконних вчинків полка.

3. Перші жертви з'явилися з боку юнкерів; загальні втрати з обох боків виносять коло 15 чоловік, з них 2 убито і 4 поранено з нашого боку.

4. Представники місцевого самоврядування рішуче осудили вчинки полка, і разом з тим ні одного випадку не було помічено не тільки погромних, а і будь-яких насильних вчинків юнкерів проти мешканців або навіть солдатів, котрі не брали збройної участі в бойових сутичках.

5. Після повідомлення фактичного боку вінницьких подій мимохідь виникає запитання: «Де правда, де совість, де честь у вінницького кореспондента Вашої газети, котрий повідомив про «велику силу в кілька тисяч вбитих вояк та вінницьких городян?»

За голову шкільного комітету юнкер (підпис), секретар А. Ягодка.

(Про події у Вінниці ми мали матеріал із засідання Центральної Ради та з Генерального Секретарства. Друкуючи цього листа, думаємо, що для вияснення правдивої картини вінницьких подій потрібні ще й інші свідoctва, більш об'єктивного характеру. Редакція).

«Смерть героя за свободу»⁶⁸

Дело было в 1917 году, когда настала революция в России. После долгих битв на войне шёл к себе на родину 15-й полк. Чтобы попасть на родину, полк должен был пройти через У. Н. Р. Через город Винницу полк прошёл перед вечером, и всё население вышло смотреть, как полк будет проходить, но в это время я узнал, что на станцию Винница прибыл отряд юнкеров. Узнав, что в городе Виннице находится полк, который настроен большевистски, они им предложили сдаться. Полк отказался и послал к пулемётной команде просить, или они им помогут. Они согласились. На утро бой начался, у нас на крыше стоял пулемёт. Когда патроны все вышли, они решили сдаться. Когда

на утро пулемётчик в сопровождении двух юнкеров пришёл сдавать свой пулемёт, он: «но меня вы не возьмёте живым». И когда вышли на улицу, он выхватил револьвер и сказал: «Я вам не отдамся живым, я умру за идею, как подобает коммунисту, а вы холопы буржуазии, которые желают зла народу, будете побеждены пролетариями. Умираю за дело труда, а вы боретесь за свои выгоды». С последними словами он выстрелил себе в голову*.

Сочинение ученика 9 винницкой трудовой школы
Д. Гельтмана, посвящённое утру
воспоминаний о революции 4.11.1922

ЛИТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. ЦДІАК. — Ф. 419. — Спр. 7047-а. — Арк.36; 2. ДАВО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк.2; 3. Тарнопольский Л., Федулкін С. Вказ. пр. — С. 28; 4. ДАВО. — Ф. Р-151. — Оп. 6. — Спр. 2. — Арк. 42; 5. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 128; 6. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк.14; 7. Снегов А. Боевое прошлое.. — С. 60; 8. ЦДІАК. — Ф. 419. — Спр. 7047-а. — Арк. 153; 9. ДАВО. — Ф. 138. — Оп. 2. — Спр. 21. — Арк.3; 10. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 59; 11. Красноленский В. За власть Советов! // Вісти/Известия. — 1921. — 7 нояб.; 12. ЦДІАК. — Ф. 419. — Спр. 7047-а. — Арк.37; 13. ДАВО. — Ф. Д- 55. — Оп. 4. — Спр. 20. — Арк. 9; 14. Канторович Р. Были и небылицы старой Винницы. — Сант-Луис, 1998. — С. 13; 15. ДАВО. — Ф. Д-230. — Оп. 4. — Спр. 6. — Арк. 20; 16. ЦДІАК. — Ф.419. — Спр.7047-а. — Арк.138; 17. Тарнопольский Л., Федулкін С. Вказ. пр. — С.31; 18. ДАВО. — Ф. Р-151. — Оп. 6. — Спр. 5. — Арк. 17; 19. Там само. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 17; 20. ЦДІАК. — Ф. 419. — Спр. 7047-а. — Арк. 57; 21. Жовтневі дні у Вінниці // Архіви України. — 1965. — № 5. — С. 47; 22. ЦДІАК. — Ф. 419. — Спр. 7047-а. — Оп. 24; 23. Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р. — лютий 1918 р.): Документи й матеріали. — Хмельницький, 1957. — С.158; 24. Бош Е. Год борьбы. — К., 1990. — С.108; 25. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 45; 26. Миллер (Бирштейн) И. Из истории Винницкой организации большевиков (1917 год) // Летопись революции. — 1926. — № 3-4. — С.98; 27. ДАВО. — Ф. Р-151. — Оп. 6. — Спр. 2. — Арк. 46; 28. Бош Е. Год борьбы. — К., 1990. — С.108; 29. Деникин А. И. Очерки русской смуты. Крах власти и армии, февраль-сентябрь 1917. — М., 1991.— С. 455; 30. ЦДІАК. — Ф. 419. — Спр. 7047-а. — Арк. 57 (зв.); 31. Там само. — Арк. 61; 32. ЦДІАК. — Ф. 419. — Спр. 7047-а. — Арк. 41; 33. Фінне К. Вказ.пр. — С. 131; 34. ДАВО. — Ф. Д-262. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 339 (зв.)-340; 35. Там само. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 18 (зв.); 36. Тарногородский Н. Памяти погибших за власть советов в Виннице // Вісті. — 1920. — 7 лист.; 37. ДАВО. — Ф. 776. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 2; 38. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 17. — Арк. 2; 39. Вітрук А. О. В ті грудневі дні // Комсомольське плем'я. — 1981. — 22 жовт.; 40. Фінне К. Вказ.пр. — С. 131; 41. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 17. — Арк. 2; 42. Бош Е. Год борьбы. — К., 1990. — С. 109; 43. Миллер И. Вказ. пр. — С. 99; 44. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 21. — Арк. 4; 45. Октябрьский пере-

* Ось ще один зразок міфотворчості. А лише п'ять років пройшло...

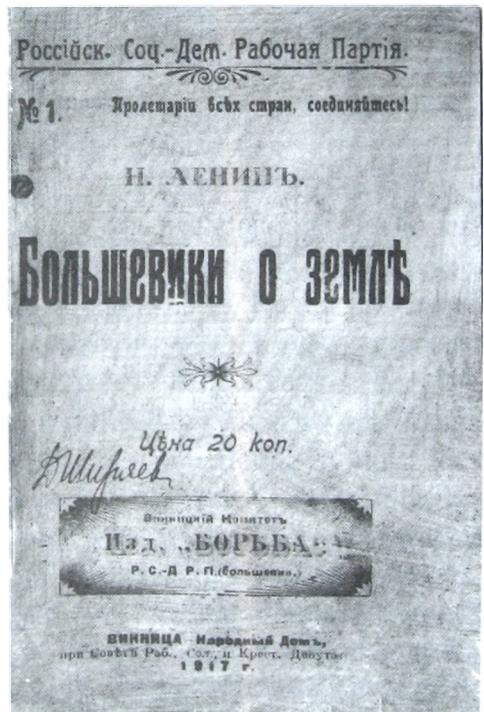
ворот и Ставка // Красный архив. — 1925. — № 1 (8). — С. 155; 46. Там само. — С. 166; 47. ЦДАВОУ. — Ф. 628. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 33; 48. Приходько В. Під сонцем Поділля. Частина друга: Подільська земська губернська управа. — (Машинопис). — Н.-Й., 1966. — Зош. № 2. — С. 96; 49. Jaroszynska L. R. Ett Mineskrit Arr. Revolutionstider i Ukraina. — Stockholm, 1925. — S. 73; 50. Воспоминания И. И. Силина о революционных событиях 1917 года. — (Машинопись). — С. 12; 51. Тарнопольский Л., Фецулкін С. Жовтень на Вінниччині. — Вінниця, 1927. — С. 33; 52. Stempowski St. Z Pamięnika // Zeszyty historyczne. — 1973. — Z. 24. — T. 230. — S. 89; 53. Ракитов Г. Поддержали // Вісти/Известия. — 1921. — 7 нояб.; 54. ЦДІАК. — Ф. 419. — Спр. 7047-а. — Арк. 171; 55. Там само. — Арк. 85; 56. Там само. — Арк. 44; 57. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 21. — Арк. 5; 58. ЦДІАК. — Ф. 419. — Спр. 7047-а. — Арк. 161; 59. Октябрьський переворот и Ставка // Красный архив. — 1925. — № 2 (9). — С. 163; 60. ДАВО. — Ф. Д-262. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 345; 61. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 141; 62. ДАВО. — Ф. Д-554. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 12; 63. Центральный государственный военно-исторический архив Российской Федерации. — Ф. 2067. — Оп. 1. — Д. 47. — Л. 111; 64. Российский центр сохранения и изучения документов новейшей истории. — Ф. 71. — Оп. 15. — Д. 402. — Т. 2. — Арк. 214; 65. ЦДАВОУ. — Ф. 628. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 7; 66. Там само. — Арк. 13; 67. ДАВО. — Ф. 230. — Оп. 4. — Спр. 6. — Арк. 37; 68. ДАВО. — Ф. 254. — Оп. 1. — Спр. 706. — Арк. 73

ВІННИЦЯ ПІД КОНТРОЛЕМ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

4 листопада до Вінниці повернулися члени ревкому та президія ВРРСД, а з-під варті випустили затриманих під час протистояння з каральним загоном. Близько тижня, з огляду на циркулюючі телеграми про перехід влади до ленінського Раднаркому, більшовики вважали себе переможцями, хоча жодної конкретної спроби встановити одноосібне панування у місті не вчинили. Вже у 1950-х роках Олексій Снегов визнавав, що більшовицька організація була сильно «обезкровлена» поразкою у жовтневому повстанні. Головна її опора — солдати 15-го полку розбрелись околицями, зброю зі складів вивіз Костіцин. «По суті, жодної залоги у Вінниці не стало»¹. Півсотні членів РСДРП(б) та співчуваючі їм просто не знали, що робити.

З іншого боку, каральних дій по відношенню до ініціаторів збройного виступу ані міська, ані військова влада також не ініціювали, розгубившись перед фактом формування нового центрального уряду. І хоча незадоволення поваленням Тимчасового уряду, який для багатьох був Тимчасовим революційним урядом, висловлювалось часто, декрети та обіжники Ради Народних Комісарів декілька днів вважались обов'язковими для виконання. На початку листопада у Вінницькій міській друкарні коштом міського бюджету виготовили 3 тисячі примірників «Декретів про землю», стільки ж «Декретів про мир» та звернень «Робітникам, солдатам і селянам», тексти яких привіз із собою з Петрограду І. Яковлев.

6 листопада, вийшовши з підпілля, керманічі жовтневих подій зібрали у Народному домі «віче», на якому обрали «комісара при губернському комісарі» (Б. Фенглера) та «начальника залоги-військового комісара» (І. Зубриліна). Наступного дня Зубрилін своїм наказом при-

Брошура Леніна
«Большевики о земле»

Мітинг у листопаді 1917 року

значив прапорщика Кузьменка комендантом Вінниці². Про ефективність їхньої роботи повідомляв у Генеральний секретаріат Г. К. Степура: «Новоявлений контролер людина балакуча, неосвічена, заважає працювати. При зазначених обставинах довго не пропрацюю»³. «Солдати-українці обурені цим наскоком більшовиків., — писав у відкритому листі подільський губернський комісар. — Заявляю, що при таких обставинах служити не можу і покину посаду. Гине та дорога справа, котру я почав налагоджувати»⁴.

Але ресурсів для утримання влади у прихильників радянської влади поки що не було. Більш дієвими стали спроби перейняти на себе функції вищої влади в Україні взагалі, і у Вінниці зокрема, представницького до цього моменту органу — Центральної Ради. Ще 31 жовтня Дума та помічник губернського комісара отримали телеграми Генерального Секретаріату про боротьбу зі спробами підтримати Петроградське повстання. А на початку листопада його ж відозву про поширення влади Центральної Ради на всі українські губернії. 4 числа Крайовий комітет з охорони революції і порядку, створений при виконкомі губернської РГО, припинив свою діяльність і передав повноваження Генеральному Секретаріату.

7 листопада до усіх адміністративних установ за підписом Г. Степури поступив обіжник про необхідність спілкування на роботі українською мовою, розміщення на видних місцях портретів Шевченка та співпрацю з «Просвітою»⁵. Відповідаючи на місцеві запити, чи слід виконувати розпорядження Костіцина від 29 жовтня про введення військового стану, Степура зазначав: «Зараз верховною владою на Україні є Центральна Рада і її орган Генеральний Секретаріат, які можуть видавати чи скасовувати ті чи інші закони і постанови»⁶. А на лист Вінницького повітового комісару від 8 листопада про ставлення до «Декретів» Раднаркому Степура відповів, що «Декрети, не стверджені Центральною Радою, — нелегальщина, або прокламації, якої ні ширити, ні виконувати без дозволу Генерального секретаріату не маєте права як повітовий комісар»⁷.

Степура Григорій Калістратович (1881–1944). Народився у с. Жванець на Поділлі. Навчався у Харківському ветеринарному інституті та на юридичному факультеті Варшавського університету. З 1912 року працював у Кам'янці-Подільському присяжним повіреним, адвокатом та мировим суддею, брав активну участь в українському русі. Після Лютневої революції — начальник міліції Кам'янець-Подільського повіту, з 14 вересня — помічник губернського комісара Поділля з місцем перебування у Вінниці. З 9 листопада — виконуючий обов'язки, а з 2 грудня — губернський комісар Подільської губернії. Учасник антигетьманського повстання, займав різні посади при всіх урядах УНР та Директорії, перебував з українським військом під час його відступу за р. Збруч. У 1923–1939 роках жив у Луцьку, працюючи адвокатом та займаючись громадською діяльністю. Заарештований НКВС, Г. К. Степура помер у 1944 році на засланні в м. Ургенч (Узбекистан).

Література: Лозовий В. С. Григорій Степура — політичний та громадський діяч Поділля в добу революції // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Сер. Іст. науки. — Т. 6(8). — Кам'янець-Подільський, 2001.

6 листопада владу ЦР визнано керівництво Південно-Західного фронту. Наступного дня Комітет з охорони міста делегував Литвицького, Длуголенцького та Шварца до штабу українізованої частини для отримання інформації, а фактично з проханням про захист від збільшовизованих частин II гвардійського корпусу⁸. Того ж 7 листопада міський голова Микола Литвицький надіслав до Генерального Секретаріату УНР телеграму наступного змісту: «Прошу повідомити, чи призначено комісара ЦР для м. Вінниці та яке відношення до більшовиків. У Вінниці панують більшо-

вики, загрожуючи арештувати міського голову і міського та губернського комісарів. Більшовики спираються на II гвардійський корпус, що стоїть у Жмеринці»⁹.

Визнаючи верховенство Центральної Ради, 8 листопада було оголошено резолюцію комітетів соціалістичних партій (крім РСДРП(б), представлених у міській Думі: «Беручи до уваги, 1) що в теперішній час єдиною владою на Україні є Українська Центральна Рада та її виконавчий орган — Генеральний Секретаріат, який спирається у своїй діяльності на міські громадські управління, земства і всю революційну демократію; 2) що єдиними органами, які займаються справами міського життя є обрані на основі найдемократичнішого закону Міські Думи й Управи, в сферу діяльності яких втручання будь-яких інших організацій, і зокрема РПСД, цілком неприпустимо; 3) що тим більше не припустимий контроль над Міською Управою з боку РПСД і передачі останній яких-небудь функцій з боку міста; 4) але що однак цілком бажаним є погодження діяльності Ради, яка спирається на трудящі маси і об'єднує у своєму складі представників всіх соціалістичних партій, з Міським Громадським Управлінням.

Вінницька Міська Дума знаходить, що Управа не може залишити жодної прийнятої нею, як виконавчим органом Думи, функції, зокрема охорони міста. Що ж стосується контролю в роботі з боку РПСД то, в питаннях, пов'язаних з діяльністю РПСД проти такого контролю не може бути жодних заперечень при одній лише умові, коли виконавчий комітет РПСД буде виразником волі всієї революційної демократії, а не окремої частини її, тобто коли у виконкомі будуть представлені всі соціалістичні партії»¹⁰.

Однозначну підтримку Раднарком здобув лише у робітничих колах. 9 листопада на майдані біля Народного дому відбулось перепоховання загиблих під час жовтневих боїв, яке переросло в масову маніфестацію під більшовицькими гаслами. На могилі повстанців був встановлений пам'ятник* із червоною зіркою і написом: «Спите, орлы боевые». 11 листопада усіх, хто відзначився у боях 28 та 29 жовтня, Зубрилін запропонував подати до нагороди¹¹. Цими діями головування поручика у Вінниці вичерпалось. 14 листопада згідно з рішенням Українського Генерального Військового Комітету (УГВК) обов'язки начальника гарнізону прийняв полковник Сулієв¹². Опору Зубрилін не чинив, адже впродовж останніх двох тижнів розстановка сил у Вінниці суттєво змінилася.

---

* Приблизно в центрі нинішньої площі Жовтневої революції перед готелем «Південний Буг». Пам'ятник простояв до II світової війни.

До міста було введено підрозділи 612-го Чердинського (8-го гайдамацького) полку Українського (34-го стрілецького) корпусу генерала Скоропадського під командуванням полковника І. Порохівського. Ще раніше, 9 листопада в приміщенні «Просвіти» пройшли загальні збори Української ради депутатів військ Вінницького гарнізону, на яких оголосили список солдатів, що закінчили інструкторські курси і відряджалися Губернською Радою до повітів губернії. Делегати зборів впродовж декількох днів провели перевибори до солдатських комітетів та обрали нових представників від українізованих частин. До ВРРСД було кооптовано представників українських та єврейських національних партій, що з боку лідерів українства у Вінниці пояснювалося ототожненням гасел «владу Радам» і «владу Центральній Раді».

«Як і більшість партійних організацій України, — визнавав Снегов, — ми недооцінювали, точніше, ігнорували національне питання.

Воно вважалось питанням несуттєвим, дозвільним, яким не треба й займатись... Ми дорого поплачували за ігнорування національного питання,... більшовицька організація прогавила консолідацію сил української націоналістичної контрреволюції»¹³. Внаслідок цього, «перша ж, скликана після цих подій (повстання. — Авт.) Рада робітничих і солдатських депутатів виявилася як би підміненою й була дезорганізована прибулими представниками гайдамацьких частин на чолі із Дудичем, Литвицьким, Остриницею (помилково, насправді — Щирицею. — Авт.) та іншими»¹⁴.

Похорони Л. Л. Павленка

Перепоховання загиблих повстанців

Могила загиблих під час жовтневого виступу

Збиті з пантелику більшовики змогли протиставити такій тактиці хіба що фактичне розділення ВРПСД на солдатську (де домінували прихильники ЦР) і робітничу (більшовицьку) секції. До кінця грудня пленум Ради не скликався, а 2 самостійні виконкоми не провели жодного спільного засідання.

Нарешті, 12 листопада, на запит Степури — кому ж мають присягати земські та губернські установи — Генеральний Секретаріат офіційно повідомив, що віднині такою владою є Українська Народна Республіка¹⁵. Відповідно 14 листопада за підписом В. Винниченка з'явилась довгоочікувана телеграма про підпорядкування губернських і повітових комісарів виключно Генеральному Секретаріату. Наступного дня «Подільська воля» оприлюднила III Універсал та список кандидатів від об'єднаного блоку УСДРП, УПСР та «Селянської Спілки» до Загальноросійських Установчих Зборів по Подільській губернії.

Поставлені перед вибором визнання влади Раднаркому або підпорядкування Центральній Раді лідери політичних та громадських організацій міста, не вагаючись, обрали останній варіант. Діячі українських організацій, зі свого боку, теж бажали опертися на легітимно обрані органи місцевого самоврядування, що підсилювало би державницькі претензії нової влади.

17 листопада в приміщенні міського театру відкрилися урочисті збори з нагоди проголошення утворення Української Народної Республіки. Всім виступаючим пропонувалось оголосити з цього приводу декларації. Головуючі Слуцький, Маркович та Дудич у вітальному дусі відізнались про цю подію, чим створили загальний настрій, хоча звучали і більш обережні промови.

Х. А. Кіль (Об'єднана єврейська соціалістична робітнича партія): «Нині, коли, після всіх великих потрясінь, які пережила країна, і збільшення всезнищуючої анархії революційні сили України, у намаганні огородити Україну від загального розвалу та катастрофи, взяли в свої руки владу та опублікували Третій Універсал, ми впевнюємось, що наші спільні зусилля не були даремними... Універсал Української Центральної Ради звільнив не один український народ, він усьому світові підтвердив, що ідеал національного звільнення — не пуста мрія. Український народ, звільнивши себе, звільнив і всі народи, які живуть на Україні. І тому ми з повною впевненістю і з чистим серцем визнаємо Універсал і вітаємо його від імені нашої партії і від імені єврейських робітників і єврейських широких народних мас, які деле-

ПОДІЛЬСЬКА ВОЛЯ

часопис соціально-політична та кооперативно-економічна.

Виходить два рази на тиждень.

Видає Товариство „Воля“

Адреса редакції: Вінниця, Миколаївський пр. 70.

Умови передавати: за місяць і карб.

15 листопада 1917 рр

В зв'язку з подіями останніх днів і повною розрухою в Державі неможливо було наладити підготовку виборів, в Російській Установі Збори і через те виборчі мажоритарії скріяв, відложені. У нас на Поділлі через брак паперу і неможливість надрукувати до 12 листопада списки кандидатів вложеною Окружною Комісією на 3 грудня (скасовано) 1917 г.

Нехай живе Українська народна республіка в Російській федерації респуб.

Універсал Української Центральної Ради.

Народе Українській і всі народи України!

Тяжка і трудна година влада на мало республіки Російської. На віночі в столиці іде міжусобна і парти боротьба. Центральною правителством нема і до держави ширить ся безладність, безада і руїна. Нинішній край так само і небезпечний, як і владі, дужої, єдиної, народної—Україна теж може впасти в водно усобиці, рівні, занепаду. Народе українській. Ти, разом з різними народами України, постави нас берегти права, здобути боротьбою, творити лад і буцувати в житті на нашій землі. І ми, українська Центральна Рада, глибоко мери, во ім'я творення ладу в нашій країні, по ім'я рятівання всієї землі, оповіщаємо;

Данині України стає Українською народною Республікою.

Не одляючись від республіки Російської і, зберігаючи єдиність її, твердо ставимо на нашій землі, з усіма силами, всіма силами всієї землі, щоб усія республіка Російська лад федеративний і пильних воля.

До Установчих Зборів України впасти творити лад на землях наших, давати закони і правити на землі нашій. Українській Центральної Ради, і нашою правительством—Центральному Секретаріату Українському.

Милости силу і владу на різній

Іщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української народної республіки, що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлено по згоді організованої воли народів.

Всіх же громадян цих земель оповіщаємо:

Одними на території Української народної республіки існуюче право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяївства сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабіцетські та церковні землі касується.

Призначаючи, що землі ті єсть власність всього трудового народу, і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по Земельних Справах негайно виробити закон про те, як порякувати земельним комітатам, обраним народами, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській народній республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території народної республіки України з сього дня установляється по всіх підприємствах вісім годин праці

Секретарству Праці від разом з представництвом землі, встановити дери тродю над продукцією і пильнующи інтересів, як так і цілої Росії.

Червогий рік на фронті крові й гинуть марио народів світу. Волею і пильності республіки ми, Центральна Рада, ставе на тому, щоб мир було до як найширше. Для те вимо рішучих заходів, Центральне Правителство ти і спільничі і ворогі розпочати мирні перегови.

Так само будемо доати мирному конгресі прав українського в Росії і по не було в замирненю. Але до миру кожен громадянин України, разом нами усіх народів Російської республіки, повинні тротити своїх позицій, як на фронті в глуду.

Останніми часами всія революцій було затреномо кою карою на смерті. Ои

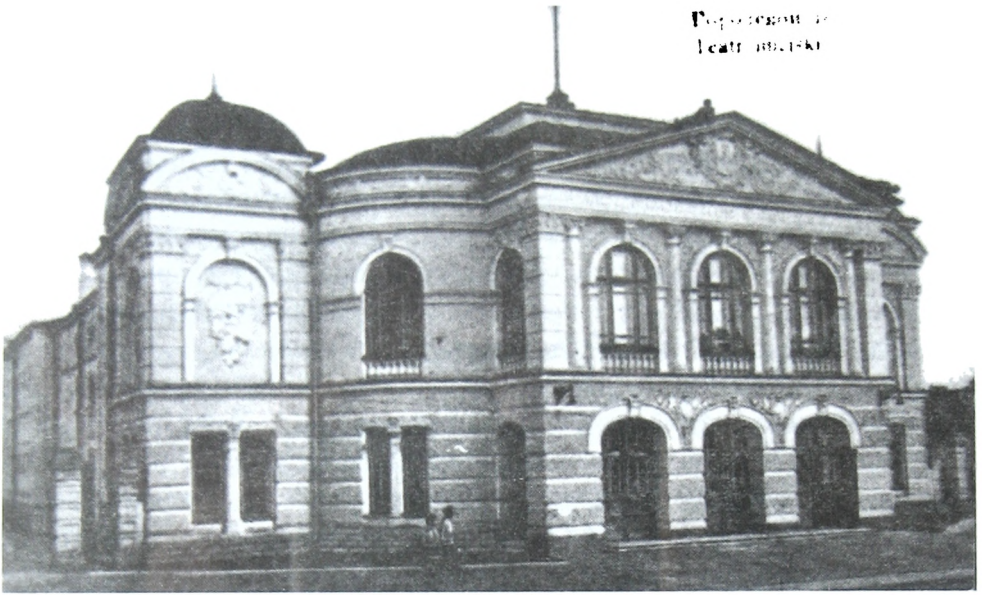
Одними на землі республіки смертя нара насу

Всім учамненям і затр політичні виступи, зробле дин, як уне засудженням, засудженням, а також і та до відповідальності не в дається повна амністія. Г

Сторінка «Подільської волі»

гували нас у Думу». Однак Кіль наголосив, що «автономія України має бути тісно зв'язана з долею всієї Російської федеративної республіки».

А. А. Мутафов (РСДРП (м)): «Ми вітаємо народ, який несе вперед свій прапор. Але разом з тим ми вважаємо, що він сам має визначити форму власного національного устрою, будучи частиною великої Росії. Крім того, і Загальноросійські Установчі Збори не можуть бути поставлені перед наявним фактом, тому за ним, спільно з українським народом, залишається вирішальне слово в улаштуванні нашої держави, в інтересах усіх націй і тих частин, які мають право претендувати на самостійний розвиток,

Міський театр

не відділяючись від Росії... Враховуючи політичні умови моменту, перед обличчям навислої над Російською державою небезпеки, усвідомлюючи відповідальність перед Революцією, робітничим класом і всіма трудящими масами, — ми будемо виходити, у власному теперішньому ставленні до виниклої нової форми Українського державного ладу, як до факту, викликаного особливою політичною ситуацією».

І. М. Хаїмсон («Цейре-Ціон»): «Ми, сіоністи, віримо, що віднині не залізні обручі гноблення й насилля будуть мертвою петлею стягувати народи, які населяють Росію, а братній союз рівноцінних і повноправних націй завершить та закріпить великі завоювання Російської Революції. В дружному союзі з вільним українським народом і з іншими народами, які населяють територію України, вільно розвиваючи свої культурно-національні цінності, буде жити єврейська нація під захистом національно-персональної автономії».

П. М. Ренненкамф (Партія Народної Свободи): «Визнаючи, що Українська Центральна Рада і Генеральний Секретаріат є вищими органами місцевої і адміністративної влади в краї і беручи до уваги: 1) що Мала Рада своїми постановами узурпувала права не лише Російських Установчих Зборів, але й тих Установчих Зборів, які вона сама вважає необхідним скликати на Україні, і 2) що оголошенням про знищення права власності

на землю вноситься анархія і розлад в сільське господарство і пов'язану з ним промисловість в краї, — фракція Партії Народної Свободи знаходить, що Універсал, який виходить не від правомочного органа, до прийняття Російськими Установчими Зборами не може бути визнаний актом державного значення, що має обов'язкову силу».

М. Г. Лучанський (Єврейська національно-демократична фракція): «... ми, сини нації, яка винесла на своїх плечах весь тягар колишнього царату, сердечно вітаємо відродження українського народу, актом проголошення Української Народної Республіки... Хай живе Українська Народна Республіка! Хай живе Російська Федеративна Республіка!» .

І. І. Хмелівський (позапартійна група): «Вінницька міська Дума вітає намагання братського українського народу до створення життєздатних форм та умов державно-політичного буття... По відношенню до Універсалу, який оприлюднила Центральна Рада, Дума вважає, що актами державного значення можуть бути визнані лише ті акти, які правомірно виражають колективну волю всього населення, не вступаючи у протиріччя з нормами міжнародного права, а також з ідеалами та поняттями цивілізованих народів світу».

В. М. Сведерський (польське коло): «... поляки, будучи споконвічними громадянами України, ставляться найприхильнішим чином до справедливих устремлінь братнього народу до самовизначення і щиро вітають сходячу зорю незалежного політичного життя Української Демократичної Республіки. Але разом з тим дуже жалкують, що соціальні реформи, проголошені Українською Радою, згубні взагалі для відродження України і несуть широку анархію, небезпечну для всього населення України і її майбутнього. Тому в ім'я блага народу ми змушені протестувати проти цієї частини Універсалу Української Центральної Ради...».

Б. Я. Черняк (есери): «Російські соціалісти-революціонери перші зі старих партій підняли прапор федерації. Думська фракція соціалістів-революціонерів вітає Універсал, який проголосив Українську Республіку (частину) федеративної Російської Республіки. Проголошення Універсалу нам дорого тим, що кращі заповіді соціалістів-революціонерів про скасування приватної власності на землю, 8-годинного робочого дня знаходять у ньому (Універсалі) втілення повне і часткове».

О. К. Радош (Соціалістична польська партія): «Польська соціалістична партія радо вітає Універсал Генерального Секретаріату Української Ради, як акт, що підтверджує права українського народу на самостійне державне життя, у єднанні з Російською Республікою, на

основах союзу вільних з вільними... Соціальні реформи, проголошені Універсалом, забезпечують покращення економічного побуту трудовому люду, як українському, так і інших національностей, які населяють Україну, і у недалекому майбутньому дадуть блискучі результати. Ми впевнені, що Українська Народна Республіка пишно розквітне, а прокидаючись від столітнього сну неволі серед небувалого кривавого розбрату, вона силою народного ентузіазму покличе всі народи на братній мир. Хай живе Українська Федеративна Республіка!».

Виключно категоричні зауваження пролунали лише від Тарногородського, який зазначив, що вищою владою на Україні має бути Крайова Рада робітників, солдатів і селян, а тому Центральна Рада не є виразником революційної демократії і її необхідно переобрати.

Після оголошення декларацій, Литвицький, Маркович і Слуцький під вигуки «Слава!» ще раз виголосили здравниці УНР та вільній Росії і під звуки мелодій «Ще не вмерла Україна» та «Марсельеза» закрили збори.

Перейшовши з театру до Білого залу Думи, радні вислухали два проекти резолюцій, представлені від міської Управи, українських партій, радних хуторян, єврейських соціалістів і трудовиків М. О. Литвицьким та від РСДРП(м) І. Я. Слуцьким. Перший проект гласив: «Заслухавши III Універсал Української Центральної Ради і декларації всіх фракцій Думи з приводу цього Універсалу, Вінницька міська дума постановила: визнати верховною владою Української Народної Республіки Українську Центральну Раду і Генеральний Секретаріат, які покликані охороняти на українській території права всіх народів, які її населяють на основах, проголошених цим Універсалом, і в своїй діяльності підпорядковуватись всім розпорядженням цієї влади».

У другому проекті містилася пропозиція прийняти наступну резолюцію: «Заслухавши 3-й Універсал Центральної Ради і визнаючи: 1) що питання про державний устрій України, особливо з огляду його зв'язку з устроєм держави в цілому, — має бути вирішений Загальноросійськими і Українськими Установчими Зборами, 2) що включення губерній, не передбачених угодою Ради з Тимчасовим Урядом, є порушенням цієї угоди і суперечить демократичним принципам, т. я. лише плебісцит міг би вирішити таку суперечку, 3) що тому на губернії і місцевості, які відмовляються увійти до складу Української Республіки, не повинно бути здійснено жодного тиску і 4) що тим не менш перед обличчям навислої над Росією небезпеки, в інтересах збереження єдиного демократичного фронту, необхідно рахуватись з проголошенням Української Республіки, як із фактом, і узгоджувати

свою діяльність з новою формою державного устрою, що однак не має позбавити Загальноросійських та Українських Установчих Зборів прав розглянути це питання в усій його повноті, — Вінницька міська дума визнає Центральну Раду і Генеральний Секретаріат законними органами вищої влади на Україні і доручає міській управі керуватись їх указами».

Перед голосуванням було заслухано заяву Тарногородського: «Вважаючи єдиною владою, яка відповідає революційним трудящим масам всієї Росії та України, — владу Р. Р. С. і С. Д., фракція більшовиків визнає верховною владою на Україні Центральну Раду, складену на Загальноукраїнському з'їзді Р. Р. С. і С. Д. і створений ним виконавчий орган. Влада на місцях має належати Р. Р. С. і С. Д., які живуть у даній місцевості. Усі реформи в галузях соціальної, національної та деяких інших, що їх проголосив Універсал Центральної Української Ради від 7 листопада ц.р., незважаючи на їх неповноту, фракція більшовиків вітає, але підкреслює, що справжнє втілення їх у життя можливо лише тоді, коли влада законодавча та виконавча на Україні буде зорганізована на вищевказаних принципах, тобто коли лише самі робітники, солдати і селяни, які живуть на Україні будуть керувати життям країни»¹⁶.

Голосуванням 29 проти 6 при 11 тих, що утрималися, було прийнято резолюцію, яку вніс Литвицький.

З нагоди III Універсалу українськими партіями міської Думи, Подільською Губернською Радою та військовою секцією ВРПСД було погоджено провести 21 листопада у Вінниці урочисту маніфестацію, до якої вони закликали приєднатися широкі кола населення. Але слабкий вплив зазначених організацій проявився вже наступного дня (18 листопада), коли за ініціативою Центрального бюро профспілок відбулася конференція представників фабзавкомів і профспілок Вінниці. Обговоривши можливість участі у зазначених заходах делегати винесли резолюцію: «Беручи до уваги, що склад української Центральної Ради не відповідає волі трудового народу, оскільки вона не обиралася, й Універсал, виданий нею, нічого нового трудовому народу не дає, Вінницька міська конференція представників фабричних, заводських комітетів і професійних спілок не вважає за потрібне приєднуватись до свята 21 листопада і повністю ігнорує цю маніфестацію»¹⁷. Натомість, було вирішено влаштувати самостійний мітинг на підтримку Радянської влади.

У зазначений день відбулися обидві маніфестації. Українська — у театрі та центрі міста, з молебнем, національними прапорами, промовама про значення Універсалу та Українську Народну Республіку¹⁸.

2-тисячна робітнича — під гаслами «Хай живе влада Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів в Росії і на Україні!» — перед Народним домом¹⁹.

Таким чином, наприкінці листопада — у грудні 1917 року формально влада у Вінниці належала Центральній Раді, і здійснювалась через губерньського комісара та міську Думу, яка з окремих питань, тісно співпрацювала з Подільською Українською губерньською радою та секціями ВРПСД, без жодного контролю з їх боку. 28 листопада вітальну телеграму, із запевненнями у повній підтримці, на адресу Центральної Ради надіслало повітове земське зібрання²⁰. Водночас, фабричні комітети та робітничі профспілки, не виявляючи відкритих претензій владі, вороже ставилися до її спроб стати єдиним у Вінниці виразником інтересів всіх класів та національностей.

Рівень підтримки Раднаркому та більшовицької політики населенням міста з'ясувався під час виборів до Загальноросійських Установчих зборів (26–29 листопада). З 17 994 виборців-вінничан, чії бюлетені були визнані дійсними, 5 402 (30,0%) проголосували за список РСДРП(б), 3 298 (18,3%) — за УСДРП, УПСР та «Селянської спілки», 1 420 (7,9%) — за кадетів, 882 (5,0%) — за есерів, 500 (2,8%) — за РСДРП(м), 6 492 (36,0%) — за списки інших партій (насамперед єврейських блоків). З 3 733 вояків гарнізону 2 344 (62,8%) надали перевагу більшовикам, 690 (18,5%) — українському соціалістичному списку, 320 (8,6%) — есерам, 379 (10,1%) — іншим партіям; меншовики та кадети не отримали жодного голосу. Здавалося, що симпатії гарнізону на боці Радянської влади, але слід врахувати, що наведені цифри не відображають голосів вояків гайдамацьких частин, чії дані йшли по дільницях ПЗФ. У цілому ж у Подільській губернії переконливу більшість здобув блок УСДРП, УПСР та «Селянської спілки», який провів до Установчих зборів 15 своїх представників, у тому числі В. Мачушенка, М. Литвицького та В. Дудича.

Відносна перевага сил була на боці Центральної Ради. Гайдамацький полк та українізована рота 15-го полку залишилися у місті єдиними дієздатними збройними формуваннями. Офіцери ЕПК, на чолі зі штабс-капітаном Я. Н. Шаровим, визнали верховенство Українського фронту, утвореного внаслідок об'єднання Південно-Західного та Румунського фронтів згідно з рішенням Генерального Секретаріату. У П'ятничанському маєтку Грохольського формувався польський легіон, чисельністю до 1000 осіб, вояки якого також не виявляли особливих симпатій до більшовиків.

Впродовж листопада спочатку повільно, а з 30 листопада — масово відбувалась демобілізація залишків 15-го полку та кулеметної роти; зі складу інших частин було виведено всіх неукраїнських солдатів. У 20-х числах місяця з міста та повіту на Дон вирушили 40-й та 29-й Донські козачі полки. Але «дебільшовизація» гарнізону не зняла революційної напруги.

На початку листопада, згідно з рішенням фронтового з'їзду козачих військ, полковий комітет 29-го Донського козачого полку постановив відмовитися від будь-яких поліцейських функцій і зберігати «повний нейтралітет»²¹. Гайдамаки скоріше захищали селян від міліціонерів, ніж перешкождали погромам. 16 листопада начальник Вінницької повітової міліції просив надати прямі вказівки з «питання боротьби з агентами ленінського уряду, яке випускає відозви до населення протизаконного та демагогічного характеру»²².

Агітаційний плакат сіоністського блоку

здійснення погромів, визнавав: «...жодних заходів, крім прийнятих, застосувати неможливо за браком вільних сил. Причина погромів не стільки у недостатній охороні, скільки в загальному становищі справ у Росії. Частини, що охороняють, самі поступово розкладаються, і треба чекати дальшого погіршення»²⁴.

Гайдамаки скоріше захищали селян від міліціонерів, ніж перешкождали погромам. 16 листопада начальник Вінницької повітової міліції просив надати прямі вказівки з «питання боротьби з агентами ленінського уряду, яке випускає відозви до населення протизаконного та демагогічного характеру»²². «Землевласники, залишаючи в селах майно, для спасіння свого життя панічно тікають до міст», — фіксували офіційні документи²³. Селянська війна доповнювалась некерованим рухом на Схід козацьких та більшовизованих частин, між якими починали виникати збройні сутички.

Генерал Ціхович, командуючий VII армією, розташованою на Поділлі, у відповідь на постійні повідомлення про

«...Поділля розорується, завдяки пануванню анархії, — констатували 16 листопада учасники наради членів Губернської продовольчої управи з представниками тилових армійських структур. — Грабунки, підпали та насилля з кожним днем множаться. Приватні землі, запаси хлібу та фуражу, інвентар живий і мертвий, запаси насіння — самовільно розкрадаються. Жовтневий політичний переворот остаточно розхитав зв'язок між центральними та місцевими органами влади... Всюди відсутнє громадянське виховання, всюди усвідомлення безкарності; всюди панує підбурювання з боку зацікавлених злочинних елементів... Заважають роботі і демагогічні прийоми представників крайніх партій»²⁵.

За таких обставин 2 грудня у Козятині командир Українського корпусу Павло Скоропадський отримав телеграму Петлюри з вказівкою очолити всі військові частини Правобережної України та забезпечити на її території владу Центральної Ради²⁶. Для виконання наказу на початку грудня до Вінниці додатково були введені підрозділи 609-го Красноуфимського (5-го гайдамацького), 610-го Мензилінського (6-го гайдамацького) та 611-го Кунгурського (7-го гайдамацького) полків; мортирний дивізіон з 36 гарматами 153-ї стрілецької (2-ї гайдамацької) дивізії під командуванням полковника В. Клименка²⁷. Загальна чисельність цього угруповання, за підрахунками українського історика Я. Тинченка, сягала 8 тисяч багнетів. В усіх потягах від Вапнярки до Козятина чергували патрулі 612-го (8-го гайдамацького) полку для виявлення та арешту більшовиків і дезертирів²⁸.

Україна крокувала до громадянської війни. Після подій 29–30 листопада, коли у Києві силами українських частин було зірвано більшовицький виступ і роззброєно ненадійні військові формування, розпочалась безпосередня підготовка до відкритого протистояння між прихильниками Раднаркому та їхніми противниками. Підготовка прискорилась через ленінський ультиматум Центральній Раді (4 грудня) та від'їзд частини делегатів Всеукраїнського з'їзду Рад з Києва до Харкова (5 грудня). Обидві сторони енергійно вели власну агітацію.

Одним із перших актів українсько-більшовицького протистояння став інцидент 3–4 грудня, коли на Київ зі Жмеринки рушили два ешелони Волинського полку II гвардійського корпусу. За наказом Скоропадського їм назустріч були направлені Стрілецький Український дивізіон і команди добровольців-залізничників; «і тієї ж ночі в улоговині, неподалік Вінниці, волинці були захоплені зненацька, обеззброєні, негайно посаджені у потяги і направлені на північ, у Великоросію...»²⁹. У розпорядженні гайдама-

ків опинився вагін із двома тисячами гвинтівок та шістьма кулеметами. «Я без усякого перебільшення можу сказати, — з гордістю згадував Скоропадський, — що якщо більшовики з'явилися в Києві лише 21-го січня 1918 року, а не в листопаді, то причиною тому мій Корпус, що... зайняв залізницю і рішуче протистояв появі збройних частин більшовицького напрямку на цій лінії»³⁰. Але генерал дещо перебільшував. 34-й корпус, на основі якого доволі повільно та незграбно формувався Український корпус, навряд чи зміг чинити опір переважаючим збільшовизованим частинам, що й було доведено у січні 1918 року.

Організація українських військ у Вінниці знаходилася на низькому рівні, бракувало старшинського (офіцерського) складу, військових та технічних фахівців. Переважна більшість солдатів складалася із селян, командири — з інтелігентів (агрономів, вчителів, лікарів, інженерів), які не завжди добре розумілися в основах військової справи. Почастішали факти дезертирства та розкрадання майна³¹. Фінне з обуренням згадував факт безглузлого спалення гайдамаками цінного дерева для аеропланів, оскільки воно «ліпше горить»³². Хитка дисципліна вояків Українського корпусу не завжди утримувала їх від спокуси взяти участь у селянських виступах. Інша справа, що гвардійці поки що не бажали розпочинати протистояння і тому обмежувалися грізними деклараціями³³. Відповідно і українське керівництво покладало сподівання на перемогу у «словесних баталіях», які на початковому етапі громадянської війни стали одним із поширених методів ведення кампанії, та на досягнення, шляхом переговорів, згоди гвардійців виїхати до Росії без зброї.

5 грудня комітет гвардійського Кексгольмського полку отримавши звістку про зрив наступу, ініціював зібрання українців-вояків, де було прийнято резолюцію на підтримку влади Народних комісарів, проти українізації частин та за негайне «повернення батальйону гвардійського волинського полку з усім майном та зброєю»³⁴.

Резолюцію, спрямовану проти Центральної Ради, того ж дня ухвалило й Центральне бюро професійних союзів Вінниці, яке звинуватило її в «антипролетарській політиці» та оголосило загальний страйк міських підприємств³⁵.

10 грудня частини II гвардійського корпусу у пішому порядку почали наступ зі Жмеринки на Вінницю. Під Гніванням їх зустріла «делегація від гайдамацьких полків, мортирного дивізіону, донських та уральських козаків. Їм заявили, що угода може бути укладена, якщо вони відмовляться від Центральної Ради»³⁶. Відповідно вимоги українців зводились до того,

що «якщо корпус (*III гвардійський*. — *Авт.*) складе зброю, його вивезуть за межі України»³⁷. Не зовсім розуміючи мотивів протистояння з військами Центральної Ради, яка, на той час, здавалася їм загальнодержавним органом крайової влади, гвардійці запропонували тимчасове перемир'я, на яке гайдамаки «охоче пристали, бо гарнізон українського війська у Вінниці був замалий та не досить надійний». 12 грудня «з'їхались делегати обох корпусів на ст. Гнівань, де по довгих дебатах і сварках, не дійшовши до згоди, порішили відложити цю «мирову конференцію» на тиждень; до того часу обидві сторони мали призапастиись відповідними інструкціями від своїх урядів і тоді справу остаточно полагодити»³⁸. Українську сторону на переговорах очолював прапорщик Беденко, більшовцьку — член ВРК при Ставці Верховного Головнокомандуючого прапорщик В. А. Феєрабенд.

Відповідаючи на вимоги Генерального Секретаріату активізувати діяльність щодо нейтралізації гвардійців, начальник штабу українського корпусу генерал-майор Я. В. Сафонов визнавав, що Жмеринка «давню більмо в оці», однак констатував: «Повна відсутність у нас засобів для активних дій... Корпус наш ослаблений... є роти [у] яких залишилося 10 чоловік»³⁹. «Зі Жмеринкою весь час бажаємо покінчити, але наших військ замало і вони розпропаговані», — майже щодня зазначалося у записках розмов керівництва Українського корпусу з військовим командуванням УНР⁴⁰.

У середині грудня Скоропадський, помилково прогнозуючи головною загрозу Києву з боку II гвардійського корпусу, звернувся до підрозділів «Вільного козацтва» Правобережної України із закликом сформувати загони, прибути до Вінниці та приєднатися до 610-го (6-го гайдамацького) полку Українського корпусу. На заклик відгукнувся черкаський повітовий отаман Яків Водяний, який 20 грудня привів три сотні козаків зі Звенигородщини та Смілянщини.

Водяний Яків Михайлович (1886–1940). Народився у м. Сміла Черкаського повіту Київської губернії. За фахом — учитель. З 1905 року — член Української партії соціалістів-революціонерів,

Я. М. Водяний з дружиною

у 1907 році очолював бойову дружину в Києві. Тричі заарештовувався (1906, 1907, 1909). Перебував у 1907, 1909 роках на засланні у Наримському краї. У 1911–1917 роках — в еміграції в Японії й Австралії. Влітку 1917 року — один з організаторів Вільного козацтва, начальник смілянської міліції. У 1918 році пристав до боротьбистів. Учасник громадянської війни, керівник повстанських загонів у Холодному Яру. З 1922 року — в еміграції у Польщі. Працював у страхових та кооперативних товариствах, розвідувальних органах УНР (1927–1930). Автор драм «Право сваволі», «Холодний Яр», у якій зобразив себе рятівником України. Заарештований органами НКВС 27.09.1939 року. Страчений у травні 1940 року.

Книги: «Право сваволі», «Холодний Яр».

Література: Демартино А. *Холодноярський отаман Яків Водяний // Незборена нація.* — 1995. — № 22–23; Коваль Р.М. *Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного яру та Чорного лісу. Воєнно-історичні нариси.* — К.; Вінниця, 2006.

22 грудня генерал Скоропадський прибув до Вінниці. Бойовою готовністю «вільних козаків» він залишився в цілому задоволений, але Водяного охарактеризував як «темнішої води особистість», «надзвичайно енергійну, але безумовно, нечесну людину»⁴¹. Загальна боєздатність вінницького гарнізону викликала у генерала глибоку стурбованість: «Лише у Вінниці я дізнався про ту колосальну агітацію, яку намагалися вести більшовики II гвардійського корпусу серед моїх частин». Спробувавши переконати владу допомогти йому підготовленими для політичної роботи кадрами, Скоропадський від'їхав до Києва.

За його відсутності керівництво вінницького угруповання (полковники Клименко, Крамаренко та Капустянський, підполковники Занько та Несторук) розпочало підготовку до оборони; зокрема, на околицях Старого Міста було розставлено гайдамацькі застави, укріплювався вокзал, було організовано розвідку. У Вінниці у той час залишилися частина 8-го та 6-й гайдамацькі полки, одна батарея 72-го гарматного дивізіону. 5-й гайдамацький полк був відведений до Козятина та Бердичева, 7-й — розташувався на лінії Калинівка-Голендри. «Козачі частини, — повідомляв український часопис «Народна воля», — стоять на дворі на холоді, голоді. Селяни фуражу не дають. Можливі заколоти»⁴².

Але в самому місті не було вжито жодних заходів. Легально діяла організація РСДРП(б). Гішвалінер входив до виконкому робітничої секції. На підприємствах та у частинах постійно виступали заїжджі агітатори Раднаркому, поширювалася більшовицька література.

У другій декаді грудня, від Харногородського, який зі 123 делегатами I Всеукраїнського з'їзду Рад переїхав з Києва до Харкова, надійшли відомості про створення Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК) Рад України та оголошення ним 17 грудня Маніфесту про повалення Центральної Ради.

Одержавши такі відомості, вінницька організація РСДРП(б) починає готуватися до збройного виступу. Було відновлено діяльність ревкому (Військово-Революційного штабу), до складу якого увійшли Гішвалінер, Снегов, Міллер, Журавльов, Фенглер, Юрченко і Мороз⁴³. Через Г. Д. Ракітова* та Л. І. Панасюка більшовики встановили зв'язок із солдатами В'ятської дружини, які залишилися у місті. У 20-х числах грудня 4 члени штабу (Гішвалінер, Снегов, Міллер, Журавльов) подалися вночі до штабу гвардійського корпусу. У Жмеринці вони зустріли членів Обласного комітету РСДРП(б) Євгена Едельштейна, Яна Гамарника**, Андрія Іванова***, Володимира Логінова****, комісара корпусу В. Зеньковича. На спільній нараді було ухвалено готувати збройне повстання у Вінниці. З позицій корпусу вінницькі більшовики, не помічені гайдамаками, привезли на двох фурах зброю та сховали її в сараї місцевої в'язниці.

Діяльність більшовицької організації, її агітація та заклики до встановлення робітничо-селянської влади не зустрічали опору з боку муніципальних установ та українських військових частин, які постійно наголошували на демократичному ставленні до всіх політичних сил. Наприкінці грудня з Харкова приїхав Антон Юрченко, з великою кількістю більшовицької літератури. Він безперешкодно поширював прокламації на вулицях та навіть спробував агітувати на засіданнях Ради, але не досягнувши успіху, виїхав до II корпусу⁴⁴.

Позиція інших політичних сил залишалася невизначеною та розмитою. Практично всі визнавали необхідність укладення миру, в тій або іншій мірі, та рівного розподілу землі; виступали за негайне скликання Установчих Зборів; висловлювалися на підтримку Цен-

---

* Ракітов (справжнє прізвище — Рабинович) Григорій Давидович (1894–1937). Активіст більшовицького руху. В роки громадянської війни — комісар 45-ї дивізії Червоної армії. У 1920–30-ті роки — на партійній і радянській роботі, голова облвиконкому Курської області. Репресований і розстріляний.

** Гамарник Я. Б. (справ. прізвище Пудикович). У 1917 році — секретар Київського комітету РСДРП (б).

*** Іванов А. В. (1888–1927). У 1917 році — голова Київської Ради робітничих і солдатських депутатів.

**** Логінов В. Ф. (1897–1938). У 1917 році — секретар Подільського районного комітету РСДРП (б) у м. Києві.

тральної Ради. Про визнання Генерального Секретаріату єдиним органом влади в Україні заявляли національні єврейські та ліві польські (насамперед, ППС, загальноукраїнська конференція якої відбулася у середині грудня у Вінниці) партії⁴⁵. Але вплив поміркованих груп на широкі кола населення наприкінці 1917 року був мінімальним.

Винятково жорстку позицію відносно Раднаркому та його політики, спрямовану на негайне укладення миру з країнами Центрального Блоку, зайняла лише Партія Народної Свободи. Ще 27 листопада її губернський комітет виніс резолюцію: «Насильницьке захоплення влади, яке здійснили більшовики на чолі з Леніним та Троцьким, створило неправомірний стан, який порушує наступництво, встановленої народом влади. У зв'язку з цим Партія Народної Свободи оголошує, що жодні пропозиції і звернення до союзних і ворожих держав, які виходять від незаконної влади більшовиків, абсолютно не виявляють волі російського народу і жодним чином не можуть вважатися такими, що зв'язують державу російську»⁴⁶. «Мир не лише ганебний, — наголошував лідер кадетів Ренненкампф на засіданні Думи, — але й згубний в економічному відношенні для Росії: не буде промисловості, загине й землеробство, а від цього миру, в першу чергу, втратять трудящі класи Росії. Дума, яку вибрали за найдемократичнішим принципом має висловити своє ставлення до більшовицької авантюри і їх миру»⁴⁷. Та радні вирішили за краще уникнути офіційних заяв.

Наприкінці грудня відновилися спільні засідання робітничої та військової секцій ВРПСД. Головою об'єднаного виконавчого комітету був обраний солдат Г. А. Шеремет, більшість у В. К. склали прихильники Центральної Ради⁴⁸. У зверненні до громадян Вінниці оповіщалося: «Робітники, військові і селяни зійшли до згоди і в своїй спільній президії будуть стояти на охороні революції, волі і інтересів всього громадянства. Тепер всі йдемо до великої праці і руч обрuch непохитно йдемо до боротьби з анархією і безладдям, котре панує в м. Вінниці. Ми певні в тому, коли і Ви громадяни станете нам допомагати у цій праці. Ви нам допоможете як: морально, фізично і матеріально, тоді тільки ми можемо твердо і непохитно іти до своєї мети і проводити в життя соціалістично-демократичні напрямки... Ми соціалісти, ми демократи і гукаємо всі в місті: Геть братогубство, годі братерської крові!»⁴⁹.

Вінницька Рада, незважаючи на відносну консолідацію, нічого не могла вдіяти ані для допомоги частинам, які обороняли місто, ані для

заспокоєння соціально збудженого населення. Незадоволення владою охоплювало все більші і більші прошарки вінничан. У листопаді-грудні значна кількість підприємств продовжувала страйкувати. Матеріальне становище громадян погіршилося навіть у порівнянні з осінню. Аби купити буханку чорного хліба, слід було вистояти багатогодинну чергу, де сходилися бродяги і графи, солдати і генерали. У чергах формувалися відповідні настрої, які полягали в недовірі будь-якій владі та протидії будь-яким її заходам. Холодна зима 1917–1918 року, зупинка більшості котелень та проблеми із дровами додали чергових турбот жителям міста. Поштовий зв'язок між містами майже припинився. Безперешкодний рух потягів на території, яка формально була під контролем Центральної Ради, став скоріше винятком, ніж правилом.

Розгул бандитизму дійшов до межі. Так 22 грудня у Вінниці було проведено велику облаву в готелях, заїжджих дворах, нічліжках, їдальнях, гральних пунктах. До облави, крім усієї міської та повітової міліції залучили 250 солдатів залоги. Лише тоді Управою було видано розпорядження про продаж зброї тільки за спеціальним дозволом. У грудні постановою міської Думи для боротьби зі злочинністю було засновано карно-розшуковий відділ міліції у складі 10 осіб⁵⁰. Містом чергували прості громадяни.

«Облетіли квітки, догоріли огні» великої «безкровної» російської революції — описував настрої тих тижнів Віктор Приходько. — Минула велична блискуча весна Керенського — понурою осінню засів на всеросійським комуністичним престолі Ленін з Чека»⁵¹.

22–27 грудня у Києві на переговори зібралися члени Військово-революційного комітету (ВРК) VII армії, до складу якої входив II гвардійський корпус, та УГВК. Одночасно продовжилися переговори у Гнівані та Жмеринці, які хоча і тривали у доволі нервовій атмосфері (до штабу Українського корпусу надходили прохання не присилати нових делегацій, «щоб не дратувати гвардійців»⁵²), майже дійшли до позитивного результату. Гвардійські частини зобов'язувалися скласти зброю, після чого отримували право на безперешкодний проїзд територією України.

Згідно з домовленостями, з частин II гвардійського корпусу почав формуватися українізований полк під командуванням полковника Євсєєва*. А 30 грудня «Народна воля» навіть оповістила, що «між

* «Тим способом, що всі москалі повтікали додому, а zostалися самі українці».

українським військом і більшовицьким II гвардійським корпусом у Жмеринці укладено перемир'я»⁵³.

Подібна угода сприяла би залученню частин урядових сил на підтримку порядку, про який залишалось лише мріяти. Адже навіть безлад останніх тижнів існування Тимчасового уряду виявився прелюдією того хаосу, який запанував у грудневій дні 1917 року в Україні. «На станціях Козятин, Калинівка та Вінниця, — повідомлялося на сторінках «Народної волі», — назбиралася велика сила солдатів, які не мають притулку і чекають поїздів. Між ними і околицьними селянами виникають великі сварки, які можуть призвести і до страшних бійок. На станціях всі солдати грабують, що попало. За останній тиждень розграбовано 200 вагонів. Погроми робляться серед білого дня. З паровозів здимають мідяні частини. Сторожів лякають зброєю. Було кілька самосудів над машиністами, і вони загрожують всі покинути службу»⁵⁴.

Член Військово-революційного комітету VII армії Володимир Малаховський

корпус без зброї не поїде»⁵⁵. Після цього зі Жмеринки було виведено частини Євсєєва, а на засіданні ВРК VII армії визначено: «Найближча мета — взяти Вінницю»⁵⁶.

«За кого голосувати» // Подільська воля. — 1917. — 9 лист.

Наближаються вибори
В Установчі наші Збори,
Де зберуться депутати

Від селян і від солдатів,
Від буржуїв, від панів
І від всіх робітників.
Там будуть рішати про долю
І про землю, і про волю.
Там будуть творити закони
Не на рік, на мільйони...
Перед виборами в збори
Оквітчають всі забори
Тими списками, в котрих
Кожна партія своїх
Там людей повиставляє
(Власне те, що краще має).
Кожна партія пошле
Що найкраще в неї є
Партія буржуй-кадетів
Всіх своїх апологетів
Розповсюдить скрізь і всюди,
Чи не трапляться пак люди
І її там підтримати,
Щоб землі дурно не дати
Тим, хто її обробляє
І на неї право має.
Ще знайдуться монархісти
І ріжні анархісти,
І російській «ес-деки»,
І усяке сяке-таке;
Всі скрізь будуть всім гукати
І в свій лагерь закликати,
Цілі гори обіцяти,
А на ділі — пшик нам дати.
От тут треба пильнувати,
Щоби нам не проморгати,
Кого будем вибирати
В Руські Збори депутатів.
От тут треба пильнувати,
Щоб до зборів нам послати

Наших справжніх демократів,
Демократів українців,
А не там якихсь чужинців.
Українці — демократи
Будуть нам про землю дбати,
Будуть волю нам кувати,
Будуть правдоньку казати
І всіх нас там захищати.
Демократи — українці
Наші друзі — не чужинці;
Їх то й треба нам послати
І за них голосувати.

Юрій Щирий

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Снегов А. Боевое прошлое. Октябрьская Социалистическая революция на Подолии (Воспоминания участника). — (Машинопись). — Б. м., б. д. — С. 144;
2. ДАВО. — Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 15; 3. ЦДАВОУ. — Ф. 628. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 147; 4. Нова Рада. — 1917. — 11 лист.; 5. ЦДАВОУ. — Ф. 628. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 30; 6. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис). — К.-П., 1999. — С. 15; 7. ЦДАВОУ. — Ф. 628. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 138;
8. ДАВО. — Ф. Д-230. — Оп. 4. — Спр. 8. — Арк. 39; 9. Нова Рада. — 1917. — 7 лист.;
10. ДАВО. — Ф. Д-230. — Оп. 4. — Спр. 12. — Арк. 8; 11. ДАВО. — Ф. 776. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 7; 12. ДАВО. — Ф. 776. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 9; 13. Снегов А. Боевое прошлое. Октябрьская Социалистическая революция на Подолии (Воспоминания участника). — (Машинопись). — Б. м., б. д. — С. 69; 14. Там само. — С. 150;
15. Нова Рада. — 1917. — 11 листоп.; 16. ДАВО. — Ф. Д-262. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 359–362 (зв.); 17. Известия стачечного комитета. — 1917. — 2 дек. // Російський центр зберігання та вивчення документів повітньої історії. — Ф. 71. — Оп. 35. — Спр. 463. — Арк. 7; 18. Дорошенко Д. Історія України 1917 — 1923 рр. Т. 1–2. — Н.-Й., 1954. — Т. 1. — С. 149; 19. Пролетарская мысль. — 1917. — 23 нояб.; 20. ДАВО. — Ф. Д-255. — Оп. 1. — Спр. 83. — Арк. 93; 21. РГВИА. — Ф. 3065. — Оп. 1. — Д. 3826. — Л. 240.; 22. ЦДАВОУ. — Ф. 628. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 57 (зв.); 23. Боротьба за владу рад на Поділлі. — Хмельницький, 1957. — С. 184; 24. Тарнопольский Л., Федулкін С. Жовтень на Вінниччині. — Вінниця, 1927. — С. 40; 25. Известия Подольского губернского продовольственного комитета. — 1917. — № 2. — С. 19; 26. Скоропадський П. Спогади. — Київ-Філадельфія. — 1995. — С. 92; 27. Типченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918). — К.-Л., 1996. — С. 42; 28. Оськин Д. П. Записки прапорщика. — М., 1998. — С. 416; 29. Скоропадський П.

Спогади. — Київ-Філадельфія. — 1995. — С. 93; 30. Там само. — С. 93; 31. ЦДАВО. — Ф. 4081. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 3; 32. Финне К. Н. Русские воздушные богатыри И. И. Сикорского. — Белград, 1930. — С. 131; 33. Докладніше про спроби більшовиків спрямувати II гвардійський корпус на Київ див.: Здоров А. Український Жовтень. Більшовики й національне питання: перша спроба вирішення. (листопада 1917 — лютий 1918 рр.). — Од., 2003. — Ч. 1; 34. Пролетарская мысль. — 1917. — № 22; 35. Там само; 36. Антонов-Овсєенко В. А. Записки о гражданской войне. — М., 1924. — Т 1. — С. 130; 37. ЦДАВОУ. — Ф. 4081. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 8; 38. Водяний Я. Бої з москалями на ст. Вінниця // За державність. — 1935. — С. 204; 39. ЦДАВОУ. — Ф. 4081. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 51; 40. Там само. — Арк. 57; 41. Скоропадський П. Спогади. — Київ-Філадельфія, — 1995, С. 99; 42. Народна воля. — 1917. — 30 груд.; 43. Миллер И. (Бириштейн) Из истории Винницкой организации большевиков (1917 год) // Летопись революции. — 1926. — № 3-4. — С. 100; 44. ДАВО. — Ф. 172. — Оп. 4. — Спр. 597. — Арк. 10; 45. Манусевич А. Я. Польские социал-демократы и другие революционные группы в России в борьбе за победу и укрепление Советской власти (октябрь 1917 — январь 1918) // Из истории польского рабочего движения. — М., 1962. — С. 141; 46. ДАВО. — Ф. Д-262. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 108; 47. ДАВО. — Ф. Д-262. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 392 (зв.); 48. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 18 (зв.); 49. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 17; 50. ДАВО. — Ф. Д-262. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 384; 51. Приходько В. Україна у потягах. Спомини із 1917 року // Історичний календар Червоної Калини на 1937 р. — Л., 1936. — С. 142; 52. ЦДАВОУ. — Ф. 4081. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 78; 53. Народна воля. — 1917. — 30 груд.; 54. Народна воля. — 1917. — 29 груд.; 55. ЦДАВОУ. — Ф. 4081. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 133; 56. Малаховский В. А. Финляндцы // Октябрь на фронте: Сб. воспоминаний. — М., 1967. — С. 175

ПОВЕРНЕННЯ БІЛЬШОВИКІВ. РОЗГІН ДУМИ

Другий рік революції нічого доброго Вінниці не обіцяв. Муніципальна влада перебувала у стані плинної стагнації, і не мала жодної змоги контролювати хід подій. До того ж напередодні очевидного краху ніхто не бажав брати на себе відповідальність. 3 січня Соціалістичний блок, констатуєючи повне безладдя міського господарства, закликав усіх членів Управи відмовитися від посад і запропонував обрати нову виконавчу владу. Черняк, Оршанський та Метельський негайно написали заяви про складання з себе повноважень, ще раніше неодноразово звертався із проханням про власну відставку Литвицький. Залишив Вінницю і переїхав до Кам'янця-Подільського Г. Степура.

Картина реальності дійсно була катастрофічною. Трамвай не працював. Електричного освітлення майже не було. Електростанція подавала напругу лише окремими лініями впродовж декількох годин на добу. Робітникам комунальних підприємств давно не виплачували заробітної плати. Санітарний стан, який і без того був далекий від ідеалу, жахав. Криміногенна ситуація сягнула свого піку; «злочинність і безлад у місті постійно зростають», — визнавали радні Думи. У Вінниці орудували банди Василя Лапіна («Бесарабова»), Малки Словека та інші, чисельністю до 20 осіб, у притонах переховувалися озброєні солдати колишнього 15-го полку. 3 січня військовополонений Ганс Фішер навіть спромігся викрасти автомобіль з гаражів продовольчої управи.

Сумбурною і неефективною залишилася спроба Думи організувати 6–9 січня обивательську міліцію, до якої зараховувалися б всі здорові чоловіки від 18 до 50 років, для патрулювання власних вулиць і околиць міста з 7 вечора до 7 ранку¹.

Колапс внутрішнього життя помножувався на дедалі реальнішу загрозу захоплення Вінниці більшовиками. Наступ частин корпусу розпочався 4 січня 1918 року, коли зведений загін із частин Волинського, Литовського та Кексгольмського полків II гвардійського корпусу, силою у 450 багнетів, зайняв Браїлів, де негайно розпочалися пограбування та погроми². Сподівання українського командування вибити його звідти силами спішно перекинутого з Козятина 19-го полку (700 багнетів при 36 кулеметах) та важкого гарматного дивізіону (150 осіб) загинули уже наступного дня, коли, після прибуття до Гнівани, полкові збори постановили не атакувати, а вислати до Браїлова делегацію. Делегація ця повернулася із повідомленням, що гвардійці не вороги, а «це офіцери наштов-

хують нас на більшовиків». Під заклики «заколоти офіцерів», українці відмовилися штурмувати ворожі позиції. «Усі підготовчі роботи, — у відчаї констатував Сафонов, — щодо зайняття цим полком Жмеринки руйнуються»³. 19-й полк довелося негайно виводити у «більш спокійне місце»⁴, що виявилось дуже вчасним для гвардійців, серед яких, при звістці про його розгортання у Гнівані, почалася паніка.

«Дорога на Вінницю і Козятин залишається відкритою», — фіксують слова Сафорова останні телеграфні стрічки, надіслані до Києва. І навіть вони передають все безсилля командування Українського корпусу, поставлене перед фактом повного розвалу фронту: «Навколо божевільний дім... ні дідька ж у нас немає...»⁵.

Тим часом, на 7 січня в Браїлові було сконцентровано уже більше 900 багнетів при 20 кулеметах, батареї з 6 гарматами та обозами. Натомість українське угруповання у Вінниці майже перестало існувати як цілісна одиниця. Після відставки 29 грудня генерала Скоропадського з посади командира Українського корпусу місто потрохи почали залишати гайдамаки.

Особовий склад 4-ї та 5-ї батарей 19-го полку, які ще залишалися у Вінниці, був налаштований до більшовиків «миролюбно», а самі батареї визнавалися «небоєздатними». Командир 8-го гайдамацького полку та начальник залоги полковник Богуславський втік з міста, а командир 7-го полку — полковнику Калішеву, який досить вчасно поїхав у відпустку, Сафонов запропонував «краще і не повертатися», доручивши командування полком підполковнику Дідику.

«Вінниця залишилася без залоги, — так як те, що залишилося від полків скоріше шкідливо, аніж корисно для Вінниці», адже «наші частини остаточно розклалися», — визнавалося усіма, хто раніше ще сподівався на

Я. В. Сафонов

якесь диво. Дієздатним підрозділом залишалися «вільні козаки» та 8 панцерників, які поверталися з фронту та вирішили пристати до оборонців міста. 11 січня до них приєднався один курінь 23-го полку з двома панцерниками. «Інші частини мітингують», — повідомляв у Київ український комісар Назаров⁶. На мітингах виступали і більшовики, наприклад, вже відомий нам Антон Юрченко відкрито і безперешкодно закликав на вокзалі вояків залоги до підтримки Радянської влади та припинення опору II гвардійському корпусу.

Тим не менш у місті почали зводити укріплення для ведення вуличних боїв, на вокзалі чергували панцерники. 7–9 січня під Вінницею відбулося кілька зіткнень розвідувальних підрозділів. У ході однієї такої сутички в полон до гвардійців потрапило 30 українських козаків та 2 офіцери (за іншими даними — близько сотні козаків при 10 офіцерах). Козаків більшовики відпустили, а старшин, піддавши «знущанням, насиллю та насмішкам», відвезли спочатку до Жмеринки, а після протестів робітників-залізничників — до Проскурова, де засудили до смертної кари⁷.

На 9 січня у Браїлові зібралося вже понад 1200 солдат. З позицій під Тютьками більшовицька батарея розпочала обстріл Вінниці. Головними цілями для обстрілу стали вокзал та, як не дивно, база ЕПК. Після кількох годин бомбардування представники міської Думи вирішили вислати посередників до штабів обох сторін конфлікту⁸.

Військових зведень, які дали б змогу відтворити повну картину штурму Вінниці поки що не знайдено. Тому надамо слово одному з небагатьох компетентних очевидців — голові Вінницької міської Думи І. Я. Слуцькому: «Центральна частина міста була захоплена гвардійцями, Замостя ж і вокзал знаходились в руках українських військ. Мости були в руках більшовиків, але за ними стояли чотири українських броньових автомобілі. Садки являли собою укріпленій табір. Населення з тривогою виглядало з вікон та дверей.

Нарешті в третій раз думська делегація (*Литвицький, Слуцький і Оршанський. — Авт.*) направилась з білим прапором в той та інший табори вимагати припинення розстрілу міста. Ніхто не поступався, обидві сторони були непримиримі, і місія не увінчалася успіхом. Я пам'ятаю, як, побачивши нас, біг натовп, щоб отримати хоч слово утіхи. Всі були перелякані. Йшли чутки про погроми, чекали пограбувань та пожеж.

Вночі була зроблена остання спроба. Представники Управи та Думи письмово запропонували власні послуги в ролі посередників. Комісар II гвардійського корпусу т. В. Зенькович, прочитавши повідомлення, зая-

вив міліціонерам: «Ми Думи не визнаємо»⁹. Делегація передала Зеньковичу письмову згоду українців без бою впустити до міста частини корпусу.

13 січня помічник губернського комісара В. Дудич спромігся надіслати останню телеграму до Кам'янця-Подільського: «Більшовики підходять до Вінниці. Українські частини опору не роблять. Начальник гарнізону виїхав. Всі (*посадові особи.* — *Авт.*) поки що на своїх місцях»¹⁰. Місто було приречене.

Надвечір наступного дня солдати Волинського полку увійшли до міста і розташувалися на приватних квартирах на Замості. 6-й та 8-й полки склали зброю, 7-й, на чолі із підполковником Дідиком, відійшов до П'ятничанського лісу¹¹. О 3 годині ночі, загони гайдамаків несподіваним наступом оволоділи містом, обеззброїли сонних волинців та повели до підготовлених вагонів. Під час сутичок загинуло двоє солдатів. Роздратовані порушенням домовленостей гвардійці говорили, «що збираються напасти навіть без зброї»¹². І все-таки до ранку 15 січня всіх полонених посадили в ешелони і відправили на Північ. Полк повторив долю свого батальйону.

Дізнавшись про напад українських військ, у штабі корпусу прийняли рішення штурмувати місто. Вранці 15 січня 5 ешелонів з кексгольмцями та литовцями підійшли до Вінниці. Зупинившись за версту до станції, гвардійці вислали делегацію із пропозицією здатися без бою — всіх її членів було затримано. Тоді група вояків із бомбами у руках рушила на стацію. Вартові вирішили, що це йде наступна делегація і пропустили їх. Більшовики із криками «ура» побігли до панцерників, з яких відразу ж втекли офіцери. Чотири батальйони Литовського полку на чолі з капітаном Б. Колчігіним атакували місто вздовж всієї залізничної колії, підійшли до Кримських казарм і зайняли ключові позиції в місті¹³.

Колчігін Богдан Костянтинович (1895–1976). Народився у Києві в дворянській родині спадкового військового. У 1914 році закінчив 1-й Московський кадетський корпус і поступив на службу до лейб-гвардій Литовського полку. Учасник I світової війни, нагороджений багатьма орденами та медалями. На період Лютневої революції — капітан, командир батальйону. 15 листопада 1917 року обраний солдатами командиром Литовського полку. Очолював штурм Вінниці у січні 1918 року. Під час громадянської війни командував 1-ю Воронежською піхотною дивізією, 13-ю стрілецькою дивізією, 2-ю Донською стрілецькою дивізією, 1-ю Московською робітничою дивізією. Кавалер двох орденів Бойового Червоного Прапора. У 1920–30-ті роки обіймав різні військові посади, але кар'єри не зробив, т. я. принципово не вступав до партії. Начальник кафедри загальної тактики Вій-

ської академії ім. М. В. Фрунзе. Доцент, кандидат військових наук. У роки Великої Вітчизняної війни — генерал-майор, пізніше — генерал-лейтенант, заступник командуючого 3-ю армією, командир стрілецьких корпусів. 27 лютого 1944 року підірвався на протипіхотній міні, переніс ампутацію правої ступні. З 1945 року — у відставці. Автор мемуарів про Брусилівський прорив, громадянську війну, Ратайського, Блюхера, Чкалова. Проживав у м. Ізюм Харківської області.

Рештки 2-ї дивізії Українського корпусу та «вільні козаки», майже без опору, залишили Вінницю. Дехто виїхав до Києва, більшість, отримавши від гвардійців «прохідні посвідчення», — розійшлися. Невелику загрозу гвардійцям впродовж наступних днів ще становив зведений загін на основі Запорізької бригади УНР під командуванням українського комісара Південно-Західного фронту А. Певного, який напередодні «підійшов до Вінниці і захопив усі шляхи, які виходять з міста»¹⁴. Але будь-які відомості про можливість контрнаступу українських військ на цьому напрямку в офіційних документах і спогадах не зустрічаються.

Кількість загиблих під час зайняття міста навряд чи була значно, але колишній солдат австрійського війська Володимир Галан, повертаючись в середині січня додому з російського полону, бачив біля станції кілька трупів у військових шинелях. «Це, як нам сказали, були українські вояки, які обороняли Вінницю»¹⁵.

Загалом, впродовж 15–17 січня до Вінниці прибуло близько 3000 вояків, які розмістилися на приватних квартирах та в Кримських казармах. «Частини цього більшовицького корпусу, — писав Фінне, — ще мали залишки гвардійської виправки. За петлицями, які збереглися, можна було пізнати колишніх гвардійських стрільків, литовців; у строю йшли вони доволі молодцювато і навіть зберегли старі знамена, де вензель Государя був зашитий червоною тканиною»¹⁶. Незабаром до міста увійшли частини збільшовизованого 6-го Фінляндського стрілецького полку XI корпусу.

Тоді ж до Вінниці зі Жмеринки приїхали члени Київської Ради робітничих і солдатських депутатів — Євген Едельштейн, Андрій Іванов,

Б. К. Колчигін

Ян Гамарник та Володимир Логінов (Павел). На чолі залоги став поручик Кузьмін, гарнізон очолив підпоручик Литовського полку Слободський. З урядових установ були зняті українські прапори¹⁷. «З Думою просто перестали рахуватись»¹⁸, але ще деякий час саме вона формально продовжувала залишатися вищим представницьким органом влади у місті.

Навіть у такій ситуації радними Думи було зроблено спроби протиставити збройному втручання хоча б натяк на легітимну владу. 13 січня 1918 року на засіданні міської Думи Литвицький зачитав телеграму товариша міністра пошти та телеграфу Штеерана про повну самостійність УНР, проголошену IV Універсалом¹⁹. Попередніми розпорядженнями міської Управи на 14–16 січня у Вінниці були призначені вибори до Українських Установчих зборів, однак, в обстановці повного хаосу на кожній з 24 дільниць проголосували в середньому по 50 осіб (загалом прийшло 1940 виборців). А вже надвечір 14 січня більшість виборчих комісій припинили роботу «по причині вступу більшовиків у місто та настання тривожного стану»²⁰.

Значно важливішими, хоча і куди як формальнішими, були перевибори до ВРРСД, які розпочались відразу ж після повернення більшовиків. Вибори провели на підприємствах та в установах впродовж двох днів, і 17 січня у Білій залі відбулось відкриття пленуму Ради у новому складі. Перше засідання відкрив голова Київської РРСД Андрій Іванов, повідомленням про повалення влади Центральної Ради у Вінниці і пропозицією проголосити у Вінниці владу Ради робітничих і солдатських депутатів. Подібне гасло майже одностайно (утрималися — двоє, проти — четверо, в основному, з числа «бундівців») було ухвалено під крики «ура!». Тоді ж обрали виконавчий комітет Ради у кількості 40 осіб (20 від профспілок та 20 від військових частин). Головою його став Є. П. Едельштейн, заступником — А. П. Раскатов.

Едельштейн Євген Пилипович («товариш Філіппов») (1897–1919). Народився в м. Тельши Ковенської губернії в сім'ї лікаря-сіоніста. Середню освіту здобув у Ризькій гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. Восени

А. В. Іванов

1915 року переїхав до Києва, де вступив на медичний факультет Київського університету. Тоді ж став одним з керівників групи революційно налаштованих студентів. 28 квітня разом з М. Тарногородським заарештований та ув'язнений у Лук'янівській в'язниці, звідки вийшов після Лютневої революції.

С. П. Едельштейн

Навесні-влітку 1917 року активно працював агітатором у містах і селах Київщини, вів роботу в Київській залозі. У часи корнілівського виступу спробував здійснити замах на керівника монархічного руху у Києві — В. В. Шульгіна. У січні 1918 року відряджений до Жмеринки для керівництва військами II гвардійського корпусу під час наступу на Київ. Голова виконкому ВРРСД. Після відступу з Поділля брав активну участь у громадянській війні, був командиром та комісаром партизанських загонів та підпільних груп. Навесні 1919 року — голова вінницького ревтрибуналу. Загинув 23 травня 1919 року у бою з повстанцями під Вінницею. Як згадували очевидці:

«Едельштейн був людиною, безсумнівно, розумною, який мав багату ерудицію, багато знав, але схильний підкорятися натовпу і йти за ним»²¹.

Література: Тарногородский Н. Евгений Эдельштейн (Воспоминания о его жизни и работе) // *Летопись революции.* — 1922. — № 1; Эдельштейн О. Е. Воспоминания об Эдельштейне Евгении Филипповиче // ЦДАГОУ. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 1568.

Утвердження ВРРСД у Вінниці в січні 1918 року відбувалося доволі хаотично. Крім Думи продовжували функціонувати всі національні та земські організації, не припиняли діяльність політичні партії. У перший же день роботи Ради від імені «революційного головнокомандуючого Південно-Західним фронтом» Данила Кудря* були розклеєні оголошення, у яких сповіщалося, що у Києві утворився новий, народний уряд, що дозволив дати пропуск всім частинам, які йдуть на Україну і відпустити їх додому²². У відповідь на це, начальник залоги Кузьмін та комісар корпусу В. Зенькович оприлюднили відозву із зазначенням, що Кудря — авантю-

* Кудря Данило Євменович (1885—після 1934). Діяч УПСР, один з організаторів українізації війська у 1917 році. Під час громадянської війни пристав до «боротьбистів» і встав на шлях співпраці з більшовиками, організував антиденікінське підпілля в Одесі, Миколаєві та Херсоні. У 1920–30-х роках – на радянській роботі. Заарештований 13.12.1934, засуджений до 7 років таборів. Подальша доля невідома. (Юренко О. П. Данило Кудря на тлі свого часу. // Реабілітовані історією. — К., 1992).

рист, Фронтowa рада, яка призначила його головнокомандуючим є шовіністичною організацією, а ВРРСД визнає лише Харківський уряд²³.

Радянська влада у Вінниці в січні-лютому 1918 року реалізовувала-ся виконавчим комітетом Ради робітничих і солдатських депутатів через призначених у владні та судові установи комісарів. Абсолютну більшість у виконкомі складали більшовики, хоч були і ліві есери (Я. М. Журавльов), і лідери бюро професійних союзів (Л. С. Слуцький (Ератов).

Збройні сили виконкому склав загін Вінницької червоної гвардії у кількості 42, згодом — 50 бійців*. Командиром гвардії став солдат ЕПК Біллер, начальником штабу — колишній прапорщик (і, як стверджували злі язика, — колишній злочинець) Максютя²⁴. До загону, який озброїли та обмундирували зі складів VII армії, увійшли робітники (Новак), солдати (Миронов), київські більшовики (Гай)**, деякі з 59 ув'язнених, які згідно з постановою виконкому були звільнені з міської в'язниці. На підрозділ були покладені обов'язки патрулювання міста, охорони державних об'єктів, боротьби із криміналом. Червона гвардія вже найближчими днями взяла найактивнішу участь у діяльності комісії із роззброєння частин старої армії і польського легіону, а також у проведенні обшуків з метою вилучення зброї в гімназичних та студентського загонах і окремих осіб.

Подібні облави, за свідченням вінничан, були лише приводом для звичайного грабунку. «Комісар, який обшукував моє бюро, — згадував Стемповський, — знайшов в ящику чвертку чаю і запитав: «Що це? Чай? Чий?» Почувши відповідь — «Мій», поправив — «Ні, мій! Народний!», і сховав чай у кишеню»²⁵.

Міліцію, як обивательську, так і регулярну, скасували. Натомість громадянам було запропоновано обрати нових охоронців порядку з числа тих, хто виявив лояльність до нової влади. За іронією долі власні кандидатури на посади висунули майже всі колишні міліціонери, яких і переобрали²⁶.

Вступ до міста II гвардійського корпусу дещо знизив вуличну злочинність у місті, але приніс із собою випробувану в губернії практику погромів маєтків заможних громадян та реквізицію їхнього майна. У ніч з 17 на 18 січня за участі гвардійців була розграбована і спалена садиба Ірохольського у П'ятничанах. Всю ніч полум'я від пожежі освіт-

* Хоча в радянські часи називалися зовсім інші цифри: 200 (Тітков) і, навіть, 700 (Снегов), що, згодом, знайшло відображення в історичній літературі. Див. напр. Гарчев П. І. Червона гвардія України у Жовтневій революції. — Харків, 1969. — С. 59.

** У довідниках зазначається, що один з керівників органів радянської держбезпеки М. І. Гай (Штоклянд) на початку 1918 року служив у Вінницькій Червоній Гвардії, це лише підтверджує участь київських загонів у штурмі Вінниці.

лювало місто. Коней, виведених з конюшень, вже наступного дня відкрито продавалися на вінницькому базарі.

18 січня виконком ВРПСД переїхав до приміщення окружного суду на вулиці Петра Великого і розпочав формування комісії для контролю над усіма підприємствами, заводами, організаціями та установами міста. «Зв'язку з Києвом і Пітером тоді не було. І тому доводилось усю роботу вести на свій страх і ризик, без директивних вказівок з Центру»²⁷. 17–20 січня, згідно з рішеннями виконкому Ради, було встановлено робітничий контроль на підприємствах, вжито низку заходів для боротьби із злочинністю, наголошено на неприпустимості самочинних ревізій та конфіскацій.

«Вельми непогану роль у більшовицькому русі, — свідчили сучасники, — зіграв Журавльов. Він був робітником, і робітником свідомим, який міг впливати на натовп і вести його за собою, завдяки цьому, як людина поміркована, він у цілому свій вплив здійснював у хороший бік і стримував натовп, утримував від тих ексцесів, яких так багато було в інших містах, і яких не було у Вінниці»²⁸.

З метою стабілізації фінансової ситуації, виконком звернувся до населення приймати всі грошові знаки, облігації та кредитки, які потім можна буде обміняти на радянські гроші. Редакційна колегія почала видавати газету «Набат», перший номер якої вийшов вже 26 січня.

17 січня за погодженням з Едельштейном було поширено обіжник народного секретаря Народної Української республіки (радянської) Володимира Люксембурга, за яким у суди призначалися комісари, з певним колом обов'язків обов'язків припинити всі старі справи, забезпечити звільнення всіх чиновників та почати організовувати нові т.зв. «народні суди». У тому числі передбачалося «негайно розпочати діяльність революційного трибуналу, передати до нього всі справи з боротьби із контрреволюцією, мародерством і здирицтвом промисловців та капіталістів і саботажем чиновників»²⁹.

Забігаючи наперед, слід сказати, що за місяць першого хазяйнування комісари при окружному суді спромоглися винести у невідомому напрямку друкарську машинку та вилучити у клерків невелику кількість чистого паперу та обкладинок, чим діяльність «народних судів» і закінчилася.

Початок діяльності Радянської влади у Вінниці показав, що на голому ентузіазмі багато не зробиш. Потрібні кошти. Вранці 19 січня, під час засідання виконкому, Едельштейн, проводячи паралелі з ліберальною політикою комунарів 1870 року стосовно французьких

банків, заявив, що «ми врахуємо критику Маркса діяльності Паризької Комуні і не повинні повторювати її помилки»³⁰. Відповідно було ухвалено постанову «обкласти місцевий імущий клас одноразовим внеском у 75 000 крб. на потреби Комітету»³¹. Відразу ж було роздруковано близько 30 повісток із вказівкою директорам банків, головам фінансових та кредитних товариств і просто заможним міщанам прийти о 10 годині вечора до приміщення міської Думи.

Прийшовши туди, вінничани зустрілися з Едельштейном. З тексту його довгої промови з'ясувалося, що центральна влада поки що не має можливості допомогти Вінницькій Раді коштами, а вони (кошти) потрібні на те, щоб «охороняти майно і безпеку громадян», підтримувати спокій, і насамперед, демобілізувати і вивести з міста неспокійні військові частини³².

Не дослухавши просторікання голови виконкому, Любомир Длуголенцький запитав: «Отже мова йде про контрибуцію; скільки і коли?», на що отримав відповідь: «75 тисяч і негайно»³³.

Схему контрибуції, після переговорів, було погоджено наступну: 20 січня банки видають 30 000 готівкою, до 22 січня збирають ще 45 000. Далі виконавчий комітет контролюватиме, щоб всі, забрані у банків, гроші були повернуті за рахунок заможних громадян. Наприкінці «зустрічі»

Приміщення Округного суду

до зали увійшли озброєні солдати, які, очевидно, чергували за дверима на випадок відмови вінничан і були готові застосувати силу.

Присутні висловили сумнів, чи на них за деякий час після того, як вони віддадуть гроші, не буде накладено нові стягнення. Едельштейн запевнив, що такого не буде і видав відповідну розписку. У 20-х числах січня, не зібравши всю суму, вінницькі більшовики оголосили про націоналізацію банків (окрім Державного) та опечатали приватні сейфи. Після чергової «розмови» заможні громадяни віддали решту коштів.

Як відбувався процес контрибуції, згадував один із колишніх «екс-пропріаторів» — Григорій Сиган: «Вийшовши із підпілля т. Морозов (Мороз. — Авт.) покликав мене до себе... і заявив: «Слухай, хлопче!» Ми тут наклали контрибуцію на буржуазію, так ось треба, щоб нікого не забули, а ти багатьох у місті знаєш, а так як у тебе таке відповідальне завдання, то на тобі ось це...» і подає мені револьвер «Наган». Я завзято взявся за справу. Представниками буржуазії були місцеві багатії і домовласники Мар'янчик, Ловицький, Лехтман та інші... Ось я з ними веду безперервну політику, вириваючи від них зізнання про прибутки і кошти місцевих товстосумів... До мене зверталися із по-

*Тарногородський та Едельштейн
після звільнення з Лук'янівської в'язниці, 1917 р.*

радами і донесеннями сусіди, знайомі і приятелі... Мені важко зараз згадати, на які заходи пішли ці гроші...»³⁴

«Демобілізація», на яку посилався Едельштейн, звісно ж, була фікцією, адже солдати загонів, що в середині січня зайняли Вінницю, залишали її без формальностей. Всі подальші патетичні розмови, що II гвардійський корпус готувався для походу на Київ, були вельми далекими від реальності. У Києві невеличкий підрозділ корпусу під командуванням начальника штабу 3-ї гвардійської дивізії унтер-офіцера (за іншими даними — прапорщика) В. Качалова з'явився лише 30 січня після придушення більшовицького повстання (22 січня)³⁵, хоча і Іванов, і Гамарник без особливих перешкод досягли столиці ще до виступу «арсенальців», у якому взяли найактивнішу участь.

Останні штабні документи по Лейб-Гвардії Кексгольмському полку були підписані у Жмеринці впродовж січня-лютого і стосувалися, в основному, окремих питань з розподілу майна³⁶. Навесні 1918 року залишки II гвардійського корпусу були офіційно розформовані у Воронежі, а частково — просто розпущені українським комендантом Вінниці О. Євтухівим³⁷. Пробільшовицьки налаштовані солдати у квітні 1918 року увійшли до складу Воронежської піхотної дивізії. У будь-якому випадку, наприкінці січня у Вінниці, крім червоногвардійського загону і роти литовців, радянських військових формувань не залишилося. Група службовців ЕПК та вояки польського легіону зберігали нейтралітет.

Співіснування радянської і муніципальної влади закінчилось за лічені дні. 21 січня згідно з рішенням виконкому ВРРСД було утворено комісію «для обстеження міського господарства та встановлення контактів з міською управою», до складу якої увійшли Гішвалінер (голова), Раскатов, Журавльов, солдати Бабінов та Рибалко. Зазначені особи отримали виключні повноваження: «Всі члени управи і службовці зобов'язані даній комісії давати визначені та точні вказівки і дані».

22 січня у вівторок о 9 годині вечора з мандатом виконкому до кабінету міського голови прийшов Гішвалінер, який заявив присутнім тут Литвицькому і Слуцькому, щоб вони наступного дня готували справи для передачі комісії.

Отримавши такі відомості, керівники міста скликали на 11 годину вечора нараду у приміщенні міського банку, на яку прибули і члени комісії виконкому з листом, де названі вимоги були повторені у письмовому вигляді. Управа вдруге відмовилась підкорятись, мотивуючи це тим, що вона є лише виконавчим органом Думи. Тоді відбувся обмін думками.

Присутній при розмові доктор Черняк пізніше свідчив: «Гішвалінер був людиною глупою, але такою, від якої ми могли дізнатися про справжню суть справи. Так ось, від нього ми і дізналися, що мова йде не про контроль, а про повну передачу всіх справ Виконавчому Комітету»³⁸. До протоколу потрапили наступні висловлювання:

Литвицький: «У зв'язку з тим, що не було жодних розпоряджень та декретів про розпуск Думи, я, як член виконавчого органу, без вказівки нерозпущеної Думи, без вказівки центральної української влади — не вважаю можливим давати які-небудь свідчення. Як українець, я, керуючись II Універсалом Української Центральної Ради, визнаю лише контакт між виконкомом та міською Управою — форма, яка встановлюється за згодою між двома зацікавленими установами».

Метельський: «Міська Управа є виконавчим органом міської Думи, і без санкції такої я відмовляюсь давати будь-які звіти до рішення міської Думи, яка має бути скликана в екстреному порядку».

Друголенцький: «Поки не було жодних декретів Народних Комісарів, контролю місцевої Ради у справах міського самоврядування я не визнаю і не бажаю піддавати себе у подальшому карній відповідальності за допущення до контролю справи управи осіб, на те не уповноважених Думою. Ми поступимось лише погрозам із застосуванням фізичної сили, якщо така буде застосована. Україна є суверенною державою. Це не впливає з декретів Ради Народних Комісарів, як і не рекомендує останній Універсал Центральної Ради. Приєднуюся до точки зору Метельського. Якщо Дума надасть право контролю, то ми підкоримося, і справи надамо для контролю».

Оршанський: «Підкоряюсь лише Думі і не вважаю зобов'язаним давати звіти кому-небудь».

Хаїмсон: «Підкоряюсь лише Думі. Коли Дума визнає право контролю з боку Ради, я все ж залишусь при власній думці, оскільки я представник народної соціалістичної партії «Цейре-Ціон», яка визнала Українську федеративну республіку і отримую директиви лише від неї».

Черняк: «Приєднуюсь до слів Литвицького».

П. Й. Гішвалінер

*Будинок, в якому до 1920 року розміщувалася Міська Дума.
Фото 1950-х років*

У відповідь Гішвалінер заявив: «В теперішній час посилання на центральну владу не мають сили, адже бій у Києві ще не закінчений. Яка влада буде у Києві, ще не відомо, а ми керуємося вказівками лише Харківського виконавчого комітету, який стоїть на позиції автономності дій місцевих рад. І оскільки в одному місті двовладдя бути не може, окрім Вінницького виконавчого комітету, на мою думку, інші органи влади мають бути ліквідовані. Залишається єдиною владою Рада робітничих і солдатських депутатів»³⁹. Потім на суді згадували, що Гішвалінер сказав і таке: «Байдуже, підпорядковуватиметься Дума Раді чи ні, за три дні її все одно розженуть». Виконком, отримавши відомості про результати переговорів, уповноважив Едельштейна негайно розпустити міську Думу.

Новина сколихнула місто. 23 січня на ранкове засідання Думи, дізнавшись про перебіг подій, почали сходитись сотні людей, які приšli на захист місцевої влади. Білу залу зайняли Рада, тому попередня нарада радних відбулась в операційному залі.

Прибули на засідання і члени виконкому. «Зібрались в кімнати швейцара і стали радитись, чи всіх буржуїв заарештовувати або тільки членів міськуправи у числі 7 осіб. Вирішили заарештувати лише членів управи, а публіку, яка зайняла 3–4 поверхи вигнати з приміщення за 15–20 хвилин»⁴⁰.

Відразу ж після відкриття наради слово взяв Едельштейн: «Я прибув від Ради робітничих і солдатських депутатів для того, щоб заявити наступне: Вінницька Рада робітничих і солдатських депутатів оголосила себе найвищою владою у місті, внаслідок чого всі установи зобов'язані незаперечно Раді підкорятись і працювати під її безпосереднім контролем і керівництвом. Ми маємо дані, що Київ зайнятий гвардійськими військами, що Козятин в наших руках, тому будь-який опір буде безглуздим. Залізною п'ятою пролетарської диктатури все буде подавлено, і я попереджую міську Думу, що непідкорення Радянській владі призведе до найсуперших репресій»⁴¹.

Дана заява, за свідченням очевидців, «була сказана так, ніби (більшовики) однією ногою стояли на наших грудях і лише слід було зламати наш моральний опір. Це було грубо, пихато і віддавало добрими старими часами. Слова тріскотіли як кулемети, кувалася залізна диктатура, перед якою Дума впаде додолу і багатиме про помилування»⁴². Поведінка голови виконкому ВРПСД пояснювалася кількома десятками озброєних «литовців», які чергували у буфеті Думи.

Вислухавши вимоги, голова Думи Слуцький відповів, що Дума має дати достойну відповідь на заяву Едельштейна, після чого оголосив перерву для наради.

Тим часом хтось з представників виконкому запропонував перенести засідання до Білої зали, зайняту ВРПСД з 17 січня. За 10–15 хвилин, пробравшись через людський натовп, тут одночасно опинилися і радні Думи, і члени Управи, і члени виконкому. Вставши з місця, Слуцький добре поставленим голосом повторив усі вимоги, які висунула ВРПСД, та заявив, що Дума обрана всім населенням Вінниці і не може співпрацювати з Радою без згоди всього населення міста, відтак лише виборці можуть вирішити це питання.

Потім він зачитав резолюцію: «Влади Ради робітничих і солдатських депутатів Дума безумовно не визнає і готова співпрацювати в контакті з нею, згідно 4-го Універсалу Ради (*Центральної. — Авт.*) і дійсним постановам Думи, як з революційним і демократичним органом, оскільки Рада (*ВРПСД. — Авт.*) не буде стояти на анархічній точці зору. Погрози карами по відношенню до демократичної установи, якою є Дума, вважаємо достойними царських жандармів. Раді Дума не підкоряється і, вважаючи себе вільною незалежною установою, відмовиться від своєї роботи, поступаючись лише силі»⁴³. Резолюція присутніми радними була прийнята одностайно. Публіка сколихнула залу оплесками. У цей же момент один із солдатів пішов від місця, де стояли члени виконкому ВРПСД до виходу — за солдатами Литовського полку.

Тим часом слова попросив Едельштейн. Однак виступити йому не дали, а перейшли до розгляду питання про збільшення заробітної платні робітникам міської друкарні. Але Едельштейн продовжував наполягати. Тепер він був лаконічним: «На вашу достойну контрреволюційну відповідь ми дамо достойну революційну відповідь. Товариш Миронов, уведіть славних литовців. Дума оголошується розпущеною, а Управа заарештованою». «Говорячи це, він ніби витягнувся і, незважаючи на свій невеликий зріст, виділявся зі своєї свити. Жестикуляція видавала актора-героя, який прийшов на удаване поле битви»⁴⁴. У цю мить з примкнутими багнетами до залу вбігло кілька десятків солдатів, які оточили радних і членів Управи. Публіка у залі почала вигукувати: «Це насилля!», «Ми не дозволимо!» Всі скочили з місць і намагались перетнути ланцюг оточення та витягти радних у натовп. Зустрівши такий опір, вояки спочатку розгубились, але відразу ж почали пересмикувати затвори.

Кілька хвилин у приміщенні панував суцільний хаос. Едельштейн вискочив на стіл і став вигукувати прізвища членів Управи. Слуцький почав вимагати, у такому випадку, арешту і всіх радних. Присутній Лейбельман встав на стілець і голосно запротестував проти розпуску Думи. Почувши це, Едельштейн прошипів: «Якщо б не жінки, я б із задоволенням Вас розстріляв». Заарештованих членів Управи вивели до сусіднього кабінету, але натовп продовжував мітингувати. Нетверезий Миронов забрався на стіл і, розмахуючи руками, кричав, що порівняння у резолюції більшовиків із царськими жандармами його образило. Але на адресу Миронова з натовпу пролунало стільки лайки, що він, махнувши рукою, зліз додолу.

Хтось погасив світло. Пролунав постріл. Людей із приміщення Думи виводили впродовж двох годин. Членів управи у вантажівці відвезли до в'язниці. Заарештували Оршанського, Длуголенцького, Литвицького, Хаїмсона і Черняка. Слуцький залишився на волі, як і Метельський, який раніше пішов додому*. За 12 годин всіх затриманих відпустили під підписку про невиїзд з Вінниці, а також відмову від зайняття громадською діяльністю.

Тієї ночі радні із соціалістичних комітетів зібрались на приватній квартирі. Сперечались, як відреагує місто. Слуцький наводить слова одного з присутніх: «Я впевнений, що службовці Управи з'являться завтра на службу на півгодини раніше звичайного». Так воно і сталось.

Вранці вулиці були обклеєні відозвами проти дій ВРПСД: «Громадяни і товариші! Здійснилось страшне насилля. На засідання Думи 23 січня 1918 року за наказом голови виконавчого комітету ВРПСД були введені солдати Литовського полку і під загрозою застосування зброї заарештували членів Управи, а Дума оголошена розпущеною. Революціонери вмирали за загальне виборче право. Дума обрана за цим найдемократичнішим принципом, і ця Дума, поступаючись силі багнетів озброєних солдат, змушена залишити своїх товаришів заарештованими і піти. Багнет став сильнішим за право, і ідеали демократії потоптані й знищені. Дума не могла підкоритись людям, які захопили владу та керівництво насиллям і жорстокістю. Нехай же ці люди і несуть відповідальність за здійснені ними дії»⁴⁵.

Відозва не мала наслідків, і більшовики почали готуватися до проведення революційного трибуналу. За два тижні, на початку лю-

---

* На початку лютого Метельський, єдиний серед працівників Управи, зголосився допомагати більшовикам вести справи міського господарства, за що у подальшому був звинувачений у змові з ними.

того 1918 року, такий суд було організовано у міському театрі. До його складу увійшли Антонов (голова), Красноленський та Тітков (товариші), Блавацький та Рабинович (секретарі). Обвинувачення представляв Едельштейн, захисниками членів Управи згодилися бути кращі вінницькі адвокати, у т. ч. І. Я. Слуцький*, Ф. Ф. Ціонглинський, Лозевич, М. М. Ренненкамф.

Публіку до театру запускали за квитками, з відтиском мідної печатки. Незважаючи на те, що запрошення поширювали через профспілки, «на суд до театру прибуло більше буржуїв, ніж робітників і солдат, як видно квитки були роздані не тому, кому слід»⁴⁶. Маса людей заповнила театр, натовп стояв під його дверми. Біля входу чергували озброєні червоногвардійці, але ситуація була напруженою, до зали деякі вінничани пронесли зброю. Атмосфера була такою, що «нашому брату, членам ревкому у цей день було дуже і дуже жарко, всім нам смерть дивилась в очі»⁴⁷.

«Нам було висунуто звинувачення, — свідчив згодом Оршанський, — точно сказати не можу, у чому, але пам'ятаю, що між іншим нас звинувачували у непідкоренні владі та саботажі»⁴⁸. Длуголенцького, крім того, звинуватили у присвоєнні грошей, які мали бути виплачені сім'ям солдат. Сам Любомир Артурович свідчив: «Все засідання революційного трибуналу являло собою суцільну комедію». В цілому всім підсудним у провину ставилося «не співчуття більшовикам»⁴⁹.

Коли адвокати нагадали, що законодавчі акти ані колишньої Російської імперії, ані УНР, ані Народної Української республіки (Радянської) не передбачають ні арешту за «не співчуття», ні попереджувальних заходів у вигляді «заборони займатися політичною та громадською діяльністю», Едельштейн відповів: «Тут відбувається суд революції, що перемогла, і він (суд. — Авт.) буде на висоті власної позиції... жодне із законодавств не знає такої міри покарання, але тут мова йде про державний злочин, злочин проти народу»⁵⁰.

За півтора року потому, в часи другого пришествя більшовиків, подібні процедурні формальності при розгляді справ «не співчуваючих» стали зайвими, а ще за 20 років «злочин проти народу» прозвучав головним пунктом в звинуваченнях Тарногородського, Красноленського, Міллера, Снегова, Ракітова та багатьох інших, хто йшов в авангарді більшовицької революції 1917–1918 років у Вінниці.

* У жовтні 1919 року І. Слуцький виступив головним захисником на процесі більшовика Максимовича!

Але це відбулося пізніше. Поки ж, спостерігаючи за недолугими спробами обвинувачення підвести правові засади під трибунал, публіка почала втрачати рівновагу. Філіппіка голови виконкому, виглядала в її очах, як сцена, у якій той «з великим апломбом декламував як дятел трюїзм, вчитаний у популярних соціалістичних брошурах»⁵¹. По-

частішали гнівні вигуки з місць, залунали вимоги припинити процес та виправдати підсудних. Відчувши ситуацію, Едельштейн оголосив, що суд переноситься на інший раз, «для підготовки додаткових документів із звинувачення членів міськуправи». Радісний натопк на руках виніс виправданих із зали театру.

Перший період більшовицького панування у місті виявився нетривалим. Вже у середині лютого при наближенні підрозділів австро-угорського війська члени виконкому та комісари Ради сформували загін з 70–80 осіб

і відійшли на Схід. На всій території колишньої Російської імперії розгорталася громадянська війна.

Господарювання більшовиків у Вінниці не принесло чогось надзвичайного — все цікаве чекало попереду. Поки що ж майже всі відзначали, що у перебіг справ, які вела та контролювала міська Управа, вони не втручалися («при них йшло все так само, як і до них»)⁵². Навесні 1918 року у рамках прокурорського розслідування на членів виконкому було заведено кримінальну справу, у якій їм інкримінувалися наступні звинувачення: «...захоплення частини будинку окружного суду, втручання в діяльність місцевого самоврядування, позбавлення волі членів міської управи, притягнення їх до суду самочинного революційного трибуналу, притягнення до цього ж суду інших осіб, відібрання у населення зброї та розкрадання її, обкладення населення незаконним збором в сумі 75 000 карбованців, звільнення з місцевої в'язниці 59 ув'язнених, втручання у діяльність банків та інших урядо-

*Печатка революційного трибуналу.
(з фондів Вінницького обласного
краєзнавчого музею)*

вих установ, захоплення готелів та усунення господарів їх та орендарів, розкрадання казенного майна (зброї, снарядів, одностроїв і т.п.) та капіталів»⁵³. Крім того, з'ясувалося, що Лев Слущкий (Ератов) привласнив 100 000 карбованців, які були виділені на потреби демобілізаційного комітету.

Як бачимо, небагато, — нікого не розстріляли, не катували, і, навіть, не ув'язнили. «Це ще не був організований більшовизм, — свідчив Станіслав Стемповський, — але його передчуття, яке навпомацки шукало шлях, ще нічого не мордувало, але вже зухвале й агресивне... Більшовизм, що народився, не мав ще визнаних гасел і шукав найпростішої дороги до зрушення мас і здобування їх собі»⁵⁴.

Так у Вінниці відбулася революція, і було встановлено Радянську владу.

Попереду були австрійська окупація, антигетьманське повстання, голод та епідемія тифу 1919 року, панування більшовиків навесні-влітку того ж року, — вже не таке безкровне, — повернення військ Директорії, прихід денікінців, більшовиків, поляків, знову більшовиків... Але це зовсім інша історія. Вінниця і вінничани входили до нової епохи.

Постановление⁵⁵

1919 года февраля 28 дня город Винница. Судебный следователь по важнейшим делам Винницкого окружного суда, рассмотрев настоящее дело и приняв во внимание: 1) что в отношении членов Винницкого Исполнительного Комитета: Адельштейна, Гишвалинера, Лецинского, Журавлёва, Раскатова и других, которые в январе и феврале прошлого года, назвав себя советом солдатских и рабочих депутатов, захватили в свои руки власть в городе Виннице и учинили разные незаконмерные действия можно, на основании данных, добытых следствием, усмотреть только признаки преступлений, предусмотренных 289 и 1540 ст. ст. Улож. Нак. 2) что в отношении Адельштейна, кроме того, предложившего, под видом охраны порядка в городе, внести в совет солдатских и рабочих депутатов 30000 рублей, что и было исполнено можно усмотреть только признаки преступления, предусмотренного 1 ч. 1688 Улож. Нак., а не 1681 ст. Улож. Нак. 3) что за все означенные преступления члены указанного выше комитета подлежат наказанию — тюремному заключению с лишением не-

которых прав или без этого. 4) что согласно постановления Директории Украинской Народной Республики от 12 января сего года об уменьшении наказаний лицам, совершившим уголовные преступления — по первому пункту этого постановления все вышеуказанные лица подлежат освобождению от наказания и суда. 5) что, при таком положении, они не подлежат и привлечению в качестве обвиняемых за указанные проступки. 6) что в отношении члена солдатских и рабочих депутатов Л. С. Слуцкого, получившего в Киеве наужды Демобилизационного комитета 100 000 рублей, и не сдавшего туда этих денег, и не отчитавшегося в них, должно усмотреть признаки преступления, предусмотренного 1681 ст. Улож. Нак., в совершении какого преступления виновность означенного Слуцкого доказывается данными следствия.

Постановил: не привлекая к настоящему делу никого из указанных лиц за совершение преступлений, предусмотренных 289, 3 ч. 1540 ст. и 1 ч. 1688 ст. Улож. Нак., согласно 396 ст. Уст. Уг. Суд. привлечь по настоящему делу в качестве обвиняемого Л. С. Слуцкого, предъявив ему обвинение 1681 ст. Улож. Нак.

И. Д. Судебного следователя.

Постановление

1919 года марта 3 дня город Винница. Судебный следователь по важнейшим делам Винницкого окружного суда, рассмотрев настоящее дело и приняв во внимание, что привлечённого в качестве обвиняемого Л. С. Слуцкого, как видно из начальника Винницкой городской милиции от 25 июля за № 2151, не удалось разыскать или установить, куда он скрылся, что, согласно того же сообщения, по данным негласного расследования, означенный Слуцкий скрылся в Россию, почему и сыск его через публикацию является излишним в виду бесполезности такового, что согласно постановления Директории Украинской Народной Республики от 12 января с. г. в отношении Адельштейна и других членов «совета солдатских и рабочих депутатов» настоящее дело подлежит прекращению.

Постановил: настоящее дело направить через Прокурора суда в Винницкий окружной суд на предмет приостановления такового, согласно 386 и 852 ст. ст. в отношении Слуцкого и прекращения в отношении Адельштейна и других.

И. Д. Судебного следователя.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. ДАВО. — Ф. Д-230. — Оп. 3. — Спр. 49. — Арк. 181; 2. ЦДАВОУ. — Ф. 628. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 86; Там само. — Ф. 1792. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 268;
3. Там само. — Ф. 4081. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 154; 4. Там само. — Арк. 168; 5. Там само. — Арк. 169 (зв.); 6. Народна воля. — 1918. — 14 січ.; 7. Волинь. — 1918. — 14 січ.;
8. ДАВО. — Ф. Д-230. — Оп. 1. — Спр. 1827. — Арк. 26; 9. Слуцкий И. Разгон Думы // Альманах и календарь на 1919 год. — Винница, 1918. — С. 41; 10. ЦДАВОУ. — Ф. 628. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 81; 11. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918). — Київ-Львів, 1996. — С. 220; 12. Миллер И. (Бирштейн) Вказ. пр. — С. 101; 13. Колчігін Б. К. На службі революції // Вінницька правда. — 1957. — 16 жовт.; 14. Тинченко Я Вказ. пр. — С. 223; 15. Галан В. Батерія (батарея) смерті. — Джерсі Сіті, 1968. — С. 29; 16. Финне К. Н. Вказ. пр. — С. 132;
17. Більшовики у Вінниці // Нова Рада. — 1918. — 13 січ.; 18. Слуцкий И. Вказ. пр. — С. 41; 19. ДАВО. — Ф. Д-230. — Оп. 1. — Спр. 1818. — Арк. 27; 20. ЦДАВОУ. — Ф. 1142. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 26; 21. ДАВО. — Ф. 172. — Оп. 4. — Спр. 597. — Арк. 61; 22. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 174; 23. Набат. — 1918. — 26 янв.;
24. ДАВО. — Ф. Р-4364. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 6; 25. Stempowski St. Z Pamiętnika // Zeszyty historyczne. — 1973. — Z. 24. — T. 230. — S. 91; 26. ДАВО. — Ф. 172. — Оп. 1 — Спр. 597. — Арк. 60 (зв.); 27. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 175; 28. ДАВО. — Ф. 172. — Оп. 4. — Спр. 597. — Арк. 61 (зв.); 29. Там само. — (Додаток); 30. Снегов А. Боевое прошлое... — С. 175; 31. Тарнопольский Л., Федулкін С. Вказ. пр. — С. 60; 32. ДАВО. — Ф. 172. — Оп. 4. — Спр. 597. — Арк. 41; 33. Там само. — Арк. 59 (зв.); 34. ЦДАГОУ. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 1240. — Арк. 1-2; 35. Малаховский В. А. Финляндцы // Октябрь на фронте. Сб. воспоминаний. — М., 1967. — С. 175; 36. Маркин А. С. Лейб-гвардии Кексгольмский полк в 1917—18 гг. (Фрагмент картины разложения и гибели российской гвардии) // <http://militera.lib.ru/pub/markin1/01.html>; 37. Євухів О. Ю. Мої спомини // ЦДАВОУ. — Ф. 3795. — Оп. 5. — Спр. 78. — Арк. 82; 38. ДАВО. — Ф. 172. — Оп. 4. — Спр. 597. — Арк. 61; 39. Там само. — Арк. 19-19 (зв.); 40. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 47. — Арк. 5; 41. Слуцкий И. Вказ. пр. — С. 44; 42. Там само. — С. 42; 43. ДАВО. — Ф. Д-262. — Оп. 3. — Спр. 17. — Арк. 1; 44. Слуцкий И. Вказ. пр. — С. 43; 45. Там само; 46. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 47. — Арк. 8; 47. Там само; 48. ДАВО. — Ф. 172. — Оп. 4. — Спр. 597. — Арк. 58; 49. ДАВО. — Ф. П-138. — Оп. 2. — Спр. 47. — Арк. 7; 50. Набат. — 1918. — 6 февр.; 51. Stempowski St. Z Pamiętnika // Zeszyty historyczne. — 1973. — Z. 24. — T. 230. — S. 91; 52. ДАВО. — Ф. 172. — Оп. 4. — Спр. 597. — Арк. 61 (зв.); 53. Там само. — Арк. 1; 54. Stempowski St. Z Pamiętnika // Zeszyty historyczne. — 1973. — Z. 24. — T. 230. — S. 90-91; 55. ДАВО. — Ф. 172. — Оп. 4. — Спр. 597. — Арк. 72-73.

I

Городская Дума въ городѣ Винницѣ не хуже и не лучше, чѣмъ въ другихъ городахъ Украины. Созданная по демократическому принципу въ моментъ, когда общество сразу перескочило изъ царства рабства въ царство свободы, отражая всѣ элементы взволнованного необыкновенной революціей человѣческаго муравейника, вплоть до пришлыхъ, чуждыхъ элементовъ, она, какъ и повсюду, страдала склонностью къ разговорамъ о текущемъ моментѣ, бѣдностью личнаго состава, неорганизованностью и партійной нетерпимостью. Хорошая половина Думы могла бы спокойно остаться дома, за прилавкомъ или станкомъ, и отъ этого общій тонъ работы только выигралъ бы и престижъ выборнаго органа только укрѣпился бы. Но жестокой судьбѣ угодно было, чтобы избрано было именно 59 гласныхъ и чтобы въ ихъ средѣ оказалась цѣлая масса безгласныхъ, безличныхъ, безпринципныхъ и бездѣятельныхъ людей.

Въ задачу настоящаго очерка входитъ, однако, не общая характеристика Думы, и авторъ этихъ строкъ не претендуетъ на званіе историка мѣстной Думы. Эта задача была бы столь же обширной, сколь и трудной, ибо за срокъ почти полутора лѣтъ лихорадочной, напряженной дѣятельности при заревѣ все болѣе разгорающейся революціи с ея неизбѣжными потрясеніями, кровавыми ужасами и хрупкостью верховной власти, Дума безконечно много пережила, выстрадала и сдѣлала, повинувшись, правда, скорѣе стихіи событій, чѣмъ внутренней инициативѣ. Не въ бѣглыхъ строкахъ полубіографій, полувфельетоновъ можно дать исчерпывающую оцѣнку этой дѣятельности, во всю ширь развернуть полотно, на которомъ исполинской кистью, вложенной въ руки Думы, жизнь нарисовала такіе прихотливые узоры. Въ предѣлахъ этихъ летучихъ очерковъ, задуманныхъ въ долгіе вечера думскихъ бдѣній, я хочу лишь въ общихъ контурахъ обрисовать общественную личность каждаго гласнаго. Этотъ трудъ легче и проще, ибо просты, элементарны большинство персонажей нашей Думы, и, несмотря на ходули, на которыя они часто становились, на убѣжденія, которыя они себѣ навязали, и на пафосъ, рожденный вечерней газетой, они, какъ въ стеклышкѣ, отражались въ своихъ рѣчахъ, мысляхъ, интонаціяхъ и движеніяхъ — цѣликомъ, со всѣми маленькими достоинствами и большими недостатками, убѣжденіями, взятыми напрокатъ у дешевой брошюры, и невѣжествомъ, плохо прикрытымъ набившей оскомину фразеологіей.

Трагедія этихъ гласныхъ заключалась въ томъ, что Дума, въ періодъ безпримѣрнаго въ исторіи размаха революціи, неизбѣжно должна была стать большимъ политическимъ центромъ, и имъ, маленькимъ людямъ, вынесеннымъ революціонной волной на самые верхи общественной жизни, приходилось задумываться надъ вопросами, о которыхъ они никогда и не догадывались, къ которымъ никогда не имѣли склонности и которые были такъ безумно далеки отъ обычныхъ вопросовъ своей семьи, своего дѣла, клуба и провинціальныхъ развлечѣній. И не только задумываться, но — что ужаснѣе всего — и высказываться, сознавая въ то же время, что къ ихъ голосу прислушиваются, ихъ комментируютъ и изъ суммы этихъ скороспѣлыхъ мнѣній безразличныхъ къ вопросамъ политики людей, складывается мнѣніе общества, хозяина города, хозяина страны.

Въ домашней обстановкѣ, за чаемъ съ пріятелями, въ благотворительномъ обществѣ или маленькомъ кооперативѣ, это были въ большинствѣ хорошіе люди, неглупые, честные и для своего круга даже достаточно интеллигентные. Въ какойнибудь Думѣ мирнаго времени это были бы и очень хорошіе гласные, разумные, преданные интересамъ города, бережливые хозяева. Но когда отъ нихъ властно требовали не хорошихъ тротуаровъ и декларацій, не правильной ассенизаціи, а точной и недвусмысленной оріентаціи, и когда вчерашній мирный обыватель становился, разсудку вопреки и вопреки своему же собственному хотѣнію, отвѣтственнымъ лидеромъ — они, конечно, безсильно барахтались въ этой кучѣ неизвѣстно откуда налѣзшихъ словъ, удивительныхъ понятій, безконечныхъ программъ, платформъ, отгѣнковъ, фракцій и секцій. Ворону нарядили въ орлиныя перья и велѣли подняться подъ облака. Но она умѣла только каркать и ее тянуло внизъ, къ землѣ, и царственныя позы ея могли только вызвать усмѣшку.

Всю эту массу людей, столь различныхъ по вѣрѣ, положенію, одеждѣ, возрасту и, наконецъ, фракціямъ, объединяло одно: почти никто изъ нихъ ничего не зналъ. Они не знали городского хозяйства, финансовой политики, друг друга, грамматики и очень часто — правильнаго прилічія. Наиболѣе привлекательными изъ нихъ были молчальники, тѣ, кто скромно не лѣзъ въ глаза, не шумѣлъ, не запутывалъ вопроса, не искалъ популярности. Но — увы! — робкихъ и застѣнчивыхъ была только горсточка, большинство же страдало ораторскимъ зудомъ и любило поколебать воздухъ, чтобы продекламировать модныя слова.

Дума дѣлилась, конечно, прежде всего на лѣвыхъ и правыхъ. Внѣшнее различіе ихъ было велико: они сидѣли за различными столами, меж-

ду ними было большое пространство, но отнюдь не большая пропасть. Съ легкимъ сердцемъ многѣ лѣвые могли бы пересѣсть къ правымъ, правые — налѣво, и отъ этого ровно ничего не измѣнилось бы. Гласные лѣвой стороны назывались иначе «соціалистическимъ блокомъ». Но еще до того, какъ двое изъ «буржуевъ», почуявъ, очевидно, внезапное тяготѣніе къ идеаламъ свободы, равенства и братства, переселились къ лѣвымъ за черту буржуазной осѣдлости, блокъ разѣдался внутренней распрей. Входившіе въ его составъ украинскіе соціалисты держались надменно.

Связь ихъ съ остальнымъ блокомъ была даже внѣшне слабая. Затѣмъ въ немъ было два тихихъ еврея, именовавшихъ себя «трудовиками», одинъ совсѣмъ черный, другой — не совсѣмъ черный, одинъ похудѣе, другой поплотнѣе, очень корректно промолчавшихъ полтора года. Они на фізіономію блока вліяли мало и выдержанной, самостоятельной позиціи не имѣли. Входилъ списокъ номеръ первый изъ представителей соціалистической аристократіи, меньшевиковъ, эс-эровъ, бунда и польскихъ соціалистовъ. Эти мелькали, какъ въ калейдоскопѣ, съ головокружительной быстротой, и на ихъ мѣсто появлялись новые, чтобы съ такой же поспѣшностью уступить место слѣдующимъ по списку. При такой кинематографической непосѣдливости этотъ списокъ, который выгодно отличался отъ другихъ думскихъ группъ опредѣленностью своихъ партійныхъ лозунговъ въ широкомъ всероссійскомъ масштабѣ, не могъ, конечно, имѣть устойчиваго вліянія. Дальше — генералы отъ соціализма, большевики, относились къ меньшей соціалистической братіи наполовину иронически, наполовину брезгливо, ухмыляясь надъ ихъ преступнымъ соглашательствомъ, склонностью къ компромиссамъ и скептицизмомъ во всеисцѣляющую силу совѣтовъ рабочихъ, солдатскихъ и крестьянскихъ депутатовъ. Была также еще одна фракція изъ трехъ человекъ отъ партіи съ чрезвычайно длиннымъ названіемъ, которыхъ для экономіи времени называли «сеймовцами». Но изъ нихъ одинъ больше молчалъ и слушалъ, другой не разъ откровенно признавался, что онъ не знаетъ, за какіе грѣхи Богъ осудилъ его быть въ соціалистическомъ лагерѣ, а третій, скромный юноша, вовсе и не принадлежалъ къ той партіи, отъ которой онъ въ Думу прошелъ.

Но все же здѣсь была хоть видимость организованности, и въ извѣстные моменты блокъ выступалъ единымъ фронтомъ. За другимъ же, правымъ сектором, группы совершенно отрещивались другъ отъ друга и каждая дѣйствовала за собственный рискъ и страхъ. За исключеніемъ кадетовъ, тамъ не было ни одной политической партіи. Была большая еврейская группа, незаконнорожденная, надломленная внутренней

грызней. Было три рядомъ усѣвшихся представи- теля трехъ списковъ, три обывателя, вѣчно кислыхъ, разочарован- ныхъ и брюзжащихъ. Была еще группа жите- лей предмѣстья, четверо живыхъ представителей не то крестьянства, не то мѣщанства, одѣтыхъ въ нѣчто среднее между запуномъ и пиджакомъ, озабоченныхъ прежде все- го тѣмъ, какъ бы спозаран- ку выбраться изъ Думы, чтобы благополучно до- браться до дому за нѣс- колько верстъ отъ города. И были поляки, настоль- ко далекіе отъ прочихъ гласныхъ, что они даже сѣли въ серединѣ, чтобы не вышло ни нашимъ, ни вашимъ.

Карикатури на Ю. В. Радбиля

Эти гласные, при всей своей глубокой обыва- тельщинѣ, были все же по-своему колоритны и въ своей провинціальной мѣшковатости характерны и интересны. По- сильному освѣщенію ихъ личности и посвящаются настоящіе эскизы.

II.

Среди гласныхъ праваго крыла я на первомъ мѣстѣ поставилъ бы фигуру Іордана Іульяновича Хмѣловскаго, какъ самую характерную, выдержанную и колоритную. Наблюдая этого гласнаго въ теченіе многихъ думскихъ засѣданій, я считаю, что въ Думѣ не было другого гласнаго, который бы съ такой послѣдовательностью выявлялъ свою сущность и природу, не уклоняясь ни на шагъ въ сторону, не отвлека- ясь ни на одинъ мигъ отъ взятой на себя миссиі.

Кто-то въ публикѣ, очевидно изъ числа немногочисленныхъ поклонниковъ, назвалъ его однажды «думской совѣстью». Это названіе черезчуръ пышно и лестно для него, но, вложивъ въ это изрядную долю ироніи, его, пожалуй, можно было бы принять.

Г. Хмѣлювскій взялъ на себя почтенную задачу быть стражемъ законности думскихъ постановленій и ревностнымъ хранителемъ священныхъ основъ городского положенія. И вся его работа въ Думѣ прошла подъ знакомъ протеста, негодованія, возмущенія противъ поруганной, по его мнѣнію, буквы закона.

Именно — буквы закона, а не его смысла, не живого духа. Съ аккуртно переплетенной книжкой городского положенія онъ являлся въ думу почти раньше всѣхъ и зорко и подозрительно прислушивался къ каждому шороху, къ каждому намеку на обходъ текста закона. За все время существованія Думы никто не слышалъ отъ него ни одного слова по существу разбираемаго вопроса, ни одного возраженія докладчику или оратору, ни одного конкретного предложенія, которое вытекало бы изъ преній. Онъ лишь поверхностно скользилъ по темѣ, вокругъ которой волновалась Дума, и только наблюдалъ за порядкомъ и законностью.

И тѣмъ не менѣе, онъ не принадлежалъ къ числу думскихъ молчальниковъ. Онъ часто говорилъ, можетъ быть, даже чаще, чѣмъ слѣдовало бы, но всѣ его рѣчи были кратки и являлись замѣчаніями къ порядку, по мотивамъ голосованія или воздержанія, по вопросамъ кворума, повѣстки, наказа, городского положенія, обязательнаго постановленія. Это былъ не гласный Думы, а какой то непризнанный и непрошенный юрисконсультъ по городскимъ дѣламъ или представитель прокурорскаго надзора, авторитетно заявлявшій, что онъ «полагалъ бы» съ точки зрѣнія закона и прочее. Свой юридическій цензъ этотъ ученый правовѣдъ пріобрелъ работой въ качествѣ письмоводителя у одного присяжнаго повѣреннаго, и оттуда, изъ глубинъ патронскаго кабинета, онъ извлекалъ обрывки знаній, терминологію, способность жонглировать сенатскими рѣшеніями. Какъ всѣ малоинтеллигентные адвокаты, онъ улавливалъ лишь внѣшнее содержаніе юридической нормы, безсиленъ былъ раскрыть ея истинный смыслъ, подчасъ скрытый въ ворохѣ словъ неудачно редактированной статьи, и часто, не понимая закона и изъ-за деревьевъ не видя лѣса, грозно указывалъ перстомъ въ пустое пространство или ломился въ открытую дверь.

Въ Думу онъ пришелъ съ предубѣжденіемъ, съ твердымъ сознаниемъ того, что идетъ въ учрежденіе недостойное, ниже его стоящее. Эту брезгливость онъ проявилъ еще на первыхъ думскихъ засѣданіяхъ, когда

пытался обращаться къ Думѣ сидя. И съ поразительной выдержанностью онъ пронесъ свое презрѣніе къ ней черезъ весь годъ думской работы, не снисходя къ учрежденію, выходящему за предѣлы мертвой буквы для удовлетворенія болѣе широкихъ, рвущихся наружу потребностей жизни.

Эти назойливыя, неуклонныя поиски крамолы имѣли, несомнѣнно, цѣлью вѣчнымъ подчеркиваніемъ думскаго беззаконія, безконечными требованіями занести въ протоколь, неутомимостью въ обжалованіи думскихъ постановленій во всѣ существующіе инстанціи создать впечатлѣніе полной анархіи и произвола, осуществляемыхъ демократической Думой.

Этотъ суровой цензоръ думскихъ дѣлъ, на лицѣ котораго некто никогда не видѣлъ улыбки, пугаль, но не страшилъ. Дума, очевидно, не боялась, когда въ разгаръ преній вставалъ кругленькій, толстенькій гласный, неизмѣнно говорилъ: «извиняюсь» и, нацѣпивъ пенснэ изъ раскрытой книжки городского положенія голосомъ сладкимъ и вкрадчивымъ ставилъ Думу въ уголь за незнаніе закона. Гласные оживлялись въ ожиданіи очередной забавы, но профессоръ городского права никого не убѣждалъ, и по его предложеніямъ Дума дружно голосовала противъ, а онъ самъ воздерживался.

Вѣ Думѣ онъ былъ совершенно одинокъ. Въ перерывахъ онъ читалъ газету, во время засѣданія съ нимъ никто не совѣтовался и даже двое гласныхъ, близкихъ ему по идеѣ и духу, примостившихся рядомъ съ нимъ, ошую и одесную, потеряли, очевидно, вѣру въ непререкаемую правоту думскаго ментора и часто не только голосовали противъ него, но даже противъ высказывались. Разочаровались въ немъ и хуторяне, симпатіи которыхъ онъ въ началѣ привлекъ своими мудреными цитатами и апломбомъ. Рѣдко-рѣдко онъ вызывалъ одобреніе и въ публикѣ; оно исходило большей частью отъ чиновниковъ, обиженныхъ на революцію, и отъ незначительной части зажиточныхъ обывателей, смотрѣвшихъ на Думу, какъ на очагъ заразы и преступное сообщество, и радовавшихся каждому уколу, который наносили Думѣ хотя бы даже орудіемъ тупымъ и нечувствительнымъ.

Онъ прошелъ въ Думу по какому-то непостижимому списку незаконнаго сожительства домовладѣльцевъ и квартирнанимателей, но ни та группа, ни другая защитника своихъ правъ въ его лицѣ не нашла. Его нашла третья группа приказныхъ крючкотворцевъ, тотъ типъ сутягъ по призванію, который постепенно исчезаетъ съ ростомъ правосознанія общества и истиннаго уваженія къ закону.

III.

Рядомъ съ думскимъ дядькой, г. Хмѣлювскимъ, възсѣдалъ его другъ сердечный, докторъ Николай Филаретовичъ Недѣльскій. Онъ не могъ похвастать юридической эрудиціей своего ученаго сосѣда, и когда г. Хмѣлювскій пушаль въ Думѣ статью, которая гласить, д-ръ Недѣльскій благоговѣнно, раскрывъ ротъ, смотрѣлъ на него снизу вверхъ и потомъ торжествующе обводилъ глазами залъ: молъ, каковъ? Оба они отмѣнно уважали другъ друга, и когда одинъ говорилъ, другой одобрительно качалъ головой, давая понять, что это святая истина.

Оба ненавидѣли Думу, оба страдали отъ сосѣдства непочтительныхъ гласныхъ, не имѣющихъ ни имущественнаго ценза, ни дворянскаго происхожденія и тѣмъ не менѣе пробравшихся туда-же, въ отцы города. Въ обоихъ жило неискоренное убѣжденіе, что только они — умъ и совѣсть думы, любимые если не населеніемъ, то во всякомъ случаѣ начальствомъ. Если опаздываль г. Хмѣлювскій, то г. Недѣльскій, жестикулируя трясущимися руками, поспѣшно информироваль его о положеніи дѣла, послѣ чего широко откидывалься на спинку стула, въ блаженномъ убѣжденіи, что теперь дѣло народа въ надежныхъ и вѣрныхъ рукахъ. Если задерживалься гдѣ-нибудь г. Недѣльскій, то съ обычной своей небрежной позой и безгладкимъ выраженіемъ лица нашептываль ему г. Хмѣлювскій.

Оба прошли в Думу отъ домовладѣльцевъ и оба съ одинаковымъ отсутствіемъ творческаго почина, безъ малѣйшаго намека на инициативу, отстаивали священное право собственности, незатѣливо, неубѣдительно и примитивно.

Докторъ Недѣльскій былъ въ Думѣ представителемъ домовладѣльческой группы, замкнутой въ четырехъ стѣнахъ своихъ домовъ, терроризованной революціей и квартирнымъ закономъ. Онъ былъ представителемъ обывателя, выбитаго изъ колеи, смертельно перепуганнаго и нашедшаго причину всѣхъ золъ въ социалистахъ. Его избиратели хотѣли, чтобы жизнь, больно ударившая по всѣмъ слоямъ населенія, не задѣла лише ихъ сакраментальной касты избранныхъ, и чтобы въ хаосѣ окружающаго лишъ нетронутыми оставались ихъ права на очистку и воду. Избранный въ Думу въ моментъ, когда его избиратели стихійной силой движенія были отогнаны на задворки общественной жизни, онъ принесъ съ собою въ Думу всю горечь ихъ озлобленія.

Его избирателямъ надо было, чтобы д-ръ Недѣльскій мудрымъ словомъ притупилъ острые рѣжущіе углы и, борясь съ противной имъ демократической струей, разумно, въ рамкахъ условій дѣйствительности,

успокаивалъ ихъ терпкую боль отъ налоговъ, обязательныхъ постановленій и демократическихъ льготъ квартирантамъ. Чтобы заставить демократическую Думу уважать это чужое и чуждое ей мнѣніе, нуженъ былъ большой тактъ и основательные познанія въ муниципальной жизни. Надо было умѣть указать Думѣ другіе источники для бюджета, кромѣ напрашивающагося обложенія недвижимости.

Этими талантами д-ръ Недѣльскій надѣленъ не былъ. Ни такта, ни познаній, самыхъ элементарныхъ, у него не было совершенно, и потому такъ жалко представлены были интересы многочисленной и довольно интеллигентной части населенія. Обозрѣвая его дѣятельность за весь истекшій годъ, я не могу припомнить ни одного предложенія д-ра Недѣльскаго положительнаго свойства. Онъ былъ вѣчно въ оппозиціи, ко всѣмъ и каждому, все и всѣхъ отвергалъ, приходилъ въ ужасъ по каждому незначительному поводу, вопилъ благимъ матомъ, что рѣжутъ и грабятъ, но съ своей стороны за все время ни разу не удосужился подумать, какъ же въ самомъ дѣлѣ выйти изъ того тупика, въ который городъ вогнали событія послѣдняго времени. Не мудрено было критиковать и злобствовать, нетрудно было и острить надъ думой; но гораздо труднѣе было придумать въ условіяхъ полной разрухи, задолженности и непрерывныхъ политическихъ переворотовъ нѣчто болѣе или менѣе совершенное. Вся хозяйственная мудрость г. Недѣльскаго проявлялась въ томъ, что онъ требовалъ ничего не давать и ничего не брать, между этими двумя полюсами заключено было все его міросозерцаніе, и эта несложная формула составляла весь багажъ его хозяйственной политики. Когда заходила рѣчь о повышеніи окладовъ членамъ городской управы, онъ требовалъ, чтобы люди съ высшимъ образованіемъ охраняли его дома, его покой удобства, сами еле сводя концы с концами. Онъ полагалъ, что городское хозяйство будетъ процвѣтать, есля городскія рабочіе будутъ жить впроголодь. И требовалъ, чтобы возросшіе въ своей цѣнности въ десять и двадцать разъ дома были обложены прежнимъ налогомъ.

Въ его мысляхъ было много запальчивости и раздраженія, но убѣдительности въ нихъ не было никогда.

Презрѣніе къ Думѣ, которое у г. Хмѣлювскаго выражалось лише въ неустанныхъ ссылкахъ на мудреные законы, оскверненные, по его мнѣнію Думой, у г. Недѣльскаго выражалось въ формѣ безсодержательнаго крика. Дума повергала его въ суевѣрный ужасъ, онъ часто готовъ былъ креститься и чураться, какъ отъ бѣсовскаго навожденія, бѣснуясь самъ отъ инородческаго засилья, политическихъ рѣчей и необходимости заложить театръ,

чтобы уплатить текущие расходы. Дума, отдавая дань времени, злоупотребляла, конечно, политикой, но въ отрицаніи этой политики г. Недѣльскій доходилъ до крайности. Всѣмъ памятенъ знаменитый эпизодъ, когда по вопросу объ отдыхѣ для парикмахерскихъ служащихъ г. Недѣльскій, заслушавъ мнѣніе гласныхъ о необходимости соблюсти свободу совѣсти и предоставить евреямъ отдыхать въ субботу, воскликнулъ: «если мнѣ надо бриться, то при чемъ тутъ самоопредѣленіе?»).

Его тонъ по отношенію къ Думѣ былъ тонъ дидактической, онъ училъ Думу уму разуму. Но не отеческое внушеніе чувствовалось въ его репликахъ, а издѣвательство человека озлобленнаго и ненавидящаго. Кривляясь и гаэрничая, онъ цитировалъ Евангеліе. Иронически раскланиваясь, переходя отъ визгливаго дисканта къ неожиданному басу, онъ спорилъ съ лѣвыми. И впадая въ истерику, весь колыхаясь и содрагаясь, спорилъ со всѣми, правыми и лѣвыми, своими и чужими, и часто, къ великому веселью Думы, съ самимъ собой.

Плохенькій актеръ изъ провинціально труппы, гдѣ не требуется ни таланта, ни мысли, ни любви къ дѣлу, а лишь надо веселить невзыскательную публику, чтобы ей было смѣшно, этотъ комикъ вѣчно пѣлъ одно и тоже, какъ испорченная шарманка, безъ конца и жалости повторяющая лишь звуки давно наскучившей и надоѣвшей пѣсни. Онъ юродствовалъ и ломался, имитировалъ сценки, сыпалъ поговорками, до голосованія заявлялъ особое мнѣніе. Дума дружно смѣялась, публика вставала съ мѣстъ, чтобы лучше разглядѣть эту забавную фигуру въ длиннополомъ старосвѣтскомъ сюртукѣ, и въ общемъ шумномъ весельѣ всѣ всегда забывали, о чемъ, собственно, этотъ гласный говоритъ и чего онъ, въ сущности говоритъ, хочетъ.

IV.

Въ Думѣ есть фракція, которая до сихъ поръ извѣстна подъ номеромъ того списка, по которому она въ думу прошла. Такъ называемый «списокъ № 11» — это самый сумбурный списокъ въ нашей думѣ. Въ свое время онъ долженъ былъ осуществить идею національнаго сплоченія еврейства и представить весь народъ, со всѣми его элементами и классами, со всѣми достоинствами и недостатками. Эта почтенная, но довольно тяжелая задача была задумана путемъ механическаго соединенія бѣдныхъ ремесленниковъ и миллионеровъ-торговцевъ, фанатиковъ-сіонистов и жителей Замостья, безпартійныхъ лэди и безпринципныхъ джентельменовъ. Заманчивая идея солидарности волковъ и овецъ привлекла тысячи

простодушных избирателей, и въ итогѣ народъ представленъ въ думѣ солиднымъ числомъ 10 гласныхъ.

Но задача была исполнена только наполовину: отчетливо и выпукло выступали лишь недостатки различныхъ группъ еврейскаго общества, зато достоинства народа, его живой умъ и яркій темпераментъ, были мало замѣтны. Надъ фракціей все время рѣялъ духъ какого-то синагогальнаго патріотизма, напыщеннаго и лицемѣрнаго, въ рѣдкихъ случаяхъ искренняго, но зато всегда нездороваго, тяжелаго и непріятнаго своей подозрительностью ко всякому безобидному намеку или неудачной фразѣ. При обычномъ кворумѣ человекъ въ 25 эта фракція всегда могла бы дать перевѣсъ угодному ей мнѣнію, если бы она дѣйствовала солидарно и дисциплинированно. Но искусственно созданная, мертворожденная еще въ чревѣ матери, она оказалась, конечно, живымъ трупомъ.

Безпартійный Спивакъ скоро объявилъ себя завзятымъ сіонистомъ, а сіонистъ Хаимсонъ декларировалъ себя самымъ закоренѣлымъ социалистомъ. Иногда одинъ изъ нихъ отъ имени фракціи дѣлалъ отвѣтственное заявленіе, черезъ пять минутъ сосѣдь опровергалъ его, послѣ чего первый объяснялъ такой казусъ «политическими соображеніями». Часто можно было наблюдать, какъ фракція межъ собой ссорится, при чемъ оставалось неизвѣстнымъ, произошла ли перебранка по тѣмъ же «политическимъ соображеніямъ», или просто по причинамъ домашняго свойства. Но послѣ того фракція голосовала кто въ лѣсъ, кто по дрова.

Неимѣянидисциплины, ниполитическаго единства, нипрограммы, фракція тѣмъ не менѣе имѣла своего лидера. Имъ былъ гласный Спивакъ, политическій трибунъ фракціи, специалистъ по бухгалтеріи. Не лишенный темперамента, обладая завидной способностью говорить безъ передышки, онъ на ужасномъ русскомъ языкѣ произносилъ пламенные рѣчи съ цитатами изъ Талмуда. Въ думѣ говорили на всѣхъ языкахъ: на польскомъ, украинскомъ, древне-еврейскомъ, жаргонѣ, иногда и по-русски, гласный же Спивакъ говорилъ на общей смѣси этихъ языковъ. Нахохлившись и сдвинувъ брови, этотъ сердитый мужчина умѣлъ начинать съ прибавки курьерамъ на дороговизну, перейти къ еврейскимъ погромамъ, рассказать какую нибудь одесскую исторію, попутно сдѣлать ссылку на Маймонида или знаменитаго раввина и кончить балансомъ продовольственной управы. Онъ часто высказывалъ дѣльные мысли, но всѣ онѣ тонули въ общемъ потокѣ самыхъ неожиданныхъ образовъ и сравненій, темъ и оборотовъ. Однако, жезлъ перваго консула онъ въ своей фракціи сохранилъ до конца.

Главарь сіонистской партіи, Шапиро, въ думу приходилъ рѣдко. Въ пятницу онъ не ходилъ, потому что это канунъ субботы, въ субботу — потому, что это праздникъ, а въ будни — потому, вѣроятно, что занять. Приходя, онъ аккуратно слушалъ и позѣвывая въ шикарную бороду, упорно, настойчиво и скучно молчалъ. Оживлялся онъ лишь, когда заходила рѣчь о евреяхъ, и въ такія минуты онъ оживленно молчалъ. Тогда на его лицѣ выражались постепенно то гнѣвъ, то негодованіе, то сочувствіе, то недоумѣніе, онъ подымалъ брови, качалъ головой, неодобрительно причмокивалъ, смотря по характеру рѣчей, и эта яркая мимика была выразительнѣе самыхъ огненныхъ рѣчей.

Гласный Шварцъ, фигура сухая и прямая, съ пустыми и холодными глазами, всегда заявлялъ «горячій протестъ». Большой знатокъ рыночныхъ цѣнъ на муку и просо, мыло и спички, свѣчи и дома, онъ давалъ заключенія отъ имени фракціи, главнымъ образомъ, по вопросамъ дѣлового свойства. При этомъ онъ часто вступалъ въ серіозный конфликтъ съ правдо-матушкой и когда его ловили, онъ говорилъ: «позвольте» и начиналъ оправдываться, но чаще соглашался. Онъ игралъ роль салоннаго социалиста, и когда онъ произносилъ радикальныя рѣчи, голосъ и мысли его были вялы и тусклы, и ярко блистали только хорошіе брилліанты на пальцахъ.

Г. Лучанскій делегировался фракціей говорить рѣчь, когда требовалось краснорѣчіе. Вобравъ голову въ плечи, изогнувшись въ три погибели и косясь почему-то на башмаки предсѣдателя, онъ высокимъ фальцетомъ пускалъ пышныя фразы, заклиналъ, давалъ клятвы, посылалъ проклятья, простиралъ руки, умолялъ, грозилъ, приходилъ въ отчаянье, стучалъ по столу, а потомъ себя в грудь. Этотъ златоустъ одинадцатаго списка въ погонѣ за эффектной фразой часто убивалъ свою по-существу совершенно правильную мысль.

Имѣя все, всѣ элементы общества, фракція имѣла въ своей средѣ и единственную въ думѣ представительницу прекраснаго пола. Г-жа Розенбергъ проведена была въ думу изъ благодарности за свою почтенную благотворительную дѣятельность, какъ представительница людей безпартійныхъ, но, конечно, демократическихъ. Ея дѣятельность въ роли гласнаго проявилась для населенія въ томъ, что когда шла рѣчь о повышеніи квартирной платы за помѣщеніе для милиціи, она произнесла пылкую фразу по адресу квартирнанимателей, вовлекающихъ хозяевъ «въ невыгодную сдѣлку». Это была ея первая и послѣдняя рѣчь въ думѣ — зато сказана она была съ большимъ убѣжденіемъ и огнемъ и прозвучала, какъ вопль истерзаннаго сердца.

Полемическимъ ораторомъ фракціи былъ г. Ройзенбурд. Онъ считался во фракціи мастеромъ по части запросовъ и вопросовъ. Въ нихъ всегда чувствовался интересный матеріалъ, и дума настораживалась. Но после двухъ-трехъ фразъ онъ притихалъ, умолкалъ, и отъ его холостого выстрѣла оставалась лишь дымка какого-то намека.

Когда г. Хаимсонъ говорилъ въ думѣ по-древнееврейски, дума его не понимала, а когда онъ иногда говорилъ и по-русски, то его еще меньше понимали. Мѣшала большая затѣйливость мысли, прихотливо скакавшей вокругъ идеала возрожденія народа на святой землѣ его предковъ. Не благопріятствовала этому и бѣшенная скорость, которую умѣлъ развивать ораторъ въ жаднѣ высказать какъ можно больше интересныхъ мыслей.

Но зато въ Хаимсонѣ чувствовался подлинный, чистый идеалистъ, а отчасти и у г. Спивака сквозила искренняя вѣра въ свои идеалы. У другихъ же убѣжденія были притянуты за волосы, насильно и неумѣло, и оттого такое тягостное впечатлѣніе оставляла эта удивительная фракція, и оттого это была самая непопулярная и неудачная въ думѣ группа.

Кто-то однажды на предвыборномъ митингѣ сострилъ, что списокъ № 11 заблаговременно самъ себѣ поставилъ двѣ единицы. Сейчасъ, когда экзамень прошелъ, надо признать, что другой отмѣтки этотъ списокъ не заслужилъ.

V.

Чистенько, аккуратно и прилежно работала въ думѣ фракція кадетовъ. Они бережно отмахивались отъ лѣвыхъ, не связывались съ правыми и, какъ подобаеетъ партіи государственной, объединяющей всѣхъ, дѣйствовали изолированно.

Въ работѣ фракціи трудно было найти какой-нибудь намекъ на порывъ, на увлеченіе или энтузіазмъ. Они были сухи и сдержанны, дѣловиты и скромны, мотивировали каждое свое особое мнѣніе, каждое голосованіе, воздержаніе или умолчаніе. Они слушались предсѣдателя, корректно улыбались, когда имъ нравилась рѣчь, и прилично усмѣхались, когда находили рѣчь неправильной. Они не совершали безтактностей, не говорили лишняго, были вѣрны идеаламъ дѣловой работы, являлись аккуратно и уходили поздно. Какъ хорошіе ученики въ неудачномъ классѣ, они служили примѣромъ для малоуспѣвающихъ гласныхъ, и въ партійномъ кондуитѣ навѣрное у нихъ крестовъ не было, но, учась на золотую медаль за благонравіе и успѣхи, они были скучноваты, не ярки и до раздраженія разумны тѣмъ разумомъ, который не знаетъ ошибокъ, ибо не знаетъ ни

молодого увлеченія, ни широкихъ стремленій, ни экстаза творчества. Это были носители того хорошаго тона, который въ свѣтскихъ гостинныхъ вызываетъ осторожныя зѣвки, и тѣхъ культурныхъ навыковъ и воспитанности, отъ которыхъ при всемъ достоинствѣ вѣетъ холодомъ отчужденности и замкнутости.

Ихъ было четыре интеллигента, но всѣхъ ихъ подавлялъ принципаль фракціи. Павелъ Николаевичъ Ренненкампфъ. Обладая не только твердостью воли, но и солидной порціей упрямства, не только здоровымъ практическимъ умомъ, но и незауряднымъ самомнѣніемъ, онъ держалъ на привязи всю фракцію, не терпя нарушенія или противорѣчія. Никакая фракція въ думѣ не имѣла такого строгаго лидера. Зато онъ прекрасно вымуштровалъ свою фракцію и всегда могъ для своего мнѣнія располагать не однимъ голосомъ, какъ всякій смертный, а цѣлой четверкой голосовъ. Стоило ему поднять руку — какъ возлѣ него послушно выросли еще три руки. Стоило ему уѣхать въ имѣніе или на сѣздъ — смотришь, кадеты приходятъ въ думу на часокъ, почитываютъ «Кіевскую Мысль» и поодиначкѣ уходятъ, если, становится скучно.

Иной кадетъ, бывало, зазѣвается и, не скосивъ предварительно глазъ въ сторону начальства, подыметъ по крайнему своему разумѣнію руку. Но затѣмъ, найдя руки патрона спрятанными подъ скатертью, беззаботно начинаетъ махать рукой въ воздухъ, не то отгоняя муху, не то дѣлая кому-то знакъ, затѣмъ почесывается рукою за ухомъ или вытаскиваетъ изъ кармана носовой платокъ, чтобы нехстати высморкаться, послѣ чего утраченное было г. Ренненкампфомъ душевное равновѣсіе возстанавливается и вновь всѣ спокойны и довольны.

Трудно было понять эту силу воздѣйствія г. Ренненкампфа на фракцію. Въ нее входили далеко не безобидные или безличныя люди. Гласный Бернштейн, популярный дѣятель, неизмѣнный представитель еврейскаго общества на всѣхъ отвѣтственныхъ постахъ, въ другихъ случаяхъ умѣлъ ретиво и настойчиво отстоять свое мнѣніе. Гласнаго Гудельмана также трудно было назвать кроткимъ, даже при желаніи изысканно ему польстить. И тѣмъ не менѣе, они ступали передъ авторитетомъ своего суроваго наставника и только г. Бернштейнъ въ очень рѣдкихъ случаяхъ, когда уже не вмоготу было, въ еврейскихъ вопросахъ воздерживался, когда фракція голосовала, или голосовалъ, когда фракція воздерживалась.

Надо отдать должное г. Ренненкампфу. Онъ былъ въ думѣ однимъ изъ немногихъ гласныхъ, знакомыхъ съ городскимъ хозяйствомъ, надѣленныхъ опытомъ, большой практической смѣткой и притомъ рѣдкой въ

наше время прямого характера. Когда однажды в думѣ провалился на выборахъ нѣкій украинецъ и струсившіе гласные, набросавшіе ему черняковъ, стали клятвенно увѣрять, что всѣ фракціи его обожаютъ и избирали его — одинъ Ренненкампфъ имѣлъ мужество громко заявить, что онъ голосовалъ противъ. Зная, въ качествѣ бывшаго предсѣдателя земской управы, какъ вести отчетность, какъ писать доклады, составлять смѣту и пр. — онъ изрекалъ откровенія для большинства гласныхъ, знакомыхъ съ этими вопросами лишь по наслышкѣ. Часто онъ вводилъ хаотическія думскія пренія въ правильное русло, и дума чутко и внимательно прислушивалась къ его мнѣніямъ. Съ тонкой и умной ироніей, не безъ легкаго ехидства, онъ спорилъ съ политическими противниками, и дума слушала его безмолвно, хотя и находила его скромныя кадетскія требованія странными и во всякомъ случаѣ несвоевременными.

Но не этими достоинствами обезличилъ г. Ренненкампфъ свою фракцію. Въ вопросахъ повседневной дѣловой работы и финансистъ Бернштейнъ, и гласный Гудельманъ были полезными членами думы, ихъ слушали и съ ними считались. Подавилъ фракцію, обезличилъ ее г. Ренненкампфъ своимъ характеромъ, своей властностью, непререкаемой вѣрой въ правоту и справедливость только своего мнѣнія. Дума не можетъ похвастать, что она когда нибудь въ чемъ-либо переубѣдила г. Ренненкампфа, и часто, если онъ самъ не убѣждалъ думу, онъ, или, вѣрнѣе, его фракція голосовали одиноко.

VI.

Судьба польской фракціи была въ Думѣ нѣсколько иная, чѣмъ судьба пресловутаго списка № 11. Въ то время, какъ еврейская группа начала съ большой солидарности въ дѣятельности, съ организованныхъ выступленій и парадныхъ заявленій «отъ имени нашей фракціи», а затѣмъ разѣхалась по всѣмъ швамъ, польская группа начала, наоборотъ, съ раскола, а затѣмъ объединилась.

Въ Думу прошло четыре поляка, совершенно, въ сущности говоря, однородныхъ политическихъ убѣжденій, съ типичной интеллигентской психикой, примыкавшей въ общемъ къ кадетской, но болѣе яркой въ вопросахъ національныхъ или, правильнѣе сказать, въ вопросахъ польскихъ. И вотъ, въ первое время думской работы, когда сосѣдство съ г. Хмѣлювскимъ считалось за признакъ крайняго монархизма, а сосѣдство съ г. Гишволинеромъ — за зловѣщій симптомъ опаснаго революціоннаго броженія, двое поляковъ, г.г. Олтаржевскій и Длуголэнцкій, заняли мѣста направо, а другихъ двое, г.г. Сведерскій и Станевич — за столомъ налѣво.

Никто не могъ понять, почему это случилось, и до сихъ поръ историки по сему вопросу къ соглашенію еще не пришли. Но длилось это положеніе довольно долго. Хмурился Олтаржевскій, ехидничалъ Длуголенцкій и горячо оправдывали грѣхи своей молодости Станевичъ и Сведерскій. Правые поляки убѣждали лѣвыхъ поправѣть, а лѣвые убѣждали правыхъ полѣвѣть, пока, наконецъ, въ одинъ прекрасный день обѣ стороны не остановились на мудромъ компромиссѣ. Олтаржевскій и Длуголенцкій сдѣлали два шага налево, а Станевичъ и Сведерскій — два шага направо. Такимъ образомъ, они сошлись на серединѣ зала, управскій курьеръ принесъ имъ запыленный, съ оборванной клеенкой, канцелярскій столъ и водрузилъ его на ономъ мѣстѣ. Былъ вечеръ, настало утро, и сотворилъ Господь Богъ польское коло за особымъ столомъ въ серединѣ Бѣлаго зала.

Однако, въ Думѣ былъ еще одинъ полякъ, измѣнившій народу еще на выборахъ: то былъ Радошъ, прошедшій по списку социалистовъ. Идея національнаго сплоченія взяла верхъ, и г. Радошъ въ качествѣ пятой спицы робко примостился у кончика того же стола. Поляки концентрировались.

Но недолго длилась демонстрація concentraціи. Скоро появился новый столъ, управскій, и къ нему пересѣли г.г. Сведерскій и Длуголенцкій. Радошъ какъ-то незамѣтно пропалъ безъ вѣсти. Станевичъ, приходившій лишь по высокаторжественнымъ днямъ, за отсутствіемъ означенныхъ праздниковъ, не могъ показываться въ Думѣ, и за польскимъ столомъ одиноко дымилъ сигарой лишь г. Олтаржевскій.

Онъ высоко держалъ польское знамя. Никто въ Думѣ не могъ сказать, какихъ онъ былъ политическихъ убѣжденій. Какъ сынъ угнетеннаго народа, пережившаго всю боль униженія своей культуры и національной независимости, г. Олтаржевскій былъ, конечно, прогрессивенъ. Но эта прогрессивность была неяркая, очень осторожная, въ высокой степени скромная и не шла дальше намековъ и безобидныхъ пожеланій, высказываемыхъ притомъ вскользь и между прочимъ. Зато его сдержанная, всегда тактичная рѣчь крѣпла, голосъ повышался и въ немъ звучали уже другія, властныя, требовательныя нотки, когда заходила рѣчь о дѣлахъ польскихъ. Говорили-ли о польскихъ школахъ, о польской ли больницѣ или о польской милиціи — онъ съ достоинствомъ становился на защиту своихъ національныхъ требованій и горячо загорались на темномъ болѣзненномъ лицѣ его яркіе, полные мысли глаза.

Въ вопросахъ повседневной жизни это былъ прекрасный гласный. Онъ былъ гласнымъ еще въ старой Думѣ, и тогда его реплики не разъ портили настроеніе городскихъ заправиль. Новая, такъ называемая

«кооптированная» Дума поставила его во главѣ города, избравъ головой. На этихъ постахъ г. Олтаржевскій сумѣлъ приобрести извѣстный опытъ, городскіе интересы стали ему близки и знакомы, и его всегда разумныя рѣчи Дума слушала внимательно, прощая ему и его политическое безличіе, и его національныя крайности.

Иного типа былъ гласный Длуголэнцкій. Солиднаго въ немъ было развѣ только носъ, на манеръ каланчи возвышавшійся на тщедушномъ лицѣ. Солидность и сдержанность были не въ числѣ его добродѣтелей. Онъ, наоборотъ, любилъ увлекаться. Такъ, наприимѣръ, онъ однажды чрезвычайно увлекся, убѣждая Думу совершить миллионный заемъ въ одномъ банкѣ, агентомъ коего, кстати сказать, состоялъ онъ самъ. И Дума долго не могла понять, гдѣ кончается членъ Управы, и гдѣ начинается представитель банка. Въ другой разъ онъ увлекательно промолчалъ, когда былъ предъявленъ нѣкій запросъ — правда, неосновательный, но касавшійся, завѣдомо для всей Думы, именно его.

Гласные мало вѣрили въ его искренность и политическія убѣжденія, хотя онъ самъ неоднократно многозначительно намекалъ, что — не лишень нѣкоторыхъ понятій довольно лѣваго свойства. На его мысляхъ и работѣ лежала печать польскаго патріотизма, съ национальной нетерпимостью и национальнымъ самомнѣніемъ, но ему не хватало такта Олтаржевскаго, чтобы разумно скрывать свои увлеченія или быть откровеннымъ до конца.

Къ Думѣ онъ относился съ легкимъ барскимъ высокомеріемъ, считая, что дѣлаетъ немалое одолженіе, снисходя къ роли представителя разночиннаго и разношерстнаго учрежденія. Лѣвыхъ онъ называлъ «товарищами», въ обществѣ правыхъ ехидно посмѣивался надъ лѣвыми. Обладалъ существенной способностью ладить со всѣми, умѣя вовремя фамильярно потрепать по плечу, вовремя сдѣлать комплимент и во время же рѣзко отвернуться, онъ сумѣлъ сохранить управскій портфель во всѣ измѣнчивыя политическіе сезоны революціоннаго періода.

Большой дѣлецъ, человекъ ловкій и хитрый, г. Длуголэнцкій былъ мелкимъ дипломатомъ въ политикѣ и въ личныхъ отношеніяхъ, но въ повседневной работѣ думы это былъ дѣловой, разумный гласный, опытный и внимательный хозяинъ.

VII.

Соціалистическій блокъ не имѣлъ ни социалистовъ, ни блока. Были гласные, прошедшіе по соціалистическимъ спискамъ, былъ особый столъ, за которымъ они исполняли свои соціалистическія обязанности, но блока не было.

Вѣрнымъ, стойкимъ и неуклоннымъ защитникомъ демократіи былъ лишь гласный Оршанскій, учитель по профессіи, бундовецъ по убѣжденіямъ. Блѣдный, щуплый и малокровный, измученный уроками и партійной грызней, онъ настойчиво и непрестанно откликался на всякій дѣловой вопросъ, касавшійся широкихъ слоевъ общества, и съ особымъ удовольствіемъ — на вопросы, пахнувшіе политикой. Равномѣрно размахивая рукой, точно линейкой, члено-раздѣльно, будто вразумляя школьниковъ, не смущаясь ни снисходительными улыбками кадетовъ, ни злобными взглядами одиннадцатаго списка, оскорбленнаго въ своихъ лучшихъ чувствахъ его бундовской ересью, онъ безупречно исполнялъ свой общественный долгъ, съ прямолинейностью и упорствомъ, подчасъ, несомнѣнно, лишними и въ смыслѣ практическихъ послѣдствій — даже, пожалуй, вредными. Онъ высказывался часто, по политическимъ вопросамъ — съ убѣжденіемъ и искренностью, по практическимъ вопросамъ — большей частью дѣловито и толково.

Лѣвые уважали его за ту искренность убѣжденій, которой они, увы, не находили въ себѣ самихъ, одиннадцатый списокъ ненавидѣлъ пламенно и — что этому списку было вовсе несвойственно — единогласно и единодушно, а мудрые кадеты относились иронически и насмѣшливо къ этому увлекающемуся мальчику, который поэтому именно такъ и горячъ, что еще молодъ и зеленъ.

Но насколько хорошъ былъ г. Оршанскій въ роли гласнаго, настолько онъ былъ не на мѣстѣ, будучи избранъ въ члены управы. Въ качествѣ руководителя городской жизнью, онъ оказался тѣмъ же ревностнымъ членомъ партійнаго комитета, для котораго вопросы тактики и программы были куда выше и важнѣе, чѣмъ какая-то нефть для городского двигателя или камни для городскихъ мостовыхъ. Этотъ членъ управы не имѣлъ не только своего стола, но даже своего стула, и гласные, и публика, являясь в управу, часто имѣли возможность наблюдать маленькую фигурку Оршанскаго, взгромоздившуюся на какой-нибудь чужой стол или просто на подоконникъ, съ дѣловыми бумагами на колѣняхъ и кучей газетъ, вылѣзавшихъ изъ всѣхъ кармановъ пиджака.

Отъ той же партіи въ Думѣ впослѣдствіи появился еще одинъ гласный, по фамилии Цоринъ. Этотъ гласный представлялъ собой область, мало доступную для научнаго изслѣдованія, въ нѣкоторомъ родѣ загадочную личность. Онъ умѣлъ говорить долго и утомительно — но этимъ даромъ Божьимъ отличались въ Думѣ и многіе другіе. Онъ умѣлъ, однако, говорить такъ, что понять его мысль простому смертному было не под силу.

Сколько раз авторъ этихъ строкъ ни напрягалъ свою волю, чтобы самымъ добросовѣстнымъ образомъ выслушивать гласнаго Цорина и уяснить себѣ, чего онъ хочетъ, но при всемъ благоговѣйномъ вниманіи ничего не выходило. Г. Цоринъ умѣлъ начинать съ общихъ положеній и придти къ выводамъ діаметрально противоположнымъ. Умѣлъ начинать съ Адама и до текущаго момента такъ таки не дойти, застревая приблизительно на крестовыхъ походахъ. Надо полагать, что онъ всегда хотѣлъ что-нибудь сказать, но эти попытки произносить рѣчи представляли собой только покушеніе съ негодными средствами.

Гласный докторъ Чернякъ, социалистъ не первой свѣжести, одно время тоже состоялъ членомъ управы. Какъ врачъ, специалистъ по венерическимъ, онъ сдавалъ въ наемъ Бѣлый залъ, занимался реквизиціей квартиръ для войскъ и состоялъ предсѣдателемъ юридической комиссіи. Дѣля свое вниманіе между какимъ-то лазаретомъ, гдѣ онъ состоялъ старшимъ врачомъ, и управой, онъ былъ въ лазаретѣ хорошимъ членомъ управы, а въ управѣ — хорошимъ венерологомъ. Когда на перевыборахъ управы ему грозилъ покой и отдыхъ отъ шумныхъ управскихъ впечатлѣній, онъ выступилъ въ Думѣ съ трактатомъ о необходимости для Думы самое себя высѣчь, на манеръ гоголевской унтеръ-офицерской вдовы, и разойтись по домамъ, чтобы вмѣстѣ со всѣмъ населеніемъ предаться плачу надъ несбывшимися мечтами. Онъ читалъ свои доклады интимно, на память, добродушно покашливая и беззаботно ссылаясь на старческую забывчивость. Въ качествѣ гласнаго онъ много курилъ и дѣлился воспоминаніями изъ давно забытаго, такого далекаго и страннаго прошлаго, когда онъ былъ молодъ и свѣжъ и горѣлъ, по его словамъ, истиннымъ революціоннымъ пламенемъ.

Предсѣдатель Думы г. Слуцкій часто самъ себя записывалъ въ число ораторовъ, и тогда съ колокольчикомъ въ одной рукѣ и карандашемъ въ другой, прерывая самого себя замѣчаніями по адресу гласныхъ, публики и курьеровъ, произносилъ главныя рѣчи, обнаруживая незаурядный даръ слова, посланенный легкимъ и невиннымъ кокетствомъ, нѣжно журчащей голосъ, вызывавшей трепеть въ заколонной публикѣ, и изрядную долю театральнoй позировки до прищуренныхъ глазъ и дрожи въ голосѣ включительно. Муниципальнаго опыта онъ имѣлъ столько же, сколько и большинство Думы, но онъ удачно скрадывалъ этотъ пробѣлъ природной способностью быстро ориентироваться въ вопросѣ. На предсѣдательскомъ посту онъ употреблялъ героическія усилія, чтобы поддерживать достоинство

учрежденія, всемѣрно стремившагося къ урону этого достоинства, по отношенію же къ гласнымъ проявилъ много такта и мягкой деликатности, подчасъ даже излишней.

Гласный Киль, плотный социалист, счастливый обладатель румяныхъ щекъ, хорошаго пищеваренія и могучаго голоса состоялъ въ непримиромомъ спорѣ съ падежами и наклоненіями коварной русской рѣчи. По вышеуказанной причинѣ г. Киль предпочиталъ изъясняться въ Думѣ по-еврейски, послѣ чего на гласныхъ, ближе знавшихъ русскій языкъ, возлагалась Думой отвѣтственная задача заняться переводомъ мыслей Киля. Попавъ, по неисповѣдимой волѣ провидѣнія, въ социалисты, г. Киль изъ благоразумія всегда предпочиталъ говорить отъ имени широкихъ еврейскихъ массъ или широкой еврейской улицы или, наконецъ, широкаго трудящагося народа, избѣгая, очевидно, узкаго классоваго дѣленія общества. Въ одинъ прекрасный день его вдругъ охватилъ порывъ искренности, и онъ завопилъ въ Думѣ, что больше онъ не можетъ, что партійная дисциплина сковываетъ полетъ его творчества, и что широкая еврейская улица властно требуетъ его ухода изъ социалистической партіи. Далѣе онъ выяснилъ Думѣ, что не партія провела въ Думу Киля, а что, наоборотъ, Киль своимъ обаяніемъ въ средѣ широкихъ трудящихся массъ провель въ Думу партію. И посему во избѣжаніе народнаго ропота и волненія въ средѣ тѣхъ же широкихъ массъ, онъ, Киль, изъ Думы уйти не можетъ до тѣхъ поръ, пока избравшіе его тайнымъ голосованіемъ граждане не потребуютъ его ухода. Само собой понятно, что въ виду особой трудности въ осуществленіи такого плану г. Киль и Дума до сихъ поръ все еще неразлучны.

VIII.

Павель Степановичъ Казанасмась былъ однимъ изъ тѣхъ варяговъ, которые въ революціонные дни свалились съ неба, чтобы спасти бѣдное отечество.

Немного революціонной терминологіи, большой запасъ беззастѣнливаго апломба, отсутствіе политическихъ убѣжденій и присутствіе духа демагогіи, практическая смѣлка и настойчивость — и въ итогѣ понадобилось почти полтора года, чтобы развѣнчать героя и разсѣять ореоль народнаго трибуна вокругъ этой лукавой, лысой головы.

Когда-то онъ былъ народнымъ учителемъ, и на этомъ посту научился грамотѣ — достоинство немаловажное, чтобы стать народнымъ вождемъ. Потомъ онъ попалъ въ служащіе продовольственной управы,

изучилъ тайны продовольственнаго двора и намоталъ ихъ себѣ на усъ. Тамъ его застала революція, черезъ недѣлю — онъ членъ винницкаго совдепа, черезъ двѣ недѣли — его предсѣдатель, и не безъ искусства сохранять за собой это званіе въ теченіи долгихъ мѣсяцевъ.

Этотъ постъ былъ для него, очевидно, только средствомъ для карьеры. Онъ цѣлко держался за него, угождалъ самымъ прихотливымъ требованіямъ своихъ сподвижниковъ, подавляя окружающихъ своимъ самолюбіемъ, энергіей, крикливымъ голосомъ, грозной папайой и бородой до пояса. Интеллигенціи онъ боялся и изгонялъ ее изъ совдепа безпощадно, видя въ каждой свѣжей культурной силѣ опаснаго конкурента, способнаго только отгнать его собственное невѣжество и научное убожество. Онъ искалъ популярности, и обаяніе его въ массѣ было велико, его имя склоняли въ казармахъ, въ общественныхъ учрежденіяхъ, въ буржуазныхъ салонахъ, въ рабочихъ кварталахъ и газетныхъ статьяхъ. И когда конструировался списокъ, его имя поставили первымъ — какъ знамя, какъ эмблему безпорочности и чистоты революціонныхъ достижений.

Изъ думы онъ, однако, вскорѣ испарился. Къ этому времени его избрали членомъ губернской продовольственной управы, а еще раньше — предсѣдателемъ городской продовольственной управы. Онъ сохранилъ оба этихъ хлѣбныхъ портфеля и передъ широкими горизонтами кормильца губерніи и города потускнѣли, конечно, всѣ революціонныя задачи совдепа.

Казанасмась сталъ отъ него уходить все дальше и дальше. Уже онъ снялъ сѣрую шинель, подстригъ патріархальную бороду и сталъ показываться въ совѣтскомъ подвалѣ въ Мурахъ лишь только въ качествѣ богатаго родственника.

Въ такомъ благообразномъ видѣ онъ вновь предсталъ передъ демократической думой, въ качествѣ члена Управы. Большому кораблю — большое и плаванье, и Казанасмась сталъ совмѣщать сразу цѣлыхъ три серіозныхъ должности, отвѣтственныхъ, почетныхъ и, кстатіи сказать, недурно оплачиваемыхъ.

Но тутъ начинается эпоха упадка.

Дѣло въ томъ, что какъ истый демократъ и вѣрный сынъ народа, Казанасмась оставался вѣренъ своимъ демократическимъ привычкамъ даже въ періодъ наибольшаго блеска своей карьеры. Такъ, на примѣръ, онъ очень любилъ табакъ простонародья, махорку, покупалъ ее цѣлыми ящиками и за эту свою невинную страсть претерпѣлъ гоненія.

Въ газетахъ появились статьи, въ которыхъ полнымъ именемъ указывалось, что Казанасмась, интересуясь продовольствіемъ, зло-

употребляеть страстью къ махоркѣ. Казанасмась отвѣтилъ, что стыдно преслѣдовать человѣка за вѣрность народнымъ идеаламъ. Этотъ достойный отвѣтъ, однако, не удовлетворилъ судебного слѣдователя, имѣвшаго съ Казанасмасомъ по поводу этихъ политическихъ убѣжденій нѣсколько задушевныхъ бесѣдъ. Тогда Казанасмась, разочаровавшись въ людяхъ, въ спѣшномъ порядкѣ оставилъ неблагодарный городъ и уѣхалъ отдыхать отъ трудовъ праведныхъ на собственный хуторъ, купленный не то на продовольственное содержаніе, не то на сбереженія народнаго учителя.

IX.

Дума и населеніе помнятъ еще одну разновидность гласныхъ. То были большевики, мутная накипь на взбаламученномъ революціонномъ морѣ. Двѣнадцать низколобыхъ, угреватыхъ, прыщеватыхъ апостоловъ царства социализма. Двѣнадцать рабочихъ и солдатъ, успѣвшихъ за нѣсколько мѣсяцевъ революціи нахвататься верхушекъ социалистическаго ученія и исказить ихъ въ своемъ темномъ мозгу.

Ихъ возглавлялъ студентъ Тарногородскій, но онъ былъ неизмѣримо выше, привлекательнѣе всей этой безталанной, безалаберной, безсловесной кучи робко жавшихся другъ къ другу большевиковъ. Честный, чистый идеалистъ, милый въ частной жизни и фанатикъ на трибунѣ, онъ былъ представителемъ вымирающаго племени русскихъ студентовъ, народолюбцевъ и нигилистовъ, прямолинейныхъ и благородныхъ, захваченныхъ, точно маніей, возвышеннымъ идеаломъ спасенія народа. Ихъ было много въ доброе старое время, этихъ «добролюбовскихъ студентовъ», и лучшіе русскіе писатели съ любовью и нѣжностью останавливались на прекрасномъ образѣ оторвавшагося отъ семьи и науки, безстрашнаго въ борьбѣ и неугасимаго въ вѣрѣ, длинноволосаго студента въ косовороткѣ и очкахъ.

Беззавѣтная любовь къ народу сказывалась во всѣхъ выступленіяхъ Тарногородскаго. Съ юношескимъ энтузіазмомъ, съ пламеннымъ сознаниемъ долга передъ народомъ онъ произносилъ свои думскія рѣчи. Конечно, онъ не убѣждалъ. Конечно, въ думскомъ залѣ, среди почтенныхъ отцовъ семейства, неполновѣсныхъ социалистовъ и эффектныхъ дамъ изъ публики, этотъ неуклюжій студентъ въ потрепанныхъ брюкахъ и безъ манжетъ, съ калмыцкимъ лицомъ, вѣчно покрытымъ потомъ, не имѣлъ никакого успѣха. И его однообразная рѣчь и угловатыя мысли никого здесь не убѣждали. Но когда онъ говорилъ — надъ нимъ не смѣялись, ибо всѣ въ

Учасники революції на Вінниччині. В центрі — О. Снегов та М. Тарногородський. Вінниця, 1921 р.

думъ сознавали, что за нескладной рѣчью живеть идеалистъ, согрѣтый святою вѣрой и одухотворенный подвигомъ.

На рабочихъ митингахъ, въ заплеванныхъ казармахъ, въ подвалѣ совѣта рабочихъ депутатовъ онъ наэлектризовываль и убѣждалъ. Не демагогическими выпадами, а горячимъ гнѣвомъ. И когда онъ обѣщаль, что завтра настанеть царство социализма, и небо возсѣяеть въ алмазахъ — онъ заблуждался, но искренно, и говорилъ лишь то, что думаль.

Честной искренности можно многое простить, даже неизбѣжныя ошибки и горькія заблужденія.

Не таковъ былъ другой лидеръ, пресловутый Перець Гишволинеръ.

Въ 1905 году это былъ мирный бундовець, щелкавший по субботамъ сѣмечки въ кругу работницъ изъ конфектной фабрики, которымъ онъ разъяснялъ преимущества культурной автономии.

Много воды утекло съ тѣхъ поръ. За эти годы Перець успѣль съѣздить въ Швейцарию, и оттуда онъ привезъ обрывки другихъ идей и настроеній. Правда, онъ успѣль тамъ растерять жалкіе остатки русской рѣчи, и среди думскихъ цицероновъ, осквернявшихъ тургеневскій языкъ своей чудовищной безграмотностью, Перець былъ первымъ среди равныхъ. Зато

онъ привезъ эмигрантскій гербъ и корону политическаго изгнанника. Вспыхнула революція, изъ всѣхъ закоулковъ повылѣзали невѣдомыя герои, и Перець правильно уловилъ настроіе момента. Ему надо было пристать только къ большевикамъ. Всякая другая политическая партія, руководимая интеллигенціей, апеллировавшая къ сознательнымъ элементамъ населенія, оцѣнила бы по достоинству его убогій умственный багажъ и сомнительный революціонный пылъ; тамъ онъ затерялся бы. Но въ средѣ темныхъ простолюдиновъ, почти лишенныхъ идейныхъ вожаковъ, европеець Гишволинеръ могъ быть самымъ умнымъ и даровитымъ. Другія партіи исходили изъ научнаго міросозерцанія, опирались на уроки исторіи, и вопросы тактики и борьбы у нихъ были тонки и сложны; они требовали умственной работы. Большевиковъ же Гишволинеръ мыслить простыми и элементарными, надо было лишь ревностно ненавидеть буржуевъ, отрицать компромиссы и упрямо идти къ цѣли — захвату власти. Здѣсь было много проще и совсѣмъ не головоломно, зато, съ другой стороны, много эффекта и пріятныхъ перспективъ.

И вотъ онъ во главѣ рабоче-солдатскаго движенія, признанный лидеръ, умѣющій сказать безсвязную рѣчь, сослаться ни къ селу ни къ городу на научный авторитетъ и, слушая буржуазную ересь, глубокомысленно ухмыляться. Онъ и на митингахъ, онъ и въ совѣтѣ рабочихъ депутатовъ, онъ и въ думѣ. Въ недурномъ френчѣ и сапогахъ, узкогрудый, съ какимъ-то сплюснутымъ подъ прессомъ лицомъ и бѣгающими глазами, онъ говорилъ нехитрыя рѣчи о власти совѣтовъ, о буржуазномъ учредительномъ собраніи, о буржуазности думы, объ извергахъ капиталистахъ и предателѣ Керенскомъ. Его крошечная, совсѣмъ дѣтская головка и малообѣщающій лобъ никогда не создавали ничего глубокаго или оригинальнаго. Онъ всегда говорилъ ерунду, почерпнутую изъ какой-нибудь газетной статьи или отъ заѣзжаго большевистскаго демагога. И въ его изложеніи пропадало все, мысль, идея, связь, и оставался на трибунѣ только безграмотный, невѣжественный, смѣшной дегенератъ, повторявшій чужіе звоны безъ огня и искренности, скучно, бездарно и... не страшно.

Вотъ и всѣ большевистскіе ораторы в думѣ. Былъ еще гласный Морозъ, но онъ вскорѣ изъ думы ушелъ, такъ какъ будучи уполномоченъ какъ гласный, уничтожить спиртъ во избѣжаніе разгрома виннаго склада, прикарманить сороковку. Вся же остальная масса гласныхъ большевистскаго списка пила чай, вкусно жевала хлѣбъ, чихала, кашляла, плевалась, кричала, утиралась управской скатертью, богатырски сморка-

лась, апплодировала своимъ, бѣшенно ревѣла «бисъ!» и когда во время преній нервничаль Тарногородскій — иронически пересмѣивалась надъ буржуазными ораторами. Ихъ фамилій никто не зналь, и безвѣстно они ушли въ тьму преданія, какъ безвѣстно пришли изъ тьмы прошлаго.

Х.

Бѣдная Дума, со своимъ гнѣвомъ, для котораго не хватало словъ, порывами, для которыхъ не хватало денегъ, и чаемъ, для котораго не хватало сахара, была трагически одинока. За это время смѣнилось столько властей: Временное Правительство уступило мѣсто Центральной Радѣ; ей на смѣну пришли большевики; ихъ въ свою очередь изгналь панъ гетьманъ со своими дружественными войсками въ синихъ панталонахъ, чтобы, наконецъ, передать страну Директоріи. Но ни одна власть не уважала Думы — кто корректнѣе, кто грубо-откровеннѣе, и ни съ одной властью Дума не жила въ мирѣ и добромъ согласіи. Она также давно потеряла связь съ населеніемъ, и населеніе давно потеряло вѣру въ Думу.

Обыватель зналь одно — что Дума ему почти ничего не дала. Раздраженный, растерянный, затравленный, онъ упорно отказывался понимать, что отсутствіе творческой инициативы объясняется не столько неудачнымъ составомъ думы, сколько событіями, съ стихійной силой сметавшими дѣла человѣческія. Брюзжа на всѣхъ перекресткахъ и съ наслажденіемъ смакуя дѣятельность старыхъ заправиль, онъ забываль, что тѣ работали въ условіяхъ безоблачнаго времени, творя для города, но не забывая и про собственный черный день; эта же Дума тратила свою энергію, время и нервы въ годину невиданно въ исторіи борьбы политическихъ страстей — и притомъ безсеребрено, безукоризненно — честно. Въ этихъ нареканіяхъ было, конечно, много правды, много справедливаго разочарованія въ надеждахъ, такъ легкомысленно посѣянныхъ гласными въ дни предвыборной лихорадки, много горькой ироніи надъ неорганизованностью гласныхъ, надъ ихъ партійнымъ упрямствомъ и непоколебимой вѣрой въ спасительность однихъ лишь принциповъ. Но справедливость требуетъ сказать, что больше было обывательскаго шипѣнія, тупого и злого гнѣва, провинціальнаго злословія и политической близорукости.

Бывали, однако, моменты, когда распря Думы съ населеніемъ исчезала, взаимныя обиды забывались, и между Думой и обществомъ рождалась горячая и живая связь. Это бывало въ дни политическихъ бурь, когда городъ замираль отъ зловѣщихъ слуховъ или пугливо вздрагиваль отъ

пушечныхъ раскатовъ, и когда первые удары приходились на Думу, какъ на единственную выразительницу общественнаго мнѣнія.

Я помню вечеръ, когда пьяные солдаты, на ходу заряжая ружья, оцѣпили гласныхъ и арестовали Управу. Я помню цинично улыбающееся румяное лицо мальчика въ солдатской курткѣ съ курчавой бородкой и алыми, какъ кровь, губами, произнасившаго навѣки памятнаго мнѣ слова: «товарищъ Мироновъ, введите славныхъ литовцевъ!». Я помню нервныя слезы, дрошавшія въ голосъ гласныхъ, требовавшихъ, среди всеобщаго хаоса, ареста всей думы вмѣстѣ съ Управой. Дума съ мудрымъ достоинствомъ отвѣтила на попытку посягнуть на права народа, и толпа, переполнившая залъ, слилась съ Думой въ одномъ единомъ порывѣ негодованія и боли возмущенія. То было не столько отчаяніе отъ потери думы, сколько бессознательный протестъ противъ насилія, стонъ скорби за то, что грубой пятой наступили на грудь идеѣ.

И я помню залъ, залитый многотысячной толпой, и на сценѣ кучку людей, отданныхъ на произволь «товарищей литовцевъ». Судили Управу, судили ее за какіе-то бессмысленные, кѣмъ-то придуманные навѣты, и тысячи народа цѣлые дни безъ усталости и отдыха стояли въ залѣ, на улицахъ, на ступенькахъ, въ коридорахъ и ждали приговора, какъ будто судили родного. И помню оглушительный, восторженный ревъ толпы, бѣснующіеся отъ счастья лица, крики, доходившіе до рыданій, и плачущіе отъ радости глаза, когда Управу оправдали.

Въ тревожныя ночи, когда ждали бѣды, Думу видѣли на отвѣтственныхъ, опасныхъ мѣстахъ. Къ ней приходили тогда безпрестанно, видѣли безсмѣнное дежурство гласныхъ, ихъ нечеловѣческія усилія охранить городъ отъ ужасовъ разрушенія и разгрома — и въ эти долги, мучительныя безсонныя ночи городъ жилъ единой жизнью с думой, и дума, захваченная величіемъ своей задачи, сама становилась выше и лучше и несла свой тяжелый крестъ беззавѣтно — преданно, съ паѳосомъ подлиннаго порыва.

Дума фактически давно умерла. За эти безумныя мѣсяцы въ психологіи и настроеніи общества произошелъ такой громадный сдвигъ. Уже многіе обыватели, въ первыя мѣсяцы отдавшіе покорную дань социализму, давно разочаровались въ революціи, испуганные ея размахомъ, и жаждутъ только покоя и порядка. И многіе умѣренные элементы, послѣ гетманской реакціи съ ея карательными экспедиціями и задушеннымъ свободнымъ словомъ, наоборотъ, ищутъ новыхъ путей, болѣе радикальныхъ формъ государственной и общественной

жизни. Появились новые люди, новые потребности и интересы. Дума отстала отъ жизни. Скоро, вѣроятно, она уйдетъ въ прошлое.

Но въ памяти населенія, кромѣ томительныхъ перерывовъ, подносявъ съ чаемъ, скучающей публики и нерасторопныхъ гласныхъ, остается воспоминаніе о всѣми затравленной Думѣ, сумѣвшей въ безпримѣрно тяжкіе дни нести свой крестъ мужественно, неустрашимо, съ любовью къ населенію и полнымъ сознаниемъ высокой отвѣтственности, лежащей передъ народомъ на первой демократической Думѣ.

Декабрь 1918 г.

Заурядный «Винницкая жизнь»
// Винницкий листок. — 1918. — № 14

Наша городская говорильня. Последнее время я сделал привычку: собираясь на заседание нашей городской Думы, я беру с собой книжку «Праздные мысли лентяя» К. Джерома... На заседания наша публика является разодетая в пух и прах, как на спектакли, как в цирк. Эти люди спят до 12 часов, потом пьют кофе со сливками, не смотря на страшную дороговизну, затем обедают, после чего опять спят, и наконец, напившись чаю с сухарями, и плотно поужинавши, отправляются на заседание, как на некое зрелище. Они сидят чинно, пыхтя и отдуваясь, и слушают речи целыми часами, целыми вечерами до первых петухов. Когда бывает перерыв, совещание «фракций», они, эти лоснящиеся от жиру зрители, начинают топтать ногами, стучать палками, орать и гоготать весьма нетерпеливо. Вы думаете, что их интересует то, что происходит на «заседаниях»? Все эти вопросы городского хозяйства? Школьные, финансовые, культурные, просвещения? Им даровые зрелища нужны, спектакли, бесплатные представления с речами, выступлениями, дебатами. Господа, вы мешаете, тормозите роботу Думы. Вот почему я совершенно серьезно предлагаю установить сбор с «посетителей» заседаний в размере 50 копеек для устройства бесплатной читальной библиотеки на Иерусалимке и Старом Городе.

Поѣздка за границу // Маяк. — 1919. — 13 мар.

Винницкая городская Дума, узнавъ изъ газетъ, что въ Палестинѣ обрзуется еврейское царство, въ полномъ составѣ уѣхала въ Палестину.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

«Бирюкь» 97
«Заурядный» 39, 263
«Проезжий» 62
«Юрій Щирий» 214

А

Абрамов О. М. 165
Авдієнко М. О. 124
Ажиппо М. 179
Александров П. М. 42, 45, 110
Альтман Н. 7, 31
Анохіна Л. С. 39
Антонов П. 185, 233
Антонов-Овсеєнко В. А. 215
Апостолов Б. К. 87, 151
Артапухов В. 92
Артинов Г. Г. 26, 27, 39

Б

Бабель А. 75
Бабенко А. Г. 16
Бабінов 227
Балуєв П. 177
Баранов А. П. 54, 55, 57
Башко Й. С. 35, 36
Беденко 207
Бернштейн І. Б. 55, 128, 149, 250, 251
Бетлінг В. Е. 165, 170
Бєлов 176
Білінський М. І. 31
Біллер 223
Блавацький 233
Блітман А. 151
Блюхер В. К. 220
Богданов О. 70, 169
Богуславський Є. С. 99, 106, 217
Бойно-Родзевич Г. Г. 128, 131, 184
Боксерман Н. 70, 90, 92

Борейко 87
Боржковський В. В. 32, 33, 111
Бош Є. Б. 11, 121, 124, 125, 158, 160, 162, 163, 168, 169, 170, 175, 181, 186, 189
Брамсон Л. М. 124
Братус П. М. 127
Бреннер 75
Брилевич Я. А. 128
Брігге Я. У. 180
Брін 160
Броде І. І. 152, 179
Брусилов О. О. 19, 34, 39, 48
Брусилова Н. В. 34
Брускін М. 76
Булевський 84
Бунт П. Є. 99
Бутенко В. А. 124

В

Варгатюк П. Л. 44, 55, 125, 128
Ведибіда П. П. 102, 105
Вейнберг А. Я. 180
Вейцман Е. М. 128
Вербловський 124
Вирубов В. В. 177
Відеман 175
Віллер С. Е. 90
Вітковський В. М. 15
Вітрук А. О. 189
Водяний Я. М. 15, 207, 215
Войнаренко К. 86
Войнилович-Няньковський О. Л. 43
Воловик В. П. 14, 16, 72, 73
Воловик О. В. 16
Воловик Ф. С. 11
Волошин Я. 46, 118
Воробйов І. С. 156
Воробйов М. Н. 11
Вульвович Р. Б. 92

Г

Гаврилов О. О. 180
Гаєвський 44
Гай (Штоклянд) М. І. 223
Гайсинер 72
Галан В. 237
Гамарник Я. Б. 209, 221, 227
Ганський С. 101
Гантимуров (Дев'яткін) В. Г. 54, 70, 74, 164
Гардель 101
Гельтман Д. 189
Георгіївська (Кошиць) Т. А. 20
Гижицький П. 110
Гішвалінер П. Й. 73, 93, 94, 127, 150, 159, 208, 209, 227, 228, 230, 235, 251, 259, 260
Гловацький П. 98
Гольфман Х. 185
Гончарук ІІ
Горанський 86
Горбатюк 101
Гордеевич 155
Горшков Г. Г. 87
Григоренко 42
Григоріїв Н. Я. «Никифор Лисий» 63, 80, 103, 104, 105
Гриневич Л. 124
Гриценко А. П. 125
Громов О. О. 128
Гросман І. 76, 81
Грохольська С. 12, 157
Грохольський З. С. 21, 32, 41, 42, 44, 45, 48, 50, 52, 54, 55, 65, 76, 84, 85
Грущенко А. С. 128
Гудзенко П. П. 15
Гучков 87

Д

Давид (Качахидзе) 68, 71
Давидюк Т. М. 12, 66, 80, 141
Демартино А. 208
Денисюк 185
Денікін А. І. 15, 167, 189
Джугелі М. М. 70, 169

Дистолятор Ф.-Г. Б. 128

Дідик 217, 219

Длуголенцький Л. А. 14, 26, 32, 41, 44, 45, 53, 55, 76, 122, 131, 152, 164, 168, 225, 228, 232, 251, 252, 253

Довбор–Мусницький Ю. Р. 36

Доманицький В. 103

Дорошенко Д. І. 214

Дудич В. С. 31, 101, 103, 107, 109, 112, 118, 128, 195, 197, 203, 219

Духонін М. М. 177, 183

Е

Едельштейн Є. П. 15, 209, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236

Енгельс Ф. 75

Є

Євсєєв 211, 212

Євтухів О. Ю. 227, 237

Єгоров 75

Єпіхов М. М. 183, 184, 185

Єхлаков 150

Ж

Жуков П.Н. 75, 94, 150, 162, 173, 175

Журавльов (Журавель) П. В. 102, 128, 183

Журавльов Я. М. 70, 90, 128, 162, 209, 223, 224, 227

З

Завальнюк К. В. 114

Занько 208

Здоров А. А. 215

Зеленюк І. С. 16

Земіт В. К. 146, 164, 173, 184

Зенькович В. 209, 218, 219, 222

Зільберт М. І. 16

Зноєв Ф. І. 11, 42, 43, 54, 55, 67, 150

Зозуля М. 141

Зосіматто Д. 102, 103

Зубрилін І. 130, 147, 159, 164, 181, 182,
184, 191, 194

І

Іванівський 26
Іванов А. В. 209, 220, 221, 227
Іващенко В. І. 128
Ігнатенко С. П. 70, 82, 90, 152, 153
Ізотов І. С. 156
Ільченко Р. М. 128
Іорданський М. І. 165, 177
Ісідорович 101
Істратов 152, 153

К

Казанасмас П. С. 57, 70, 94, 118, 122, 128,
129, 136, 150, 256, 257, 258
Казнадзей Ш. Н.-Д. 128
Калашников 185
Калішев 217
Канторович Р. 39, 189
Каплан А. 87
Каплан І. В. 44
Капустянський 208
Качалов В. 227
Кветний Н. С 16
Керенський О. Ф. 75, 126, 129, 186
Кернер Ф. 76
Кіль Х. А. 76, 183, 197, 256
Кіпніс 126
Клейнерт 46
Клейма І. А. 76
Клименко 205, 208
Коваленко 160
Коваль Р.М. 208
Ковальов 147, 185
Коган-Альтман Ф. Ю. 70, 74
Козакевич 77
Козлов 57
Козловський 150
Козоріс М. К. 112
Козяк 101
Колесник В. В. 42
Коломієць 102

Колчегін Б. К. 11, 15, 219, 220, 237
Колчін Я. Н. 156
Комарницький І. 48
Коренев В. Ф. 32
Корнілов Л. Г. 125, 129, 130
Костецький В 128, 133
Костіцин В. О. 165, 166, 167, 168, 169,
170, 171, 173, 176, 177, 179, 180, 181, 182,
183, 184, 185, 186, 187, 191, 193
Костриба П. М. 16
Косьминський Г. А. 128
Кошиць О. А. 24, 39
Крамаренко 208
Красноленський В. П. 15, 72, 73, 80, 128,
133, 160, 233
Крекотень І. Ф. 102, 128
Кривицький 74
Кругликов 175
Кудря Д. Є. 222
Кудряшов С. Г. 94, 160, 162
Кузьмін 221, 222
Кулик І. Ю. 124, 125
Кулішер О. М. 70, 128
Кульчицький О. С. 11

Л

Лазовський Я. Я. 12, 16, 39
Лайнер (Деревенський) С. 70, 150, 181
Лапін В. 216
Ларіонов 87
Левитський В. М. 124
Лейбельман І. Н. 11, 15, 57, 62, 75, 80, 92,
127, 232
Ленін В. І. 71, 73, 92, 120, 122, 130, 149,
166, 210, 211, 226
Лещинський 235
Лисий А.К 16
Литвицький М. О. 14, 31, 54, 57, 99, 102,
103, 105, 107, 109, 128, 131, 158, 181, 183,
193, 201, 202, 203, 216, 218, 221, 227, 228,
232
Лібкнехт К. 75
Лісін Ф. 152, 153, 154
Ловицький 226

Логінов В. Ф. 209, 221
Лозевич 233
Лозино-Лозинський Й. І. 30, 41, 50, 52,
53, 55
Лозовий В. С. 16, 99, 114, 193, 214
Луганський 126
Лукін П. А. 11, 163
Лупанов М. 176
Лучанський М. Г. 128, 200, 248
Львович 21, 30
Любинський М. 105
Люксембург В. 224

М

Мазанов М. Н. 75, 128
Максимович 233
Максюта 223
Малаховський В. А. 215, 237
Малиновський Л. І. 34
Малюта О. В. 99
Маневич А. А. 18
Мансуров 147
Манусевич А. Я. 215
Мар'янчик 226
Марифанов С. Ф. 156
Маркин А.С. 237
Маркін О. С. 185, 237
Маркович Д. В. 16, 30, 41, 44, 55, 59, 60,
65, 95, 100, 103, 105, 107, 108, 110, 112,
114 122, 128, 157, 197, 201
Маркс К. 225
Мармер А. Д. 162
Мартиненко Ф. 48
Мартиновський І.О. 142
Марцинковський 102
Марьяновський В. Л. 128
Махнович 125
Мачушенко В.С. 101, 105, 203
Метельський М. А. 131, 216, 228, 232
Микола II 40, 42, 43
Микоян С. А. 12
Мионов 137, 223, 231, 232, 262
Митрофан (Афонський) 68
Михайло Олександрович, вел. князь 42, 43

Мілеант Н. Г. 142
Міллер І. (Бирштейн) 11, 15, 72, 73, 133,
175, 189, 209, 215, 233, 237
Моргенштерн 75
Морицевич-Люстгартен 164
Мороз І. І. 75, 128, 147, 173, 209, 226, 260
Мутафов А. А. 44, 45, 55, 70, 128, 173, 198
Мхітаров 87
Мякінін О. П. 45

Н

Набоков 82, 150
Назаров 218
Недельський М. Ф. 128, 172, 244, 245,
246
Некрич І. Л. 44
Неріке О. К. 166
Несторук 208
Нечипоренко 102
Нікольської С. М. 87
Ніконов П. 152
Новак 223
Новодворський М. М. 11

О

Оберучев К. М. 75, 80, 94, 97
Образцов 90
Оводов М. В. 17, 18, 27, 52, 53
Овсянкін В. 133
Огородніков Ф. Є. 186
Озерянський І. Ю. 99, 112
Окопник Н. Б. 128
Олександр II 42
Олтаржевський І. С. 14, 44, 57, 128, 158,
184, 251, 252, 253
Оршанський Б. М. 75, 90, 91, 111, 128,
131, 183, 216, 218, 232, 254
Осликовська Є. С. 12
Остапенко 57
Оськин Д. П. 214

П

Павленко Л. Л. 185, 196
Павлик Г. У. 15

Палатнік Ш. Б.-А. 54, 76
Паминський 102
Панасюк Л. І. 209
Панченко А. І. 127
Паращенко 90
Пахомов М. Л. 128
Певний А. 220
Пельше А. Я. 12
Перишкін 185
Перлинський М. 48
Петлюра С. 186, 205
Петровский Л. 12
Піпек А. Л. 128
Плеханов М. 166
Плюта І. Ф. 128
Поберилів П. 152, 153
Подлубник Б. Ф.-М. 128
Подолінний А. М. 33
Пономарьов С. 152
Поплавський 75
Попов 87
Порохівський І. 195
Преображенський Е. 125
Приходько В. К. 12, 16, 63, 66, 80, 98,
102, 105, 108, 112, 114, 178, 179, 190, 211,
215
Пріцкер 70
Прохорцев І. І. 75, 150, 162, 164, 181
Пугачьов 152
Пшук І. О. 16

Р

Рабинович В. М. 44, 45, 233
Радбіль Ю. В. 12, 16, 76, 128, 130, 238
Радиновський Б.-В. Н. 128
Радош О. К. 128, 200, 252
Разгільдєєв П. А. 171
Разгон А. И. 133
Райхер В. 79
Ракітов (Рабинович) Г. Д. 11, 15, 209, 233
Раскатов А. П. 85, 150, 227, 235
Ратайський А. І. 220
Ратнер І. 92
Ревзіна В. 124

Рекрут В. П. 14, 16, 60, 114, 157
Ренненкамф М. М. 54 55, 70, 96
Ренненкамф П. М. 14, 41, 44, 55, 70, 77,
118, 128, 149, 173, 199, 210, 250, 251
Рехліс Г. 76
Рибалко 227
Рижій І. П. 128
Рід Дж. 5, 15
Рогозов В. 39
Родзянко М. В. 40, 42, 43, 45
Розгін І. 106
Розенберг Ф. Ф. 128, 248
Ройзенбурд І. Л. 76, 128, 183, 249
Романов 175, 185
Рот В. 11, 15
Русова С. 19, 31, 39, 62, 108, 114

С

Саков 180
Саммервіль М. 167
Самошенко 111, 164, 168
Сафонов Я. В. 207, 217
Сведерський В. М. 32, 54, 76, 128, 130,
200, 251, 252
Свидерський 99
Сдобнов І. 162
Сейфулін 164
Семенов О. І. 67, 91,
Семенов 175
Сиган Г. Б. 11, 226
Сидоренко С. 133
Сидоров Н. А. 167
Силин І. І. 156, 190
Сиротенко І. І. 183
Ситняковський 164
Сікорський І. 35, 87, 215
Сілін І. І. 11, 180
Сіненко 185
Сіротенко І. І. 101, 128
Сіцінський Ю. Й. 18
Скоропад П. 101
Скоропадський П. 10, 12, 15, 195, 205,
207, 208, 214, 215, 217
Сліозберг Г. Г. 76
Слободський 221

Словек М. 216
Словенко С. 48
Слуцький (Ератов) Л. С. 223, 235
Слуцький І. Я. 16, 70, 75, 128, 129, 130,
184, 197, 201, 218, 227, 231, 232, 237, 255
Смирнов 72
Смолякова Г. 27, 39
Снегов О. В. (Флакідзон Й. І.) 11, 12, 15,
40, 41, 62, 74, 75, 80, 90, 126, 133, 160, 169,
189, 191, 195, 209, 214, 233, 237, 259

Соколов С. 87

Соколов-Микитов І. С. 48

Соколовський 53

Солейко Є. 27, 39

Соловійов 160, 184

Сологуб С. Д. 128

Солодар Ц. С. 28, 37, 39

Солуха К. Г. 98

Сосновський 164

Софронов Г. П. 33, 39

Спиридонова М. О. 48, 158

Співак Я. І. 128, 247

Станевич А. М. 76, 128, 251, 252

Стаховський М. А. 26, 30, 105, 110, 112

Стемповський С. Г. 12, 124, 181, 223, 235

Степура Г. К. 111, 178, 179, 186, 192, 193,
197, 216

Стеценко Є. 157

Стеценко К. Г. 149, 157

Стогов 183

Столипін П. А. 92

Стопчак М. 13, 16

Сулєв 194

Сургучев І. Д. 166

Сухов 75, 175, 185

Т

Тарногородський М. П. 11, 15, 71, 72, 73,
74, 75, 89, 92, 93, 94, 119, 124, 127, 150,
162, 164, 168, 173, 175, 181, 182, 201, 202,
209, 222, 233, 258, 259, 261

Тарнопольський Л. 14, 16, 40, 62, 114,
189, 190, 214

Тельман Й. Г. 16

Тентлер В. К. 92

Терещенко Ю. І. 133

Тимінська Г. 125

Тимінська М. 125

Тимошук Я. П. 11, 182

Тимченко Ж. П. 125

Тинченко Я. 205, 214, 237

Тітков 233

Тітков Ф. П. 11

Толчило П. 152

Троцький Л. Д. 210

Туманов 175

Турич 152

Тустановський Г. 99

У

Устименко І. К. 102

Устинов Ф. 165, 176, 177

Ф

Файсенко Д. 152, 153

Фанстіль А. Р. 44, 70

Фарфолов 186

Федоров Ф. А. 11, 62

Федулкін С. 14, 16, 40, 62, 97, 114, 133,
189, 190, 214, 237

Фесрабенд В. А. 207

Фейнштейн 72

Фенглер Б. В. 72, 73, 94, 150, 160, 182,
191, 209

Фенін 185

Фінне К. Н. 12, 15, 43, 62, 67, 68, 80, 157,
189, 206, 220, 237

Фішер Г. 216

Х

Хаїмсон І. М. 76, 131, 128, 199, 228, 232,
249

Хайт А.-Л. С. 128

Халіль-Беков І. 164, 175, 177

Хмельовський І. І. 128, 149, 172, 200, 244,
245, 251

Холоденко 75

Ц

Царенко С. 27, 39
Цветіков П. О. 11, 72
Ціонглінський Ф. Ф. 77, 233
Ціхович Я. К. 204
Цорин 75, 254, 255
Цявка-Савченко А. Я. 128

Ч

Чайнун 155
Чамара Ф. А. 45, 55
Червінський Г. Б. 142
Черкаський 55, 137, 138
Черняк Б. Я. 70, 75, 131, 200, 216, 228, 232, 255
Четков 26
Чистопольський Г. М. 152, 153
Чкалов В. П. 220
Чорновол І. 16

Ш

Шапіро Е. Г. 76, 128, 248
Шаров Я. Н. 203
Швари І. С. 128, 173, 193, 248
Шварц Х. Г. 54, 75
Шевченко (кулеметник) 175
Шевченко Т. Г. 66, 193
Шелудько П. О. 11, 178
Шеремет Г. А. 210
Шерлінг Р. 48
Шидловський М. В. 35, 42, 43, 87
Шиянов Г. С. 99, 103, 104

Шлюгер 75
Шмельов В. 48, 50, 68, 87
Шостаковський П. Д. 110
Шпенглер О. 17
Штеєран 221
Шульга І. 99
Шульгін В. В. 222

Щ

Щепкін Є. 124
Щириця Ю. О. 99, 101, 103, 195

Ю

Юдкевич Я.-Л. А. 127
Юдкович 72
Юр'єв 138, 173
Юр'єв П. В. 44
Юрих 46, 72, 81
Юрченко Андрій 13, 182, 209
Юрченко Антон 218
Юрченко В. 16
Юрченко Л. М. 111

Я

Ягодка А. 188
Яків В. 208
Яковлев І. О. 121, 159, 160, 191
Якубовський І. Н. 48
Ярошинська Л. 12, 40, 65, 77, 139, 140, 179
Ярошинський, граф 21

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ВК — виконавчий комітет

ВПК — Військово-промисловий комітет

ВРРСД — Вінницька Рада робітничих і солдатських депутатів

ВРРСД — Вінницька Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів

Главковерх — Верховний головнокомандуючий

Главкоюз — Головнокомандуючий Південно-Західним фронтом

ГСЦР — Генеральний Секретаріат Центральної Ради

ЕПК — ескадра повітряних кораблів

КВО — Київський військовий округ

НК (ЧК) — Надзвичайна комісія (Чрезвычайная комиссия)

ПГРГО — Подільська губернська Рада громадських організацій

ПГУР — Подільська губернська Українська Рада

ПЗФ — Південно-Західний фронт

ПНС — Партія Народної Свободи

Раднарком — Рада Народних Комісарів

РГО — Рада громадських організацій

РРСД — Рада робітничих і солдатських депутатів

СПУ — Спілка подільських українців

ТУ — Тимчасовий Уряд

УГВК — Український Генеральний Військовий Комітет

УНР — Українська Народна Республіка

ЦВК — Центральний Виконавчий Комітет

ЦР — Центральна Рада

**ЛОГІНОВ Олександр Вікторович,
СЕМЕНКО Лариса Іванівна**

ВІННИЦЯ У 1917 РОЦІ

Революція у провінційному місті

Видання друге, виправлене

Відповідальний редактор К. Висоцька

Редактор *Н. Подорожняк*
Верстка *Н. Вороніна*
Технічний редактор *Г. Купренюк*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 15,81.

Тираж 1000 прим. Зам. № 11130.

Видавництво та друк державного підприємства

«Державна картографічна фабрика»

21100, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 19.

Тел.: (0432) 51-33-77, 51-32-91

E-mail: dkf@vn.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 869 від 26.03.2002 р.

